אוצר נחמד

„מנצח"

הוצאת ספרים ★ ירושלים

תשכ"ז



# אוצר נחמד.

# OZAR NECHMAD.

## Briefe und Abhandlungen

jüdische Literatur betreffend

von den

bekanntesten jüdischen Gelehrten.

Herausgegeben

von

***Ignaz Blumenfeld.***

Erster Jahrgang.

Wien, 1856.

Verlag von J. Knöpflmacher's Buchhandlung.

(Vorher Anton Edler von Schmid.)

Seitenstättengasse Nr. 495.

# אוצר נחמד

כולל

## אגרות יקרות מאת חכמי זמננו

בעניני האמונה והחכמה

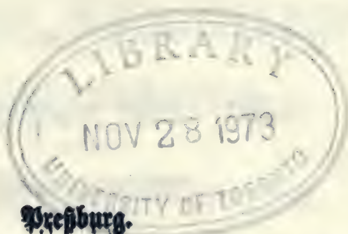
אשר אסף וקבץ

המוציא לאור

## יצחק בלומענפעלד.

מחברת ראשונה.

וויען תרי"ו.
פערלאג פאָן ישראל קנעפפעלמאכערס בוכהאנדלונג
(פאָרהאר אנטאָן עדלער פאָן שמיד.)
דיטענשטעמפעלגעבאססע .495 ש.




Preßburg.
Gedruckt in der vormals Schmid'schen Buchdruckerei, Prom. Nr. 3.
1856.

# תוכן המחברת.

Vorwort von Dr. A. Geiger.


| מכתב | | | זייטע |
|---|---|---|---|
| מכתב | א' | אל המוציא לאור מאת יצחק שמואל ריגייו . . | 1 |
| " | ב' | להנ"ל מהנ"ל . . . . | — |
| " | ג' | להנ"ל מהנ"ל . . . . | 3 |
| " | ד' | להנ"ל . . מאת שמואל דוד לוצאטו . . | 5 |
| " | ה' | אל המוציא לאור מאת יש"ר . . . . | 8 |
| " | ו' | להנ"ל יה"ל מאת שד"ל . . . . | 11 |
| " | ז' | אל המוציא לאור מאת יש"ר . . . . | 13 |
| " | ח' | להנ"ל מהנ"ל . . . . | 16 |
| " | ט' | להנ"ל מאת יהודה וואהרמאן . . | 19 |
| " | י' | להנ"ל הינם היום מאת שלמה יהודה ליב ראפאפארט. | 22 |
| " | י"א | אל המוציא לאור מאת יש"ר . . . . | 32 |
| " | י"ב | להנ"ל מהנ"ל . . . . | 34 |
| " | י"ג | להנ"ל מאת שד"ל . . . . | 38 |
| " | י"ד | להנ"ל מאת יש"ר . . . . | 40 |
| " | ט"ו | להנ"ל ב' ספטענטיים מהנ"ל . . . . | 42 |
| " | ט"ז | אל המוציא לאור מאת שמשון בלאך הלוי . . | 43 |
| " | י"ז | להנ"ל מאת יש"ר . . . | 47 |
| " | י"ח | להנ"ל מאת אברהם גייגר . . . | 51 |
| " | י"ט | להנ"ל מאת יש"ר . . . . | 54 |
| " | כ' | להנ"ל מאת שמשון ייגמילומו . . | 56 |
| " | כ"א | להנ"ל מי"ל מאת יש"ר . . . . | 66 |
| " | כ"ב | אל המוציא לאור מהנ"ל . . . . | 68 |
| " | כ"ג | להנ"ל מהנ"ל . . . . | 70 |
| " | כ"ד | להנ"ל מהנ"ל . . . . | 73 |
| " | כ"ה | להנ"ל מאת שד"ל . . . . | 76 |
| " | כ"ו | להנ"ל מד"ל מאת שמואל חיים לולי . . | 79 |
| " | כ"ז | להנ"ל מסבד"ל מאת שד"ל . . . . | 82 |

# תוכן המחברת


| | | | זייטע |
|---|---|---|---|
| מכתב | כ״ח | להר״ר שד״ל מאת שחבד״ל . . . . . | 87 |
| " | כ״ט | להר״ר שחבד״ל מאת שד״ל . . . . | 89 |
| " | ל׳ | אל המוכיח לאור מאת יש״ר . . . . | 95 |
| " | ל״א | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 96 |
| " | ל״ב | להנ״ל מאת אברהם גייגר . . . | — |
| " | ל״ג | להנ״ל מאת יש״ר . . . . | 119 |
| " | ל״ד | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 121 |
| " | ל״ה | אל המוכיח לאור מאת יש״ר . . . . | 125 |
| " | ל״ו | להנ״ל מאת אברהם גייגר . . . | 128 |
| " | ל״ז | להנ״ל מאת הלל די לא טורי הכהן . . | 131 |
| " | ל״ח | להר״ר דוד טיראצינו מהנ״ל . . . . | 132 |
| " | ל״ט | להר״ר שד״ל מהנ״ל . . . . | 135 |
| " | מ׳ | להר״ר . . . מהנ״ל . . . . | 138 |
| " | מ״א | להר״ר יהודה ליב דוקעס מהנ״ל . . . | 140 |
| " | מ״ב | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 142 |
| " | מ״ג | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 143 |
| " | מ״ד | להר״ר אליעזר האפרתי מאת שד״ל . . . | 144 |
| " | מ״ה | אל המוכיח לאור מאת יש״ר . . . . | 147 |
| " | מ״ו | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 149 |
| " | מ״ז | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 152 |
| " | מ״ח | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 153 |
| " | מ״ט | להנ״ל מהנ״ל . . . . | 157 |
| " | נ׳ | להנ״ל מאת אברהם גייגר . . . | 159 |
| " | נ״א | שירים שונים מאת נפתלי הירץ וויזל, יש״ר, ר׳ יהודה הלוי, ר׳ משה בן עזרא עם הערות שד״ל, יוסף אלמנצי, שד״ל, שלום הכהן ויצחק ערטער . . . . | 161 |




# Ein Schreiben

des Hrn. Rabb.

**Dr. Abraham Geiger in Breslau**

als

# Vorwort.

Sie haben, geehrter Herr, durch Ihren lieblichen Schatz (אוצר נחמד), von dem Sie mir schon jetzt die sechs ersten Druckbogen und das vollständige Inhaltsverzeichniß vorgelegt, sehr angenehme Erinnerungen in mir erweckt; Sie führen damit gewiß manchem Ihrer Leser gleich mir jene schöne Frühlingszeit eines neuerwachten, liebewarmen Studiums der jüdischen Literatur vor die Seele. Ein Vierteljahrhundert ist seit jenem vielverheißenden Blüthendrange dahingezogen und nicht umsonst dahingezogen; ein reicher Sommer mit vielen köstlichen Früchten ist gefolgt, unsere Kenntniß der jüdischen Literatur ist in einer ungeahnten Weise erweitert, berichtigt worden, mit ganz anderm Auge vermögen wir den Entwickelungsgang des jüdischen Geistes zu überblicken. Dennoch kehrt die Betrachtung gerne zu jenen Anfängen zurück und zu den Männern, welchen wir Jüngern damals mit verehrender Hingebung als den reifen Meistern lauschten. Neben Jost und Zunz, welche im Anfange der dreißiger Jahre schon in umfassender Weise in deutscher Zunge neue Bahnen gebrochen, vertieften wir uns so gerne in die Studien, welche Rapoport und Reggio so anziehend in hebräischer Sprache vorzuführen verstanden. Jener, ein leuchtender Blitz, wunderbar dunkle Gebiete erhellend, wenn auch dann hie und da größeres Dunkel zurücklassend, dieser, ein sanfter Stern, der mildes Licht auf seiner kreisenden Bahn überall hinströmte. Schon hatte auch Luzzatto sich angeschlossen, im jugendlichen Mannesalter noch, durch umfassendes Wissen, kritischen Tact, tiefen Sprachblick hervorragend. Und diese stillen, in Liebe gehegten Pflanzungen auf dem Gebiete des jüdischen Geistes reiften unter dem warmen begeisterten Anhauche, den das Bestreben nach bürgerlicher Gleichstellung der Juden in deren eignem Schoße über alle verbreitete.

Vorwort.

Riesser war aufgetreten mit der Gluth und dem Vertrauen der Jugend, und dabei mit der vollen Kraft und Besonnenheit des Mannes; sein Wort weckte Selbstbewußtsein, ohne den Dünkel zu nähren, es gab Vertrauen zur Kraft, die vorhanden, und rief zugleich die schlummernde wach.

Vieles ist seitdem geschehen, Vieles auf dem Gebiete des Geistes und des Lebens errungen, Schätze entdeckt, Wahrheiten erkannt worden, und doch was vermag den Reiz der Jugend, die zauberische Anmuth des Frühlings zu erreichen? In die Werkstätte dieser Zeit führen uns vorzüglich die Mittheilungen ein, die Sie im vorliegenden Briefwechsel spenden. Vor Allen ist Reggio ein kundiger Führer durch alle Windungen der damaligen Interessen, und sein reicher Briefwechsel ist das schönste Denkmal, welches Sie ihm errichten konnten. Wer wird auf seine Worte, die frisch und lebensvoll über das Grab hertönen, nicht gerne horchen? Wer nicht mit Theilnahme lesen, wie Rapoport bemüht ist, seine damals durch Neuheit überraschenden Resultate der pilpulistischen Verwirrung gegenüber sicherzustellen? Auch die Grübeleien des trotz seinem Anti-Kabalismus mystischen Jünglings Luzzatto lassen uns nicht ohne Interesse, und die Enthüllungen Gentiluomo's führen uns Memoiren-artig in die Geschichte des Paduaner Seminars ein und erinnern an den französischen Esprit, der in solchen Memoiren Funken sprüht. Und so wird der Leser auch manche trocknere Studie aus der Gegenwart in dieser Umgebung freundlich aufnehmen.

Ich meinerseits sage Ihnen hiermit meinen besten Dank für den Genuß, den Sie mir bereitet haben und zeichne als Ihr ergebenster

Geiger.

Breslau, den 18. April 1856.

Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

## 1.

### Schreiben des Herrn **J. Reggio** in **Görz** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

ברכות שמים מעל יחולו על ראש הקצין הגביר הנבון המפואר הר"ר יצחק
בלומענפעלד יחי' יומם יצוה האל חסדו עליו ויהי כנהר שלומו אמן.

ממרחקים דרשתני ולא הכרתני, את קרבתי הפלת ועקבותי אליך לא נודעו, במכתב ידך כבדתני ותודיעני תשוקתך לראות כתבי הספותים, ותגדל חסדך עמדי להלל ולפאר את הדברים המעטים אשר יזונו מתנובת שכלי הדל ויוציאו פרח ויגמלו פרימו בעדנות בכורי העתים מדי שנה בשנה, גם ספרי אשר הפילותי בישראל להראות אפשריות התחברות התורה עם הפילוסופיא עלה לרצון לפניך, ומה יוכל עבדך דַבֵּר על נדיבות לבך, ואני לא אהיה רק כאחד העם, ומסתתר באהלי ומשתדל כפי קוצר בינתי להועיל לבני גילי, גם לבי בל ידע את מולדך ואת מובאך, ומה הם התוארים אשר יכונו לפני כבודך, ובמה אקדם פניך, ומה הדברים אשר עליהם אערוך שיחי לפניך, ואיך אמצא חן בעיניך? רק זאת השגתי מבין מלוני אגרתך, כי איש תבונות אתה, אוהב מדע ושוחר חכמה, מתרפק על לשוננו הקדושה ומרגיש בלבו הדר תפארת מליצותיה, מתרעם על הפרשלות בני עמנו המבלבל בנועם אמריה ומאלהשתעשע במתק דבשה, את זאת ראיתי מתוך מכתבך ואומר אל לבי: במה אתרצה לפניך ובלשוני אין מלה והתורה אין להביא? ואתה לא הודעתני את אשר תחפוץ! — אך יעצוני כליותי היות ראוי על כל פנים למלאות משאלותיך ולהראות כי לעשות רצונך חפצתי, לכן פניתי מן הטרדות הרבות המעיקות אותי יום יום ולא יתנוני השב רוחי, ונשאתי במגילת ספר לפני כבודך להודות לך על אשר שמחתני בכתב שבע רצון כוננו אצבעותיך, והיה זה אצלי לאות ולמופת. כי נאמנה רוחי אליך, ומוכן אני לעבודתך, והאל יענה שלומך, מטובו יעניקך, ומכל רע ישמרך כתשוקת אוהבך ועבדך הקטן יש"ר.

הכותב וחותם פה בגערץ בראשון לחדש עשתי עשר לשנת ה' תק"ץ.

---

## 2.

### Schreiben des Herrn **J. Reggio** an Herrn **J. Blumenfeld** in **Brody.**

לכבוד הנבון המפואר, מליץ ודובר צחות הר"ר יצחק בלומענפעלד מבראדי יחי' שלום.

אחרי עבור ימי חגיגת הרגל נתתי אל לבי להשיב בקיצור לשני מכתביך הנעימים, אף כי קודם לכן היה בדעתי למלאות חובתי אליך הנה הטרדות הרבות

אשר מכל צד הקיפוני כתרוני רבו מספר. ולא יתנוני השב רוחי, כי אנכי נצב לבדי והמלאכה אשר לפני כבדה מאד הן בעבור צרכי הבית המוטלים עלי הן בעבור חנוך ילדי הרבים אשר חנני אלהים, ומתי אעשה גם אנכי לעצמי להתעסק בלימודים כאשר אהבתי? לזאת כרתי ברית בל תמוט לבלתי שנות אל האנשים הבאים לפני ממרחקים במכתביהם רק למען הודע אותי כי לבם נכון עמי וכל חפצם רק לקבל ממני אגרות, ואין איבוד זמן גדול מזה, גם לא יספיקו כל כ"ד שעות היום והלילה להפיק רצון כולם, לכן גמרתי לקצר בדברים שלא ראיתי בהם תועלת מרובה, וגדרתי בעדי לכתוב רק היותר הכרחי בכל ענין.

והנה אתה עתה ברוך ה' הרבית לשגר את חבורי התורה והפילוסופיא, משפלות ערכי רוממתני ובין נגידים הושבתני, ואני לא באלה חפצתי, כי רק לכבוד האמת נתעוררתי לכתוב את המעט אשר מצאה ידי כי קנאתי לתפארת שם ישראל קנאה גדולה, ואם דברי מצאו חן בעיני בחירי נבוני מדינתך, הלא זה הדבר יאמצני לנוסף שנית ידי במכתבים אחרים לשקל בהם המסילה העולה בית אל מאבני התעתועים כפי משאת נדבת דעתי הקלושה, ואם קצור קצרה ידי מבצע את המלאכה עד תומה די לי כי פתחתי פתח כמלא נקב מחט, והנבונים ממני ירחיבוהו עד היותו כפתחו של אולם. ועל אודות השאלות אשר שאלת ממני הא לך את אשר ראיתי להשיב עליהן: בפירוש הפסוק מעדה בגד ביום קרה וכו' (משלי כ"ה כ') לבי נוטה לדברי הר"ר כ"הו זצ"ל הובאו בביאור של הר"ר מייכעל שם, אלא שנראה לי יותר נכון לפרש מלת מעדה מלשון לא עדה עליו שחל (איוב כ"ח ח') שפירושו הסרה והעברה, כדרך שמתורגם פסוק והענן סר ועננא עדה, ואות וא"ו שבמלת ושר עניינה כמו מלת כן, א"כ כונת הכתוב לומר: כמו שהמסיר בגדו מעליו ביום קרה הוא מקרר עצמו יותר ומביא על גופו חלאים, וכמו שהחומץ על נתר הוא משחית הנתר עד שלא יצלח עוד לשום מלאכה, כן השר בשירים על איש רע לבב הוא משחית לבבו יותר על ידי המנוסה הזאת. אך על הפסוקים הן גוים כמר מדלי וכו' ולבנון אין די בער וכו' (ישעי' מ' ט"ו וט"ז) לא ידעתי מה יש להקשות כי הם בעיני פשוטים בתכלית הפשיטות, הנה הנביא הולך ומספר רוממות הבורא ית' עד שאין לו ערך ודמות בכל הנבראים ואמר שהוא ית' לא יחסר כלום אף אם יאבדו כרגע כל הברואים כי הוא אינו צריך להם אבל הם צריכים לו, והביא המשל על זה מן הטפה שעל דפנות הדלי המלא מים שאף שהטפה תפול מן הדלי לארץ הנה לא תתן שום גרעון בדלי, וכן האבק הדק שבכף המאזנים לא יוסיף להם שום משקל, כן המון לגאות בני אדם יושבי חלד לא יוסיפו במליאותם שום שלמות לבורא יתעלה, ומאשר שהיוצר הוא מרומם ונשגב מכל יצור עד אין תכלית הנה אם ירצו בני אדם להקריב לפניו זבחים ועולות כפי גדלו ורוממותו לא יספיקו כל עצי לבנון לבער בהם העולות ואין די בכל חית הלבנון להקריבם

לעולה. ע"ד שאמר המשורר כי לי כל חיתו יער וכו' וכל זה פשוט. ההבדל בין ארץ לאדמה הוא כמו ההבדל שיש בלשון אשכנז בין (Erde) ובין (Boden), כי שם ארץ הונח על כללות הכדור הארצי, ושם אדמה הונח בפרט על אדמת עפר הראויה לזריעה, ועתה נא ונדוק בכתובים ותראה כי כן הוא, אמנם הכנויים נחנו ואנחנו אין שום הבדל ביניהם במובנם, כי האל"ף בהם שרשית להיותם נגזרים מכנוי אני, אלא שלפעמים הושלה מהם האל"ף להקל על הלשון, כמו שיאמרו לפעמים זיקים במקום אזיקים, ולהפך אזרוע במקום זרוע, ועל שאלך לידע ההבדל שבין אוה לתאוה אודיעך שהכרתי כי אין לבקש תמיד הבדל כזה בשמות הנגזרים משורש אחד כגון גודל וגדולה, סחר ותסחרה, צדק וצדקה, דאגה ודאבון, דוי ומדוה מעון ומעונה ודומיהם, כי פעמים רבות יש להם אחד משקלים רבים והמובן בכולם הוא אחד בלי הפרש.

והנה תודות לך, ידידי, על נדבת לבך להודיעני כי נכון אתה לשלוח לי ס' ישועות משיחו הנדפס מחדש, אכן אנכי כבר קבלתיו מידי הר"ר מרדכי ביסלחוס שהביאו לבית הדפוס שהי' כאן ועתה שם לדרך פעמיו עיר ליווארנו! ואתה אם יש את נפשך להביא אל ביתך ביאורי על התורה הנה יש עוד איזה העתקים ממנו ביד המדפיס שמיד בעיר וויען כאשר עיניך תחזינה מן הרשימה שלו, וכבר הודיעני שהוא שלח קצת עקסעמפלארע מהם אל הר"ר . . . כדי למכור אותם במדינתך.

ומעתה אין בלשוני מלה רק להתפלל בעדך ושיהי ימי עונג ושמחה דשנים ורעננים עד זקנה ושיבה כתשוקת אוהבך ומוקירך. יש"ר.

הכותב והחותם פה גוריציאה בשמנה ועשרים לחדש הראשון לשנת התק"ץ.

---

## 3.

### Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

לכבוד ידיד נפשי, הקצין המפואר הדורש בלימודים, אוהב החכמה ושוחריה,
לבו תמים עם אלהים ואנשים, ה"ה הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

איחרתי עד כה לתת מענה למכתבך הנעים מן י"ג ניסן העבר יען צפיתי צפיתי יום יום עד בא הספרים אשר שגרת אלי זה כשני חדשים נפשי חכתה עליהם תמיד, כי אמרתי מה בצע כי אקדם פניך רק באיגרת שלומים ואין בלשוני מלה אודות בקורת הספרים ההמה אשר שאלת לשמוע ממני ופקדת עלי לבקרם? אך עתה להודיעך באתי כי ת"ל תמול הגיעה לידי תיבת הספרים השלוחה מאתך מבלי קרה אליה שום נזק בדרך ובתוכה סדורות כל המחברות אחת מהנה לא נעדרה,

ויהי כהביטי בכמותן ובאיכותן עלץ לבי בקרבי ושפתי תבענה תהלה ותודות לנדבתך יען היה עם לבבך הטהור להעניקני מטובך ולהשביעני שובע שמחות. והנה מתמול עד היום לא נחתי ולא שקטתי מהגות בספרים האלה בכל כחי, והגם כי לא יכולתי בזמן הקצר הזה לבא עד קצם כי רבים המה והזמן קצר עלי מאד, בכל זאת לא אמנע מחוות לך דעי בקוצר מלים על קצתם כי פקודתך שמרה רוחי, וכל חפצי לעשות רצונך ולמלאות בקשתך. — והראשונה אומר על בעל הס' שבילי עולם נכון הנותן אמרי שפר וברוך טעמו! מיום עמדי על דעתי לא טעמתי נוף דבש מליצה מטוהרה ונשגבה כמוה, ולא בא כבושם הזה עוד בעדת ישורון, כמה רכי דברך למאלי דרי! לו יאתה עטרת תפארת בין דורשי לשון וצניף מלוכה בין המליצים כי שמ״שון ג ב ר באחיו ולנגיד הושם עליהם בנועם לקחו ובמיטב ארשו, והגם כי הנושא אשר עליו חובר הספר הוא דבר נודע אפילו לתינוקות הנה חכמתו הביאתו לדבר בו נכבדות ולקבץ בו חידושים והערות רבי התועלת ישביעו בצלאמות לב הקורא; זה פועל איש נבון וחכם, יצמיח מר ואהלות וכל בשמים מארץ מלחה ושוממה, ובכל אשר תדרוך בו כף רגלו תצמחנה מתחתיו נאות דשא ציצים ופרחים הנותנים קטורת ריחם הטוב באפי כל הקרב אליו. אמנם כהקדר פתאום אור השמש בעלות העבים יהפכו נוגה ברק שביביו לחשך אפלה ועלטה, כן היה לי בהפכי פני מס' שבילי עולם ולקחתי בידי ס' הכדור אשר חיבר איש בער ולא ידע בין ימינו לשמאלו כ י י א = מ א ן שמו, באמת א י ש ס ד ם הוא ולא אל המין האנושי יתחשב, כי הוא נערך הכ״ר ב ל א ך כקוף בפני אדם, גם הוא רצה לכתוב ספר על תכונת הארץ, אך אין בו אפילו שורה אחת משלו אלא הכל נעתק אות באות מן הספרים הרבים חוברו מאת חכמי העמים על זה הענין והמה בידי הכל, ואף המעט מיעוטא שהוסיף מדעתו אינו אלא שוא והבל נכתב בלשון עלגים ומלא שבושים וטעיות. הביטה וראה כי בשם הספר ה כ ד ו ר הוא מבטיח לדבר על כ ל הכדור הארצי ולא עמד בדיבורו כי בגוף הספר לא ידבר רק על מדינות הקיסר אדוננו יר״ה שאך רק חלק קטן מאייראפה וגם באלה לא שמר החק הראוי כי הוא מקצר ועולה בסיפור כל מדינות הקיסר היותר נכבדות ומאריך יותר מדאי במדינות אונגארן עד שהדיבור בה יעלה אל כ״ח דפים שהם יותר משליש הספר, שוב תראה בדף ד' אמר שטבע המחט מאבן המושך (Magnet) הוא לפנות תמיד לצד דרום, ואע״פי שגם זה אמת בבחינת הקצה השני שבמחט, מ״מ הכח העיקרי הוא לפנות לצד צ פ ו ן דוקא כידוע; עוד בדף ט' אמר שארצנו ב״י מעברים א ח ת מג' ש נ י ם, וזה שקר כי לפעמים אנו מעברים אחת מב' שנים; בדף י״ב אמר שהמובן במלת אופק הוא החלק מ ה כ ד ו ר ה ג ל ו י ל ע י נ י נ ו, וזה אינו אמת, כי האופק הוא קו לא חלק מהכדור; ובדף קמ״ה יש הערה מלאה טעיות. הנה הוא יחלק מלכות איטאליא אשר תחת

הקיסר לגי' הערצאגטהימערן, וזה אינו, כי מדינת מאנטוא אינה עוד הערצאגטהום, ועוד הוא מונה פיאצענצא את ממשלת הקיסר וזה טעות מפורסם, והנה רבות, ועכ"ז לא בוש המחבר הספר הזה לומר בהקדמתו שהוא תיקון המכונה הזאת ע ר ך ותיקון כ א ש א ש ר עד עדן (זו מליצה חדשה) לא היה! ואמן ואבא אל ס' תעודה בישראל ומצאתיו כלו מלא ברכת ה', חקירות טובות ומועילות ודבר דבור על אופניו כפי המאמר לבני מדינתו, ובעברי עליו מראשו עד סופו לא מצאתי בו מום דופי, זולתי כי איזה פעמים כתב בטעות ה א ל ף ה ש מ י נ י תחת ה א ל ף ה ש ש י, כגון בדף קנ"ד אצל ר' מאיר אבן אלדבי, ובדף קנ"ה אצל ר' שלמה דולסן, אך זה דבר קטן, ובכללותו תהלה ושבח נאוה לו, על יושר לבבו ועל כשרון מעללו, להיות לעזר ולהועיל לבני גילו, יהללו נבונים פעלו, יברך ה' חילו.

פה אחדל לעת עתה לדבר בספרים, כי לא קראתי יותר בהם. אך אשר נדרתי אשלמה, ופעם אחר פעם אשים לפניך פרי חקירותי על הנשארים כפי אשר תשור עיני בהם טובה או רעה וכפי אשר יעירו בקרבי עונג או נגע, והיה זה לך לאות ולמופת על היותי נכון לשרתך בכל הימים. ועתה עיני מיחלות למכתב ידך בו תודיעני אם הגיע אליך צרור הספרים אשר שלחתי זה כמה ימים לעיר וויען כמצותך, כי נכספה נפשי לשמוע ממך איך ישרה בעיניך המנחה הקטנה הזאת, ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה, רק אם גם אתה את מולא שפתיך תשמור לאסוף עבורי עוד שבורים חדשים ילידי הזמן, ובתוכם ס' Jedidja וס' Sulamith למען אדע מתוכם הלכות בני גילי להתקרב אל השלמות כי זה כל האדם. עוד אתנפל לפניך בתחינה שתשאל ותבקש היום אשר להביא אל ביתי איגרת הספיד ר' אברהם בן הרמב"ם ז"ל אשר ראיתי בס' שבילי עולם (חלק אפריקא בסוף אגרתו המפורסם הכתובה אל החכם ראפאפורט יחי') כי נדפסה בימים האלה בווילנא, כא אל תמנע ממני הספר הזה, וחי זאת לי למזכרת אהבתך כאשר גם אני את אוהבי אהב ואתפאר להיות במספר אנשי בריתך, המתהללים בקרבתך, השפלים במונך, הדורשים שלומך, השומעים תחת כל בדיונתך, המוכנים לעבודתך, כמוני היום אני עבדך בן אמתך הצעיר יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ כ"ו לחדש השני לשנת התקפ"ג.

---

## 4.

## Schreiben des Herrn S. D. Luzzatto an Herrn . . . .

לידידי שלום ונחמה, ברכה והצלחה!

לעשות רצונך ידידי חפצתי, על כן אמהר אחישה להשיב דבר על מכתבך השני מערב יום הכיפורים, גם כי באמת גם פה טרוד אני מאד להיותי חתן

שניתי, ומסביבותי קרובי ומיודעי אשר אחר המועד אחפלד מאשר אולי לימים ושנים, ודעת לנבון נקל, כי רק מיעוט זמני לי הוא, וכחו לאולתי.

רע עלי המעשה מאד אשר השמעתני על אודות בנך אשר אהבת, אשר לקחו ה' מעליך עודנו באבו, הלא זה רעה חולה כי רופאי אליל מלאה הארץ ולשו למנוע הסתם לפתח מכשולות מסלה להתיר אגדות מוטה, וגם עתה אחרי אשר קם בגבהת איש אשר רוח בו, וגלה מקור התחלואים כלם, ודרך רפואתם במרקחת אחת לבד לכלם, המה בקנאתם ובשנאתם התאמצו לגנוז ספר רפואה, למען לא תמלא הארץ דעה, ונגעי בני אדם ירבו ויעצמו, ויניחם ימשכו לכלות עינים להאדיב נפש, למען עשה כיום הזה להלול שלל בז מאת המון השוטים המקשיבים לקולם, ואני אחרי הרפואות הנפלאות אשר ראיתי על ידי המרקחת הזאת בקרבה מקרובי ומיודעי, אשר מלאו נפשם על ידה אחרי אשר נואשו עליהם כל הרופאים, ואחרי מה שנסיתיה בעצמי ובאשתי אשר שתתה אותה משך שלושים יום בחדש השביעי להריונה ונרפאה על ידה מחולי אכרה, ואחרי כן ילדה בשופי בני בכורי אוהב גר,*) אשר כל רואיו יעידון ויגידון כי לא ראו כמוהו, ילד נא ונעים, בריא וחזק, הנה לא אוכל לחשוך פי מהגיד ומהעיר כל איש אשר יקרה נפשו בעיניו, כי רק היא לבדה רפואה נאמנה, והיא לבדה דרך ישרה שיבור לו האדם להשיות נפשו ונפש ביתו בלי לפזר ממונו ברופאים אשר יקחו ממנו כספו וזהבו, ואת נפשו לא ימלטו, אמת כי החפץ למלא את ידו לקרבה אל המרקחת להרפא בה, צריך שילמוד תחלה שבותיה ומשפטיה מעל ספר La Medicine curative de Mr. La Roy לבלתי

---

*) Dieser strebsame junge Gelehrte, der in der Blüthe seiner Jahre verstarb, ist im Juli 1829 in Triest geboren. Schon im Jahre 1847 hat er durch einen Aufsatz „über die Elymäer" in der „Rivista Europea" die Aufmerksamkeit der Gelehrten auf sich gezogen. Darin wies er nach, daß dieses Volk zur indoeuropäischen Klasse gehört. Im Jahre 1848 schrieb er für das in Mailand erscheinende „Journal de l'Inst. Lombarde de sciences" ein Memoire sur l'Inscription conéiforme persone de Behistan." Im Jahre 1849 trat er endlich mit einem selbstständigen Schriftchen auf, betitelt „Le Sanscritisme de la langue Assyrienne" (Padoue 1849 8.) Ph. Luzzatto hat in den etymologischen Ermittelungen eine seltene Klarheit und einen philologischen Takt sich eigen gemacht; und sein Werkchen über diesen speciellen Theil der Sprachreste ist das Beste und Gediegenste, was auf diesem Felde bis jetzt geleistet worden, ungeachtet der Verfasser damals noch nicht 20 Jahre zählte. Er soll auch ein großes Werk über die Keilinschriften hinterlassen haben.

Der Herausgeber.

ישמח ושמח, סלח נא לי ידידי על לאתי שהשליתי לדבר אליך בענינים אשר לא דברתי עליהם, ואשר אין לי בהם ידיעה, וזכור נא כי האהבה מקלקלת השורה ואחרי אשר ידעתיך והכרתיך, ונכרתך לי נר, לא אוכל להתאפק מְדַבֵּר אליך כל אשר בלבבי בדברים אשר בהם חיי הנפש, וכבר זה ימים אחדים הרה נשיי מפאדובה ושם הרבה גירונדי (הנזכר בב"שע נ"א) והיתה לו אשת נעורים עומדת בסוף חדשי לידה. אמרתי לו: ידעתי כי תנחם עלי, אבל לא אוכל לחשוך פי מאמור אליך כי כל אשה בהרה ימלאו ימיה ללדת טוב לה שתשב לימים אחדים המרקחת הזאת ולא תבא לא הוא ולא אשתו, כי עיר רופאים פאדובה, ואני נסעתי ובאתי הנה, והאשה הזאת ילדה בן זכר, ונקלה אחד עשר יום הלכה לעולמה, המקום ירחם את אישה האלמן, ויפקח עינים עורות המאבדים עצמם ביד הרופאים, ודי והותר בזה, ואל שדי ירחמך ידידי נשמות שלמות וישביעך שובע נעימות.

גר לי ידידי כי מהרת לבוא לביתך, וכי נכזבה תוחלתי לראות פניך, אגיל ואשמח על הדברים הטובים אשר אמרת שמלאת במאמר אוצר גר ואשמח כפלים בבקרתך הספרית אשר תכתוב לי עליו. תודיע לידידנו הרב שי"ד כי בשמחה ובששון קראתי מכתביו אליו, וכי אמנם הסג והסדרות ימנעוני מהשיב לו מענה נכון, ואולי לא אוכל עשׂוֹתו עד שובי אל פאדובה. כי באמת אין דעתי מיושבת עלי כל ימי היותי פה והרחקתי בבית זולתי, זאת ג"כ לי להתנצלות על בלתי השיב לשואלי דבר על אודות שירת האזינו, ומה אתה דורש ממני? כי אם תבין השירה הזאת, וכי מילתא זוטרתי היא שירת האזינו, שאשרתה חוץ מביתי וביתי הסג? ואולי תדמה בלבך בְּשָׁמעך מפי הדברים האלה כי אוהב הבטלה והעייל והשממה אני, וכי יש לי ימים או שעות שההרהור בדברי תורה אסור לי, לא בן ידידי! ובזה אין נאה לי להאריך אבל עם כל זה לא אכחיש, וגם אתה ידידי לא תכחיש כי יש שם זמן ומקום ומצב המוליד הכשת ומונעה מחקירות עמוקות ואהבות אשר נִקְשָׁה בהן ואשר אהבה אותן כל ימיה.

תסיה לי למליץ לפני רעיך אנשי מופת ר' נתן ור' שמשון הנכבדים אותי באהבתם, כבר כתבתי לידידי ליש"ר שישלם לי ש' שגילי עולם שאקנהו ואשתעשע בו, ומה מאוד נואש נפשי לראות דבר מעשה אצבעות קשכם נתן אשר שמעתי שמעו לתהלה ולשם ולתפארת ובקשתיו ולא מצאתיו, ולא זכיתי ליהנות לאור מכתבו אך זה סָלִי! מתי מספר המה בקרב עמנו שופטי הטוב והמוטב, וגם אלה מפוזרים ומפורדים איש מרעהו למקצה השמים עד קצה השמים מחולקים ביעקב ונפוצים בישראל, ויהי נא תודיע לפני רעיך אלה ולאחרים אשר לשם, כי שד"ל השואל מעתיריו להגדיל תורה ולהפיץ ידיעתה האמתית בישראל, אוהב דבק נפשו לכל האנשים אשר דרכיהם דרכיו, ולבם כלבו, ותכלית השאלה אשר יכסוף אליה היא

מתי יוכל לקבצם כולם לאגודה אחת לעבוד הוא והם כולם עבודת הקדש שכם אחד על קו אחד ועל משקולת אחת, שפה אחת ודברים אחדים, לבוא ולבנות היכל התורה והשכל בנין חזק וקיים אשר לא ימוט. אבל היהיה הדבר הזה? המכתבים אשר דרשת מאתי, מכתבי מדע ותושיה, אחי מספר המה בידי, כי רוב מכתבי מדע אשר כתבתי לרעי כבר שלחתים בב"הע, המעט הנשארים אתי אשלחם אליך בנפש חפצה, אך בזאת אֵאות אליך אם תודיעני כי נכונה הוצאת הספר לאור מאת המדפיס, וכי מובטח אתה בדבר, כי אמנם ידעתי את האיש ואת שיחו, ואם גם מחברת בה"ע ימאן להדפיס עוד, אחרי י"א שנים שהדפיס אותה, מי יודע אם ימלאהו לבו לקרבה אל מלאכה חדשה, לעשות אותו, ומי עָרַב לו על הוצאותיו והוא שם על ממונו ונפסד תמיד על הפסדו.

שלום לך ידיד יקר ושמחה וששון בימי חג הבע"ל וגם כל בני ביתך יברכם ה', אהבני וכתוב אלי

ידידך שמואל דוד לוצאטו.

פה טריעסטי ערב חג התקצ"ח.

---

## 5.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

לכבוד המשכיל המפואר חורש טוב לעמו מחוקק על שרשי התבונה, אומר לחכמה אחותי את ועם נדיבים יתיצב, ה"ה הנבון הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

לו שקול ישקל העונג אשר היה לי בקראי אגרתך הנעימה מיום ה' לחדש הזה, כי עתה כחלים יעלה במאזנים יחד עם רגשת לבבך בהגיע אליך מכתבי הראשון, יען ממנה רבה ראיתי כי ישרה בעיניך העצה אשר יעצתיך והכן נכון לרוות צמאוני בספרים חדשים ילידי מדינתך, כאשר גם אנכי אגיש לפניך מנחה מן המעט הנמצא באוצרי, כי בדרך הזה נרויח שנינו בהתפשט ידיעותנו אל מה שהיה נעלם ממנו קודם לכן והיה לנו המדע למנה. ועתה לא אמנע לכתוב אליך, באמנם טרוד אני מאד בימים האלה אודות מקרה קרה כי במכתב עִתי אחד היוצא לאור בעיר מיילאנד נדפסו מאת חכם נכרי אחד תלונות רבות ועצומות נגד העתקתי לס' ישעי' על אשר מלאני לבי לתרגם הנבואות ההמה באופן בלתי מסכים לאמונת הנוצרים, והוא לא ידע כי עברי אנכי ח"ל, לכן מוכרח אני לאזור כגבר חלצי לכבוד האמת ולכבוד אמונתינו, ואטרח להשיב שבעתים אל חיקו את אשר דבר נגדי בהדפיס תשובה נכונה לכל טענותיו, אך מבלתי נגוע בעיקרי הדת, רק להראות לו כי לא יפה עשה להשיג עלי על זאת עד יבוש ויכלם מאשר עשה, והנה תשפוט

גם אמנה כי לכתוב תשובה כזאת צריך ישוב דעת וחקירות יתירה שלא ליתן לו מקום להתגולל עלי כי הדבר קרוב למכשול, אמנם בכל זאת לא אחדל לעת עתה להביא לפניך עוד בגלילה רבה את המשפט אשר חרצתי על קצת מן הספרים השלומים, יען שקקת לשמוע מה בפי, ואען ואומר: כי ספר חקירת הגמול לר' משה מרגליות אין בו לא טעם ולא ריח ולא אחד מן התנאים הנצרכים לחיבור מסודר ומתוקן כראוי, וכפי הנראה לא היה המחבר כדאי לישא משא כבד כזה על שכמו השלום באשר חסרו ממנו הידיעות השייכות לזה הענין ואין בו כח לכלכל דבריו בדרך הגיוני ופילוסופיא, גם כל ההנחות שהוא מניח כולם אפס ותוהו אין להם יסוד לא בתורה ולא בשקול הדעת, והנה די כי אביא לפניך משל אחד לדוגמא וממנו תקיש על השאר. תעיין בדף י"ד ותראה איך הבל יפצה פיו באמרו כי הפילוסופים סוברים שהג"ע הוא מקום שאוכלים ושותים בו, או שבימות המשיח תוציא הארץ בגדים ולחם אפוי, או שבתחית המתים יחזור איש עם קרוביו ויאכל וישתה, או שתכלית המצות הוא שיגיע לנו השגת התאוות העולמיות שומן הארצות ונכסים רבים, וכל כיוצא בזה הרבה שם, אשר מעתה: הנהיו מעולם סברות כאלה בפי הפילוסופים? ואיך יחשוד אותם במה שאין בהם? באמת בושני להזכיר דברי שגעון כאלה, וזאת קרה למחבר יען יצא ממסילתו והתנשא ממדריגתו לדבר בענינים בלתי נערכים עם כמותיו, ואילו היה מביא גם מאמר חיקור דין להר"ר נח"ו ז"ל או בדברי הרמב"ן ז"ל הנוגעים לזה הענין או אז יבין איך ראוי להתנהג בחקירות כאלה. קראתי ס' מסעות חיים והנראני, ולפי קוצר דעתי טוב מאד להעתיק סיפורים כאלה לל"הק למען יראו בחורי עמנו כי לא קצרה דבר וכי יש לאל יד לשוננו העניה והקצרה להגיע די באר כל העשתונות כמו בשאר הלשונות, ומטעם זה משבח אני גם ס' עמודי שמים אשר בו הראה המחבר תקפו וגבורתו בחכמת התכונה, אלא שהוא קצר מאד בלשונו ויקשה מאד למתחילים שעדיין לא הורגלו בחכמה זו להתענג בקריאתו, כי החיבור לא יסכון רק לבקיאים מאד במשפטי המשולשים הישרים, והכדוריים, אך אלה אינם צריכים אליו, א"כ למי יועיל? אמנם על כל פנים טוב אשר יפה להראות לחכמי האומות כי לא אלמן ישראל וכי יכולנו לדבר עברית בכל החכמות. כזאת ראוי לומר גם על ס' תפארת אדם אשר מחברו בלי ספק חכם גדול היה, בעל שכל ונבון דבר, אך זאת לא ישרה בעיני מה שהוא מביא בספרו טעמים רבות לטובות מס' הזוהר, בהיות זר מאד להזכיר ס' קבלה בחיבור מדבר על חכמת הנתוח, ואין זה שייך לזה. ס' קול שועת בת יהודה יורה על יושר לבב המחבר ועל אהבתו את בני עמו, ולכבוד ולתפארת היא לו ההתאמצות להשמיע קולו לפני נגידים ורוזני ארץ לטובת האומה, לכן לו נאוה תהלה מפי ישרים ומלשון צדיקים, ובאמנה ובכרון טוב קראתי בו גם אני דברים טובים נכונים ומשכילים. ס'

לימודי העיוני והמעשי המצורף אליו המדבר על פסוק השלך אינו כולל רק ההשתדלות והדרכים היותר קלים שבפסוק ההוא, אבל התחבולות העמוקות והמהלכים הנשגבים [illegible] ממנו, ובהיות לי ידיעה לא מועטת בזה הפסוק (כי כל הקמים נגדי נוצחו עד הנה ולא יוכלו קום) לכן אוכל לומר כי זה הספר הוא דבר מועט נגד מה שהיה באפשר לדבר בזה הענין.

ועתה בבואי להשיב אל ענייני מכתבך אחד לאחד אשלם לך תהלה אלף תודות על אשר התנדבת לשלוח אלי ספרים רבים אשר מן הרשימה הבאה לפני שמעתי היות בתוכם דברים יקרים, וקצת מהם חדשים המה לי כי מעולם לא ידעתי מציאותם. והנני מצפה ומיחל ליום בואם באשר כבר המדפיס די שמיד הבטיחני למהר לשלחם אלי כרגע. אמנם חלילה לי לקבל ממך מתנת חנם בלי השב גמול אל מדה לנגד כפי יכלתי, לזאת התאמצתי גם אני להקריב לפניך מן הבא בידי ואספתי מפה ומפה את אשר השגתי היותו ראוי אליך הן מפאת יקרו והן מפאת חידושו, וכבר שלחתי אליך היום אגודת ספרים צרורים בשמלה, ואלה הם הספרים הנקבצים בצרור בשמותם למיניהם: החומש שלי, הקדמה על התורה שלי, התורה והפילוסופיא שלי, ס' ישעי' מתורגם עמני בצורת שיר ללשון איטלקית, הגם כי אינו מורגל במדינתכם. מחזור כמנהג ק"ק רומה, בחרתי לשלחו לך בעבור כי יש בו כמה שירים מגדולי המשוררים, ארקיוולטי, גבירול, ר' יהודה הלוי, וזולתם. ס' שרשים לרד"ק, הגם כי הוא בידי הכל וחסר מעט בתחלתו, הנה הוא יקר מאד בעבור היותו ראשית בכורי מלאכת הדפוס, כי נדפס בקוסטנטינא בשנת רע"ג ואם יתן איש הון רב לא ימצא סגולה כזאת. ס' בן זקונים, כולל שירים נבחרים, וענינים אחרים, בלתי נודע במדינתך, מפתחות של ס' השל"ה בכ"י, יועיל מאד לשוקדים על הספר ההוא, והאחרון חביב מכולם. כרך גדול כתיבת יד כולל כמה שיעורים וענינים יקרים, הלא הם: מדרש רות, מדרש חזית, מדרש רות אחר, ש"ות מו"ה שמואל, חידושים על מס' אבות, ליקוטים שונים, דרשות, מדרש קהלת, פי' קהלת לרלב"ג, דיני שחיטה הכל בקובץ אחד.

צר לי מאד כי לא יכולתי למלאות משאלות לבך בקנות בעבורך ס' המאספים כי אלה אינם עוד במציאות וזה שנים רבות כי כל העקסעמפלארי אפו תמו אין עוד אחד, אם לא כי אולי ימצאו עוד בקרית בערלין, אך ידוע תדע כי כעת נגרע ערכם אחרי אשר הודפס מבחר דבריהם בס' בכורי העתים. הרשימה שאלת מאוצר הספרים אשר לי אינה בידי כי מעולם לא סדרתים ושמות כל הספרים אשר תחת ידי עצורים המה בזכרוני אין לי צורך לרשום אותם על נייר, רק זאת אגיד לך, כי את אשר נכספתי ביותר לאסוף אל ביתי המה ספרי הקראים וספרי כת החסידים השוכנים סמוך למדינתך מלבד כל היוצא לאור מדי

שנה בשנה ע"י אנשי תבונות אשר במקומך ואשר בעיר לעמבערג, אותה תוכל לקבוץ לעת מצוא להביאה אלי, והיו להרהיב בנפשי עוז למען אוסיף גם אני לשלוח אליך שנית את אשר תתאוה בהיות לאל ידי ליתן את שאלתך אשר תשאל. ס' קורות ישראל להרב יאסט, וספרי הרב געזעניוס ישנם כבר תחת ידי, אמנם שני המכתבים העתיים ידידיה, שולמית את שמעם שמעתי אך לא חזיתם עיני מעולם, ועתה אם יש את נפשך לקנותם עבורי אנכי אשלם את דמיהם דינר בדינר, אך בתנאי שיכללו יחד כל החלקים שיצאו לאור עד היום איש לא יעדר עד אחרי' המחברת שלמה, ולא אחתום גם בעד הבאים הבאות בתת את כסף מחירם שנה שנה על הסדר, לכן הואל נא לגלות אזני אם יהי' באפשר לעשות זאת. ועל אודות ס' פחד יצחק אשר זכרת במכתבך לא ידעתי אל איזה ספר תרמוז, כי אם הוא הענציקלאפעדיא הגדולה להר"ר יצחק לאמפרונטי, הנדפסת רק עד אות מ', הלא היא כבר תחת ידי, ואם הוא ספר אחר נא הודיעני מהותו ותכונתו ושם המחבר. בעת הנני עסוק בחבור חדש, והוא פירוש בדרך פילוסופי על ס' בחינת הדת להר"ר אליהו דיל מדיגו אשר בדעתי להוציאו לאור אם יחנני האל לבא עד תכליתו כאשר עם לבבי בעוד איזה חדשים, כי קצר עלי הזמן לעמול בו יום יום; ורק הרף הטורח בעת המלאכה אל העסקים ההכרחים אשר בחרוני אותו אוכל להקדים לזאת המלאכה.

והנה אתים קצרי למלאות כהיום, ולעת מצוא אבוא לפניך פרי מחשבותי ומגלותי על הספרים הנזכרים, והנני מייחל לתשובתך גם תודיעני אם הגיעו לידך הספרים אשר שלחתי, ואלה בעתירת שלומך כנפשך וכנפש אוהבך ומוקירך. יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום עשירי לחדש סיון ה' תקצ"ג.

---

## 6.

### Schreiben des Herrn S. D. Luzzatto an Herrn Reggio,

שמואל דוד לוצאטו *) אל החכם המפורסם ר' יצחק שמואל ריג'יו יחיה.

השתדלתי לראות עד האורח אשר יוצא בקיר, ולא נגלה נפשך בהיותך בעיר הזאת לכבדני בחברתך, ולענגני בהראות אותי את עושר כבוד מלאכתך, ותהיינה אזניך קשובות לקול התשובות אשר השיבותיך לפעמים בלב תמים, לא חנף, ולא מטרף, כדרכי כל הימים; ותלכתך מעמנו הגדילה והוספת ענותך אתי ותחפוך

*) נולד בעיר טריעסטי באחד באלול שנת התק"ס, פראפעססאר בקאללעגיאם רבביניקום בעיר פאדובה מתחלת שנת ה' תקפ"ט.

את מרחק המקומות המרחיק לנותינו, לאשר כתוב דבריך ונשא על הלוחות בלשון קלרה ונשלום ספרים ביד הרבים. ואני לא אבתי להלאות אנשים, ועתה שמתי לי דומיה, לולא שני דברים אשר אמרתי לפניך, אשר בהתבונני גם אחרי כן מצאתים כזב ושקר, ואלה המה:

כראותי בכתוב הנני ממטיר כעת מחר (שמות ט' י"ח) למן היום הה"א הידיעה, וְהִוָּסְדָה בה"א רפה, אמרתי הוסדה זמן עבר, ושמרה תבת אשר, כפירושו של רש"י ז"ל שנתיסדה ותרגום אנקלוס דאשתכללת; שאם היתה זמן מקור היתה הה"א במפיק, ועוד למן יום היה לו לומר ולא למן היום. ושנית כחכמתך, שאם היתה התיבה זמן עבר, נוסדה היה לו לומר, ואפילו דבר בשגגה לאמר מבנין התפעל היא, ונפלה התי"ו, הזה אפס ותהו, שאם כן היתה קוי"ו פתוחה, והסמ"ך דגושה; עכשו שהוי"ו קמוצה והסמ"ך רפה, אי אפשר לתבה שתהי' מבנין התפעל, ואם כן לכאורה מבנין נפעל היא, ומזמן מקור. ואולם גם כי תשובתי אשר השיבותיך נפלה נפלה בַבל, מכל מקום נכון הדבר בעיני שתהי' התבה זמן עבר ולא מקור, ונראה לי היותה מבנין הֻפְעַל, וכאשר היה לו לומר הוּסְדָה כמו על הוּסַד בית ה' (עזרא ג' י"א) במשקל הוּרַד מצרימה (בראשית ל"ט א'), והוּעַד בבעליו (שמות כ"א כ"ט), אלא שהומר השורק בחירק, כאשר מצאנו ראינו תיבת וַיִּישֶׂם בארון במצרים (סוף בראשית) תחת ויוּשַׂם, ומאשר שנקודה הה"א בחירק, הוכעה הוי"ו בשורק *) וזאת שנית אמרתי לפניך שאי אפשר לפרש אולי אוכל נכה בו (במדבר כ"ב ו'), בזמן מקור, כי אע"פ שיש לומר נַכֵּה במקום נַכּוֹת, כאשר מצאנו אם עַנֵּה תענה אותו (שמות כ"ב כ"ג) וְהָפְדֵּה לא נפדתה (ויקרא י"ט, כ') הַכֵּה ופצוע (מלכים א' כ' ל"ז) למען הֱיֵה לה ברק מרטה (יחזקאל כ"א ט"ו), מכל מקום הַכֵּה היה לו לומר, ולא נַכֵּה, כי לא מצאנו שרש זה רק בבנין הפעיל וְהֻפְעַל, וגם זה הבל, שהרי כתוב והפשתה והשעורה נֻכָּתָה (שמות ט' ל"א), והחטה והכוסמת לא נֻכּוּ (— — ל"ב), וגם כי עדיין יש פתחון פה לרש"י לומר; אם אמרת נֻכְּתָה ונֻכּוּ בבנין פֻּעַל, תאמר

*) אמר עד"ל, ידידי החכם המפורסם אשר כתבתי אליו את המכתב הזה דרש קברפי ואת בתשובתו בטוב טעם ודעת, לאמר כי לא יתכן שתאבד והתחנה המנועה הצריכה לסימן הבנין. ועתה אני אומר כי התיבה מבנין התפעל רפה, הנמצא במלות ויתפָּקדו, התפָּקדו (שופטים כ' ט"ז) ויתפָּקד (— כ"א ט') והבנין הזה, התפעל רפה. הוא גזור מבנין אִתְפְּעֵל אשר בלשון ארמי, ונראהו כהוראת הנפעל.

כָּכָה בפֻעַל? והלא שרשים אחרים ראינו בְּפֻעַל אשר לא ישרתו בהם בפִעֵל, כמו כי ממנה לֻקחת (בראשית ג' י"ט) ושפו עצמותיו לא רֻאו (איוב ל"ג כ"א), ולא מצאנו לֻקַּח ורֻאָה. מכל מקום אין הדבר רחוק כאשר חשבתיהו *) הנה אלה שתי שגגות אשר ישר בעיני להתודות עליהן לפניך טרם יבאו ימי הפקידה, משפט לאלהי יעקב. ועתה שאלה יש לי לשאול, ואל יחר אפך בעבדך. מה יאמר רבנו נפתלי הירץ וויזל בכתוב ולא אבה לשתותם (שמואל ב' כ"ג ט"ז וי"ז)? ושם נאמר ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים (— — ט"ו) הלא נראה בעליל כי לא נמנע משתותם מבלי תאוה, ולא מאשם ולא געלם, אך לא שתם מן הטעם האמור, הדם האנשים ההולכים בנפשותם (— — י"ז) ומה נבדל אפוא לשון מאן מלשון לא אבה? **)

ואחרי אשר הלאתיך עד כה, אל אל שדי אעתיר, בעתר אהלו אותך וכל בני ביתך יעתיר, ועטרת תפארה אתכם יכתיר, וכל מוסרותיכם יתיר, ואתכם לטובה יותיר, וידין דיניכם לאזור, ושכת ברכה עליכם יגזור, ושלל ורכוש לכם יגזור, ואתכם לגאל יעזור, ובימיכם ישלם איש אזור אזור, ונחך ה' תמיד בכל אשר תאוה, ומעל פני האמת תסיר את המסוה, ונפש המשכילים דשן תרוה, בעשותך נפלאות לא נקוה, והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוה, והיית כגן רוה, אוהב טהר לב.

שמואל דוד לוצאטו.

טריעסטי כ"ט אלול התקע"ם.

---

## 7.

### Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody.**

לכבוד המשכיל, הנדיב המפואר, דורש חכמה ושוחר
תבונה, הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

מכתבך היקר מיום י"ח לחדש העבר היה לי למשיב נפש בשמעי ממנו טוב מעמדך וטוב מעמד רעיך הנאמנים פארי הדור נשיאי המטות ראשי אלפי ישראל

---

*) אחרי ימים ושנים ראיתי שאם היתה השינה מקור היה משפטם כָּכֵה בגירי, ולא היה כח בחזק לשנותו לסגול, ולא היה מקום לדגש אחריו, כאשר מצאנו למען הֱיֵה — לא כרך, אם כן אין ספק כי לפי הנקוד הוא עתיד, וענינו אני ועמי.

**) עיין ב"הע תקפ"ו עמוד ר"ו כ"ו; ושם עמוד ר"ז שיטה כ"ט נדפס בטעות בעינו, במקום בְּנִינוֹ.

אשר תמיד אשימם עטרה לראשי, המה השלמים המוכתרים בכתר תורה הר"ר ראפפארט והר"ר נחמן והר"ר בלאך, ה' עליהם יחיו, רבות בשנים ישכילו ויצליחו ועד נצח ילכו אור האמת, אמן. אשריך, איש תבונות! כי זכית לקדש פניהם הטהורות ולשמוע מפיהם אמרי יושר, ואני בודד וגלמוד בארץ מולדתי אין לי בכל סביבותי גם אחד ראוי לפתוח לפניו סגור לבבי ולהתעלס עמו בדברי חכמה באין פחד המקנאים הפוחזים אשר כל אחוזת מולדתנו יבוססו וכל חוקר על האמת לכופר בעיקר ישימו, זולתי זה דודי וזה רעי החכם שד"ל מורה במדרש הרבנים בפאדובה (אשר לו כהעת רק חמשה תלמידים) אותו אקרב יען מצאתי לבבו נכון עם מחשבותי, אך הוא טרוד מאד במלאכה אשר לפניו, ורק אחת לג' חדשים, או רק שתים בשנה יוכל להגיע לפני מכתב ידיו, לכן תמיד עיני צופות למרחוק ופני מצהילות מול כל אגרת ואגרת הבאה אלי ממדינות אשכנז, כי שם נוה ה' את הברכה להגות בדברי חכמה ולדרוש בשלום אחינו ולהתבונן על מצב אומתנו. — אך אפנה מרעיונות אלה ואשוב אל מכתבך הנזכר אשר ממנו לא יכולתי להבין האם בא לידך הכרוך השני אשר שלחתי אם לא, כי בתוכו נתתי העתק פרק אחד מספרי התורה והפילוסופיאה אשר נמחק מטעם הצענזור, אך אתה לא דברת ממנו דבר, ותאמין לי, ידידי! כי רק לכבודך נשאתי את טורח ההעתקה בעצם ידי עם רוב העסקים אשר לפנוני, וזה לך האות כי נאמנה ברית ידידותי אליך כל הימים. עוד אודיעך כי מלבד ס' מאמר גאולת מצרים אשר נפקד מקומו בין הספרים השלוחים אתך, עוד חסר מהם ס' נגיד ומצוה הרשום באגרתך ולא ידעתי מה היה לו. בענין אגרות הרמב"מן אשר זכרת במכתבך נכספה נפשי לדעת אם הם אותם שנדפסו כבר אצל האדון שמיד זה כארבעים שנה, או אם הם אגרות חדשות שלא באו עד הנה על מזבח הדפוס, כי אם הן הראשונות כבר יש תחת ידי ב' מחברות מהן, אבל אם הם חדשות חמול נא תחינתי לפניך לבל תמנע ממני הסגולה היקרה הזאת, כי אין אצלי דבר יקר בעולם כמו דבור אשר יצא מקולמוס רבינו נזר דורנו מחמד עיני ולבי האלהי הרמב"מן ז"ל אשר בצלו חמדתי וישבתי כל עוד נשמתי בי. ועתה אבוא לבשרך כי אחרי חקירות רבות עלתה בידי למצוא ס' מוסדות תבל וס' בני הנעורים; אותם בקשתי ימים רבים באין הפוגות למענך, והנם כהעת שניהם ערוכים ושמורים אצלי להגישם אליך מנחה עם תרגום התפלה בלשון איטאלקי להחכם שד"ל אשר שאלת, ועם ספרים אחרים אשר אלקט מפה ומפה עד יהיו לצרור אחד ובקרב ימים אשלחנו, ואתה את מוצא שפתיך תשמור ותמציא לי את יתר חלקי השולמית הנשארים ואגרות הרמב"מן ועלה אחד מן המכתב העתי Der Jude v. Dr. Riesser לדוגמא, וע"י כן נשיג שנינו תועלת בהרחבת גבולות המדע ובהתפשטות התבונה עד למרחקים.

קראתי ההערה שכתב החכם המליץ הר"ר שמשון בלאך יחי' נגד בעל משפחת ספרים בענין יחוס מלך המשיח לזרע נתן או לזרע שלמה, תשואות תודה אקריב לפניו על אשר כבדני בהעתק ממנה, וכאשר שמתי עיוני על תוכן דבריו מצאתי כי הטענה שטען נגד הגאון צודקת בלי ספק, שהרי הזוהר באמרו בן נתן כיון בודאי אל אחד מיוצאי חלציו באחרית הימים לא אל בנו ממש, אמנם סוף סוף מה נגע כי נגיע את ס' הזוהר רק מתלונה אחת כל עוד שישארו קיימות כל המון הטענות האחרות שכתב הגאון נגדו? ואף את דברי הזוהר בזה המקום צודקים האם יהי' בעבור כן נכונים גם שאר דבריו? מלבד כי על כל פנים גם סברא זאת של הזוהר לא תכון ולא תקום להיותה מתנגדת לסברת הרמב"ם שאמר ג' פעמים כי מלך המשיח יהיה מזרע שלמה דוקא, ובכל כיוצא בזה יותר יש לנו להחזיק בדעת הרמב"ם ממה שנלך אחר סברת הזוהר. אבל בכלל יראה לי שאין לנו שום תועלת בחקירה זאת, כי מה איכפת לן אם יהיה המשיח מזרע נתן או מזרע שלמה? יבא הטוב מכל מקום! הלא בימים האלה אחרי כמה גלגולים שנגלנו אין בידינו להכיר שלשלת יחס בני דוד כל עיקר, ואין אנו יודעים אם יש עוד במציאות אחד מזרעו בין מבני שלמה בין מבני נתן אם לא, ואף אם ישנו במציאות (כמו שמחייבנו להאמין) הנה לא נוכל להביא ראיות על יחוסו, ואם למחר יבא הגואל המובטח לנו ויאמר: אני מזרע דוד! ויעשה כל האותות המיוחדים לאמתת שליחותו, בודאי שלא יתעורר שום אדם לשאול ממנו: האתה מזרע שלמה או מזרע נתן? כי אין לנו בזה לא צורך ולא תועלת ולא שום נפקותא, גם לא יעלה על לב שום אדם לשאול זאת, אם הוא נקרא מנחם בן עמיאל, או נחם, או בר נפלי, או שילה, או ה' צדקנו, או אחד מאלו השמות שנתנו לו חז"ל על צד הדרש, כי לא השם הוא העיקר, גם לא יחוסו אחר נתן או אחר שלמה הוא העיקר, אבל העיקר הוא הגאולה בכללה לא פרטי הגואל, לכן אני אומר כי אף אם לפעמים יש איזו חולשה או פרכא בטענות בעל המשפחת (כאשר באמת יש לי הרבה להשיב עליו ויבואו דברי אי"ה בהערות אשר אכין לביאורי על ס' בחינת הדת) מ"מ עלינו לשבח מלאכתו אשר עשה להרחיק מגבולנו דעות זרות אשר תעמודנה מנגד לשרשי דתנו התמימה, והמליץ הנשגב הר"ר בלאך אשר אינני כדאי לדון לפניו בקרקע טוב לו כי ימשוך ידיו מחקירות כאלה של מה בכך, וישוב ינחמנו בצוף נופת אמריו הנעימים בחלק השלישי מס' המפואר שבילי עולם, אשר עיני כל הולך מישרים אליו תצפינה. שלם נא, ידידי, כי לא אוכל היום לערוך לפניך משפטי על הספרים הנותרים כאשר עשיתי כפעם בפעם וכאשר נדרתי לעשות בכל מכתב ומכתב, כי הוכרחתי עתה לקצר מפני כמה סבות, אכן בא יבא דברי לשלם נדרי לימים לא כבירים, ועתה אסים

קץ למילים בדרישת שלומך, בלקיחת ערובתך, בזכרון אהבתך, בעתירת טובתך, בהלל נדיבתך, בבקשת ידידותך, הצעיר יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בשמשה לסדר מנחם ס' התקנ"ג.

---

# 8.

## Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld in Brody.**

אלהים עמך גבור החיל, איש אמונים אוהב התושיה, ומכבד
מכבדיה הנכבד הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום עד בלי ירח!

בשגם רבו טרדותי בימים האלה ימי אסיפת התירוש מן היקבים, והיה בתבואות אצטרך לאזור רגלי אל חלקת השדה אשר ברכו אלהים כי זה חלקי מכל עמלי, עד שמזה הטעם חדלתי כהעת מלהתעסק בביאורי על ס' בחינת הדת אשר אשר פעלתי יותר מחציו, בכל זאת לא אמנע מלהשיב למכתבך הנעים מיום כ"א תשרי הגיעני תמול, ועלז לבי בשמעי כי באו צרורות הספרים אל עיר וויען ובלי ספק כבר הגיעו כהיום לידך. ועתה הכינותי מן הבא בידי צרור אחר להקריב לפניך מנחה חלף נדבתך. אך מעט הוא את אשר יכולתי לאסוף הפעם, ואתה בטובך תרצה את המעט המובא לפניך בלב תמים, ואלה הספרים הלוטים בשמלה אשר מסרתי היום אל הבי דואר להוליכם אליך: ס' שאה קולת, ס' מרפא לנפש, ס' אורח חיים, ספרי מוסר בלי ספק לא נראו ולא נמצאו במדינתך, מדפוס קדמון מאוד, ס' תכונה כ"י כולל לוחות רבות בלשון ערבי ונכתב עברי, והגם כי לא יהיה לך תועלת ממנו בהיותך בלתי מבין לשון ערבית, חשבתי כי לא ימצא במדינתך איש יחפוץ בו, ואתה תוכל להצמידו אליך במתנה זו, ס' הלולא רבא, ס' מנחת יוסף, ס' פרי מגדים, ס' שיעור קומה עם יוסף חן, אלה שלחתי לך לא בעבור ערכם, כי הם כלא היו, רק למען תראה מהם תכונת חכמי זמננו בערי איטאליאה, במה יתעסקו ועל איזה ציר סובבות חקירותיהם, ס' און גליון חלק מאטעעאום הועתק ללה"ק כ"י, ס' כוס חן לבן תבון כ"י קדמון מאד. אקוה כי תעלה לרצון לפניך התשורה הקטנה הזאת, אם לא מצד כמותה, על כל פנים מצד איכותה. ס' קרית ספר הנדפס בפראג לא ראיתי עד הנה, אך כבר פקדתי להביאו אלי תמה, אמנם ס' ציר נאמן הנו בידי, ומאוד תמהתי על זדון המחבר המושך קשתו נגד הסגולה היקרה והיותר עיקרית באמונתינו והוא מצות השבת, וכבר יעדתי להשיג עליו ולבטל חלומותיו, וזה יהיה בהערות אשר אוסיף לביאורי על בחינת הדת, בהם יצא גם זכרונך לטובה כאשר יאות לי לעשות מול איש נדיב כמוך התומך ידי עבדי ה' ומוקירי שמו והמכבד התורה ומוקיריה. קראתי הספר הקטן מהפראפעססאר Krug, ומי ימלל חין ערכו ומי יספר כל תהלותיו! הנמצא כזה איש אשר רוח

מאסף ומכונס בקרבו, מליץ יושר לעדת ישורון, יוכל לקרוא גם לעזרת עם ה' ועל אויבינו יתגבר, ומחרפינו אשר הנה רדפונו יתן כקש לפני רוח? הנה בכך המעורר אשר ומשכילי קהילתי להעתיקו ללשון איטאלקית להפיצו במדינתנו.

התענגתי מאוד בקריאת ס' מערכת ההעתקות וראיתי כי המחבר איש נבון ומכיר היטב הענין אשר עליו ידבר, גם הקירוטין טובות ומועילות מאוד למתחילים ללכת בדרכי המליצה, והגם כי כבר קדמוהו המשכיל והמליץ המפואר הר"ש לעוויזאהן ז"ל בספרו הנכבד מליצת ישורון אשר הולך סובב גם הוא על אלה הענינים, גם לו יתר שאת על כל דוברי צחות ביתים האלה, בכל זאת לא יגרע זה המחבר לבא גם הוא במספר הנכבדים מוסרי התועלת הכללית, ועל ידי מטוים לבנות ולהכליל מלאכתו אשר עשה, רק זאת לא אמנע מלאמור לך כי הפרק הראשון מספרו לא יתן עונג לקורא בו כמו שאר פרקי הספר, באשר בזה הפרק הענין המסבר יותר מדאי נפלגת מבע ההעתקות ומיטוקיהן למיניהם, והגם בענינים דקים ועמוקי המושג אשר אין להם תמימה כ"א במשמעה הדקה, עד שלאה ילאה שכל הקורא לרוץ אחריו בכל אותן החקירות הדקות אשר אין בהן תועלת כל כך ולפעמים יקשה להבינם מאשר קוצר יד הלשון בענינים האלה, ואשר טוב כי יותר טוב היה לו להשמיט לגמרי הפרק הראשון ולהתחיל ספרו מן הפרק השני, כי לולא כן יש לחוש פן יבהל בם הקורא ונבהל יבהל בהתחלת הקריאה וישליך הספר מידו טרם הגיעו אל הדברים המועילים שבפרק השני. המשכיל לבעלים דרך על במותי השיר והגלים לעוף ולרכוב על גפי מרומי המליצה, מכוריו הנדפסים יתנו עדיהם כי יש לו יד ושם במלאכת השיר, ויכינו לו מקום נכבד בין עממי משוררי אומתנו, אולם בענין המשקל והחרוזים והיתדות ושאר תנאי השיר הנהו גם הוא כשאר משוררי אשכנז נולע על ידיהו, מוסיף וגורע בלי שיעור, ואלה המקומות אשר נולדו משאת שינוי הקריאה אשר לכם. ובעבור זאת בעולם לא יערבו שירי האשכנזים לאוזן הקורא האיטלקי, לכן אם יאתה לו אהלה מגד המונג לא תאות לו מגד הבורה, בהגם יש להליץ בעדו ולומר כי הוא אינו אשם בדבר יען הלך אשר הורגל במדינתו ואין ביכלתו לשנות אופן הקריאה ממה שהוא שומע יום יום ממלמדיו ומיודעיו. — ס' גידול בנים נכבד בעיני מאוד, וטובה גדולה גמל המחבר המשכיל לבני עמנו בהליע לפניהם דרכי שמירת הבריאות לילדים מעת הולדם, כי דבר יקר הוא מאוד, ואף גם זאת עלינו לשבח את הסגור המפואר הזה בעבור נקיון מליצתו המסודרת והמשגבת אשר בה הראנו את כחו הגדולה, עם כי קשה מאוד למצוא מלות הגונות וברורות בכל מושגי חכמת הרפואה בשפת עבר העניה והדלה בשרשיה מתי מספר, לכן מלבד התועלת הגם לעניינים הסם מגד העם, עוד להם גלוס מגלה מגד הלשון הנה והנקי אשר יתלבשו בו, ומי יתן ויהנו בינינו שיתורים יקרים כמהו לתפארת הלשון ולתועלת האומה! — ביאור

הנה העבר המילותי לקרות ס' גנזי נסתרות או גן אלקים ששלחת אלי כ"י, אך לא באתי עד תכליתו, לכן לא יבואו משפטי עליו בזה הפעם, וביותר בראותי שהוא הולך בארוכה בהקדמות והגהות יותר מדאי ומשוטט ימין ושמאל בענינים אחרים בלהג הרבה, ואנכי חשבתי לשמוע ממנו ראיות ברורות על אמתת ס' הזוהר כי (כך חשבתי) לולי נתברר לי שהוא אמיתי ושהוא מפי רשב"י בודאי לא היה טוען על עצמו משא כבד כזה לחבר פירוש עליו, אך עד הנה תוחלתי נכזבה וגם כי קראתי יותר מחציו לא מצאתי בו מופתים ברורים על זה, ואולי יצאו במשך הספר, לכן כתר לי עד אעבור עליו עד קצו ורק תודיעני עתה אם רצונך שאשלחהו לך בחזרה או אם תוכל לעכבהו אצלי אחרי קריאתו, כי לא גלית אזני על הדבר הזה. גם אדבר לעת עתה וליום מחר אשוב שנית להגיש לפניך הערותי על יתר הספרים אשר התנדבת לכבדני בהם, כי הם לי תמיד לששון ולשמחה ובהם לבד אמצא נחת רוח מכל עמלי ויגיעי כפי המרורים אשר נטל עלי הזמן, כי זה חשקי וזה מנוחת לבי כל עוד בחיים חיתי. הנה הודעתי לידידי החכם שד"ל הנמצא כעת בעיר טריעסטי את חפצך לקבל מידו אגרות כ"י להפיצם בישראל והוא השיבני כי בזה הפעם לא יוכל לדבר מאומה על זה הענין, אך בשובו לעיר פאדובה יראה מה לעשות וישיבך דבר כאשר עם לבבו, ועל אודות העתקתו האיטלקית של סדר התפלה לא ידעתי עד הנה אבל אי נמצאת בקונטרס שעולך, כי איננה בידי המדפיס שמיד, ואם לא תמצאנה ביד קרובי הר"ר מאיר לאנדעק יחי' מוכר ספרים בעיר טריעסטי אז אשלח לך את ההעתק היחיד אשר לי לבעבור תדע כי פקודתך שמרה רוחי וכל. מחסורך עלי. ולעומת חפצך לקבל גם ממני אגרות כ"י הנמצאים באוצרותי ידוע תדע כי זה שנים נשאלתי על כזה מאת הר"ר . . . ויען בריתי היתה אתו האהבה והידידות פתחתי לו אוצרותי ושלחתי לו קונטרסים מלא אגרות נחמדות ובתוכן גם מכתב יקר מאוד להר"ר נס"ו אז"ל שלא בא משולם בדפוס את כולן הבטיחני להדפיס בספר מיוחד, אמנם הקונטרסים הזה נמצא כעת ביד האדון המדפיס שמיד בעיר וויען עם ספרים אחרים נכבדים לי לפקדון בעד סך אלף זהובים מ"כ שהנ"ל . . . חייב להמדפיס בעבור ספרים שקבל ממנו באמנות דעקאמאנדאטיאן שלי, אך שלא להסריחך בסיפור המאורע המגונה הזה (כי אין קץ אל הזעף אשר סבלתי בעבורו) די לי להודיעך כי זה האיש התל בי ובהמדפיס עד שאנכי הסתר הסתרתי פני ממנו, וזה שנתים ימים לא ידעתי מה היה לו (אם הגיע לאזנך שמץ דבר ממנו גם ממכירי קרוביו אוהביו ורעיו), מעתה אתה איש חכם תבין מזה כי אין לי רשות להוציא מתחת ידי שום העתק מן האגרות ההנה טרם אדע מה יעשה המדפיס בהן, כי עודן תחת ידו ומי יודע אם יצאו לאור ומתי יצאו, פן יחרה אפו בי על שאחטא לו חטא בהסיג גבולו, וכן לא יעשה. אך טרם אכלה לדבר מוטל עלי החוב לשלם אלף

תודות לנדבת הנגיד המרומם החכם ר' אלכסנדר קאללער יחי' על אשר נשאו לבו לכבדני בס' איגרת בנו של הרמב"ם ז"ל ובס' יריעות שלמה הנכספים לי מאד, ובמה זכיתי לפניו לכל הטובה הזאת ואני לא הייתי כאחד מעבדיו ומעולם לא גבה לבי להתקרב אליו, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום והיתה לו זאת למזכרת אהבתי אותו ולאות ולמופת כי מוכן אני לשרתו כל הימים ככל אשר ייטב בעיניו לנוח עלי לטובה, ולך ידידי, צדקה וחסד ורחמים וחיים מאת אלהי האמת הטובה והולכה ביושר לבבך, והגמול לצדקתך לדור דורים בעולם שכלו ארוך כחפצך וכתשוקת אוהבך ומכבדך. יש"ר

הכותב והחותם פה גערץ ביום ד' לחדש חשון ט' התקצ"ג.

## 9.

## Schreiben des Herrn J. Wahrmann in Jaroslau an Herrn Jgnaz Blumenfeld in Brody.

בע"ה ירָאסלויא ב' טבת תקצ"ג.

לכבוד איש חמד מתפאר בעדי החכמה, הה"ח והתורני השלם
הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י שפעת ברכה תכסך סלה!

מכתבך היקר מן כ"ז כסליו הגיעני ביום ו' העבר. גם הקשית דבריך אלי על אשר לא עניתך זה ארבעה ירחים ואנכי השתוממתי, כי מהר אשר בוא מכתבך אל ידי כוננתי דברי אליך והמצאתי לך רשמי מודה על טובך להודיעני דברי החכם המפואר מו"ה יש"ר, וצר לי, כי זדון שלוחי או שלוחך אשר אבד ממנו המכתב גלגל עלי אשמת און, כהיות נקל בעיני מכתבך מהשיב עליו, והנני שולח לך העתק דברי מליצתי לסעפטעמבער.*)

*) זה לך קורא מכתבו הראשון אשר כתב אלי בלשון אשכנז:
איהר זעהר ווערטהעס שרייבען ערהיעלט איך מיט פֿיעלעם פֿערגניגען, אונד איך מוס בעדויערן, דאס איך דורך איינע רייזע נאך בערטפֿור, ווא איך מיך איינינע וואָכען אויפֿהיעלט, געהינדערט ווורדע, איהר שרייבען פֿריהער צו בעאנטווארטען. איך דאנקע איהנען פֿיר איהרע גיטיגע מיטטהיילונג דעם אורטהיילס פֿאן דעם רידהאוויכסט בעקאננטען ח' יש"ר איבער איינע שריפֿט מערכת המעמקים. זיינער מיינונג, דאס דער ערסטע אבשניטט זעהר גוטבעטיטלט זייע, דיא דענקקראפֿט דעס לעזערס, בעזאָנדער צו דען פֿאָלגענדען ניטצליכען אבשניטטען קאָננטע ערווייטערט, אונד דאס עס דאהער בעססער געוועזען ווערע, דענזעלבען וועג צו לאססען אונד דאז בוך מיט דעם לעטצטען אבשניטטע אנצופֿאנגען, קאָן איך יעדאָך ניכט בייפֿפֿליכטען. ווען דאז בוך נור פֿאָרטשרייטענדע בעשטיממט וואָרדען ווערע, דאן ווירדע עס פֿרייליך בעססער געוועזען זיין, דען צוהאָלינג

עוד ראיתי מתוך מכתבך, כי לשון הקל פגעה בכבודך, לאמר, כי מצאתי דופי בספר היקר התורה והפילוסופיא אשר חבר החכם המפואר הר"ר יש"ר, ואיך יעלה על רוחי לדבר רע באיש הנבחר הזה אשר אהבתיו מאז ראיתי ספריו היקרים ואשר כל מאמריו לאחד דרכי הדת עם נתיבות החכמה, ובאמת לא קדמוהו אדם בפעלתו לעבור כל חלקי הפילוסופיא (בהבנתה הרחבה) ולהוכיח להמון

---

גלייך מיט דעם רעזולטאטע דער אין דעם ערסטען אבשניטטע ענטהאלטענען דיסקוויזיציאנען, דיא איינע וויססענשאפטליכע קענטניס אונד איינען געאיבטען פערשטאנד פאראויס זעטצען, בעקאננט צו מאכען. דא איך אבער אין אנזעהונג דעס בעגריפפעס דער טראפען זא וועניג אלס אויך אנדערער לעהרבעגריפפע פאָן דען בישהעריגען לעהרערן דער רהעטאריק אבווייכע אונד גלייך אין דעם ערסטען §. דיא איינטהיילונג דער טראפען אין צוויי קלאססען בעגרינדע; זא מוססטע איך איינע שריפט געהאָריגער ווייזע צו נעכסט אן דען זאכקעננער ריכטען, אונד איך, ווען איך ניכט איין האלבעס ווערק ליעפערן וואָללטע, איבער איינע פערשיעדענהייט פאָן דען בישהעריגען טהעאָרעטיקערן אונד פאָרנעהמליך איבער דען אונטערשיעד דער ביידען אויפגעשטעללטען קלאססען, זאוואָהל אין אנזעהונג איהרעס בעגריפפעס, אלס איהרעס אורשפרונגעס אין דער טהעטיג-קייט דעס געמיטהעס אויספיהרליך ערקלערען; אונד איך בעזאָרגע מיר, דאס איינע אונטערזוכונגען, ווען זיא אויך שובטיל זינד, דאך ביים יעדען, דער זיך מיט דען מאטעריען, מיט דענען דיעזעלבען אין בעריהרונג שטעהען, בעשעפ-טיגט, איהרע בעשטיממונג פינדען ווערדען, דער אומשטאנד, דאס זיא ניכט אים ערסטען אויגענבליק אויפגעפאסט ווערדען, איזט קיין גרונד, דאס בוך אהנע קיינער אויפמערקזאמקייט צו ווירדיגען. ווען וויר איבעראלל זא צו ווערקע גינגען, זא מיסטען זעהר פיעלע ניצליכע שריפטען גאנץ אונגעלעזען בלייבען. אין דעם ביכערשראנקע פערדאממט ווערדען, דער מינדער אונטעררימטעטע, דעם דער ערסטע אבשניטט צו שווער פאללט, קאן פאָן דעמזעלבען בלאס דען ערסטען §. לעזען, דאס איבריגע אבער איבערשלאגען, אונד זאדאן גלייך צום צווייטען פארט-געהען; אדער ווען ער איינע גרינדליכערע איינזיכט אין דאס פאָן מיר דארגע-שטעללטע זיסטעם צו האבען אונד דיא בעוועגגרינדע צו דעמזעלבען צו וויססען ווינשט, זא קאן ער דיא אים ערסטען אבשניטטע בעריהרטען וויססענשאפטליכען בעגריפפע אין אנדערן לעהרביכערן נאכלעזען, אדער — פאללס ער בעשיידען גענוג איזט — פאָן זאכפערשטענדיגען איינדליכען אונטעררימטעט איינהאָלען. דיעזעס גיבט איינעם ערלויבטענס אויך דעם תורני דיא פערטהיידיגטע פער-אנלאססונג אן דיא האנד, זיך מיט דען לעהרבעגריפפען דער נייערן פילאָזאָפהיע אין קענטניס צו זעטצען, דען אונגעמיינליכען פארשריטט, דען דיא געלעהרטען אנדערער נאציאָנען אין יעדען וויססענשאפטליכען פאכע געמאכט האבען, מיט בעוואונדערונג אנצוערקעננען, אונד זיינע אויפמערקזאמקייט פאָן דען מרמויסען איבערזעטצונגען, אין דענען ער, ווען ער אנדערס איין אולטרא-טאלמודיסט איזט — שטעקען קאָננטע, אויף דיא ערגעטצענדען געפיהרטע רייטער שריפטשטעללער הינצולענקען.

הרבנים, כי אין מחיצה בין אמונתנו ובין הפילוסופיאה ולהלהיב תשוקתם לעדות עדי החכמה, למען ישימו תפארת עמם, ובהפך הוא, כי דרכי אלו להמליץ בעד הספר הנזכר לכל הבאים אלי היודעים לקרוא ספר וגם אשאילהו לאחרים, וגם כעת איננו בביתי; כי השאלתיהו לתורני אחד במקומי, וכל דבריו לצדק בבחינת היותו מתאמץ להוכיח התכלית הנודעת ע"פ זה הספר, ר"ל הסכמת התורה והפילוסופיאה; אמנם בבחינת היותו מתרחב על ענינים אחרים היוצאים מהגבול הנזכר, יש לי דברים. ואחרי אשר כבדני המחבר בדבריו ע"י מכתב יקר אשר יתנוסס בו רוח חכמה וענוה אחשוב כי נגד המוסר הוא להלקם לאחרים, וטוב להודיע להחכם המחבר.

ובקורת החכם הזה על ספרי למה תכעיסני! הלא הרשות נתונה לכל אדם לחוות משפטות על כל דבר ולחשוב עליו הטוב הוא אם רע ואיך נראהו לכלוא את רוחו, גם הוא איננו מחייב את כל קוראי ספרו שיאמרו לצדק דבריו, ויוכל המחבר הוא איש אשר לבטל טענתו, וכבר הבינותי מכתב להחכם יש"כ בו הצעתי הסבה אשר הניעתני לכתוב את הפרק הראשון, גם כי הוא עיוני יותר מדאי, ואיננו נתן להבינו לקורא הבלתי רגיל במדעים; והוא נטות מחשבותי מהמחברים אשר קדמוני, ולפי דמיוני כל כותב ספר אשר דעתו נוטה מדעת המחברים אשר קדמוהו מחוייב הוא להצדיק מחשבותיו ולהכריע טענתו נגדם, וע"כ לא ישר בעיני דרך החכם לעווינזאהן ז"ל אשר בספרו מליצת ישורון דבר גם הוא בהעתקות (הנקראות בפיו שאלות); אכן לא שם לבו רק על מקצתן, ולא על כלן, ד"מ מליצת סינעקדאכע ומעטאנימיע הסרים, כאלו לא נזכרו בספר מבעלי העיון ותחת זאת הגדיל העתקות אחרות, כמו הכתוב (וירקניע) אשר הזכירו בעלי העיון האחרונים מכללן (כאשר בספרו עלה 17.) גם הזכיר מליצת ההקפה (פעריפראזע) אשר לא נמצאה אצל אחד מבעלי העיון בתוך ההעתקות, ואם דעתו נוטה מהם, היה לו לבאר מחשבתו ולהכריע טענתו עליהם. ובאמת המעיין היטב במושג המליצה הזאת ימצא, כי המשנה להעתקות הוא ערבוב המושגים. והחכם הנ"ל יש"כ הטיב לי במכתב אשר הזכרתי למעלה, בו יחזיק טענתו, ולא אכחד, כי כנים דבריו בבחינה אחת; כי אם כתבתי חיבורי בשפת אשכנז, רבים היו הקוראים והמבינים בקלות אף הפרק הראשון מספרי, כי לא מעט המה המחברים היוצאים לאור בכל שנה ונמצאים בהם עמוקי הרעיונות מחבורי, ובכל זאת רבו השואפים אליהם וקוראים אותם. ואולם הלומדים היהודים אשר במדינתנו, לא נכו בחקירות כאלה. כי לומדי הפילוסופיאה יפנו עורף לספרי עבר, ורבים גם למן המדרשים (מוללוונג) ימנעו מרדת אל עמקי המדעים, ויתכנם לקוץ בהם ולהשליך ספרי החכמה אחר גוום, כאשר ינידו רגלם ממדרשי הפילוסופיאה. ונבחרי עמנו אשר ישימו לבם אל שפת אבותיהם וגם ישמעו במדעים וידבקו בהם

מעט מזעיר שמה; ואנכי כאשר נלאיתי להגיע הפרק הראשון מאת הנזכר שמתי עלמי על כנויי עמנו במדינות אחרות.

הספר אוהב גר ראיתי עודני בפעם, ויישר בעיני מאוד שהאמין האיש היקר הזה אשר אני מכיר אותו פנים בפנים בפירוש ונוסחאות התרגום הארמי ובהודעת ההבדל שבין שתי הלשונות ארמית וסורסית, ולאוי לכל השמים לבם על שפת עבר שיפנו ג"כ אל הלשונות הקרובות לה, הנקראות לשונות שמיות (סעמיטישע דיאלעקטע), גם ידעתי, כי מזכיר שמי בהערה אחת על הפסוק: ועשה בצלאל (שמות ל"ו א') אכן יען כי היה הספר הזה רק זמן קצר בידי, לא אוכל כעת לחרוץ משפטי בבחינת ערכו.

דברי מוקירו, יהודה וואהרמאן.

---

## 10.

### Schreiben des Herrn S. L. Rapoport in Lemberg an Herrn Rabbiner Hirsch Chajes in Zolkiew.

ב"ה יום ד' הי' התק"ג.

כבוד ידיד לבי חמדת נפשי הרב החו"ב הגאון צבי תפארת עדתו, צעיר לימים וישיש לחכמה כש"ת מהור"ר צבי הירש חיות נ"י האב"ד דק"ק זאלקווא והקרייז יצ"ו.

כמו חרש וחושב וכל מוציא כלי למעשהו, ישמח לשמוע משפט הרואים את מלאכתו, אם יתנו לו פאר ושבח, כי רק אז יגיל אם ידע אשר לא לריק פעל ועשה, ויותר תרבה שמחתו, אם בין מהללים אלה ימצאון גם חכמי לבב מבינים בכל מלאכת מחשבת, כן חכיתי אנכי לשמוע משפט מחברתי אם קטנה היא, וכהם שבעה נפשי עונג בהגיע לי אגרות מחכמים גדולים במחקרי ארצות שונות אשר יכבדו את מפעלי וישימו עליו כמוצא שלל רב. כן הנה תרהיבנה עוז נפשי להוסיף אומץ ולבצע את אשר החילותי בקדמוניות עם ישראל ותולדות חכמיו, אחרי ידעתי ברור כי לא לשוא היתה יגיעתי עד כה וירב עוד משושי עת הגיעו לי דברי הכ"ת הנעימים ואותם ענדתי עטרות לראשי, יען חשבתיהו לראש בין כל משושי, כי מי גבר בדורנו אשר העמיק הרחיב למודו בכל ספרי ישראל וגם בספרי חכמי העמים המתיחסים לענינו, כמו הכ"ת עם כל ילדות שניו, ויהי למופת בינינו וכן ישאר עוד לבאים אחריו, אם יחל רוח ה' לפעמו אשר יחרות מעט מחכמתו בעט ברזל ועופרת, כי אז דור לדור יזכירו שמו לכבוד ולתפארת. כן אמנם מלב הכ"ת אשר נועד לו ממרום, יבקש ממנו בל ימנע ידו במלאכת וישקה ממי תבונתו לכל צמא, כי משמרתו משמרת כל גדול בישראל. הופקד למורה על עדה נכבדה

ונכשר ללמוד וללמד, וכל מטרת משאו היא הגות לבו בתורת אל חי מורשת קהלת יעקב, ועסקי העולם לא יפרידוהו, זאת היתה ג"כ נחלת עבדי ה' כל חכמינו הקדמונים ובהם גם המצויינים כרבינו סעדי' ר' שמואל הנגיד והרמב"ם ז"ל. כלם היו מורים ורופאים לעדתם וכלם השאירו אחריהם ברכה בכתבם על ספר כל אשר למדו לתלמידיהם או העלו רעיוניהם הנשגבות בהשתעשעם בדד עם מאמרי השכל והמדע, ואת גם אנת הכ"ת, אשריהו! ולכן ראוי והישר לפניו ללכת בדרכיהם וכמוהם יעשו. והנה כמה שדה החכמה עוד ירחב למעלה, עוד מקום רב לפני הכ"ת להתהלך בו לאורך ולרוחב, להשרים בו גזעי חמד ולהוציא נטעי תבואות נעימים הרבה. כן בדינים והלכות לפרשם בלשון נח על דרך לשון ס' היד ולהסיר מהם כל קוצי הספיקות והמחלוקת, כן בפירוש ספרינו הקדמונים אשר חלק רב בהם עוד כספר החתום, כמו ספרי הירושלמי ומכילתות וספרי, כל אלה יחכו עוד לחכם לבב ואמיץ כח כמוהו, להבין בכל תיבה וענין המתיחסו' להם ולהאיר בהם כל מאפלי', ולמה יקרב הכ"ת למשאלות העת אשר תפציר בו ותאמר „שים תושלמי, מה תתן לי ואנכי הולכת ערירה, הנה לי זרע עושה פרי למין האדם ולא אמות עקרה." כי לא במשרה יולד איש כדעתו וכתכונת רוחו. לא כן אנכי, הושלכתי בכף הקלע בעניני תבל ומשרידיה. יש רועה קנינו ואין תנוח נפשי ורוחי לעבוד עבודתן אשר נועדה לכן. אוי לי כי יאמר עלי כאשר יאמר משל הקדמוני על פנטלום, ואמריו על בן המוכסן, (ירושלמי פ"ב דחגיגה) כי כמוהם כן תערוג נפשי על אפיקי מי תושיה, אשר עיני תחזינה מקורם וידעתי היטב את מרוצת נהרותם. אך כגולם כן ישלופו ויעבורו מפני פעם אחר פעם, ומונעים רבים ימשכוני אחור ולא יתנוני לעבור למאי. והנה קצות השנים, עת תחל שנה חדשה אחרי שפה זה מעט שנה העוברת, תחת אשר יקראו לכל גבר משכיל לתור ולשוב מה פעל רוחו בכל משך השנה, באשר הוא אדם, מה הועיל לנפשו לנפשות אחיו ובני עמו או גם לכל יושבי תבל, אף יעוררהו לתקן בעת הבאה את אשר עות, למלאות הנחסר ולהשיב לה את אבידתה אשר אבד ממנה עד כה, יקראו אותי לחשבון בזהב בכסף ובנחושת, לתור בשפע משפט אם ירבה או ימעט עושר קניני אשר לא יתן גם להם יתרון כי אם ראות עיניהם ואולי ישמר עוד לרעתם, ומאומה לא ישאו ממנו בידם: אף יעוררוני להתאמץ עוד מאד לתפור ספרים חדשים ולרשום בהם מספרים ריקי התועלת, ואין לי בהם רק היגיעה לערוך אותם לחברם ולחסרם, להכפילם ולחלקם כפי אשר יצקם המסחר והעסק. זה מנת חלקי בתבל אללה, ואולי יספיקו דברי אלה אשר לא הוספתי או גרעתי בהם מאומה מאשר הוא באמת, להצדיקני אם אתאחר או אחדל מהשיב לאיש ואיש על דברי חכמתו אך לא באלה הכלל הכ"ת. גדול הוא ורב ואמרותיו יקרות המה לי למשל כפי

יכולתי לדרוש ולחקור עליהן ולהודיע לכ"ת כל אשר העירותי בהן. אך לזאת יסלח את דברי לעו ולא נערכו כראוי לפכ"ת. אלכה נא אחרי רשימותיו ואותיותיו, ובכל אות ואות אגלה את דעתי, וזה החלי בעז"ה:

א) ישא הכ"ת לדבר הזה אשר אומר לו, כי כל אות זה נמלט מֵעֵטוֹ בחפזון נפלא ובעת אשר הטרידוהו ענינים שונים מתורתו ועבודתו, וכמעט לא יש בו שורה אשר אין להעיר עליו, בתחלה כתב וז"ל כי הנה ר' מכיר אחיו של רגמ"ה הוא היה הראשון אשר המציא ערוך ע"ס א"ב כי ערוך של רב צמח גאון לא נודע עדיין אם היה ע"ס א"ב עכ"ל. והנה מבואר במחברתי שבעל היוחסין הביא ערוך של רב צמח ע"ש שם באות הנ' ובאות סמ"ך, ויותר ראיתי עתה שאף אם לא היה מבואר כזה ביוחסין הייתי מוכיח בעצמי זאת ועוד אחרת והוא שערוך זה של רב צמח בעבור שהיה יקר מציאותו כמו שלא ראוהו רבנו בעל הערוך והבאים אחריו לא בא ליד בעל היוחסין רק אחרי גמרו את ספרו, ולזה הוסיף אח"כ מערוך של רב צמח כל המתיחס לענין ספרו, וכל זה מוכח שרק במקום אחד מזכיר בעל היוחסין את רב צמח בשמו ושם אביו ובשאר מקומות מביא רק שמו לבד ופעמים גם רק ספרו בלא שם המחבר כי סמך על המקום האחד. והנה מהראוי היה להניח הרשימה המבוארת של שמו ושם אביו במקום הראשון אשר יבאוהו והוא בדף ד' א' אצל המבא דדייק בשמות, ולמה המתין ברשימה זו עד דף ע"א אחרי שכבר הביאו פעמים רבות, אין זאת רק שכבר גמר ספרו ובא לידו אח"ז ערוך של רב צמח והיה שונה בו כסדר לראות מה מתייחס ממנו לחבורו ומצא באות ראשון שראוי להביא ממנו מ"ש אבא בר אח שם הכם, והוסיפו בגליון ספרו למקום הראוי והיא בסדר א"ב של האמוראים, (וכבר הראיתי במקום אחר כי הרבה הוספות מגליון נכללו אח"כ בפנים ס' יוחסין והרבה פעמים שלא במקומן והביאו עי"ז את בעל ס"הד לטעיות הרבה) וזכר בפעם ראשון לרשום גם שם אביו למען דעת איזה רב צמח הוא זה בעבור שהיה שנים או שלשה בין הגאונים ששמם כן ושונים רק בשם אביהם. ואח"ז לא שם עוד לרשום שם אביו וסמך על הרשימה שרשם כבר אע"פ שמה שהעתיק אח"כ בזמן מאוחר הי' נמצא לו קדימת מקום בס' היוחסין והשערה זו נכונה אע"פ שנראה קצת כמחודדת, ועכ"פ מוכח גם מזה סדר הא"ב של רב צמח חוץ מהמבואר הנ"ל. כתב עוד והנה זה ר"י בר"י ר"ל ר' יצחק בר' יהודה (המובא מפר"ת בשם מהרי"ק סי' פ"ב ול"ל ל"ב) המפורסם לחבר ס' העתים עיין תוס' ברכות ספ"ב עכ"ל. ובאמת מפורסם להפך שמחבר ס' העתים הי' רבינו יהודה אלברצלוני או אלברגלוני. וראיתו לסתור מתוס' ברכות שמבואר שם כדברי וכן בהרבה קדמונים והרמב"ן קוראהו לרוב בשם הנשיא ועיין מלחמות ספ"א דמגילה וסוף ספרו ובשאר מקומות. כתב עוד ובמרדכי דשבת ראיתי שם'

העתים שחברו ר"י ב"ר אלברצלוני בעל השטרים עכ"ל. הנה לא ירשום הפ"ת אף המקום בשנה, ואני לא מצאתי גם זאת. ואם נמצאו שבוש הסופרים הוא בלי ספק שהחליפו ר"י בריצ"ר בעבור שיווי הכנויים של ברצלוני, וגם הגדולי' כתב שרבינו יהודה הי' תלמיד ריצ"ג אע"פ שלא ידעת עוד מקור לדבריו. כתב עוד וזה ר"י בר"י היה רבו של רש"י כאשר הביא פעמים עכ"ל זה אמת ומצוי הוא בפי כל הקדמונים ובדברי רש"י הרבה וא"צ לראיות. אבל זה לבד הי' מספיק לנו לברר שאינו מחבר ס' העתים שהיה ספרדי ונודע מכל הספרדים ושמו מוכיח עליו אל ברצלוני, ורש"י הי' דר בצרפת הצפונית וכן בלי ספק רבו ר"י בר"י ובס' הדברות ר"י לבע"הע ראיתי מפורש רבינו יצחק ב"ר יהודה הצרפתי. ושני לעזין שלו המובאים מפירושיו לברכות ולב"ק הם צרפתים (רש"י ברכות ל"ט א' ד"ה דורמסקין) והנה רגמ"ה הי' בלי ספק צרפתי כנודע ור"י בר"י שאל ממנו (ס' הישר סי' שכ"ט) וגם שמע מפיו (הגהמיי' סוף שמן) ונראה שהי' תלמידו או כעין תלמידו בעבור שקבל ממנו הרבה. ולפ"ז היה רבינו גרשון רבי' דרבי' של רש"י. ויתכן א"כ שלזה כיונו רש"י ורשב"ם בפסחים (קי"א א') המובאים ממנו בתולדות ר"נ (הערה 46). כתב עוד ולפ"ז כיון שהערוך היה תלמיד דרגמ"ה רבו של רש"י עכ"ל. כבר בררתי (שם) שלא היה רגמ"ה רבו רק רבי' דרבי' של רש"י וכמו שאבררתי עתה יותר בסמוך. כתב עוד ור"י בר"י הי' רבו של (רש"י) אפשר ישאל (ר"נ) שאילה זו ממנו והוא נקרא ר' נתן המכירי מפני שהלך בעקבות ר' מכיר עכ"ל. כל השערה זו תפול מעיקרה ע"פי המבואר בשבלי הלקט (סי' כ"ט) ז"ל וכדברי ר' נתן המכירי בשם רבו רבינו שלמה ז"ל (והוא רש"י יעו"ש) ע"כ א"כ הי' תלמיד של תלמידו דרגמ"ה. ורבינו נתן בעל הערוך הי' בעצמו תלמיד של רגמ"ה. וגם איך ישאל בעל הערוך (תלמיד רש"י כפי דבריו) מר"י בר"י אחרי נודע כי רבו רש"י שאל מר"נ כמו שבררתי (הערה 2) ועוד אגלה דעתי בסמוך על ר' נתן זה המכירי. כן אמנם יש להעיר עוד שמ"ש מהרי"ן בלשון מצאתי כתוב הוא מבואר בראב"ן דף קי"ט סע"ג וגם כתב ר' נתן המכירי שאל את ר' יצחק בר' משה. אכן נראה יותר נוספת מהרי"ן שלא נזכר עוד במקום אחר ר"י בר משה בזמן ההוא בין הצרפתים ובודאי לא כיון לר"י בר משה בר סכני שהלך לבבל שרחוק ממנו במקום וגם בזמן. כתב עוד, ומכל האמור יש ג"כ תשובה לדברי כ"ת במ"ש בהערה מ"ו שרגמ"ה לא קבל מרב האי וכו' והנה ר"י בר"י הי' בודאי רבו של רש"י ובכ"ז במרדכי דשבת כתב שר"י בר"י שמע מרב האי הטעם דמאחרין בשבת לקום ע"כ. כבר בררתי בתולדות רב האי (הערה 18) מלשון הגהמיי' פ"ג שחיטה שע"כ אין הפירוש ששמע ממש מפה לפה רק מה שהיו אומרים תלמידיו בשמו ומפיו, ובל"ז ידענו עוד שרגמ"ה אמר לתלמידיו משום רב האי גאון ז"ל (תולדות הר"נ הערה 46) ועיי"ש הלאי' מערך חלק ג'. ויתכן אולי מעת שלקח רגמ"ה הפירוש

שם במשנה דנדה פ"ט מפירושי רב האי על סדר טהרות שהיו כוללים גם מס' נדה ועכ"פ המשניות ממנה המתיחסות לשער משניות של כל סדר זה. וכמו שכלל הרמב"ם פירושו למשניות מס' זו בסדר טהרות יעוין פ"ז שם שדמה יטמא כמו שתטמא היא כו' כמו שבארנו בפתיחת זה הסדר עכ"ל והכוונה על הקדמתו שנפלאה לסדר טהרות. ומעתה רחוק הוא להאמין שר"י בר"י תלמידו של רגמ"ה ומכ"ש לעיל ממנו כמו שבררנו, דבר עם הגאון שרבו אמר כבר פירושים מספריו שהגיע מבבל לצרפת. וכבר היו פירושי רב האי שגורים כפי הנראה בצרפת בפי החכמים, אם מספריו או מאיזה תלמידים רומיים, וביחוד ר"י בר"י ידעם היטב אם ג"כ מספריו או ע"י רבו רגמ"ה או מה ששמע ג"כ ברומי. יעויין רש"י (שבת נ"ב א' ד"ה שכן) ובשם ר"י בר"י מצאתי שאמר בשם רב האי שמפורש בשם ירושלמי, ובכ"ז אין לטעות ששמע כן מפי רב האי ממש, אע"פ שגם בל' הגם מי"י פ"ב משמיעה יש לדחוק עוד שמצא רשבי' פירושי רב האי ולא ר"י בר"י, האמת אינו כן וברור עכ"פ שר"י בר"י לא ראה את רב האי. כתב עוד וכן ממה שהובא בתולדות רב האי דברי הראב"ד שר"י בר משה הידוע בר חכני לא עבר כם בימי ר"י בר"י והלך לבבל ונסמך לגאון על מקומו של רב האי, מוכח מכאן שדברי רש"ל הי' כ"ט נכונים שרבותיו של רש"י קבלו מרב האיי ע"כ. כמה מן התמיהות! שכ"ת משך עוד ר"י בר"י חדש לכאן, שהוא ר' יצחק בר' יהודה בן גאות מגדולי מדינת איטאליענה בפלך הדרומית. וגם ר' יצחק בר' משה הלך מספרד לבבל, ומה ענינם לצרפת הצפונית. נשוב לר' נתן המכירי ששמוע שנלי שיקרא כן על אביו ר' מכיר וקרוב שהוא ר' מכיר מחבר הס"ב וסי' מפורס' ולכן נקרא בנו על שמו. והנה נמצא בלקוטי פרדס מרש"י תשובות בין אחים ר' נתן ור' מנחם יעוי"ש (י"ט סע"ד) ואני מנחם אומר וכו' (כ' א') אבל אני נתן אחיך מצאתי בתשובות ראשי ישיבות וכו' ואני שמעתי משום ר"י בר"י וע'.

(שם ב') ואני מנחם רוח אחרת עמי וכו' והעמידו בכאן במגנ"צא ובורמש"א וכו'. (כ"א ו') תשובות ר' נתן לר' מנחם אחי' בהלכות טוש"מ. וכן בשבלי הלקט (סי' ע' וע"ב) ומנה של ר' נתן מביא בשם מה ששמע בשם ר"י בר"י, עם התוספה נ"ע, נדע שלא הי' רבו וגם כבר נפטר בעת כתיבת תשובה זו. ור' מנחם אחיו הי' חי במג"נצא ונמצאו פיוטים חתומים בשם מנחם בר מכיר וגם בר' מאיר והוא הוא יעוין הקדמת רו"ה לפיוטים, ונ"ל הטעם מפני סברת הצרפתים שלא יכלו לבטא ר' רפוי' וקראו למכיר מאיר ומתום לפעמים על שם עצם שלו ופעמים ע"ש שקוראי' אותו. וקרוב א"כ שזהו ר' מנחם בעל התשובה לר' נתן אחיו ושניהם בני ר' מכיר. וזכר לדבר עוד בלקוטי פרדס (ע' ד') מפי ר' נתן בר' מאיר. ויתכן שהוא ר' נתן זה ונקרא כמו אחיו פעם בר' מכיר או המכירי ופעם בר' מאיר.

ועוד לא אוכל לדעת מדוע קרא ר' מנחם בחתימת פיוטיו שם עירו או דבר. גם ראיתי ברמב"ן (פ"ה ג') שכ' וז"ל וכן מצאתי במעשה המכירי (שאשתו של אברהם מתה בע"ה ולא אמרו עליו צדוק הדין כי אמרו יום שחיטה היא) ע"כ ולא אדע אל מי כיון אם לגוף ספר של ר' מכיר או לאיזה ספר של בנו ר' נתן.

ב) אחשוב דברי אודות ר"ש קוירא ורב יהודאי לקיימים ונאמנים, אך בררתי עתה הדבר ביתר ראיות וענינים עד שכפי דעתי לא ישאר עוד שום ספק בזה, ויופרו כל השעורות שנבנו בזה עד הנה כל סופרי הדורות, ויש בידי מזה קונטרים בפ"ע ואולי יודפס אי"ה בוויען.

ג) יפה העיר הר"ת על דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לס' היד שכתב וז"ל ומשני הגמרות ומן התוספות ומספרא ומספרי ומן התוספתות; מכולם יתברר האסור והמותר עכ"ל, ולהר"ת הפך לאמר זה כזה ומן התוספתא וכו' ומן התוספות והילוך הלשון יתבאר מפירושי לקמן, ואין ספק שהרמב"ם לא כיון כאן בתוספות לתוספתא שלנו. אך אנכי לא אסור מדעתי על דברי הערוך שאין ספק בו ג"כ שכיון תמיד לתוספתא שלנו כמו שנראה בכל הספר, ובכל מקום שהביא תוספות נמצא הענין בתוספתא, והרבה מקומות ירשום גם הפרק או מקום וענין המסכתא בראשה או בסופה והכל נמצא כן במקום הנרשם. ולדוגמא מה שהבאתי מערך אביי שכ' בתוספות סוף עדיות וערך כפא בתוס' שבת בענין דרכי אמורי וערך אבן בתוספתא סוף ערכין וכדומה הרבה. ומי יסתפק עוד לאמור בכל זה שלא כיון לתוספתא שלנו. ויש לתקן על ידו הרבה בתוספתות, וכן אין ספק ג"כ בפירוש הירושלמי שהבאתי שמלת תוספת הכוונה על תוספתא דר"ח ור' אושעיא או דשאר אמוראים. ובמדרש (וי"ר רפכ"ב) כל ככל דברים הדברים מצוה המצוה מקרא משנה הלכות תלמוד תוספות אגדות וכו', הכוונה ג"כ להנ"ל. ויעיין עוד סוף בה"ג ששה סדרי משנה וששה סדרי תוספות. וזה לבד יסתור כבר פירוש הר"ת ברמב"ם שם, שאולי היו שני מיני תוספתות לא היו נזכרים בירושלמי ובמדרש ובה"ג. וגם רב שרירי גאון אביהן של סופרי דורות התלמודיים לא ידע באגרתו מאומה מתוספתות כאלה חוץ מאותן שלנו שיהיו רק מפרשות דברי המשנה. ואף כי הרמב"ם בימיו, וגם הרמב"ם בעצמו לא ידבר מהן כלל בהקדמתו לפי' המשניות אע"פי שהיו שם המקום נערך לזה, אדרבא כתב וז"ל לפיכך ראה א' מתלמידיו והוא ר' חייא לחבר ס' . . . והוא התוספתא וענינו לבאר המשנה וכן עשה ר' אושעיא. ורב חבר ברייתא והיא ספרא וספרי ורבים זולתם כמו שאמרו כי אתא ר' פלוני אייתי מתניתא בידי' עכ"ל. הנה לא חבר רק ספרא וספרי ופירוש הש"י. ועכ"פ בימי הרמב"ם לא היו נודעים כבר תוספתות כאלה חוץ מהנודעים לנו מפני שאין נזכרות בספריו ולא בשום ספר מהקדמוני', ולכן וודאי שלא כיון אל כאלה שאף אם יונח שהיו ונאבדו, הנה גם בהקדמתו היד

ידבר רק מה שיתבאר מן האסור והמותר ע"י הספרים שיש בידו וביד חכמי דורו כהלכה בעליל למעיין שם ירב' דבר קושית הר"ת השמורה לכאורה על רש"י מ"ך למדרש צריך לברר מהא דברך רב מקמי דתנא פרקין בספרי דבי רב, ר"ל לברר דרך קרוב קצת לתרוץ הר"ת אך מסתבר יותר, שבאמת גופי הדרשות והלכות שחיברו בספרו לא הי' רב צריך עוד ללמד לתלמידיו, וע"כ מתני לן פרקין ר"ל הי' שונה לנו טעמים וסברות של הלכותיו והוא ממש גמרא. אך גמרא זו לא נכתבה ולא נכתב כזו משום אדם עד סוף אמוראים כמו שנראה בהרבה מקומות בש"ס ואין להאריך בזה, ושבחי הרמב"ם על רב במ"ש בפ' אמרו עליו וכו', אילו ראה כן בסדר תנאים ואמוראים הקדמון, והגניז עוד מאתנו, ולמון אמרו עליו אשר שיורה שהי' כן נקבלה בפי הגאונים.

נשוב להקדמת הרמב"ם בס' היד, ר"ל לפרש דבריו משני הגמרות ומן התוספות ר"ל התוספות שהוסיפו רבנן סבוראי בש"ס במקומות הרבה כמו כל הסוגי' דריש קידושין עפ"י דברי רש"ג באגרתו וכל הסוגי' דריש ב"מ עפ"י דברי הש"מ שם. והרבה יש בש"ס שכתבו התוס' והמפרשים, תוספת הוא שהוסיפו בספרים מ"הג וכדומה, ובעבור שכתב בסמוך משני הגמרות נתחברו מר' יוחנן ורב אשי, הוצרך להוסיף שלא מהם לבד יתבאר בתלמוד האסור והמותר רק גם מתוספות שהוסיפו עליהם אח"כ לפעמים רבנן סבוראי וגאונים הראשונים. כן ר"ל כעת עד שאשמע פירוש טוב וקרוב מזה.

ד) בענין תנחומא ילמדנו ופסיקתא הרבה דברים יש לי בזה, ואולי יודפסו בקרוב אי"ה בוויען. וכעת אומר שלא נסתפק עוד כל מעיין שהתנחומא נתחבר בימים מאוחרים מאד. ובריש נח מורה בפירוש על מקומו וזמנו שחבר בבבל ובסוף ימי הגאונים יעי"ש. ולפיכך קבע הקב"ה ב' ישיבות לישראל (ר"ל סורא ופומבדיתא) שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצים ב' פעמים בשנה באדר ובאלול וכו'. יעויין ספור ר' נתן הבבלי ביוחסין נגד דברי הרשב"ם (ב"ב קנ"ז ב' ד"ה מהדורא) ורש"י (ב"מ פ"ו א' ד"ה דקא מבטל) והארכתי בזה בתולדות הר"ם, ושם בתנחומא עוד בקדימת הישיבות על דרך אגרי רמב"י אכן התוס' מגילה (כ"ז א') לא כיון בודאי לפסיקתא מפני שלא נמצא שם מה שמביאים ואין מגיהין הטעה על הטעה, לומר שהתוס' כיוון לפסיקתא אע"פי שכתבו ילמדנו, ובפסיקתא הי' נמצא דבר זה אע"פי שלפנינו לא נמצא. אך באמת כיוונו לשאלתות ויש בו דרשה לחנוכה בין פ' וישלח לפ' וישב ושם בסופו כתוב הלכה זו, ומביאים ממנו מה שהרבה נמצא בש"ס כן, כמו שהעיר הגאון רי"פ, וזה לדעת שכן ההלכה באמת ומורין כן בימי הגאונים. וקוראים לשאלתות ילמדנו בעבור שנתחבר ע"ד שאלה ותשובתו, ונודע שגם ספרו נשנה בשם תנחומא הנקרא בפי קצת ילמדנו, והיו נקראים ספרים הללו שהתחלת כל מאמר בהם איזה שאלה בדין

ואח"ז תשובה ומשנה נמשך פלפול בדינים או גם באגדות וחוזר אח"כ לגוף השאלה בשם הכולל ילמדנו, וכבר נמצא דוגמא מדרך דרשה כזו עוד בימי האמוראים (שבת ל' א') שאילו שאלה לשאלא מר' תנחום דמן נוי.

ה) בענין מדרשי הד' ספרים חוץ ויקרא, אודות שכלו של פר"ת תמן לי כנסים לנוף על ענין וענין ולהאסף כלם בזמן מועט ודילוגי' אחי' רות' אילך. אך עי"ז ימהר לפעמים להקשות מה שלא היה קשה לו במעט עיון. שאני לא אמרתי שמדרשי גד"ה לא הי' למראה עיני הרשב"ם ובעלי התוס' דע"מ י' וג' מלות אלו טעמים עלי בזה, שידעתי היטב שבעלי התוס' אשר בשם מי שהיו גם סוף תהלה א' לאלף השמי הלו כבר כל המדרשים שלנו אך לא הרשב"ם. ולא יכחש זה כל משכיל הרואה דבריו שהבאתי מפירושו לב"ב, אכן יפה הערת פר"ת נגדי אודות הה"י שהלה כבר ויקרא רבה, מפירושו לסוכה (מ"ו א') וכבר הראני פה גבר משכיל זלת ועוד אחרת מבוארת יותר בריש פירושו לחגי. גם יפה העיר במדרש קהלת לפ"פי ה"ל הוספה הוא מאיזה מגי' אחרון ונמצאו כזה הרבה במדרש ושכ"ת להאריך. אעירהו עוד על דברי בה"ג בסוף ספרו שהבאתי כבר (בפי' ג') ח"ל ששה סדרי משנה כו' חמשת חומשים (מה המה? אולי המדרשים פירשום אח"כ ואינו מוכן עוד הרבה) תו"כ וארבעה מדרש סופרים ספרא וספרי שהן ארבעה ספרי ואלו הן בראשית רבה ומכילתא דואלה שמות וס' וידבר ואלה הדברים ע"כ והדברים צריכים עוד פירוש. ועכ"פ אינו חושב ג"כ ויקרא רבה כמו הרמב"ם, אשר נראה שהשמטתם שם בהקדמתו בלשון זה של בה"ג. ומה שיגלה פר"ת בתוס' סוף חגיגה תרגום יונתן, זה שנים רבים שכתב אלי בגליון הש"ס שבערוך (ערך שלמנדרא) מבואר תרגום ירושלמי, גם נוסחא שלפנינו אינה כמו שמובא בערוך ותוס'. והרבה נוסחאות שונות בערך מה שמביא מתרגומים כמו שכבר יש בידינו שתי נוסחאות. ואין ספק שאיזה מגיה נעשה כרמאל ג"כ הר"ת בתוס' וכתב במקום ת"י תרגם יונתן, ולא יכולתי להאריך בהערה לערוך במקום שאינו מתיחס לגוף הענין כלל. אך יפה מצא פר"ת בתוס' מנחות (מ"ג א') שקורא' ג"כ לאונקלס בבלי. ויש לי אודות אונקלס ועקילס דברים חדשים ונכונים ת"ל.

ו) כן אמנם רבו המקומות מאד שהוספו בש"ס ולא הי' לפני הקדמונים. אך מתלמידי ר' יונה שאין ראי' שהם שנו הרבה. ופירושם על ברכות מגלים מהגהות שהגיהו על גליונם והם גם הערה דמר לענין עובר על דברי חכמים חייב מיתה, אמנם אני הבאתי במחברתי הא דרב פפא רק לדוגמא ממה שציינתי בסוף ההערה שם שנשמט לפעמים איזה מעשה בכוונה שהיה נגד כבוד איזה תנא או אמורא וכוונתו ג"כ להאי מעשה דרב פפא שנגלה היא לו. וכתבתי בספר אנשי שם שעל התפשטות הקול מהמעשה זו אמר רב פפא לדידי חזן ולא הוה בי. (שבת

קי"ח ב') גם הי' ירא משונאים שלא יהרגוהו לעובר עבירה (ב"ב י' א') והי' מנגיד לזיגוד שהוציא ש"ר על טובי' ולא בירר דבריו (פסחים קי"ג ב') וכו' וכו' וכן נשמע בש"ס המעשה מאבוה דשמואל הנמצא בבה"ג סוף גיטין שגנאי לשמואל וקרוב שבדו כן שונאיו, ולא יפה עשו הגאונים שפסקו אח"כ מעשה כזו עד שנתנו מקום לר' מנחם עזרי' בתשובתו (סי' קי"א) לומר דמש"ה לא אסתמיך שמואל למקרי רבי, יעו"ש שטינא היתה בלבו אע"פי שמיפה את שמואל בפיו, ומסתיר שם באמרותיו שיחוס שמואל לא הי' נקי מכל פיג ח"ו, ומביא המקרא ואם אין בך ומכוין להא דקדושין (ע"ו ב') שדורשו על יחוס, וכאלה רבים.

קושית פכ"ת על דברי הרמב"ם בפי"ד מא"ב חזקה היא מאד לדעתי, ולאומר שנושא נ"ל אתחלה להשיב מעליו הקושיא מברייתא במה שהוסיף שתי מלות והם י ש ר א ל, שבאמת משמעות הלשון שם בגמרא דקאי רק על ישראל, שאל"כ לאיזה טעם אומרים כן לגר בשעה זו שהוליך להתגייר, ואם יודיעו לו שגם חסידי או"ה יש להם חלק לעוה"ב אולי יסוג אחור. אכן יותר עוד יש לחשוב משתי מלות אלו היו נמצאות כבר בברייתא של ירושלמי גרים המובא במגדול עוז שם איזה עמי'. והנה לפנינו נדפס מס' גרים אך המשניות לבד ולא גמרא הירושלמית עלי'. ומהנה בלי ספק לקח עוד הרמב"ם איזה דברים שלא נמצאו בברייתא שלנו־ביבמות, כמו מ"ש ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא יחוד השם ואיסור עכו"ם ומאריכין בדבר הזה (שבדבר כתב הה"מ שאינו מבואר בגמ' רק שפשוט הוא מעצמו) וכו' ומודיעין אותו מקצת מצות קלות וחמורות ואין מאריכין בדבר זה כו' ואין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו וכו' וכשם שמודיעין אותו עונשן של מצות כך מודיעין אותו שכרן וכו' ואין הקב"ה מביא עליהם רוב פורעניות ומאריכין בדבר הזה כדי לחבבן ואם חזר בו הולך לדרכו, ואם לא חזר בו אין משהין אותו ע"כ. כל האריכות והקצרות האלה לא נמצאות כלל בגמ' שלנו ואדרבה נראה קצת הספק שאמר אין ישראל יכולים לקבל רוב פורעניות אמרו שם ואין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו. ואע"פי שיש לדחוק בזה ולתרץ עכ"פ איך הוסיף הרמב"ם מדעתו שמתחלה מרבין ואח"כ אין מרבין ואח"כ שוב אין מרבין אין זאת רק שכן הי' בירושלמי שם, ולזה נתכוין בעל מגדול עוז במ"ש וקראן בירושלמי גרים, ושם היו ג"כ שתי המלות והם ישראל, אמנם לפרש באופן נראות לדעת חז"ל לדעת הרמב"ם עצמו ולדעת כל משכיל ישר לב, נ"ל שהכוונה שאומרי' לגר הנך רואה שהצדיקים כעת הם רק ישראל מפני שרק הם מיחדים השם ואינם עע"ז וכל הגוים עובדי פסל עץ ואבן. והאחד אשר יכלה להבדיל מעבודתי ולבזותה, לא יוכל לשבת ביניהם ולכן טוב לחסות בה' יחיד ומיוחד ובין ישראל שהם עמו ונחלתו ומודים בו ומיחדים אותו, לא שיכוונו האומרים שאין עוה"ב אלא לישראל לבד, רק לצדיקים שהם כעת רק עם ישראל ואליהם ראוי להתקרב והכוונה כתב

הרמב"ם ממשלה שאין צדיק גמור אלא בעל החכמה שעושה מצות אלו ויודען. ע"כ. הא מדבריו צ"ל לפחות לצדיק רק בעל החכמה והמעשה יחד, והתורה הקדושה באה להשלימנו באלו השני דברים, ולכן יאמר עלינו ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ. ויותר מזה אני מסתפק עוד אם אין צריכין לעשות קצת מכל זה וגם לגר תושב צ"ל מ"מ בהלכה ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא יחוד השם ואיסור עכו"ם ומצריכין בדבר הזה ע"כ. והנה כל עיקרו של גר תושב הוא זה במ"ש בסמוך שקבל עליו שלא לעבוד ע"ז, ולמה לא יצריכו גם לו בכל זה. והנה שם בסוף פ"ח במלכים יבואר הרמב"ם רק לאותן חסידי או"ה שהם גרים תושבים יעו"ש היטב שני ההלכות בסוף הפרק. ומעתה עכ"פ צריכים לומר לו שאין עו"הב בטובה אלא לצדיקים שאינם עע"ז והם ישראל ולא או"ה עכו"ם שהי' יושב ביניהם עד עתה. והכ"ת ישקול דבר זה במשכלו הזך, ויתיר ג"כ ספק הזה בבקיאתו וחריפתו.

ו) פירוש מלת דיומא (ע"ז י"ז ב') כבר שמעתי מפי הכ"ת זה שנים, והוטב בעיני רק מצד שום הרעיון, אך בגוף הפירוש לא אוכל להסכים עמו, והי' כל דיומא ביו"ד אמר הכ"ת מה שלא נמצא בשום מקום. ועוד מזה אעיר את הכ"ת של ההערה שים במלות יוניות של חז"ל בין אותן שמתחילות באות θ והא תיטא ונקראת כמו תי"ו דגושה ובין אותן שמתחילין באות τ שהיא טוי ונקראת כמו טי"ת קלה שהברת הלשונות מקומנת יותר בלשון ומשכה אחריה עד הברת הה' ולכן החליפו הקדמונים בלשונם תמיד את θ לאותיות th ואות χ בלבד לאות λ שהושם, ורז"ל בתלמוד שמעידו הלשונות תמיד באות תי"ו והשנית למרכא באות ט'. ובערוך ישאלו כמה דוגמאות לזה כמו תיאטר תסבר תק תורינוס והרבה עוד כלן מתחילות באות θ יונית th ברומית ותי"ו בתלמודית. ואין מביאין ראי' מאיזה מועטים יוצאים מן הכלל בתרגומי' או בשמות קוסרים מאמרים. ועכ"פ τ שהוא ביונית וברומית תוכל להחליף בדל"ת ולפעמים גם לתי"ו כשהי' ההברה מסופקת אם כבדה או קלה ואינה מקומנת בלשון כראוי. לא כן θ יונית או th רומית שכבדה בהלם היא לא תחלף מעולם בדל"ת מפני שהברתה מקומנת ומושכת עד ה"א אחרי' מה שלא תמצא בדל"ת. וא"כ themis לא תוכל להקרא דומים בדברי רז"ל. גם הדמיון שנמצא עוד למלה זו במדרשים יורה כוונה אחרת, כמו אלה המונחים בערך דיומא ר' ברת קלא אמרה דיומא הוא השגא וכד הוי הפיקלא הוא מתגלה, ועד מלך בשר ודם כשהוא נותן דיומא הכל מקלסין אותו וכשהוא נותן הפיקה הכל מרננין אחריו. הרי אלה נראה הפיקלא (שהוא עונש ויסורין) מקביל לדיומא שהוא מיתה והפור כפי הענין, והא צ"ל גם כן כאן דיומא הפוך אתה אף על פי שנפל הערוך מאלף ערכים הללו ומעמוד דיומא הלבו בערך דמם ל' ודיומא השני בערך דמום ר' יעי"ש, וצ"ל כתב כאן בלשון יוני

אין שבועה להפרקליט נשבע לשטור ויש חייב מיתה ע"כ, ועוד לא מצאתי ברור לכוונתו. אכן בספרו כתב כ"ת מתחלה שאני השבתי על רמ"ל מאין לקח הסי' על המשנה תורת הטעמים, הנה כן השיב רמ"ל על התוספ', ואני השבתי עליו שכוונתו המוסיף במלת שלא איננו על משקל כמו שחשב רמ"ל, רק על שאלתם וכמו שמקיים עם בעלת החכמה, וא"כ יהי' הטעמים שזכר בדרז"ל באיזה מקום או לא השבתי שרירא וקיימת.

ח) יפה העיר הכ"ת משני מקומות עוד שמביא רש"י את פירוש רבינו האי על סדר טהרות, אך מ"ש שנשכחו ממני וע"ז אמר כל כי הני שבשות ליקרו לי ואמו כי רוכלא לשוט הספר כל המקומות. והעיקר שלא ימלאו מאמרם המתנגדי' לאיזה המערה או מדוע שעל מגילות כאלה ראוי באמת השם שכחה והעלמה:

ובזה אלא ואומר שלום לכ"ת ולכל המתענגים מזיו תורתו ושותים ממי חכמתו כנפש ידידו ומכבדו כערכו הרב.

שלמה ליב הכהן ראפאפארט.

לידידו הרב החכם הגדול מ' נחמן הכן נ"י, וגם להרב השריף מ' הירש בי' מבראד אם כי לא ידעתי אם ישנו עוד שם.

ידידי החכם ר' שלמה ליב השובת אתי בביתי שבת זו, ואמר גר לו כי כוונת תקותו לראות פה פני הדכ"ת וליהנות מחברתו, הוא מסר לידי האגרת הלזו אשר הכין עוד טרם בואו אלינו, ובקש ממני כי אגיענה לידי הדכ"ת ואני מצדי אין לי להוסיף דבר כ"א לדרוש בשלומו היקר ולהודיעהו בשמי ובשם כל הק"ק יע"א, שאנו מיחלים ומצפים למתי ישוב אדוננו בשלום אל מכונו, ויקבלו פניו בשמחה ובששון ימיכם הטוב, הנה כולנו נקשרים בהדכ"ת ואהבתו אהבת אמת ובלתי סרה לעולם, דברי הטרוד. נחמן קראחמאל.

---

## 11.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

לידיד נפשי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום!

הגיעני מכתבו הנעים מיום כ"ד לחדש העבר על נכון ומאוד שמחתי בשמעי כי נמסה ארוכתך כמקדם וכי נשכחו מלבך הצרות הראשונות אשר רדפוך, כן ישביע האל בצחצחות נפשך ויחליץ עצמותיך לטוב לך כל הימים.

ראיתי תשוקתך לשמוע ממני ספור תולדותי וקורותי, אכן מיינע ביאגראפ-היע ביעטעט קיינע בעזאנדערן אומשטענדע דאר, וועלכע מיינער ער-וועהנונג ווירדיג ווערען, ומה בצע כי אספר לך שאני בן יחיד לאבי וכי בילדותי

למדתי לשונות וחכמות עד מלאות לי כל חקי הגימנאזיום והליצעאום, ואחרי כן שקדתי על דלתות הספרים ביני לבין עצמי? ומי האיש החפץ בלימודים ולא יעשה כן? וגם למדתי מלאכת הציור (Zeichnen) והצביעה (Malerei) והניגון (Musik) ויש לי יד לא מעט במלאכת השיר (בפרט בלשון איטאלקית) ואמון יד בקצת מלאכות השייכות אל המעכאניק וכיוצא, הלא אין בכל זאת שבח להתפאר ולא תועלת בהלעתם, בהיות ידיעות כאלו מפורסמות ונהוגות בין כל מביני מדע ולא נתיחדתי אני לבדי בהם, ואם אספר לך כי בין כל החכמות בחרתי לי חכמת הכמות (Mathematik) בה חשקה נפשי הרבה מבכל האחר עד שגם בנערותי מצאתי און לי איינע שוויעריגע אלגעברייאישע אויפגאבע, דיא אין דער נייאווידער צייטונג לשנת 1802 הערויסקאם, גליקליך אויפצולעזען, ונדפסה שם על שמי, גם זה אינו דבר זר, כי כזאת יקרה פעמים רבות לכל שוחרי הלימודים, סוף דבר לא מצאתי בכל קורותי דבר ראוי לפרסם זולתי כי בשנת 1810 אחר שנפלו המדינות האלה תחת ממשלת הצרפתים נקרא נקראתי מאת שר המדינה (Marmont) להיות מלמד החכמות בבית המדרש שלהם ונתמניתי ממנו על הפקודה ההיא בכבוד גדול וגם הייתי פראָפעססאָר דער הומאניטעט אונד קאַנצלער דעס גימ־נאזיאומס ג' שנים. מן הדברים המעטים אשר הוצאתי לאור לא אדבר דבר, כי כבר ידעת מה הינם, אך זאת אגיד לך מן הידיעות הקלות אשר חנני אלהים בהן אולי תיטב בעיניך, והיא כי יש ביכלתי געהיימע שריפֿטען צו ענטציפֿערן, ואם תרצה לנסות אותי בכך בחר לך כ"ב סימנים כרצונך ותקרא להם שמות כשמות כ"ב אותיות אשר באלפ"א בית"א שלנו (ד"מ סימן ○ יהי' לך תחת א', סימן △ תחת ב', סימן □ תחת ג' וכו') ותכתוב לי ג' או ד' שורות בשפת עבר עם זה הכתב החדש אשר המצאת בדמיונך, ואני אקראהו בנקל ואגיד לך פתרונו מבלי שתודיעני איזה אות החכמת לרשום בסימן פלוני ואיזה אות בסימן אחר, וכבר השתוממו רבים על זאת.

עשיתי ככל אשר צויתני באגרתך והנני שולח לך בלוף תוך המכתב הזה השיר על החנוכה אשר העתקתי מן המכתב העתי "Der Jude" לשפת עבר בשיר שקול בלי יתדות ותנועות משקל עצמו שים בלשון אשכנזית, אך האמת אגיד כי לא ידעתי אם או איך ינעמו שירי האיטאלקים לאזני אנשי אשכנז המניעים הנח והמניחים הנע, השמים מלרע למלעיל ומלעיל למלרע, המבלבלים כללי הקריאה, והמשכלים ארכות השיר וחקיו, רק זאת ידעתי כי שיר בנוי על דרך זה ימצא חן בעיני המשכילים אשר במדינתי ועל כל פנים אתן תודות לך כי עוררתני לתפוש בכנור אשר זה כמה שנים תליתיו במקום לא יזכר ולא יפקד עוד. חבורי הקטן על אודות הקמת בית מדרש הרבנים לא שכחתי לשלוח לך, אמנם אמתין עד יזדמנו לפני עוד ספרים אחרים לשגר אליו, כי הוא לבדו איננו שוה בהוצאת הפאָרטאָ. בני אברהם ישיב עודנו בפאדובא, וכעת ירבה מאד עסקיו כי הוא מתקן עצמו לקבל כתר הרבנות

אשר יתנו על ראשו בכבוד גדול, והנה הוא כותב ומסדר דרוש אשר ידרוש בפני קהל ועדה ביום חתונתו וביום שמחת לבו, לכן אין לו פנאי לכתוב אליך. לא ראיתי ולא שמעתי דבר מספרי הכותבים Börne und Heine, גם נעלם ממני מהו הענין אשר עליו ידברו בכתביהם, אם הוא דבר חכמה או אם נוגע אל מצב אומתנו ועניניה, לכן הודיעני ספר דבר אם תחפוץ לשמוע דעתי עליהם. הספר אשר להחכם צונץ*) נמצא בידי וכבר הבאתי דבר בשמו בביאורי לס' בחינת הדת, גם זכרתי גם שמך הטוב לתהלה ולתפארת כאשר תראה בצאתו לאור, על כל פנים אודה לך על כי טרחת להעתיק לי דברים ממנו. אויך דער ארטיקעל, דיא יודען אין פרייסען בעטרעפֿענד, וואר מיר שאָן לענגסט בעקאננט, ליידער אבער לעזע איך נון אין דער אללגעמיינען צייטונג, דאס מאן דאמיט אומ־געהט, דער פרייסישען רעגיערונג נייע איינשרענקונגען געגען דיא יודען פֿאָרצושלאגען. ה' ישים בלב המלכות לטובה וירחם על פליטתנו.

ראיתי השמועה על אודות בית מסחר אשר הקים ידידנו המשורר הר"ר קאליר ישלימהו רופא כל בשר, וכבר דברתי על זה עם גיסי הר"ר יצחק סיניגא־ליאה דפה, והוא אחד מראשי הסוחרים בכל העיר, איש אמונים ועשיר מופלג, וישב לי דבר כי כבר יש לו בעירך סוחר אשר ימלא כל פקודותיו אך את שמו לא הגיד לי, ועתה אחשוב כי יועיל לכוונתך אם הר"ר קאליר (תשרום אליו מנחת שלומי) ישלח לו מודעה בדפוס כמו ששלחת אלי, כי זולת זה לא יבא לו מאומה בדרכי תועלת אחר במסחר אשר לא עסקתי בכיוצא באלה כל ימי.

זה ימים בא אלי מכתב מאת הר"ר יהודה וואהרמאן במ"ס מערכת המעתקות בו התנצל לפני אודות השגגות שכתבתי לך על ספרו ואנכי השיבותי לו כמורה והלכה. ובזה אלא בגמילה בדרישת שלומך. כ"ד אוהבך ומוקירך. יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בשמיני לחדש שנים עשר ש' התקצ"ג.

כהגו חכמי איטאליאה לכתוב אחר שנותם תיבת ש"ט ופירושם טוטו טוב להיות להם לסימן יפה שקיימו בטובה.

---

## 12.

## Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

לכבוד היקר והנעלה, אב בחכמה ורך בשנים, ידיד נפשי ובעל בריתי, הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' הדוה ושובע שמחות לאורך ימים בוהלו, אמן!

עודני מתעצב על השמועה אשר לא טובה שהגיעה לנגדי במכתבך מיום כ"א לחדש כסלו העבר, כי בשרך יכאב עליך מאין הפוגות ולא מצאת עד הנה מזור

---

*) Die gottesdienstliche Vorträge der Juden von Dr. Zunz.

לאליך, ואומר בלבבי אקותה: לא ואסובבה לשלוח מחור לאוהבי בהשיאו לדבר אשר אולי יקף כאשר ממנו בהגיעי לפניו תמונה לממשלותיו. והנה בא אלי תמול מכתב מני טובנו; אגרותיך בער"ש עבר, בו ערכת תמונת החכם המליץ ידידנו הר"ר שמשון בלאך יחי' על הדברים הטעמים הכתובים לך להעבר אודות העברתו לה' המעתקת, אך תמונת בריאותך לא זכרת בו שום דבר, אשר על כן קוה קויתי כי הנה ה' לך מכל מדוה ועלתה כעת ארוכתך כמקדם, כן ישמרך הרופא הנאמן מכל עלה ויזרים לך שנות מרפא בכנפיה וחיים דשן ורענן כל הימים:

עתה אבשרך כי בעוד חודש ימים בעזרתי נאספי הגוג לבנע את מלאכתי בסיכום ה' במינת כדת אשר אני מתעסק בה לעשות הפנאי, וזו אחת מן הסבות אשר בעבורן התרשלתי עד הנה מלמלאות חפצך היקר בהודיענך מהספרי הקל על הספרים אשר היו לי למנה במנחת ידך, בקראם לא מצאתי בם להגות מראשם עד סופם יען הם הולכים באורחות בלתי מתאימות עם שבילותי, כגון ס' מעין החכמה בו פירש העמדה לסדר כל המצות על פי א"ת ב"ש ואלב"ם ואתב"ק וכדומה ובדמוי הסברות בסוף כל תורה, אשר אנכי בתומי בל אדע מה תועלת יצא לנו מזה, ולעומת זה הפליג בקושיות ופירוקים על כל פרט ופרט בפלפול מפרק הסכל מהלים הבינה, אשר קצת תורניים ימצאו מרגוע להוציא זמנם בלכתם אחרי המענות והשיבובים המביא שם בתוכך, אכן אחשוב כי אוהבי התושיה אשר לבנם נכסף לבקש הפלאות החכמות ימשכו ידיהם ממנו כל עוד ימצאו חקירות אחרות עמוקות ונכבדות מפיקות תועלת יותר מיוחדת לנפשותם בם, לא כן ס' דרך חיים כי בעברי על דלתותיו ראיתי מוצאיו ומבואיו מוכנים על עקרים מועילים להרים קרן אמת עבר ולבער הזרות הרבים, ואם לפעמים יש להסתפק קצת בהבדליו באשר הניח מקום להשיג על איזה גדר הציג שם בכל זאת כללות הספר נכון ויושר הוא ויועיל להפיץ אור מדע על תעלומות הלשון, ובואו ונחזיק טובה למחברו אשר יען כואת לבים הבדלים אחדים בין המלות הנרדפות כנרדפות, גם ידיו רב לו במתק המליצה ובחכו נחלי פירים נעימים יזובו מבין שפתותיו, לזאת אמרתי ברוך הוא וברוך טעמו, אמנם נפלאתי עליו על אשר לא זכר בשום מקום ספרי הר"ר נה"ו ז"ל ולא הספר היקר יריעות שלמה בשנם שניהם ג"כ כתבו אל נכון למבוא הבדלי השמות הנרדפים, והיה לו להביא דבריהם בכור הבחינה מהם יתרחק ממכשולותם. עוד חסרון אחד ראיתי בספרו והוא אשר לא הביא הפסוקים כצורתם וכהלכתם אלא כמעט בכולם הוסיף או החסיר מלה או אות אחת, אשר רק קצתם אביא לפניך לדוגמא מאשר השגתי בקראי בו אשר לא להאריך בכולם. דף ז' גדר אחד מזה וגדר אחד מזה, דף ח' סלה ה' כל אבירי, דף י"א על הדרך תמותה, דף י"ב כאשר ינוס איש מפני הארי, דף י"ג אם יש ה' מגלים דרכי, דף י"ט הודיעני ה' דרכיך, שם ע"ב ומלאת את — ארכך, דף כ"ד אורח ח'

ביושר לבב, דף כ"ה ישב כא אסף ותכסמני וכו', עוד מלאתי בו פליאה עצומה, והוא מאין ידע המחבר שהי"ת נגף ארבעים אלף מישראל בעבור עון העגל כמו שכתב בדף כ'? והלא הכתוב לא אמר רק ויפל מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש, וכבר ידעת שהמעתיק לנוצרים טעה בזה הפסוק טעות גדולה וחשב הכ"ף שבמלת כשלשת כאלו הוראתה על מספר העשרים ולכן תרגם בלשון רומי שנפלו מישראל כ"ג אלף איש ביום ההוא, ורבים תמהו עליו על זאת, אמנם עד היום הזה לא היה מי שהגדיל עוד המספר ההוא על עלותו אל ארבעים אלף זולתי זה המחבר אשר לא אדע מאין שאב זאת הידיעה!

ואל ידידנו החכם המפואר הר"ר שמשון בלאך יחי' תדבר לאמר: כה אמר מוקירך ישר: אל תתן את עבדך כאחד הריקים המפנים להתכבד בקלון חבריהם ואל תחשוב תועה עלי אודות הדברים שלטה אותם קולמוסי נגד הערתך כי האמת אודה ולא אבוש, הדבר אשר יצא מפי לאמר כי גם אתה נוספת על שונאי הגאון להחליש השגותיו כאילו תפלך להליץ בעד ס' הזוהר לא בתבונה הוצאתיו מפי, יען מתוך מכתבך השני נתברר לי אמתת כונתך במכתב הראשון על מכונו, לכן לא אכחד מאדוני כי ילדות נזרקה בי בעת כתבי השורה ההיא ורצוי לך למחוק אותה ואבד זכרה, אך אשר הניעני לכתוב יתר הדברים המוצאים לפניך מאת ידידנו המשכיל הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' אינו להיותי חם על כבודי בעבור שלא דקדקתי מלפנים על דברי הרמב"ם ביסוד הי"ב מפ' חלק כמו שהשגת רק הסבה האמתית אשר הביאה אותי לזאת היא בעבור שלא מצאתי יסוד קיים אל התולדות אשר בנקל יוציא הקורא מן החקירה הלזו, והם שהזוהר נברר בדעה זו אשר החלונים ושהיתה כונתו להתנגד אל אחד מעיקרי דתנו, ושים הריסה באמת לעיקרי אמונתנו אם נאמר שהגואל אשר נוחיל לו יהי' מזרע נתן ב"ד, ושהנולדים כולם יחזיקו בסברא זאת וישימוה עיקר לדתם ושלזה הקפיד הרמב"ם מאד לכתוב בעיקר הי"ב מה שכתב, כל זה וכיוצא בזה זר הוא בעיני ואחשבהו למגדל הפורח באויר, ולפי קוצר דעתי הגזמת הדברים האלה יותר מערכם שאמתי ונראה אליך כדמות פיל מה שאינו רק יתוש, ולמען תדע כי לא במרד ולא במעל נכנסתי תוך דבריך רק מפני ראותי אותך מגדיל הדברים יותר מן הראוי אגלה אזניך אל אשר יהיה שמה רוחי ללכת בזה הענין.

הקורא בלוקאס (ג' כ"ג ל"א) ימצא היות מקובל אצלם בלי שום חולק יחס משיחם מנתן ב"ד, אכן במאטיאוס (א' ו') נזכר יחוסו משלמה המלך, ומאד נתחבטו מפרשיהם למצוא פשרה בין שני המקומות האלה המתנגדים זה לזה. קצתם אמרו שאחד הוא יחוסו מצד אביו יוסף והשני מצד האם מרים, וקצתם אמרו שאחד הוא יחס חמרי כפי הלידה והשני אינו אלא כפי המעלה והגדולה. ועוד דעות הרבה להם על זה (עיין חזוק אמונה ריש מ"ב) הובאו בארוכות בספר ה מ ש ו ם היקר מאד נקרא בלשונם

Biblos Katalloges להחכם הנכבד שלהם Surenhusius, והעולה מדבריו הוא שמעולם לא חשבו הנוצרים לעשות יסוד לדתם מאחת משתי הדעות האלה ושלא נחלק העם לשתי כתות בעבור התנגדות זו שנמצאו בספריהם, אלא הניחו שתי הסברות כמו שהן, א"כ בהיות הדבר אצלם במחלוקת, מה בצע כי יחבק הבוחר אחת מהסברות בהיות הסברא האחרת נכונה לנגדו? האם נאמר שבקש בזה להניא את לב העם מן הדברים המקובלים באומתנו כדי שיתפתו אחרי דעות הנוצרים? לא כי! אלא טעות מחבר הס' ההוא נולד רק מטפשותו לא בכונה מיוסדת להטעות אחרים, וזה כי מרוב חשקו בדברים זרים משמימים ומבהילים ושנאתו לכל דבר פשוט ומורגל וקל ההבנה נטה גם פה מן הדרך הסלולה כדי להשמיע חדשות יעוררו לב הקורא להאמין כי יש סודות נוראות בכל דבריו, ולכן אחרי שלקחה אזנו שמץ דבר מיחוס המשיח אל נתן ב"ד (אם מקרא כן בס' זרובבל או בלוקאס כמו שאמרת) נגד המפורסם באומה בחר בו באהבה לקשט בו את ספרו, אבל מעולם לא היתה כונתו להקים שום אחת מהיתדות אשר אהל אמונתנו נכון עליהם כדי לתקוע תחתיה יתדות זרות לקוחות מן הנוצרים.

והנה אין אומר כן להליץ בעד הס"ז ובעד כשרון כונת מחברו, רק להוכיח כי דבר זה תלוי לאמונתו בין אשר שגגותיו ולא בין פשעיו. וכאשר ת"ל לא ניתנה השמרה על שכם הספר הזה לרדות בנו בחזקה, אלא כל איש ישראל יוכל להעלים עיניו ממנו מבלי החסיר מאמונתו ומצדקתו דבר, כן זאת הסברא הנמצאת בו אשר עליה לא נתן המחבר שום ראי' או מופת בנוי על דברי הקדמונים או על כתבי הקדש כשחק מאזנים תחשב אצלנו ואין להשגיח בה כלל ועיקר, כי הפטור מן הכלל פטור גם מן הפרט, ואנו אין לנו רק כ"ד ספרי הקודש עם מה שבא עליהם בקבלתנו הנאמנה ואת היותר הכרענו. זאת היתה לי אחת מהסבות שבעבורה קראתי לחקירה זו חקירה של מה בכך, והסבה השנית הוא כי מן המעט שהגיתי בספרים מעודי עד היום הזה ומאשר התבוננתי על הדבר בשכלי הקצר נתברר אצלי כי המשא והמתן על העיקר הי"ב יועיל מאד בכללותו ויזיק בפרטיו, כלומר בזה כי האמונה השלמה בביאת מבשר צדק ישים קץ לגלותנו ויבא לפדיון נפשותנו תועיל מאד לחזק בטחונינו בתשועת ה' ולהובילנו לשמור פקודיו, אבל החקירה בפרטי הגאולה העתידה תזיקנו לא מעט באשר תביאנו לחבר אליה פלאים זרים וחלומות רבים לשמצה בקמינו, כאשר קרה לכל המחברים שכתבו בארוכה על זה העיקר, אלא כמו שנעלם ממנו מתי קץ הפלאות כן לא ידענו איך ובמה ועד היכן יהי' הדבר הגדול הזה, גם הנביאים לא דברו רק על כללות הגאולה לא על פרטיה על כן חשבתי כי די לנו להאמין בדרך כלל שהשי"ת יקים בנו דברו הטוב וישוב לרחם על שארית פליטתנו. ונגד החפצים לבדוק בבר החקירה בפנימיות זה העיקר אומר שנית „ינא הטוב מכל מקום."

ועתה לא תזעק עוד עלי באמרי שאין תועלת בעמלו ויגיעתו לבאר את זאת הגאולה תבוא לנו ע"י יואל ירך נתן נ"ד או ע"י אחד מבני שלמה, כי זה אחד מן הפרטים לא יתן ולא יוסיף מאומה לענין הגאולה, ואם הרמב"ם ז"ל שנה והלך כי יהי' מושל מגזע שלמה דוקא, אפשר שהיה לו צורך בזה כפי הסבות שנתחדשו בימיו ואין ספק שלתועלת האומה נתכון בהזכרתו זאת, אך בימים האלה ישיב זה ההפרש להיות שאלה של מה בכך, ואחשוב שאם היה מורנו אחד הגאונים שי' בזמנינו לא התעורר בודאי להכניס זאת המחלוקה בעיקר הי"ב כי לא כל העתים שוים, גם לפעמים אין אחריות כל דברי הקדמונים עלינו. האמנם אל תחשוב, ידידי, שאלוני בדברים האלה להשמיע ערך ההערה אשר בתבונות כפיך כתבת על זה הענין, רק להצדיק קצת דברי הראשונים באתי עד הלום, ועל כל פנים השלמתך וגדולתך איכה צריכה תוספת בשבחך יגלו בכל תפוצות ישראל שמך הטוב כראש המליצים ובחר מרימי קרן לשונינו ואין דומה לך בנופת צוף המליצה, כל שומעיה יתענגו מדבשה ויהללו בשערים טוב לקחך, כי הולך חן בשפתותיך ומר ואהלות קציעות כל אמרותיך, ואתה בטובך תמחל לשגגת מכבדך המתפאר באהבתך והדורש תמיד שלומך וטובתך. היה בטוב ובנעימים כחפצך וכחפץ אוהבך נכנע לעבודתך. יש"ד.

הכותב והחותם פה גערץ ביום י"ג לחדש שבט ש' התקצ"ג.

---

## 13.

## Schreiben des Herrn S. D. Luzzatto in Padua an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

שמואל דוד לידידו החכם והנבון יצחק בלומענפעלד החיים והשלום.

מכתבך הנעים הגיעני תמול שלשום יום שבת קדש, ויהיו דבריך לי מעדנים לנפשי, אם באמת ובתמים (כאשר לבי מְפַתֵּנִי) מצאתי חן בעיניך ואהבתני כאשר אמרת, כי אמנם אם בשפת חלקות תדבר, הן בזאת לא שאלתי, ומנחת השוא לא לרצון לפני, קטרת תועבה היא לי. ועתה אדוני, אם לשלום יצאת לכרות אתי ברית אהבה, הודיעני נא את דרכך ומדעך, וכבדתיך ואהבתיך. הן אמת כי בהיותי בעיר גערץ ראיתי ביד ידידי החכם יש"ר פירוש איוב לבלומענפעלד, ואתה לא הודעתני האתה הוא, אם לא, וגם אנכי לא קראתי הפירוש ההוא ולא ראיתיו רק כרגע, ולא אוכל לשפוט על ערכו, ומה טוב ומה נעים לו כתבת לי באגרתך דבר או דברים ילידי תבונתך, למען אכיר מַעֲבָדֶיךָ ורעיוני לבבך אדע. ועתה הנה באת אלי לנסותי בחידות, ולדרוש מאתי פתרון מקראות סתומים, והבדלת נרדפים נעלמים, וגם אני בשמחה ובטוב לבב הייתי מפנה לבי לדרוש ולחקור להשיב שואלי דבר, כי מה שאלי ומה מלאכתי, רק להעמיק החקירה במצפוני ספרי הקדש

ולשון אבותינו, אמנם לעת עתה הדבר נמנע ממני, כי אינני בן חורין להרפות ידי ממשא פקודת למוד תלמידי (ארבעה המה לעת עתה), ולתת לאחרים הודי, והנני עתה טרוד לילה ויומם בביאור חומש הפקודים (כי שלשת ספרים הראשונים עברו על ידינו בשנה הקודמת), ובביאור משפטי מלות הטעם ודרכי הסינטאקס (כי משפטי האותיות והתנועות השמות והפעלים כבר הודעתים להם בשנה החולפת), ובספור קורות אבותינו מימי יוחנן הורקנוס ולמטה (כי שמה הגענו בקיץ אשר עבר) ובכל שלשת הלימודים האלה כמעט אין לך ענין שלא אצטרך בו לחקירות ובדיקות הרבה לברר וללבן הענינים ולהסיר הספקות ולהאיר המחשכים הרבים אשר הניחו לנו אבותינו לגשש בהם, ורבים כל היום נכשלים בהם ונופלים בשחת הכפירות ובפחי הדעות המקולקלות והמדות הרעות אשר ברגליהן, אחרי אשר ראית כתבי וידעת דרכי שלא אשקוט שאנן על שמרי אמרי הקודמים, אם לא אחקור הענינים עד מקום שידי מגעת, עד אמלא דברי חפץ המתישבים על הדעת, ומתקבלים לאזן שומעת, תכיר כמה יגיעות איגע מדי יום ביומו, למען הקריב לפני תלמידי (אשר אינם גמולי מחלב, וכבר למדו כל חלקי הפילוסופיאה) למודים ישרים אשר ירדו אל חדרי לבבם ויקבלום בשמחה ובטוב לבב, כאשר (תהלות לאל עליון) עשו עד היום הזה. ובכל זה אני אומר לא להתאמר לפניך אדוני, כי אם להצטדק על אשר אין בידי לשנות מעסקי למלוא מענה נכון לשאלותיך העמוקות, רק זאת אומר אליך כי בהבדלת אני ואנכי, אנחנו ונחנו כבר כתבתי דעתי בבכ"הע תקפ"ט עמוד ק"ט, והבדלת אוה ותאוה הלא היא כתובה בבכ"הע תקפ"ז עמוד כ"ד, ובענין מעדה בגד ביום קרה (וכן בפסוקי ישעי' שהבאת) אין בידי כעת דבר ברור, רק זאת בעיני אמת ברורה, כי אין טעם מלות לב רע (וכן לב טוב) בלשון מקרא כטעמם בלשון משנה ובלשון האחרונים, אך ענינם לב עצב ולב שמח, כטעם בשמחה ובטוב לבב, כטוב לב המלך ביין, אין זה כי אם רע לב, והבריאם, ולפי זה, פירוש רנה"ו לא יתכן. והנה אם טעם אמרת תדרוש מאתי דבר המתיחס לחלקי הלמודים אשר השמתי למעלה שהשלמתי חקירתם (כפי משגת ידי) בשנה הקודמת, לא אחדל ממלאות משאלות לבך, ואולי אשמיעך דברי חפץ. דבריך ידידי אשר אמרת „שאם תחפוץ למלאות חפצי גם בזה לשלוח לי שיריך ומאמריך וכו' למען אטעם גם אני מעט ממעשה ידך„ לא אבין, כי הנה פיך ענה בתחלת אגרתך הנעימה כי זה זמן כביר קראת דברי בבכ"הע, ואחרית מכתבך יגלה דבר כי גם מאמרי אוהב גר ראה ראית. ועתה מה לי עוד לשלוח אליך, כי לא נדפס משלי זולת זה (זולתי תרגום התפלות בלשון איטלקי) והמכתבים הכתובים עמדי כתובת יד הן אמת רבים

הם, אך אינם רק גָלְמֵי כלים שלא נשלמה מלאכתם, אשר לעת עתה אין בידי לפנות אליהם ולהשלימם.

אם יש את נפשך לתת את שאלתי, הנה שוכן בעירך החכם המופלא נחמן הכהן קראכמאל, אשר שמעתי שמע חכמתו כי עצומה מאד, ואני אהבתיו וַיֵיקַר בעיני מאד (ואם לא אורו עיני עד היום במאומה ממעשי ידיו) אחרי קראי הקדמת החלק הראשון מספר שבילי עולם, לכן אהובי דרוש נא בשמי את שלומו, לך אמור לו חיה תחיה חיי ברכת ה', והודיעהו כי יש לו פה אוהב דבק, והודיעני נא כמה ימי שני חייו, ומה מצבו ועסקיו, ואם יָצָא מתחת ידו לאור הדפוס דבר, אז בלבו להוציא בקרב הימים, כי מה בצע בחכמה אשר תמות עם בעליה? וכן אם תוכל להודיעני עיר מושב החכם היקר שמשון בלאך, ומה מצבו ועסקיו, ושלומו וימי שני חייו, ואם עוד ידו נטויה להשלים ספרו הנעים שבילי עולם תעשה עמדי חסד ואמת, כי גם הוא טוב תואר מאד בעיני, ואותו אכבד אחרי ידידנו החכם שי"ר. ואתה אדוני שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום כנפש הכותב והחותם פה פאדובה בשמיני בתשעה ועשרים יום לחדש, שנת התק"צא האוהב כל אוהבי טוב ותושיה, וחפץ להוסיף ידיעה בשמיך, לכבד ולאהוב אותך כערכך.

שמואל דוד לוצאטו.

---

## 14.

## Schreiben des Herrn **Roggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

לכבוד יקר רוח הולך נכוחות ודובר מישרים, דורש החכמה והאמת אותה נפשו, המשכיל והנגיד הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום.

לו יש כח ויכולת במאמרותי הקלות להסיר מעליך יגונך ולהשיבך על כנך, כי עתה שלחתי את ידי ואכתוב לך יריעות מלאות סיפורים והגדות ושיחות, אכן בדבר שפתים לא תגורש המחלה הנוספת, וכל עוד בשרך עליך יכאב לשוא יהי' כל עמלי, גם לא איש דברים אנכי להרבות שיחה על מה בכך כדרך הנשים הזקנות הטוות לאור הירח, ועוד קולר הזמן ילחץ אותי לבחור בהכרחי לבדו ולעזוב המאמר אל מי שיש לו פנאי והשקט בכמו אלה, ומי יתן ואצליח בשלשה הימים לכלות את פירושי על ס' בחינת הדת אשר עודני היום נצב אצל הדף האחרון ממנו והדברים הולכים ומתרבים תמיד תחת קולמוסי עד שיעלה כמות החיבור עשר ידות כערך דברי המחבר, ויהיה הכל יחד כעשרה דפי הדפוס. אמנם בכל זאת לא אשיב פניך ריקם כי מצאת חן בעיני, ותכף כבא אלי תמול מכתבך הקצר מיום ער"ש שבע נטשתי כל אשר עסקי והנני בא להשיב לך כחפצך. טרם כל דבר אודיעך רצוני אודות העשרה זהובים מ"ע אשר בידך, והוא שישארו אצלך

בתורת השקדן עד יצא לאור ס' קורות הדת לישורון הוא ספר אשר אדם גדול הערך אשר חקרנו בהם, ואם לא ותשתדל להמציא לי איזה ס' קדמון מהבלתי נמצאים במדינתי, אך על כל פנים לא תשלח לי המעות הנזכרה כי כבר הקדשתים לקנות בהם ספרים. ואל ידידנו החכם שד"ל נ"י אכתוב שנית לשמוע דעתו בענין המכתבים הכתובים תחת ידו, והיה כבוא אלי תשובתו אגלה אזנך בכל אשר ישים בפי, ולעת עתה למען מלאות משאלותיך באשר אוכל הנני שולח לך רצוף פה העתק מן האגרת שכתב הר"ר נח"ן ז"ל לקהלת טריעסט, והאור תדע כי אנכי ראיתי האגרת ההיא כתובה מעצם ידי הרב הנ"ל ביד ראשי העיר ההיא, וממנה הוצאתי את ההעתק הזה אשר אין זולתו במציאות יען האגרת עצמה נדפסה בדפוס הגדולה אשר נהייתה שם (עיין ב"הע לשנת תקפ"ו דף קל"ה), לכן יקר המכתב הזה אם מלך מחברו ואם מלך שנאו בו מפורשים שמות הרבנים המשטינים אותו מה שלא נמצא במקום אחר, ואתה עשה בו כטוב בעיניך. ועל אודות מה שעלה בדעתך לשאול בשלום משפחתי ולדעת קורות נשאי ותכונותיהם וסדר לימודם, תודות לך, ידידי, על זאת, וזה לי האות כי יקרתי בעיניך ולכן גם כל הנלמדים בקירות לבי נכון לנושאי אהבתך בשגם אינך מכיר אותם, ועתה דע איפא, יקירי, כי מהששה בנים אשר חנני אלהים הגדול בהם אברהם יחי' בעל שכל גדול ומוכתר בכל מדות משובחות כבר למד שלשה שנים בבית מדרש הרבנים בעיר פאדובה כל הצריך לישב על כסא ההוראה, אחרי אשר עבר בכבוד גדול שש מדרגות הגימנאזיאום וב' מדריגות הליצעאום על מכונם, והוא מלא חכמה ומדע הן בלמודי קדש הן בלמודי חול, ועתה הנהו עושה בפאדובה הבחינות הגדולות (Prüfungen) עד ימלאו לו שלשים יום, ובכל יום מאלה הימים יסגרו אותו אל חדר מיוחד בלי שום ספר כלל ושם ישאר שמה שעות ויותר וכותב התשובה על אחת מן השאלות אשר עליהם נגורלו אותו היום (השאלות הם יותר מג' שלשים) ובצאתו משם יחתום התשובה בחותמות ויתנה אל המורים והמנהיגים, והם יתאספו יחד וישפטו משפט אם השיב כהלכה, ואחר כלות אלה הבחינות ישוב אל עיר מולדתו, ופה יוכרח להתעכב שנה תמימה אצל מורי אבי מו"ה אברהם נ"י אב"ד ומ"ץ דפה כדי להתרגל אחריו במשפטי ההוראה שזהו מה שקורין פראקטיקא, ולסוף השנה ישוב לפאדובה, ואז יתנו על ראשו נזר הרבנות בפומבי גדול כדרך שעושין לרופאים כנודע, בני שלמה יחי' הוא השני, בקי מאוד בכל עניני המסחר ואחרי למדו לשון האשכנזית ושאר ידיעות הצריכות אל המסחר הוא עתה פקיד בבית גיסי הר"ר פיניגאליאה השוכר הלאשון דפה, ועושה מלאכתו באמונה ובתבונה. ארבעת בני הנותרים הם רכים בשנים וילמדו בבית הספר תורה ולשונות וחכמות כל אחד כמסת נדבת יד שכלו. וכולם ת"ל הולכים וגדלים במוסר הטוב וביראת ה' עד שאין לי פה מספיק להודות לחסדי האל ית' על כל הטובה אשר היטיב עמדי בתתו לי בנים הגונים

טובים ומעולים כאלה, ישמרם האל לעבודתו ולהרבות טובה ותועלת בעולם רבות בשנים! והבנות בנותי הן שתים, הגדולות מפקחות עין על עסקי הבית ומתעסקות במלאכות הנשים מלבד שגם הן למדו תורה ולשונות כפי צרכן, גם באלה רואה נפשי מאד לטוב מוסרן וליושר מנהגיהן, והקטנות מתגדלות על ידיהן ולומדות מהן, ואנכי אכף לאלהי מרום אשר נתן לי נטעי נעמנים כאלה יצמיחו תהלה וצדקה בקרב הארץ ויאשרו אחרי ברכה.

תמול הגיעני מעיר טריעסט גלוי׳ אחד, בו מצאתי ה׳ אגרות הרמב״מן אשר היה לי לחדוה גדולה, גם ה׳ רעכטפערטיגונג דער יידישען רעליגיאָן, אמנם כאשר רואה נפשי דשן ותענוג על קנין חיבורים נחמדים כאלה, כן מצאתי יגון ועצב ומאנה הנחם נפשי על אבדן דפי המכתב השני „דער יודע“ רובם ככולם, באמת נבוך אני על זה המקרה עד בוא דברך ויוציאני מן הספק — אך מה אענה ומה אומר על הסגולות היקרות אשר מצאתי בה׳ איגרות הרמב״מן? כלו רצוף אהבה, כלו מחמדים! לילה כיום אשים להגות בו ולהתענג באמרותיו.

בקרב ימים אחדים אשלח אל האדון המדפיס ליבור אחד ובתוכו אתן גם ה׳ גנזי נסתרות עבורך. תאבתי לדעת אם מצאה חן בעיניך ובעיני ידידנו המליץ הר״ר שמשון בלאך יחי׳ התשובה אשר כתבתי לך, ואתה תשאל בשלומו ובשלום כל אוהבינו החכמים התמימים אשר בקרבתך, ובפרט בשלום החכם השנון הר״ר ראפאפארט נר״ו, ישפות ה׳ עליך ועליהם ברכתו ותתענגנה בדשן נפשותכם, ואתה תאזור מתניך ותתחזק ותתרפא מהר מן המכאוב אשר בו הוכית, ישלימך האל וימלאך בינה לדעת ועצמותיך כדשא תפרחנה כתשוקתך וכתשוקת אוהבך בלב תמים. הקטן יש״ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום עשרה לחדש שבט ש׳ התקצ״ג.

---

## 15.

## Schreiben des Herrn Reggio an Herrn B. Oppenheim.

לכבוד התורני . . . . .

הגיעני היום ע״י האדון המדפיס די שמיד ה׳ ני באר אשר הקרבת לפני מנחה למזכרת ידידותך אלי כימי קדם, ומה מאד שמחתי על כי אחרי שש עשרה שנים אשר לא נדברנו יחד ולא ראינו איש את אחיו עוד חקוק בקירות לבך השכור זכרון היום האחד בו זכיתי לשחר פניך בעיר וויען בהיותך מועד שם את לחם הלחמים אצל הר״ר משה קוניץ מאָפען, ואם מאז ועד עתה חדל להיות שנה תעיר התקרבות האחד לחברו בכל זאת לא שכחתני ותגש אלי היום לתשורה ספר כוננו אצבעותיך, עליו אשלם תודות לך כי אות נאמן הוא לי על תום לבבך

ונדבתך, אמנם לדבר הזה תהלה לעבדך אם על הנושא המדובר בו אשים ידי למו פי ולא אכניס בשערי העניינים ההם בבוא מחקרי לחוות לך דעי עליהם כמנהגי תמיד לעיין בשבילי זולתי, יען מנעורי עד היום הזה היה כל עסקי ופקידתי ושנות לבני רק בתורת משה עבד ה' לא בתורתן ובפלפולן של אלו הגאונים החריפים העצומים הבקיאים המובהקים אשר אני לפניהם כגרגיר מלח מול הר גבוה ותלול, וכשיעור מה שהם יחשבו נגד כבודם להשפיל עצמם עד מדרגתו לבא להתפלסף עמי על פי דרכי ההגיון והמחקר כן אני לא אגביה עוף עד מקום מרום שבתם לבדוק אשר אשיות חומותיהם ויסודות בניניהם אשר בנו למו על גפי מרומי קרת, כי מעט אשר פתחתי ספרך הגדול לעיין בו כרגע והנה לפני (בדף כ"ג) אחד מן הענקים ההם אשר ברום שפתיו הפחידני לאמר ש ה י ה כ ל י ו ן ב ע ל ה ש ל ר ו ת תמה כי אני בתומי עודני מחזיק בדברי הפסוק אשר למדתי בילדותי וגם את רות המואביה אשת מחלון וגו' (רות ד' י') ואסגור הספר ואומר בלבבי, כל עוד יסובו לנגד עיני מעינות תורת אלהים חיים השותתות מים נאמנים לרוות את נפשי דשן ואדע כי מקורם נכון, לא אשתה מי באר ולא אשים אהלי על פלגי מים בליון, רק אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני לחקור אחר דקדוק לשוננו הקדושה ושרשי המקראות ופתרי חכמת הנפש ודרכי תקון המדות, ויהי' מעט קט מאור השכל אשר הנני בו התוכן רוחות נר לרגלי בחקירות כאלה, כי טוב לי פת חרבה בסתר אהלי תורת ה' אשר כל נתיבותיה שלום מבלבול מלא זבחי ריב בקושיות ותירוצים בהוויות ויישובים, בהגהות וחידושים, בסברות ועיונים אשר פרו וישרצו במאד מאד ותמלא ארץ אשכנז אותם. ואתה ידידי, החריף והשנון היה בטוב ובנעימים עד זקנה ושיבה בירכתי ביתך ובניך משפחתך הנשאים כתשוקתך וכתשוקת אוהבך בלב תמים. יש"ר.

---

## 16.

## Schreiben des Herrn Samson Bloch an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

ב"ה ה' כסליו תקצ"ג פה זולקוה.

אלקים יחנך בחירי רצתה נפשי המשכיל היקר והמפואר האוהב
חכמים ושמח בכבודם כבוד מו"ה יצחק בלומענפעלד נ"י!

הנה אני לכבוד הממללים אשר ברוח שפלה ונפש נבהלה אמר „הן קלותי ומה אשיבך?" גם אנכי לא אדע מה אשיב אשר כי נקלותי בעיני אוהבנו החכם המליץ הר"ר יש"ר לבלתי התבונן במכתבי הקצר בעין חדה. — יקירי! הורני אתה מה אשיב על שאלתו „ומה בצע כי נגיל את ה' הזוכר רק מחלונם את כל עוד שיספרו קיימות כל המון המענות הספרות מכתב הגליון נגדו?" אהה ה'! כאשר הי'

ראוני להצילו מתלונות הגאון והצלתיו? ואם לא כל הצלה ההוא הרדפה היא באמת? מי קורא בצדק מכתבי ולא יתבונן אשר נשיקותי נעתרות מכל פגעי הגאון ז"ל; ועל אמונתי! נאמנים לי הצלתי זאת, וראיותי איך המחבר במסילתו ילך (בג' דלתות הסגורים בראש עמוד ב') מכל השגות הגאון ומכל ספרי אשר כתבתי. — ועל שאלת החכם הנזכר „ומה איכפת לן אם יהיה המשיח מזרע נתן או מזרע שלמה?" אשר, בעבורה חרץ משפטו „שאין לנו תועלת בחקירה זאת" לא עלי תלונתו בני! כ"א על רוח אפינו ומאיר עינינו הרמב"ם ז"ל אשר הרהיב עוז למנותו בין יסודי ועקרי הדת בג' מקומות שזכרתי, ומדוע לא הקשה עליו „ומה איכפת לן וכו'" ומה תועלת לנו בעיקר הזה? „הן נפשי יודעת מאד אם ישאלהו זאת על הרמב"ם אחד מהתלמידים או מתי אהלו, חיש קל יעטוף שית ענוה כאשר ישום מטה כתפיו יתמוך מעלה ובשפתים נעות וקול דממה דקה עד מהרה ירוץ תשובתו" איך יעיזו עטלפים בל חזו שמש כמונו לתת דופי בעיני הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל? ואם עיניו חזו למנותו ג' פעמים ליסוד ועיקר בלי ספק חזו לנו נכחות, וצדיק כביר לא ירשיע להעמיס על העמוסים מני בטן יסודות ועקרים לבהלה, ולא יצא חלילה מכונת התורה אשר לפי דבריו, (במורה ח"ג) „היתה להקל ולא להכביד עלינו עול לבלי יוכל" — וגם אם נודה אשר כמו שנעלם מאתנו הלחץ אשר לחץ להחיצונים להעביר הדר מלכות מזרע שלמה ולתתו לזרע נתן, כן לא נדע מה אכף על הרמב"ם ז"ל לחזור לו העטרה שעטרה לו אומתו והוא שהגואל האחרון מחלציו יצא; אבל מי לא יודה ג"כ שהזוהר כיון בפ' שלח בגלוי ובפ' ויצא ופקודי בסתר לדעת החיצונים? והגאון המשיג לא עמד על דעתו זאת, ולכן השיג עליו בג' המקומות רק ברוח שפה ולא בחימה שפוכה, ואם ידע אשר ממעין נרפש ומקור משחת נבעה הדיעה הלזו, או שהרמב"ם הניחה ליסוד ועיקר ג' פעמים, בלי ספק שפך עליו הקנאי בן קנאי שהוא חימת אפו ועזוז מלחמה כדרכו — דרך הקודש — שלא לשאת פני כל גבר אם יתנוצץ מדבריו רק שמץ מינות לדעתו? ומה שמעי איפא אם אגזור אומר אשר הרמב"ם ז"ל ידע היטיב עד היכן הדברים מגיעים כיאות לו, ולא לחנם עשה, ליסוד ועיקר ג' פעמים; אף כי גם הוא חכם וגם נפשו נכספה „שיצא הטוב מכל מקום" כאשר תערוג נפש החכם יש"כ במכתבו — והמחבר ס' הזוהר אף כי דבריו הגלוים מעט בפ' שלח בעתיק מס' חיצון זרובבל שמו — אשר עוד הראב"ע ז"ל התעסק בקבורתו — בכ"ז מצאנו כי הדיעה הזרה הלזו היתה אהובה לו מאד ושם לה בסתר כונים גם בפ' ויצא גם בפ' פקודי, כאשר גליתי מאמריו בעזרת החונן לאדם דעת; ואם לא היה יודע כי דרך עוצב בדיעה זו, מדוע שם לה סתר פנים, ולא גילה אותה לעיני השמש כאשר תעשינה בנות אלקים אשר בחוץ תרונה וברחובות תתן קולה, רק כאלה שומרי נשף או אשר יחתרו בחשך בתים? — סוף דבר לפי הנראה

קרא החכם היקר ההוא את מכתבי עם חבלי שינה אחזו עפעפיו ובחיבוק ידים לשכוב התעצל לגולל הספרים ולחפש המקומות שציינתי שם, רק בראותו בסוף מכתבי „ומעתה כל השגות הגאון בענינים אלו כעב תעופינה ודברי הזוהר יזהירו שלשתם בקנה אחד" הבהילו רעיוניו לחשוב עלי תועה כי יצאתי לישע ס' הזוהר נגד כל השגות הגאון ז"ל — ולא השגיח על אמרי בענינים אלו, כדרכו שלא להשגיח על ג' תיבות אלו וכאשר נזכיר — ולכן הקשה לשאול „ומה בצע וכו'" כזאת; ומאהבתו וחמלתו עלי יעץ בדיעות למשוך את ידי מחקירות כאלה של מה בכך וכו' כעצת ראב"ע לר' עקיבא מה לך אצל אגדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות (חגיגה י"ד. סנהדרין ס"ז. שמות רבה י') ואני בתומי אשובה לכסלה אשר אמרתי כי יקר לי המכתב הלז מכל הספרים אשר כתבתי. ואם כי מעודי לא תקעתי עצמי בהלכתא למשיחא, לא דרשתי למתי יהיה קץ הפלאות, ולא חקרתי מי יראנו נפלאות? מי יהיה משיח צדקנו אשר ישים לגאלנו ונוראות בצדק יעננו? מה שמו ומה שם אביו כי תדע? כי אני פי מלך הגאונים שמור אשר צוה על חוק בסוף ה' מלכים „ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות בענינים אלו וכו'" גם פה לא השגיח החכם הנ"ל על ג' תיבות אלו והשמיטם בספרו היקר עמוד קכ"ח, והוא נגד דעתו ז"ל כי בש"ות שאל הדור (שאינו כעת ת"י) מביא דברי התנא ר"מ „לעולם ילמוד אגדה שמהם יכיר את מי שאמר והיה העולם" אף כי בעניי לא אדע מקומו בספרי חז"ל הנודעים לנו (כי בספרי פ' עקב היא בשם דורשי רשומות) בכ"ז מצאתי את עצמי במחוייב בדבר להראות ולהודיע — לא בעד בצע כסף ולא במחיר — אשר הרמ"בם ז"ל שכתב בעצמו בסוף פי' המשנה למ' ברכות „כי יקר בעיני ללמד עקר מעקרי הדת והאמונה יותר מכל אשר אלמדהו" לא לחנם היזכיר עיקר בדת ג' פעמים; וכי את המחבר ס' הזוהר מצאתי במסתרת ג' פעמים, ואם לפי דעתו היא חקירה של מה בכך, אני תפלה יהא רעוא כל כהני מילי מעליתא ליתמרי משמי, כי אמת חפצתי ויקרה היא לי עם יחנני אלקי אמת ואמצאה גם בחקירה של מה בכך, מכל המון פלפולים נפתלים בדברים העומדים ברומו של עולם. — חי ה' אשר עשה לי הנפש הזאת! כי בהשיגי השגותיו בהשנות אותן אוהבנו היקר הר"מ בלומענפעלד, וגם היה אתנו הרב החכם הנ"ל ראפאפארט נ"י והראיתי לו אגרתך ושפט גם הוא כמוני אשר אוהבנו החכם לא כבדני להבין דברי, ואת מכתבי הלל מאד לכל העומדים לפנינו; וכן שפטו מאוהבנו הגאון אב"ד מזאלקיעוו, והרב החכם מו"ה נחמן קראכמאל נ"י מוסף על קלוסו של הגאון החסיד דב"ם והמדינה כנזכר בהנדפס. — אמנם לא כן אנכי עמדי, כי אחרי שובי נחמתי חלילה לגבר חכם כמוהו לדלג על מכתב זולתו מבלי משים כאשר ידלג התרנגול על גחלי רתמים, ומה גם בזמן כביר כזה איך לא לקח לו מועד לעיין בו בעיינו? ומה גם על מכתב איש אשר פועל ידיו

זרים, כאשר ראיתי בעיני באגרותיו אליך ושל המשכיל גאלדענבערג, חלילה לו לחשבני כאחד האוילים המרודדים ההוללים בחקירות של מה בכך ויעלו חרס בידם, על כן דן אנכי אותו לכף זכות, כמו שחייב עלינו בחוק אמונתנו, כ"ש בחוק ידועינו וחכמי תורתינו המשתדלים להועילנו באמת כפי השגתם (רמב"ם בהקדמת המורה), והוא שגם הוא נוגע בדבר, יען במכתבו שם הגדלתי הפליאה על כל מוני ומוקרי העקרים שהניח הרמב"ם לאמונה בפ' חלק, איך התעוררו על שאת יתר אשר מלאו שם בעקר הי"ב ומכלל יסוד זה שאין מלך וכו' מה חשבו על קדוש ישראל הוא, האם כי לבו הלך או היה ער ולבו ישן בעת הוציאו מעטו מלים כאלה בבלי טוב טעם ודעת להם? חלילה לאנכי דעת לחשוב מחשבת און על לא חס כמהו, חלילה! ע"כ אמרתי כי במ"ע לא עמדו כולם על כוונתו הטהורה, ולכן שמו יד לפה ולא העירו כלל על דבריו, כי להעיר ולאמר לא ידעתי לא בחרו, כי רע ומר הוא לרב אדם לאמור לא ידעתי, ואף כי לאנשי שם הנודעים לחכמי לב בדורם, כאשר האריך בזה הרמב"ן ז"ל באחד מספריו היקרים. ואהבנו החכם יש"ר מיראתו לבל גם עליו תעבור הכוס, ולבד ילכד גם הוא ברשת הפליאה, יען גם הוא מנה י"ג עקרי הרמב"ם בספרו היקר עמוד קי"ג ולא שת לבו ג"כ אל מעטי המלות הבלתי מובנות אשר בעקר הי"ב, ולכן דן דינו למחול באמרו כי חקירות של מה בכך הם, אף כי לא השמיענו בעת כונה אחרת ויותר רצויה בדברי הרמב"ם ז"ל. — ואם כי אנכי חסתי על כבודו ולא הנחתיו בין החכמים אשר עליהם הוספתי להפליא במכתבי, ולא כגמולי השיב לי כי עינו לא חסה על כבודי ולא על כבוד האמת אשר שנינו חייבים בכבודה, ובכ"ז אמרתי סלחתי ועון חטאתו כסיתי סלה, וכעדות חז"ל כל הנגעים אדם רואה וכו' ואדם בהול לפעמים על כבודו יותר מעל ממונו וגופו — רוחי זרה לעמי כי אשיחהו בענין לא ברכה בו, כי מה יסכן או מה יועיל בהראות פלגות דעותינו, תכונותינו וטוב טעמינו בבלי תועלת לשנינו או לקוראי מכתבנו. ואולי נדע עוד למה אורך ישראל, כי מי יודע אם לא קרובה ישועתינו לבוא וקץ גאולתינו להגלות, ואנחנו מרחיקים אותה בזרוע, כי הא דרב זירא כי הוה משכח רבנן וכו'? (סנהדרין צ"ז).

בדבר ח"ג מספרי שבילי עולם אשר הודעתני כי נפשות החכמים והגבירים אליו תכסופנה, תודות לך יקירי! כי חשבת לשמחני בבשורה הלזו, ובאמת אבטיחך כי נשאלתי עליו גם מאביוני אדם מעני ארצנו; אולם לתוגה לי אזכרה כלא זה דברי אחד חכמי לחברה את מחברים וגורלי הפלתי בתוכם כי קנאתי בחבורים ולא במחברים, על החבורים ישאלו נדיבי עם ירבו במחירם, יעלו זהב על לבושם, ישכנו כבוד במשכנות מבטחים ועליות מרווחים, היודעים יחבקו ינשקו בחיקם ישאום, וכל היום הם שיחתם, וכל יום ויום ידרשון למתי ישכרו כמוהם עושיהם; והמחברים הה! אלה אומללים ישכחו כמת מלב, אין דורש ואין מבקש אם הם

בחיים חייהם, ובמה ימלאו טרף ביתם ומחיתם, גם במסכן לך ומחסרי מעונתם? ככה ישא האדם רפיון ידים מעת נסתר חזון הדרום בארץ כאשר כבר האריך בזה אדונינו הרמב"ן ז"ל בס' ירושלים, הדברים עתיקים ומעליבים, ומתכונת העלילות הינוקא בקרבו שוא, כראשונה מאנה לנגוע בעצם נפשי, אולם אמרי כי אחזתיו לא ארפנו ולא אניחנו עדי יקהה ויבוא בין אצבעותי, או עד הקימו מזימות לבי ואספוק כל חושי ושישי במיתק מאהבי ולכן אשים קנצי למלי כי היום קצר והמלאכה בחלק אייראפא מרובה, היה בטוב והיה ברעיונים, ודרוש בשלום אוהבי את מדעם, וביחוד בשלום ידיד נפשי הרב הגביר נגיד ורב תבונות החכם השלם כבוד מו"ה אלכסנדר קאלליר נ"י ובשלום כבוד בניו ברוכי ה' השלמים והיקרים יהיה ה' עמם כרצון אוהבכם ומוקירכם השוכן לאיהם וכותב בגסם שמה

שמשון בלאך הלוי.

---

## 17.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

לידידי ואהובי אשר כנפשי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום וכל טוב, אמן!

בא לפני תמול מכתבך הנחמד מיום ט"ו לחדש הזה אשר השקיט המית לבבי בהודיעני כי לא נתתי בנכור רק מעט דפים מן המכתב „Der Jude" לא יותר, ועתה עיני מיחלות אל הדפים הנשארים כי מצאתי המכתב הזה יקר מאד והמחבר הטוב הוא בעיני לכותב נכבד ולבר לבב המתאמץ ללמוד את מלאכתנו ולהכרים קרננו בעיני העמים. אמנם, ידידי! דבר אחד לי אליך בזה הענין, הימנו כמוהם על לבך כי לך לבדך אגלה את מחשבותי. כל מגמת נבוני עמנו גם חכמי העמים אשר נגעה אהבת אנוש בכליותיהם יחתרו ויעמלו להשוות לבב המושלים למען יקבלו דרור לבית יהודה ויתנו את היהודים אשר תחת ממשלתם לאזרחי הארץ, וכן בלי ספק ראוי להם לעשות כפי הדין, כי אין עול גדול מזה לסגור בעדנו דלתות האמאנציפאציאן על לא דבר, אכן אנחנו החפצים מאד בזאת ההשויות איך נתנהג גם אנחנו אחרי שתהיה נתונה לנו? ד"מ ווען דער קייזער איינען יודען צום עפפענטליכען בעאמטען ערנעננט, ווירד דיעזער אלסדאן דען שבת פייערן אונד זיינער רעליגיאן טרייא בלייבען? האם תאמר שמירת המצות דחויים מפני בקשת הטובות הגופניות? ואם לא יהיה כן איך א"כ נשאל מן המושל דבר שלא נוכל אח"כ להשתמש בו? ואיך נוכל להצדיק עצמנו בעיני העמים אם נוכרח להודות ששמירת דתו מתנגד אל השגת ההשויות? הנך רואה בעיניך שנצטרך תחלה לחקור אם יש במציאות התנגדות כזאת, או אם יש דרך לקרב זה אל זה שני הענינים באופן דאס זיא זיך איינאנדער ניכט אויפהעבען

זאָללען. — ועתה שא נא עיניך וראה מה עשו חכמי ישראל בזמננו להסיר כל מונע ולסלק זאת התנגדות, מצד אחד הרבנים אשר שמו על צוארנו עול כבד אלף ככרים משקלו לא יתרצו להקל ממנו אפילו משקל דינר אחד, אעפ"י שהיו רשאים להתיר לנו כמה דברים שאינם רק מנהג או חומרא מבלי פגוע באיסורי התורה (א"כ לפי דעתם העמאנציפאציאָן היא דבר בלתי אפשרי כלל), ומצד אחר חכמי הדור, כמו בעל קנאת האמת והר"ר חארין וזולתם, יתירו אגודת המצות המעשיות מעיקרן ויאמרו כי די לנו לקבוע בלבנו האמתיות הכלליות ולשמור חקות המוסר ואז נחדל מעשר טובות הגוף שלא נצטוינו בהם מתחלה רק לשיהיו כמו אמצעיים להביאנו על ידם אל תיקון המדות שהוא העיקר (א"כ לפי דעתם יוסר כל מסך המבדיל בין דת לדת ולא יזכר שם ישראל עוד), ובין שתי הכתות האלה המתרחקות מן השביל האמצעי האמתי באשר נטו שתיהן אל הקצוות עוד לא קם בינינו איש הבינים שיעמוד בתוך לקיים את הראוי להתקיים ולבער את הראוי להתבער ובין כך ובין כך אנו מפצירים תמיד במלכי ארץ להשיג מהם החפשיות ולא נשים אל לבנו כי כל עוד היותנו פוסחים על שני הסעיפים שאמרתי יקשה לנו מאד להשיג את מבוקשנו, ואם נשיגהו יהיה לנו לנזק ולא להועיל. לזאת שפטתי כי משכילי עמנו עם כי אהבת אחיהם בקרבם כאש יוקדת הנה לא שמרו הסדר הראוי לזה הענין אלא הקדימו את הראוי להתאחר ואחרו את הראוי להקדים, ולפי קוצר דעתי היה מן הצורך להתחיל העסק בהסרת כל המונעים וועלכע אונזערערזייטס דיא ערלאנגונג אונד ריכטיגע בעניטצונג דער פערלאנגטען עמאנציפאציאָן שוויריג מאכען, וזה לא יהיה רק בהשליך הקליפה ובקיום הפרי כדרך שאמרו על ר' מאיר — — — אך לא אוכל עתה להרחיב הדבור על ענין אשר עליו שם לבי בקרבי מאד, רק על זאת עוד אעירך כי על זה הציר עצמו סובב הפירוש הקדם אשר עשיתי על ס' בחינת הדת, כי בו השתדלתי לנגוע בזה הענין והכנסתי ללחום נגד בעל ציר נאמן בהרבה הערות, אשר אחת מהן נשמטה מן הדפוס, ותמצא העתק ממנה בגוף בזה המכתב *) כאשר נדרתי

---

*) הנני נותן לפניך קורא נעים הערה ד' אשר כתב ידידי החכם יש"ר נ"ע לפירושו על ס' בחינת הדת, שייכא אל מקום השער המדבר מביאת המשיח, ונמחקה מטעם הצענזור וזה לשונו. „אם אמת שנעלמו ממנו קצת מן הפרטים הנוגעים אל זה העיקר כמו „שאמרנו, בכל זאת יודה כל המתבונן באמרות נביאי ה' כי יש לנו ידיעה ברורה בלי שום „ספק על פרט אחד המתחבר מביאת משיחנו והוא קבוץ גליותינו מקצה כל השמים „ותוליכנו ברנה אל אחוזת אבותינו לשכון שם בכבוד באין מחריד, כי כל הנבואות יביעו „ידברו על זה הדבר במליצות ברות כשמש אין להסתפק בהן כלל. — אמנם נגד כל „השמועות האלה התקומם אחד מרבני הדור הר"ר אהרן חארין שמו, ובספרו ציר נאמן „דף כ"ח המציא סברא חדשה בענין קבוץ גליות בלתי מסכמת עם פשטי הכתובים ותרגמי

לך מלפנים, ואתה ידידי והחכמים אשר במדינתך תשפטו יחד על מלאכתי זאת ותודיעוני היושר דרכי לפניכם אם לא. ויען במחברת הזאת נשאתי ונתתי בפרטות גם על שרשי ויסודי אמונתנו כאשר תראה, לכן אחדל עתה למלאות שאלתך אשר

---

„מתיישבת אל הדעת, ויען הח״ם הלזה היה מלפנים אחד מאוהבי וגם עתה אחשבהו לאיש
„בר לבב שאינו מדבר אחד בפה ואחד בלב והוא מעיד תמיד בחבוריו שכל חפצו וכל ישעו
„להיטיב עם בני עמנו ולהאיר עיניהם במושכלות, גם אינו מהאומרים קבלו דעתי בלי
„לחקירה שום ראיה אלא טורח תמיד לאמר ולקיים סברותיו במקראי קדש ובמאמרי חז״ל.
„ואף בפרטי לפעמים נגדו בכל מקום אשר מצאתי דעותיו רחוקות מן האמת. ונעמתי בו
„להיותו איש אמונים ואוהב האמת שלא יקפוץ עלי בחימה חולק על דבריו אלא ישקול
„הטענות והתשובות במאזני צדק ואם ימצא עצמו טועה מן השביל הישר יודה בפומבי את
„שגגתו אשר שגג ויגמל הכבוד שלפון לחכמים, רודפי האמת והצדק. והנה עתה השאלה
„לערוך מלין נגדו לא אוכל להכחיד האמת לבוכי את גודל השגיאה אשר השגחתי על דברי
„סדור הקרובים והרחוקים איך ישימו יד על פה ולא יתנו אל לבם להשיב דבר על השינויים
„והחלופים שהמחבר הלזה הולך ונוטע יום יום בדתנו ואמונתנו ע״י חבוריו היוצאים לאור
„זה אחר זה ובכולם הוא מתנפל לפני כל יודעי דת ודין שיוכיחוהו בפניו אם ימצאו טעות
„בדבריו ויודיעוהו מקום השגיאות וילמדוהו דעת במופתים נכונים בהראות לו כי לא זו
„הדרך לאיש הישראלי ללכת בה אל האושר הנצחי, ואין קול ואין עונה לאמרותיו, רק
„אלה ישבו כלאחר יד, יחרפוהו ויבזוהו ויתנוהו כאחד המורדים הפונים עורף אל הדברים
„הדתיים וירדפוהו בכל פה וידברו עליו סרה כבעל אפיקורוס וכופר בעיקר, עד שבעבור
„כל זה נתנו לו מקום לומר (ליר גלאון דף VI.) שהרבנים יקומו נגדו ולא נגד ספריו
„ושעד הנה לא היה בהם אף אחד שישלים כח מופתיו ויראה טעות בדבריו, ובזה באמת
„הדין עמו, ולא יפה התנהגו עמו הרבנים נגד הכתוב בתורה הוכח תוכיח את עמיתך
„ונגד אזהרת חז״ל אל תהי בז לכל אדם, והוי דן את כל אדם לכף זכות, והיה להם
„להתוכח עמו במופתים וראיות ותשובה ונחת כמנהג החכמים, כי חובה להם לעשות
„כן להיותם רועי ישראל ונוטרי כרם ה׳ צבאות, הלא הצאן ירעו הרועים! הלא רק
„לאלה הושם על ראשם נזר הרבנות לרעות לאום באמונה לחזק הנחלות לרפא החולות
„לחבוש לנשברות להשיב הנדחות ולבקש האובדות, לא לשים יד על שלגים במקום
„שים שלום ה׳! אוי נפשי, כי אם יצא יצא מזה תקלה לכללות ישראל הקולר
„תלוי בצוארי הרבנים אשר המה בזה כמחרישים, לכן בהשיבי כי אין שוחר ובהשתוממתי
„כי אין תומך נתתי אל לבי לדבר אתו משפטים על כל אשר כתב נגד יסודות
„דתנו, אולי ישוב ונחם והיה לו לצדקה, ואם יצא ראשונה על ענין קבוץ גליות. הקבוץ
„הכללי הזה הוא לפי דעת המחבר (דף כ״ח) בלתי אפשרי לא בלבד בדרך הטבע אלא
„גם בדרך נס, כי מאחר שהתיישבו בני ישראל זה כמה דורות בארצות העמים וקנו שדות
„ונטעו כרמים ובנו בתים ומצאו חן בעיני המושלים, ונתמנו לשוטרים וליועצים ולפקידים
„על חלק משלבי ההנהגה איך יתעוררו כלם כאחד לעזוב המדינות אשר מצאו בהן מנוחה
„מאושרה ללכת אל ארץ בלתי נודעת להם? אמנם זו שאלה של תוהו ואין ממש בדברים
„האלה, כי מלבד שהתורה יש׳ נטע בלבות כל בני אדם אהבה עזה אל ארץ מולדתם עד
„שאפילו הערבים שוכני מדברות ישמחו יותר בארץ ציה ושממה הנה נולדו מלשבת במדינה
„נכריה מבורכת כגן ה׳, הנה כאלים ישתוקק הישראלי אל נחלת אבותיו, ארץ צבי לכל

שאלה לשליש לפניך עיקרי הדת כאשר הם בלבבי, כי מן הספר ההוא תבין את אשר אני חושב על אודותם, ואם אולי אחרי קריאתך בו ישאר בלבך עוד איזה ספק על תכלית כונתי בהם, אז אוסיף שנית ידי לגלות לך מצפוני לבבי, לא אמנע

---

„הארצות, מקום שמו אלהים לבנות בית זבול לו, מושב אבותינו הקדושים והנביאים
„באורי יה, אדמת הניסים והנפלאות, המדינה הנבחרת אשר נתקבלו בה כל היתרונות
„השמימיות והרוחניות שנזכרת גדולתנו ותפארתנו בימי קדם, ואיך ישאו על הדעת שיקשה
„לזרע יעקב לעזוב את הטובות האמיתיות הקנויות באדמת זרים לשוב ברינה אל עיר
„קדשנו ואל בית תפארתנו להראות לפני האדון ה' צבאות אשר גאלנו והרים קרננו וקיים
„בנו דברו הטוב המובטח בפי נביאיו עבדיו הקדמונים? הלא כאין נחשבו הטובות הגשמיות
„לעומת הטוב הרוחני הצפון למושבי שמו יחד בשוב ה' את שיבת ציון? באמת אפשר כי
„אם השאלה ישאלו איש אשר יתרשל משום לדרך פעמיו ללכת אל עיר הקדש בבא עת הפקודה
„להוציא עצמו מכלל אמיר הוא לא לזרע יעקב יחשב, כאשר גמר בדעתו לבלתי יהיה לו
„חלק בתשועת ה', לכן אין מקום כלל לשאלה שטען המחבר. אמנם התשובה שהשיב היא
„והתנגדה אל שטרי הכתובים ואין לה שום סעד במקראי קדש, כי הוא אמר שקבוץ הגליות
„לא יהיה קבוץ גופני לשלקט אחד אחד מהם, אלא המכוון בו קבוץ ע"י הנהגה תחת
„סנהדרי גדולה שתהיה בירושלים באופן שאף אם ישארו היהודים אשר בגלות ונפוצים
„במדינות רחוקות תחת כל השמים הנה יקשיבו כלם לקול הסנהדרין שבירושלים בכל אשר
„יצוו עליהם בעניני הדת, ובזה כיון הכתוב כי מציון תצא תורה וכו', אמנם מי לא
„יראה שתשובה זו הפך מנגד לכל אמרות הנביאים? כי איך יובנו לפי סברתו המליצות
„האלה: הנה אלה מרחוק יבואו וכו', כלם נקבצו באו לך, ופדויי ה' ישובון, ואקבצכם
„אלהי ישראל, וגם אל בני הנכר הנלוים והביאותים אל הר קדשי, ועוד חיל גוים יבאו לך
„וקבצתים מירכתי ארץ, קהל גדול ישובו הנה, ולקחתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם
„בהם ונתתי לכם את אדמת ישראל, ודומות לאלו אשר כל דברי הנביאים מלאים מהם?
„והראיה שהביא מדברי ירמיה לפי מלאות לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם, ואמר שנבואה
„זו לא נתקיימה בכל פרטיה אם נקח הדברים כפשוטם, ושלכן כמו שנפרש דברי ירמיה
„בדרך משל כן ראוי לפרש נבואת מרע"ה בדרך משל, איננה ראיה, כי נבואת ירמיה שלמה
„תמורה היתה כפשוטה אם נעיין בכל המשך הענין שם, וזה כי ע"פ הנביאים השאלה רק
„לפקוד אותם אחרי מלאות שבעים שנה ולא אמר שזו תהיה גאולה שלמה, איך אמר
„אח"כ שיחשוב עליהם אחרי כן מחשבות שלום? ואיך הוסיף עם וקראתם אותי והתפללתם
„אלי ושמעתי אליכם? הנה אחר הגאולה מה יחשוב עוד עליהם ומה יבקשו עוד ממנו?
„ויותר תמוה מה שאמר אחרי כן ובקשתם אותי ומצאתם כי תדרשוני בכל לבבכם, שהוא
„מאמר שייך לזמן הגלות שאז ראוי להבטיחם שימצאו את ה' אם ידרשוהו בכל לב, לא
„אחרי שכבר נמלא להם וגאלם, והפסוק שלאחריו יותר קשה מכולם שחזר ואמר ושבתי את
„שבותיכם וקבצתי אתכם וכו' והשבותי אתכם וכו' והלא קודם ובקשתם אותי אמר למעלה
„שישובו? ואיך יובן המשך הכתובים? אין זה אלא שההבטחה הראשונה אינה גאולה שלימה
„רק פקודה לאחת בידם האמצעיים כדי שבהם יוכלו בנקל לעשות התשובה שהיא תביאם אח"כ
„אל הגאולה האמיתית, וזה כי אחרי התבשר להם מן השמועות ורצתה הארץ את שבתותיה
„שבעים שנה כמאמר התורה כל ימי השמה תשבות היו לריבים עוד כפרה על שאר העברות
„ע"ז ג"ע וש"ד שנכשלו בהם בזמן בית ראשון, וכדי לנקל עליהם הדרך לתשובה גם מאלה

ממך דבר כפי יכלתי השלוחה. קראתי הס' הקטן רעכטפערטיגונג דער יודישען רעליגיאן ומצאתי בו דברים נכונים, אך לא יכולתי להסכים עמו במה שיסד תכלית מצות המשנה והתלמוד כפי דעת הרמב"ם ז"ל, כי רוח אחרת עמדי בכל אלה הענינים כאשר תראה בהערותי אל הספר הנ"ל, ושלא לכפול הדברים לא אאריך פה, ממנו תבין דעתי בכל הצורך. גם ס' הנחמד איגרות הרמב"מן מצאתי מקום להשיג עליו על מה שאמר (דף 140). כי גם ס' בראשית בא הצווי על השביתה ביום השביעי, ושלכן א"א לומר שהפרשה היא נכתבה קודם זמן מרע"ה ע"ע, אכן זה אינו אמת, כי שם לא בא שום צווי על זה, רק הוא מספר והולך שהי"ת בירך וקידש את יום השביעי בעבור שבו שבת מכל מלאכתו, והבדל רב יש בין קדושת היום ובין השביתה בו ממלאכה, כמו שכתבתי בארוכה בס' הנ"ל, לכן אין מקום כלל לדברי הרמב"מן שם, אתן לבך על דבריו ועל דברי ותראה עם מי האמת, יהי נא חסדך לחתום האיגרת הלוטה פה ולשלוח אותה אל ידידנו המשכיל ראפאפארט יצ' ואתה שלום. כחפץ אוהבך יש"ר.

שכותב והחותם פה גערץ ביום כ"ז לחדש אייר ש' התקצ"ג.

---

## 18.

## Schreiben des Herrn **Dr. A. Geiger** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

ב"ה ברסלא יום ו' ט' אדר ראשון תרי"ו.

לכבוד הנבון הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

כבלתי במכתבך אשר הגיע אלי ביום אתמול ותגדל חסדך עמדי בשלוח אלי הבונין השנים הראשונים מאוצרך הנחמד, וגם לי קראת לשבת בתוך אנשי שם נבוני חכמה ועשירי דעת לאסוף גם ממכתבי אל תוך אוצרך, ואני ידעתי כי

---

„שמשיחם להשיב קלחם לירושלים שם יבנו בנים ויתפללו ויבקשו את ה' בכל לבבם, ובזה
„יזכו אח"כ אל הגאולה השלמה להשיב את שבותם מכל המקומות אשר נדחו שמה, ואלה
„הן המחשבות שחשב הי"ת עליהם לטובה, ואם תדקדק בכתובים האלה עם מה שסיפרו עליהם
„הרי"א ז"ל שהשיב מאד לדבר בזה הענין תמצא שהאמת כדבריו, אמנם א"כ תמיהם בבל
„ליר גאון, ואין צורך בסבורה להוציא משמען כל הפסוקים המדברים מקבוץ גלויות. סוף
„דבר הסברות הקדומות האלה אשר בקש המחבר בדוחקים גדולים למצוא להם סעד מדברי
„הנביאים שאינן סובלות פירושיו יזיקו מאד לכללות האומה באשר יביאון, אם לב שמם
„מעבור אל הארץ אשר נתן לנו ה'? ובאין קבוץ גלויות ימים לריק בבנין בית קדשנו בירושלים
„מאחר שלפי דעתו יורשו כל אחרים ישראל להשאר מפוזרים במקומות מושבותם, ובזה
„תתבטל אחדות האומה ולא יהיה עוד ישראל גוי אחד בארץ, גם יתבטלו רוב המצות אשר
„קשה לקיימם בארצות העמים, וכמה קלקולים אחרים יצא מן הדעה הזרה הזאת, חלילה
„לזרע יעקב מהתגאל בה, יחמוד מי שירצה בטובות הימריות אשר אולי שלמחנה מבין
„השיאר, ואני ובימי נחכה בתשלומות ליום כנס נדחינו ונקרא תמיד בקול לאלה ורנה עם
„בן ישועה. עלה נעלה וירשנו אותה כי טובה הארץ מאד מאד."

לא לגבורה ולא לעושר הגעת, ואת אשר הבינותי בעניי הוא כתוב בשפת ארצי אשר אנחנו מתגוררים בה כדרך כל המחברים באשכנז, אך מאהבתי את שפת עבר ועל כי את אחי אנכי מבקש הדרים גם בשאר ארצות כתבתי כה וכה מאמרים קצרים גם בלשוננו הקדושה הנודעה לכל חכמי עמנו, ויהי לי למשיב נפש כי שמו עלי עינם לטובה, וגם כהיום הנני מוכן לשרתך אם גם ימוך ערך הדברים אשר אשלח לך כי רב עלי המשא אשר העמסתי עלי (מגלתי עמקי הקבלה אשר אנכי מסכת אותה בקדם) בהיותי כעת טרוד מאוד בחקירות אשר רגשי ספורים למו אקוה כי תצא מהן תועלת לדורשי התורה והחכמה. והנה רק דברים אחדים אערוך לפניך כיום והיה אם ייטבו בעיניך או אוסיף עליהם כהנה וכהנה.

זה מקרוב הואלתי לאור את ספרי פרשנדתא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, וכעת מצאתי שני דברים יקרים אשר נגעתי בם שם בקצה מטה החקירה ועלי החובה למלא את מקומם.

א) על פעל כדר הנגזר משם כדור בלשון חכמינו, כבר הראיתי בספרי ~~הנזכר~~ (דף ח' וט') כי בעלי הברייתא בנו משם כדור (בשמשם הכ"ף לשרשית) פעל חדש כדר ופירושו היות עגול ככדור ואמרו אתרוג כדור (סוכה ל"ו א') והוא הפעול. והנה המלה הזאת איננה בודדת בלשונם ונמצאת גם בתוספתא דחולין פ"ג וז"ל: ובביצים כל שכודרת וגולגלת בידוע של עוף טמא וכל שאינה כודרת וגולגלת בידוע של עוף טהור היא ע"כ והביאו הברייתא הזאת בשינויים בגמרא בבלי חולין ס"ד א' וע"ז מ' א': כל שכודרת ועגולגלת ראשה אחד כד וראשה אחד חד טהורה ב' ראשיה חדין וב' ראשיה כדין טמאה וכו' ופירש"י בחולין וז"ל כודרת עבה ככדור פלוט"א, כודרת ועגולגולת חדא היא וכו' להכי תנא כודרת כעיגולה של כדור שאינה קלושה אלא עגול' בעוב' ע"כ וכן הגירסא כודרת ברי"ף ור"ן ורא"ש (ובה"ג ד' ווין מצאתי קודרת בקו"ף וג' טעות ולעולם גם שם ברי"ש) והתוס' דחולין רצו להוכיח מתוך רש"י דע"ז כי גרס שם כודדת בב' דלתי"ן ואין ל' כן כי דבריו מוסבים שם רק על ראשה א' כד: גם מתוך דברי הערוך ע' כד אין לברר גרסתו.

ב) על דבר הלכה במס' סופרים פ"ד ה"ט. זה לשון ההלכה אשר עליה כוונתו: ואר"א בנו של ריה"ג אל יהי מקום לשועתי (איוב י"ו י"ח) יש לאל ידי (בראשית ל"א כ"ט) אין לאל ידך (דברים כ"ח ל"ב) בהיות לאל ידך (משלי ג' כ"ז) אל מותי כולם חול ע"כ וכבר דברתי על המקרא הראשון ואל יהי מקום לזעקתי (כנ"ל) בספרי פרשנדתא דף י' וי"א והראיתי כי יש שקראו ואל בצר"י והבינו משמעות המלה קדש אשר ע"כ הוכרח בעל המאמר לאמר כי הוא חול, והמלות אל מותי אשר בסוף המאמר לא ידעו המפרשים להולמם יש שמחקו אותן ויש גרסו אל מות בלי יו"ד בסוף ומשמע כי הוא הפסוק כי שמה אל מות

ביתה (משלי ב׳ י״ח) כדעת בעל נחלת יעקב או כי הוא הפסוק ודרך נתיבה אל מות (שם י״ב כ״ח) כאשר שערתי אני, ועל שני הפסוקים האלה יש לשואל לתמוה איך יעלה על דעת איש לפרשם קדם עד כי הביא את בעל המאמר ללמדו דעת ולגלות עליו אל תקדישהו כי חול הוא, והנה עתה מצאתי וראה כי הגירסא הנכונה היא לאל מלתי והוא הפסוק וישם לאל מלתי (איוב כ״ד כ״ה) ושם העתיקו כמה מן המתרגמים הראשונים השמונים; אלא הנה עומדים היוני והמעתיק הסורי והרומי, כאלו נקדו לאל בצרי והבינו הענין: ויערוך מלתי לפני האלוה, על כן טורח ר״א לאמר אינו כן כי אם הנקוד הנכון הוא לאל פתוח.— והנה על מאמרו בענין המלילה יש לאל ידי וכדומה אין לתמוה כי טורח להורותנו כי חול היא על כי המלה מנוקדת בצר״י, אך גם פה מצאנו מקום אשר נחשבו בו המתרגמים הראשונים והשבעים קדם והוא בפסוק כי יש לאל ידם (מיכה ב׳ א׳) ושם תרגם היוני הנקרא בשם השבעים גם הסורי כאלו כתוב: כי ישאו לאל ידם ותרגמו אל קדם. ראה איך מעורבים דברי התלמודים בהבנת המקראות עם כל התרגומים ובא זה ולמד על זה.

ג) כבר הקדמתי בספרי על לשון המשנה הראיתי בכמה מקומות כי הבריתות המובאות בתלמוד בבלי משונות הן מתכונתם הראשונה כאשר נמצאו עוד בתוספתא במכילתא ספרא וספרי ועוד בתלמוד ירושלמי אם גם עליהן עברו ידי זרים והשחיתו שגגות הסופרים והמעתיקים, ועוד חזקתי דברי במחברת התשיעית לכרם חמד אשר תצא לאור בקרוב מתחת ידי החכם הר״ר שניאור זקש, וכיום אביא עוד בריתא אחת אשר שנתה את טעמה בגרסא אותה על פה והעידו עליה בכמה קושיות ותירוצים ולא עלתה להם, ולפי תכונתה הראשונה היא נכונה מאד. בתוס׳ דברכות פ״ה נמצאו שתי הלכות מוסיפות על שתי הלכות שנויות במשנה א׳ וב׳ דברכות פ״ז, משנה ראשונה אומרת כי אין מזמנין על הקטן, ומשנה שניה מבדילה לומר נברך בשלשה וברכו בעשרה, ובאה התוספתא והגבילה הדברים יותר באמרה וז״ל (כפי אשר היא לפנינו): קטן שיכול לאכול כזית מזמנין עליו ושאין יכול לאכול כזית אין מזמנין עליו אין מדקדקין בקטן בין שאמר נברך בין שאמר ברכו אין תופסין אותו הנקרנין (כן הגי׳ הנכונה בר״ש כגי׳ הירושלמי והערוך, וע״ע יבו׳ סנהדרין י׳ ב׳ מפני הנקרנין שלא יבו וכו׳ והוא מל׳ ערבי נקר פי׳ קנתר) תופסין על כן ע״כ. והובאו שתי ההלכות האלה בגמ׳ בבלי, הראשונה דף מ״ז ב׳ בזה הלשון: קטן שהביא ב׳ שערות מזמנין עליו ושלא הביא ב׳ שערות אין מזמנין עליו ואין מדקדקין בקטן ע״כ והשנית דף נ׳ א׳: בין שאמר ברכו וכו׳. והנה בהשקפה ראשונה נראה כי לשון הברייתא הראשונה סתורה מתוכה כאשר הקשו עליה גם בגמרא, כי בתחלה הבדילה בין קטן לקטן ואח״כ סיימו כי אין מדקדקין בו, גם הלשון בעצמו „אין מדקדקין

בקטן" הוא זר מאד. כהן כא של הירושלמי ונמצא שם על משנה ב' הברייתא השנית בזה הלשון: אין מדקדקין בדבר בין שאמר נברך וכו', ואין ספק כי כן הנוסחא הנכונה, כי הברייתא אומרת על המשנה המבדילה בין שלשה לארבעה וגזרה אומר כי המזמן בשלשה יאמר נברך והמזמן בארבעה יאמר ברכו ועל המאמר הזה הוסיפה הברייתא כי אין לדקדק בכך ואין זה מונה אלא רשות ורק הנוקדנים אנשי ריב ומלה תופסין על כך. ועל כי הבריתות השתים האלה דבוקות זאת לזאת השיבו בטעות המאמר "אין מדקדקין בדבר" אשר הוא ראש ההלכה השנית, אל הראשונה ושמוהו לה זנב וליתר ביאור השליכו מלת "בדבר" עם "בקטן" והביאור הזה קלקול הוא, ובמשך הימים בא השינוי הזה גם אל תוך ספרי התוספתא, אך עוד ניכר שם רושם הנוסחא הישנה הנכונה, והוא כי שם כתוב: אין מדקדקין בקטן בלי וי"ו בתחלה והוא נכון אם הוא ראשית הלכה חדשה, אך לא יחסר הוי"ו אם הוא מאסף להלכה ראשונה וע"כ בגמ' בבלי כתבו באמת ואין בוי"ו, ועליך, איש נבון המתגורר בווין רבתי, המונה לעיין בכ"י של התוספתא הנמצא שם ולהודיע גרסתה. — ולא אכחד תחת לשוני כי גם בירושלמי למשנה א' על מאמר ר' שמעון אם קטן עושין אותו סניף לעשרה הקשו והתני אין מדקדקין בקטן (ולא יותר) והנה ראינו כי גם האמוראים הירושלמיים המאוחרים קבלו הברייתא המוטעית הזאת מאת האמוראים הבבליים, אך לבי אומר לי כי גם פה יש טעות בירושלמי כי המשא ומתן של הסוגיא שם לא יכון כל עיקר כאשר תראה במפרשי הירושלמי, *) סוף דבר הבריתות הנשנות על פה לבדו הרבה פעמים בגדים אחרים ברבות הימים ובפרט בתלמוד בבלי נמצאו לרוב משונות מאשר יצאו מפי בעליהן, ויש לחוקר האמת לחפש כפי השגת ידו למען ימצא אותן כתכניתן הראשונה.

הן אלה דברי המעטים אשר אערוך לפניך היום, והיה אם ימצאו חן בעיניך תשיתם באוצרך ותפיצם בקרב ישראל. הנני הנני מכבדך ודורש שלומך.

אברהם גייגר.

---

## 19.

## Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

יומם ולילה יצו ה' חסדו ואמתו לידידי המשכיל והגביר הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה.

למשיב נפש ולמחדות לב היו לי שורותיך הנעימים מיום י"ג לירח העבר יען ראיתי מהם שובך לשלום אל עיר מושבך, וכי שלחת מכתבי אל ידידנו החכם

---

*) לא אמנע מלהודות על האמת ולהודיע בקהל עם כי ידידי הנכבד הר"ר בלומענפעלד יח' הואיל למלאות את משאלתי וילך ויבקר בתוך התוספתא כ"י דשם וימצא ראה כי גם שם הנוסח כמו בתוספתא שלנו ובתלמוד בבלי והוא: אין מדקדקין בקטן. על כל זה אנכי על משמרתי אעמדה כי הוא טעות ישנה ובאה גם אל נוסח הברייתא כאשר גם בירושלמי הביאה כבר במקום אחד ורק במקום אחר החזיק בנוסח הקדום הנכון והעמידנו על האמת.

ראפאפארט יחיה, אך בימים האלה אני נהייתי ונחלתי מחולי הגריפפע, ורק היום אשר בחסד עליון עלתה לי ארוכה והושבתי על כני כבראשונה יכולתי לתת לך מענה. ועתה אודיעך כי בשבוע שעברה צויתי אל המדפיס שמיד לשלוח לך תכף ד׳ עקסעמפלארי מס׳ בחינת הדת אשר בלי ספק בקרב ימים יגיעו לידך גם תמצא בדף 120 נזכר שמך הטוב לתהלה ולתפארת, ואתה בטובך תשלח בשמי עקסעמפלאר אחד אל הר״ר ראפאפארט וא׳ אל החכם הר״ר נחמן הכהן יחי׳ וא׳ אל המליץ הר״ר בלאך יחי׳ והרביעי יהיה לך למנה, ואני תמיד אוחל לשמוע מפי הנבונים את אשר ישפטו על מלאכתי הקלה.

נפלאתי על אשר כתבת אלי אודות סברתי בענין העמאנציפאציאן, וכמדומה לי שלא נחת אל לבך לקרוא בעיון את דברי הראשונים על זה הענין, או כי אולי אנכי הוא הנותן לך מקום לטעות בהם יען אשר לא ביארתי בהם כונתי באר היטב, וכתבתי בלשון המשתמע לתרי אפי, אמנם בטוח לבי כי אם תחזור לעיין בהם בשקידה תמצא כי כמוך כמוני מתאוה ונכסף לשמוע מהרה קול קורא דרור לפליטת יהודה, וגם לבבי כלבבך יתאונן על שפלות בני ישראל ועל החמס אשר בידי הזדונים העריצים הרומסים ברגל גאוה, את ברית השלום, ונותנים אותנו לזועה, בהעמים עלינו הוה על הוה, ומי לא ידמע ולא ידוה על זאת? מי לא יכיר כי עול נכרי המושלים המונעים ממנו את אשר יזכה בו כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, יהיה מאיזה דת שיהיה? — אמנם זאת אמרתי, כי בעוד שאנו שואלים את חקנו מאת המושל ראוי לנו ג״כ לעשות תיקונים בינינו ולסדר הענינים הדתיים באופן שהעמאנציפאציאן לא תהיה תקלה ומכשול אל שמירת מצות הדת, מיט אנדערן ווארטען: עס ווערע צו ווינשען, דאס איינע אינערע רעפארם דעם קולטוס אונד דער ריטואלגעזעצע דיא באהן צור עמאנציפאציאן ערעפנעטע אונד ערלייכטערטע, דאמיט דיזע, אן זיך זעלבסט זא וואהלטהעטיגע אונד ניצליכע מאסרעגעל, איין איהרער אויסאיבונג דאך קיינע שעדליכע פאלגע פיר דיא רעליגיאן מיט זיך פיהרע. ראיתי חפצך לשמוע דעתי המלוסה על ס׳ קורות ישראל להחכם המפורסם יאסט יח׳, ובשנם נקלותי מאד להכנים ראשי בין ההרים הנבוכים בכל זאת אחוה לך דעי איך שתהיה בקוצר מלים: דער פערפאססער האט זיך אלס געשיכטשרייבער איינען אונ-שטערבליכען רוהם אונד איין בלייבענדעס פערדיענסט אום דיא יידישע ליטעראטור אונשטרייטיג ערווארבען, אבער אלס טהעאלאג בעטראכטעט, קעננען מאנכע זיינער זעטצע, אלס אונזערן גלויבען אנשטאסיג, דען לעזער לייכט פערלייטען, זיך איינען פאלשען בעגריף פאן דער גרונדלאגע אונזערער רעליגיאן צו מאכען; דא ער אונס אבער בלאס איינע געשיכטע אונד קיין טהעאלאגישעס ווערק געליפערט האט, זא וואללען אויך וויר

איהן בלאס אלס געשיכטשרייבער בעאורטהיילען, אונד פאן זיינען אָפט אונשטאטטהאפטען רעליגיעזען אנזיכטען אגאילסט אבסטראהירען. ועל אודות הספרים אשר הואלתי לשור בלשון איטאלקית, דע נא ידידי, כי מעולם לא הדפסתי מאומה בזה הלשון זולתי העתקת המוסר והעתקת ישעיה המלויים אליך, ועוד מכתב קטן אודות הקמת בית מדרש הרבנים בפאדובה זכרתיו בבכורי העתים לשנת תקצ"א דף ה', וגם זה הקונטרים אשלח לך בקרב ימים. תשלח נא, אם הפעם אכתוב מעט ובלי סדרים, כי עודני חלה, וה' יהיה על ימינך לשמרך מכל רע ויהי כנהר שלומך כחפץ אוהבך ומכבדך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום ג' לחדש תמוז ה' התק"צג.

---

# 20.

## Schreiben des Herrn **Sanson Gentilomo** in **Venedig** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Brody**.

שלום למשכיל יצחק בלומענפעלד אמת

ברוך אתה בכתבך אלי, ברוך הקסת אשר לקחת בידך, תבורך אגרתך, הכן זו הביאה יהי ברוך — מהרת להשיבני דבר כשפלי, מלאת משכיות לבבי, גם אנכי לא אתמהמה ואקחה עטי, עט נועם לכרות ברית אהבה על שחות השאת תְאֳהָל, לשמות בכנפיה, מוסר, תושיה, מדע, חכמה — התאוים תאוה במדברך, ואני אשלחה מזון בנפשך, דבר לא אכחד תחת לשוני ולא אסתירה פני ממך, לא אסתירה דרכי ממך. העמקת הרבית לשאול, על דרכי בני אדם חיים והלוכותיהם, עניינים קשים לדבר בם, ואף גם זאת בל אירא לשוות דעי על האורחים ועל אזני קיר, כל דבר על מקומו יבא בשלום, הנה אשליך אחרי גווי יראת בני אנוש, ואלבשה תלבושת קנאת האמת — אקרא במכתבי, אל תחשוך, אגיד צדקת גם חטאת עמי — ואתה תִרְאֶה כל אשר יצא מאמנעותי בגליון הזה, גם לשאר מיודעי הגדולה גם לשומע עליך, גם לאוהביך גם לשונאיך, גם לקרוביך גם לאנשי ביתך, גם לבני עירך גם ליושבי מדינתך, גם לאשר מבני ישראל גם לנכר בארץ גם לתבל כלה, יען הסתר דבר אין אתי, כמאספות לי בעין כל, כמשכים בשני השמש הזאת, והיה כי גרשה נפשך לתאבה לדעת מספר ימי חיי, מה מלאכי, ועסקי בעת, דלתות אזניך פתח — זה הקומה אנכי, עור בשרי לבן, עיני הבנים עיני, שני כמלקקים — שני ימי חיי עשרים — חלקות מגלתי, אמת רדפתי. לא נשאתי פני גדולים, נתקתי עול עבודת היראה, לבי במכרה יתלבש — לשוני רֻבַּה תשבר גרם — אחרי השלימי תעודת הפילוסופיאה במדרש הגוים,

הלכתי לפדובה, שמה ישבתי שלש שנים (כי זה משפט כל התלמידים) — כטרף יטרוף את הכסף, נרפתי אדני האמונה, אדני תורת האדם, אדני תורת משה, אדני תורת התלמוד —. לא אוכל לשום מחסום לרוחי — על כן לא אבתי ללבוש אדרת גדולה למען כסף, הסירותי בגדי הרבנות מעלי, לבשתי בגדי משלנות כאשר העם — באתי בביתי, על משמרתי אעמודה על העבודה והתורה, כי הנני אלהים די מחסורי וכי יש לי כל — זה כעת מלאכתי, אלמוד בספרים מחוברים שונים, אם בלשון עברית, אם בלשון איטלקית, אם בלשון צרפית ואשכנזית — אכתוב על ספר רעיוני לבני — אפקוד הנה על בית מדרש הנערות העניות בנות ישראל אשר הוקם פה, כי ראשי הקהל שמוני מְסַכֵּן — בלילה ג' בחורי חמד, מידי לכת, באים עלי, ואני אלמדם (אין כסף) דרכי לשון הקדש ובאור התנ"ך, בלכתי בעקבות אלופי ומיודעי שד"ל, ובגלל הדבר הזה מיום ליום אני כותב על לוחותי קצור ממכתביו היקרים. אוהבי ורעי מעלת אברהם חי ריגייו, לא נשא אשה, לא דבר דבר אל העם, לא דבר אלי עליך מטוב ועד רע — אך אחרי השלימי מלאכתי „פי לטורים" שד"ל הראני מכתב רעך גאלדענטהאל (פרוש נא עליו לעיף שלומי) ויאמר אלי, טוב הדבר אם תביא מכתבך לידידי בלומענפעלד — דבר דבר וקם — ואשלחה לפניך אולי אמצא חן בעיניך — גם היום אמרתי אני עם לבי, לא אראה פניך ריקם, לא טוב היות האגרת לבדה, אעשה לה עזר כנגדה, קח נא בִּרְכָתִי אשר הובאת לך „התהלות אשר כתבתי ביום הִלֵּל נכון קאנטוני ידידי ורעי, יושב על כסא מדין בטורין הבירה ופרזיה „יסד עם" „הגיון לשמשון אשר שרתי ביום שבי בית תפלת הספרדים רוממו זבול ה' על ידי שיר — הנה נא תרגמתי דבר ציצירו אל קאטילינה להתלמד בשפת יהודה" מִשְׁלֵי אשר אזנתי בהיותי בפאדובה „מוסרי התלמוד" שיר קוּמָלָה משירי אוֹסִיאַן מתורגם ללשוננו „שיר עשירי יונג מתורגם לשפתנו" מאמרים מחוברים שונים „העתקות מלשון איטלקית ואשכנזית" ועוד יש באמתחתי — והיה כי תשאלני אחותי לאמר „הבא אלי" והובלה לפניך. עתה אודיעך ספור מראשית התיסדות מדרש הרבנים, אופן הלמוד. תולדות Lelio della Torre, מנין ושמות התלמידים אשר ילמדו כעת.

זה שמונה שנים יצא דבר המלכות מלפני המלך פראנץ הראשון לאמר, לא יוכל עוד איש יהודי לבא אל אוהל מועד הרבנות במדינת Lombardo Veneto טרם ידע יסודי הפילוסופיא, דברי פי חכם חן, יען עם הסכל ינהיג הֶרֶלִיגְיוֹן היא תתרומם מן הארץ עד לרקיע, ואם אין, תטבע רגלה במצולות דם, בתהום גיהנם. הדת ניתנה בוויען הבירה והעיר מאנטובה אָמְרָה — צדיק

אדוננו, ישר משפטו כשליש — אך שֶׁבַע שבע שמחות ישבעו טוב היהודים, עת עבדי תורת ה', אחרי קנותם מדע את הפילוסופיאה, ילמדו ידיהם בבית מדרש תורה וחכמה לבני ישראל, שהיכן משולבות אשה אל אחותה, כי אז הדעת תחזק הריליגיון, והיא באורה תאור, כי לא כל הרוצה ליטול את השם, יוכל ליטלו, אלא כל הזוכה ליטול את השם יטול. שמועת מות המלך יצאה עד למרחוק, באה בעיר גוריציאה לְשֵׁמַע אזן החכם הנבון יצחק שמואל ריגייו התעבר אם ה', הוציא לאור מחשבותיו על הענין הזה, בכבדות מדבר בם — השכיל עד למאוד לשום אבן פנה לאמר „כי־שִׁבְעָתים יועיל להקים בית מדרש התורה, אך שנים ושבעה יקימו בני מדינת Lombardo Veneto, עת יבחרו שני אנשים חכמים נבונים, אחד יהיה על התורה שבכתב לנביאיה, והשני יהיה על התורה שבע"פ להליכותיה — וברכות עליון יחולו על ראש ריגייו, כי הוא הראשון אשר הקיץ מתרדמת אלהים בני איטאליא, הוא הראשון אשר שפך במדינתנו מימי התורה אשר באשכנז, הוא הראשון אשר יעץ להקים הבית שבעיר פאדובה, הוא הראשון אשר שם על לבו ליסדה במקום נאמן, הוא הראשון אשר גלה לעין כל, איך שד"ל היה חכם גדול, אליו יאה שבט הגדולה בהיכל ה'. מתבונת ריגייו התבוננו יהודי מדינת איטאליא ויבקשו מאת השר הגדול לְגַלֵּל כנפים לחסות בְּצִלָּם היכל ה', למען אשר יהיה המשרתים בקדש אחרי תֻּמָּם למוד הפילוסופיאה ויגורו במשכן קדם, בבית אלהים, שנתים ימים, ובשלישי ישבו אצל איזה רב לאמן ידיהם במעשים — קוּם וְתֵבִי — מקץ חזון כְּהֻן, משנה הרביעית אחרי הִוָּסֵד בית המדרש, לא יָכוֹל לקום רב בערי מדינת Lombardo Veneto אם לא למד בהיכל הזה. אזי נועדו יחדו עם מְנַהֲגֵי ויניציאה, מנהגי קהלות וֵירוֹנָה, פאדובה, רוֹוִיגו ומאנטובה, ויסדו עמודי התוך אשר הבית נכון עליהם — יחדו ויהיה בפאדובה, יען כְּמֻצָּא שמה גם מדרש חכמי הגוים — יחדו ויהיו שרי עדת ויניציאה מאשרי הבית בעוד שש שנים, אחרי כן המשרה תהיה על שכם שרי עדת מאנטובה מדי שש שנים — אז שרי ויניציאה רכשו וחקרו מי הם האנשים אשר לא יכבד עליהם משא הכבד, משא הלמוד — ואשר יבחרו הם הקדושים — הלל דעלאטורע בכמוהר"ר שלמה יחיאל רפאל, נקרא בְּשֵׁם מלמד תורה שבע"פ ולו אלף ושש מאות זהובים מ"כ מלבד מאה זה' בעד שכירות הבית — והוא היה בן תשע ועשרים שנה במלכו — עיר מולדתו Cuneo, ומלאכתו היתה בעיר טורין הבירה, להדריך במעגל התורה הבחורים המתגודדים בבית התורה המכונה בשם Collegio Colonna Finzi שמה הכינו תורה כשמונה שנים, תורה שבכתב ותורה שבע"פ, מאין מרפה עמל בימים.

הראשונים; להרבות מדע; אך יצאה בת קול ואמרה, כי רפיון ידים אחזתהו באחרונה. שמואל דוד לוצאטו, בן לחזקיהו נקרא בשם מלמד תש"בכתב ולו אלף וארבע מאות זה' מלבד מאה זה' בעד שכירות הבית — והוא היה בן תשע ועשרים שנה במלכו — ארץ אבותיו סַנְדָנִיאֵל, עיר מולדתו טריעסטי, ומלאכתו היתה בעירו רוכלת העמים, להדריך במעגל התורה ובמסלות לשון איטאלקית וצרפתית נערים וגם בתולות. ישרו בעיני המלך שני אריאל האלה — נָתַן להם שם Professori — כמו בשנת התק"ץ עם בני המשפחה בפאדובה — בחדש השמיני לשנה ההיא נפתחה חנכת הבית בשמחה בזמרה בשירים נאומים, דעלאטורע דבר דבר בל' איטלקית בבית התפלה, על חברת התורה והפילוסופיאה, כל העומדים שם רואים את הקולות, קול חכמה, קול בינה, קול גבורה, קול דעת ויראת ה' — והעומדים נמלאו הרב אלישמע פאדובני המורה בימים ההם בקהל פאדובה, אליהו אהרן לאטעס המורה בויניציאה, שרי המלכות, אנשי המלחמה, יועצי העירה; חכמי הגוים, מלומדי לקחת העמים — גבריאל בן לוי טריעסטי, איש חכם, נבון, ירא אלהים, עשיר הוא פקיד הבית. נפתחו שערי המשכן, כמו ארבעה אנשים, שומרי אמונים — Cuzzeri מעיר ויירונה Lattes מעיר ויניציאה Cantoni מעיר מאנטובה — Cases מעיר מאנטובה, ויהי כהשלם חדשים את Cuzzeri בְּדְמִי ימיו, בחשנוכים הובל אל בית עולמים, אז שם אל לבו אברהם Reggio לאכול מעץ החיים, הלך לו מארץ מולדתו לשבת בבית המקדש לה'. למודי ה' יושבים בו כל היום וכל הלילה, שם יאכלו, שם ישתו, שם יישנו וזה דרך ומשפטי הלמוד.

ד ע ל א ט ו ר ע לִימֵד דיני תפלין, מזוזה ס"ת, ציצית, מילה, אבל, נדה, שחיטה, טרפות, מאכלות אסורות, איסור, תערובות, גרושין, איסורי ביאה, יבום, חליצה, סוטה, שבת, ביד החזקה להרמ"בם. והתלמידים כותבים על פיו איזה הערות אשר שבר מידו בשפת עברית, וההערות האלה כוללות, אם ביאור לדברי הרמ"בם, אם התנגדות אליהם, או הַגְדָרָה מלאמות הפוסקים האחרונים, אך רבה הצעקה על אופן התלמוד הזה, יען מה היא התועלת היוצאת אלינו, לדעת דעות מדעות שונות, יַלְדֵי עַמֵּי הפוסקים (כי לא מן השכל) מה היא התועלת היוצאת אלינו, להעמיס על זכרוננו אַלְפֵי מעשים אשר רבבות לִבְבות אלופי ישראל, מבלי הִמָּצֵא הקו לשמשם? מה היא התועלת היוצאת אלינו, להעתיק דברי האנשים אשר על כל דבר לִפְלַגות יפלגו, זה אומר טוב לאשר רע בעיני אחר, וזה יקרא חשך לאור עמיתו? מה היא התועלת היוצאת אלינו לאסוף מְעָרוֹת מְעָרוֹת מְעָרִים מְעָרִים, אשר אש, אשר מַלְקָחִים לא יִקָּחֵם מאור מאורותים?

שלא טוב להעמיק בפוסקים ובגמרא לחקור ולדרוש על מה ועל מה גזרו הגזרה מה היא תְקָנַת תלותם — הלא טוב לשום על לב, כי גם בעלי התלמוד עִקְרו הדינים לפני הטעמים, והטעמים מפני הדינים לא עקרו — ולא מפי יצאה זאת, כי כן כתב מהר"שא (ערכין פ"ג ד' כ"א) „התורה שנכתבה לפי הדמיון יש לה קצבה תר"יג, ואינו כן, שלא נתנה בכתב רק לפי המקבל לפי שעה ויתחדש ממנו בכל דור ודור" ואתה ידעת איך הלל הזקן בתקנו הפרוזבול בטל מצות שמוט כל בעל משה ידו, איך נתבטל איסור השמן, איך היתר לאונן בן אנטיגנוס לספר קומי, איך יוחנן כ"ג העביר הודית המעשר ביטל את המעוררין ואת הנוקפין, איך אמרו חז"ל יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, כי וחי בהם אמרה תורה לא שימות בהם, ואיזהו חכם, הרואה את הנולד.

לְמֵד הרבה פרקים ממסכת שבת, חולין, כתובות, ע"ז, גטין, קדושין, יבמות ותענית ואיזה דפים מן הגמרא ירושלמית, אך באלה לא תשק שולי הגמרא, לראות הדרך אשר הלכו בה בְעליה להבין כמעשים אשר יעשון, כי גם שם דברו דבר, גזרו אשר נגד חקי משה, והפרו תורתו עת יחדל העם מעשותם.

למד בשנה הראשונה רוח הדתות — הוא ספר אשר חִבֵּר בלשון איטלקית בו דרש טעמי המצות, אך איננה מלאכת מחשבת, כי לא ברחמים גדולים כתבה, ברגע קטן קִבְּצָה קנקן חדש מלא ישן, ובישן אפילו חדש אין בו — הוא הוא דעלאטורע הבין זאת, יען בשנה השנית לא התאחר במעשה ידיו לשולחו לאור היום בבית אשר הוא שם.

למד בשנה הראשונה תורה שבע"פ מחיני, חבר ספר בלשון איטלקית בו אסף מופתים רבים להוכיח אֲמִתָּהּ — אך אֲמִתָּהּ אל ישא נפש הקורא — יען מופתים יסודתם בהררי קדם, הר סיני, אַיִן — בלבבי תהו ישים מוסדיו, קול דברים אתה שומע, ותמונה אינך רואה — וזאת דעתי: משה נתן התורה לישראל בשם ה', השופטים, המלכים, הנביאים שקמו אבות בישראל, הפרו חק, כרתו ברית, כאשר מישרים תחזינה עינימו — שרביט השררה עבר ביד שרי התלמוד, ראשי הישיבות, גם הם תופשי התורה, זה יחזקו, ומה ירחיקו, זה יחדשו, אך זה יפנו עורף, אך זה יפנו פנים, כי ידעו מה ילד יום, ועתה עלינו להטות עורף תחת עול מצות רבני עיר היושבים ראשונה במלכות ה', לזאת תִקרא תורה שבע"פ אלהית כי לא מאיש לקחה זאת, לו חכמו ישכילו זאת הרבנים יבינו לאחרית האומה! לו חכמו זאת יאמרו כי לא דבר ה' אל משה דיני שחטה הנדה הטמאה בדם האדום כעמוד הראשון של דם הקזה, בדם השחור כעין הדיו היבש; בדם כקרן גידי הכרכום הלח, בדם כמימי אדמה אדומה מבקעת בית כרם, בדם כיין

המזוג, אך דבר לו "אמר אל בני ישראל ואל אשה נדה בטומאתה לא יקרבו", לו ישכילו זאת יאמרו כי ה' לא דבר אל משה, קריעת אגרת, מלאכה היא בשבת, אך דבר לו "כל מלאכה לא תעשו, וגמולֵי עבית חדר, רואים כי הל"ט מלאכות האמורות במשנה הם דרך משל, לא ניתנו הדברים לשיעורין, לו יבינו זאת יאמרו כי ה' לא דבר אל משה, מאכל של היתר שמיד אחרי אשר הסירוהו מעל האש נתנוהו בעודו רותח שהי"שב בכלי איסור צונן, שהוא נותן טעם בן נותן טעם של איסור, אך דבר לו „ובשר בשדה טרפה לא תאכלו," ר"ל בשר בשדה (הנמצא בשדה) כלומר טרפה, שטרפה חיה את הבהמה ונשארו ממנה איברים על פני השדה, לא תאכלו כי הטרפה והנבלה הן מאכל הכלב, כלומר מורה פחיתות הנפש, ואתם אנשי קדש, וכן אמר ברישא ואנשי קדש תהיון לי (שמות כ"ב כ"ג) לו חכמו ישכילו יבינו זאת כל חכם כל משכיל כל נבון, יאמר עוד בישראל אין חכם משכיל ונבון כמוך בישרון, כי תורת ה' זהב כלה, ובמעשה לָמָה עמוק עמה. למד כללי התלמוד על פי הליכות עולם. למד י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, על זאת חבר ספר בלשון עברית. למד דרכי הֶלקח (Predicazione) על זאת חבר ספר בלשון איטלקית, אבל חבל מבלי עלם, הוא הוא המדריך בני בית המדרש לדבר שם דבר אל העם, מדי חדש בחדש, ואמנם על אדני השכל ואמת — יה ותורת ה' נוסד התלמוד הזה, אשר לא נודע לפנים בשערי היהודים, ישרי לבב על זאת שמחה ישישו, כי דבר ה' נכבד, ואנכי לא נמניתי באחרונים, ישרי לבב על זאת שמחה ישישו כי לא שמע עוד ממגדל הדבר את אשר ידבר דרשות אין בהן חן, עם דברי קבלה, עם דברי כשוף, עם דברי מלאכי חבלה, עליו נאמר בשיר השירים „כל מי שאומר ד"ת ברבים, ואינן עריבין לשומעיהן כדבש זה שבא מנוף, נוח לו שלא אמרן" רבנן אמרו, כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן עריבין לשומעיהן כדבש וחלב המעורב, נוח לו שלא אמרן, ר"י אומר כל מי שאומר ד"ת ברבים ואינן עריבין לשומעיהן ככלה זו שעריבה על בעלה בשעת חופתה נוח לו שלא אמרן, עכ"ל, יען בדרשות של דופי, ירחיקו השומעים, וידברו על העצים, ועל האבנים, ועל הישנים, ודבר ה' מתבזה על ידם.

ועתה טרם אכלה לדבר על דעלאטורע אומר לך כי הוא יודע ומבין בל' עברית, איטלקית צרפית, אשכנזית, ורומיית, יודע דברי הימים, חכמה לא נעדר, וכל היום עד חצות הלילה הוא יושב בביתו לקנות מדע בספרים, אך שמים שפתיו, לא יתן אל לבו לעשות מאומה, לעשות מלאכה כבדה, לא ישים כל מעגלי כחו להביא תרומה בבית המדרש לתועלת תלמידיו.

לוצאטו. בחר ישעיה וירמיה; נבי לחכם, שבליו מה נעימים, דרך בלשון הקדש על במתי המליצה הגיד גבורות קדם, הוכיח נבואת בן אמוץ ובן

חלקיהו, נקם בקומת הרועים מאויבי גיא חזיון, מסולאי פז בהליכות עליון — שן הבְּאֵר (Critica) ישלח לפניו, האמת יאסר בשלשלות. באר בְּלשון הקדש חמשה חמשי תורה, כל כתוב, הוא עונו, כל חתום הכהו כָלוּא באוצרותיו, יגיד יופי הלשון יגיד דרכי הראשונים, יגיד נפלאות ה', יגיד טעמי המצות, ויהי כי אבִינָה בו, לא אוכל התאפק לאמר: שד"ל עלה אל הר הנביא אל הר נבו, ירד בקבר משה, קרא התורה אשר כתבו ידיו, שבה שבי, לקח מתנות בלמודיו, שב אלינו, יתר שאת לבאור שד"ל על כל המפרשים אשר מבני ישראל המה, כי לא נסתרו מעיניו מכתבי חכמי הגוים, ישנים גם חדשים, יתר שאת לבאור שד"ל על כל המפרשים אשר לא מבני ישראל המה, כי לא נסתרו מעיניו תעלומות הלשון, העברי מקורה, גם גלל האבן הגדולה אבן הבאר מעל יהושע שופטים, שמואל, דניאל, עזרא, באר בלשון איטלקית הדקדוק עברי למשפטותיו, דקדוק לשון ארמית הנמצאת בדניאל ובעזרא יחד דקדוק לשון ארמית הנמצאת בתלמוד בבלי, שלש פעמים כתב מראשית אחרית הדקדוק העברי, בו הגיד נפלאות חדשות על משפטי ההברה, על שרשי המלין, על דרכי ההגיון, על המליצה, על הטעמים, ומשך את שתי ידיו על המילדות העבריות, ימינו על שפת חכמים, ושמאלו על שפת הארמיים והסוריים, על זאת יקָרא לו "המדקדק הפילוסוף" לולי ראיתי מעשה הרב ר' זלמן הענא, אמרתי, כי כתר הדקדוק נכון על ראשו.

סִפֵּר בלשון איטלקית קורות העתים לבני ישראל, מיום אסף שנית שבי בימי עזרא ונחמיה גם בזה קם עָל, אם להִלָחם מלחמת ה' נגד הקראים, אם להשיל אבלה גדולות שהכם ישמע, אשר מלא בטנו ערֵמת עֲרֵמת חכמה, אין קצה למדעו, אך שכם עלה הנבון, כי את אשר ייטיב ויועיל למשכילי ארץ, ירע לכסילי ארץ, לדלת העם, כבוד אלהים הסתר דברים, לא ניתנו ליכתֵב. לִמֵּד ידי למודיו לכתוב לשון יהודית נאה ונקיה מכתבים טובים, גם הדריך פעמיהם במסלולי הזמרות והשירים. חֵקֵר וְאִזֵּן בל' איטלקית אדני האמונים, עליהם מיוסדה תורת משה האלהית, חִדֵּשׁ חדשות מלפנים לא נודעו יתדות האמונה בל ימטו, בדעת כוננו, הכחשים ינוסו מלפני מופתיו, כעשן לפני רוח מדבר. תִּקֵּן וְאִזֵּן בל' איטלקית חקי יה אשר בין איש לאיש (Teologia Morale) חֵלֶב מוסרי התנ"ך המשנה והתלמוד הקריב על מזבחו לעולה, עולת צדקה, צדקת ה', ה' מלך יעקב, יעקב בחר לו יה, גָּבַר על גְדִילֵי Teologi, גִבּור מגבורת ענק, קם נגד בני ישרון, הוכיח כי תורת ה' תמימה, עץ חיים היא, דרכיה דרכי נועם עם בני עמנו, ונתיבותיה שלום עם שאר הגוים, עם אשר נשמה אדם יכונה, בזאת יכסף ענן

ישראל אשר מעשיו, השריק פן לאויבינו, שאומרים כי הגמרא חומת ברזל היא להפריד בנים מיתר העמים, כי הגמרא הרב מדה לסכסך איש באחיו, ואבי הגמרא כל גדול, תחתיו יוצאי ירך אברהם, מכל חטא, מכל עון מכל אשמה, מכל פשע, מכל תועבה, מכל שערורית לא ירחקו, זרק עלינו מים טהורים, מימי הישועה, וטהר אותנו, מכל הטומאות והגלולים אשר העמיסו עלינו עוכרינו.

ועתה טרם אכלה לדבר על הר"ל אומר: כי הוא יודע ומבין בלשון עברית, ארמית, סורית, איטאלקית, צרפתית, אשכנזית, ורומיית, גם שפת הערביים איננה נכריה לו, יודע דברי הימים, ילאו מהלב שהמה עיניו, גבירה ופילוסופיאה תקננה ביתו, בבקר ובערב לרגעים לא ימשה מקנות אמת ולמכרה, אך יכלה היום ואני לא אכלה מלספר דרכיו! אמת אני אלף אגידה ואתה תשמע ודעהו, בהיותו בעיר טריעסטי, מאין זהב, מאין כסף, מאין ברזל, מאין נחשת, הלך אחרי אביו אשר במעשה ידי חרש עצים, קנה לו לחם לאכול ובגד ללבוש, העמיק ללמוד בתנ"ך עם אביו, ה' חננו דעת חכמה, אזי לקח עמו הנער שמואל חיים זלמן מדלת העם, בעוד שמה שנים ישב בביתו כל היום וכל הלילה, מלחמו (לחם עוני) יאכל, וממימיו (כי אין שם יין) ישתה, לגלות אליו גבורות תורת ה' ולענגו מזיו כבודה, על כן הנה שמואל חיים זלמן שלמד הראשון בבית תלמוד תורה אשר בטריעסטי הכה נבון, ירא ה', איש מוסר, ברבות הימים נודע בשער טריעסטי שמו לשם לתפארת ולתהלה, קמו גאים עליו, אך לא פנה אל אנשים שטי כזב, אותו קראו אל עיר פאדובה, לשבת בכסא הגדולה, תורת ה' כשאו, וענוה הדום רגליו, ברוך אתה הר"ל בצאתך מטריעסטי, ברוך אתה בבואך פאדובה, היום ההוא יהי אור שמחים, יום מועד לצדיקים, בשפתיו אין אומר ואין דברים, בלי נשמע קול מוסר וחכמה, חשב בצאתן קשת קָטנו, כשם כל תלמידיו קשורה בנפשו, כבנים יכבדוהו והוא כאב ירחמם, בו יועצו, פיו ישאלו בקורותם, מאוהב ישמרוהו, מכלת נשרים, הר"ל מתגדל תמיד להביא טרף לבית מדרשם, טרף חכמה אלי תלמידיו, אליו ידרשו, ושיחה מנחו עמל, ושיחה מנוחתו כבוד, קום נא בשוקים וברחובות העיר זה שמו אשר יקראו לו „אבי האביונים, דובר אמת, פועל צדק, מודה על האמת, שונא בצע" כהנו ברכה בקרב עמו, אבן פנת בית ה' אשר בפאדובה, שמש איטאליאה, מאור הגולה, ועתה שמע נא דבר על אוהבי, על ארבעה אחיך דבר.

ישראל גדליה קזיס בן הרב יעקב הרופא, בן שלשים ושבע שנים — היום מעלת הרב — לא ראיתי איש רחב לב כמהו, טרם תקרא והוא יענך, טרם תכלה לדבר, נפשו הבינה מזימתך, העמיק בל' לאטין, בל' העבריים, בגמרא, בדינים, בדקדוק,

ברשולה, הנהו תומך עם אביו, המורה בעיר מאנטובה, עץ החיים ועץ המות, ואני אקראהו איש הַבֵּינַיִם, כי הוא דומה גם לחכמי קדם גם לחכמי עִתנו.

הלל נבון שלום קאנטוני בכ"ר משה, בן שלשים ושלש שנים — היום מעלת הרב — חכם בל' איטלקית צרפתית עבריית, בגמרא בדינים, בתנ"ך, הטעמים בלקח הקדש (Sacra Eloquenza) יודע דרכי בני אדם, ומחשבותיהם כנגלות כנסתרות, עשיר, הדר לו ותואר פנים, להכבד בעיני כל רואיו, משכיל עד להפליא להדריך להקת קס לשמור ארחות תבונה, ויותר שהוא חכם עוד למד דעת את העם, הנהו רב בטורין הבירה ופרזים.

אברהם לאטאטס בן יצחק יהושע בן עשרים וארבע שנים — היום מעלת הרב — תלמיד חיק שד"ל, אהבה גדולה אהבהו, והיה לו לימין, חכם בדקדוק, בתנ"ך, בלשון רומיית, איטלקית, יונית, צרפתית, אשכנזית, ארמיית, סוריית, העמיק עד למאוד בגמרא ודינים, כגדולי הרבנים, כגאוני קדם, החל לחבר מחברת על הדינים, היא נפלאת בעיני, הַבָּאִים הוא יהיה המאור הגדול אשר ברקיע איטאליאה, כי לא יתן תנומה לעפעפיו לאצור חָכמת ה', עיר מולדתו Savigliano בארץ פיעמאנטע והנהו בוירצילאה בבית הקצין עשיר עשירים יעקב טרעוועס להדריך בנו יחידו בן שש עשרה שנה, בתלמוד התורה ובקורות עתי הגוים.

אברהם חי ריגייו בן יצחק שמואל — היום מעלת הרב — בן כ"ג שנים, מבין בגמרא ודינים, העמיק בדקדוק, בתנ"ך, בלשון רומיית, צרפתית ואשכנזית, עשיר, איש תבונות, מוסר, שכל, בן חמודות, הנהו מרביץ תורה בפאדובה בתלמוד תורה בעד 550 זה' ושמו נזכר לברכה. התלמידים הנשארים הן מרדכי מורטארא איש ויאדנא (אשר סביבות מאנטובה); אברהם גְרֵינו איש ווירונה, שמואל אולמער איש וויניציאה (הנהו בן לוי) על שלשה אלה לא אשפוך מלתי, כי לא השלימו ימי תלמודם.

ויהי מקץ שנתים ימים אחרי הוסד הבית, ראו התלמידים כי לא יכלו לכלות פקודתם, כי היום קצר והמלאכה מרובה, ויבקשו את פני המלך למען ישבו למודי ה' במקדשו שלש שנים תחת שנים, כי כן פעולתם אמת, ודעותם מלאות תהיינה, תמימות מום אין, וייטב הדבר בעיני המלך, וזה משפט כל הבנים הלובשים מלבוש הרבנות אחרי כלותם תלמוד הפילוסופיאה במדרש חכמי הגוים אשר במלכות הארץ הראשון, ישבו שלש שנים בבית מדרש התורה והחכמה אשר לבני ישראל בפאדובה, וברביעית ישבו לימין אחד מרבני מדינת Lombardo Veneto ללמד ידיהם בהלכה למעשה, אחרי כן נזר התורה יושם על ראשם, ובשם מעלות הרבנים יקראו בכל תפוצות ישראל. מדי שנה בשנה חדשים, התלמידים ידרשו

ויחקרו שנית את התלמוד המעמיק בתלמודים, וזה מעשה נורא, כי התלמיד ישנה עשר פעמים כדר בסדר, ואין עמו אל ספר, שמה ישיב תשובה במכתב על השאלות הרבות הקשות הנעשות אליו על כל הענינים אשר למד בבית המדרש, ויהי אחרי כל הדברים האלה, ככלות גם השנה הרביעית, ידרשו ויחקרו שלישית גם על פה גם מעל המכתב, את התלמיד העתיד להתלמד בהלכה למעשה, עוד זאת תדע כי כתר הרבנות על ראש נמורי ר' יוסף אלה מעלת הרב אשר בפאדובה יחד עם שני רבנים אחרים מרבני קהלות מדינתי, וכן היתה, מעלת הרב יעקב קזיס טרוסא, מעלת הרב אליהו אהרן לאטאס רבה של פאדובה, ובשם ר' יסנורדו עם הרב גירונדי למשפט, בבית התפלה היה המעשה: הרב הזקן, הנכבד ונשוא פנים קזיס, סמך ידיו על ראש הד' תלמידים, דעלאטורע דבר דבר אל העם בלשון איטאלקית בטוב טעם ודעת על דבר הרבנים, תורה, אמונה וצדקה. יסף על, נכבד על כל שומעיו, בשירים ובזמירות לאל ישראל גאלו.

לא אדברה דבר על כל התועה אשר ברבות הימים תצא אלינו מבית המדרש הזה, כי רבנים מלאי דעת ויראת ה' יקומו, מאשרי קהלות, ומשכילי עם, דורשי בקשל דברים כנים, מלמדי נערים, ספן ה'. (הבנוה עתה) יגדל בידם, אור התורה ישיש שמעתים, נשיא ככל שכמי הגוים, אלמנת ישראל ללחם, תמיך בגדי אלמנותה, איטאליאה ואשכנז נתנו יד בשלבלת מכונס.

מלך בני אחינו באלהכנו טוב הוא, מלבד פקודות המדינה (Impieghi Pubblici) בין הנכרים ובין היהודים דבר אין, בבתי אוספי דלים וחולים אשר בעירי, באלה מדי לבדו בו ינולו דלי היהודים וחוליהם, בני ישראל אושבים הגוים, ובני הגוים בישראל יתאשרו, אילי היהודים הם ממנהיגי בית המסחר (Presidenti della Camera di Comercio) כל ישראל יש להם חלק בבתי העונג, רבים בישורון ינולו במשפט וילאו מלפני השרים ויועצי המלך, הישר בעיניהם יעשו, אין אומר אליהם „עד פה תבא ולא תוסיף בגאון רגלך, בגאון רכושך, בגאון מדותיך, בגאון ביתך". ראה אנכי נותן לפניך החיים והמות, הברכה והקללה, הטוב והרע והאושר באמונה, כמוני כמוך, אל תמנע ממני אמת אם תקבילה שניך באכילת בשרי, הגידה נא לי אל תירא, במשלחי מלקלקות לא אקח חלקי, ואתה ילדי שודיעני נא מי הם הכותבים בלשון אשכנז או עברית קורות היהודים, מאלה יהמם.

בכל אשר אוכל להועיל לך אנא במחליך, ואם דברי בן אבותי איש, רשמני, כי לנו משמעות גבר מעלי האילן, אל תמהה מאשר אהביך את כתבתי.

שמשון ייענטילומו.

ווענעציא י"א לחדש ניסן ש' התק"לד :

## 21.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn S. L. Rapoport in Lemberg.

לכבוד החוקר השנון החכם הנכבד ידידי ואלופי הר"ר
שלמה יהודה ליב כהן ראפפארט נ"י שלום!

כבדתני, ידיד נפשי! במכתב ידך ושמחתני באמרותיך אשר היה לי לעדות נאמנה כי עוד לא נמחה זכרוני מקירות לבך הטהור, בהגם אנכי זה שנתים חדלתי מלהתקרב אליך במגלת ספר, כי אין בידי תשורה להביא לפני יקר חכמתך ותבונתך, זולתי העתקת ס' ישעיה אשר הואלתי לאור בשנה העברה, אך אותה לא חשבתי ראויה להגיש לפניך בעבור היותה בלשון איטאלקית אשר באולי אינך בקי בה, לכן חשבתי היות לך הספר ההוא ללא תועלת, ועתה כי שאלת בו אמסר לשלחנו אליך עם פירושי החדש על ספר בחינת הדת באמצעות ידידנו המשכיל ה' יצחק בלומענפעלד יצ', וכל חפצי וכל ישעי שתודיעני משפטך היקר על מלאכתי זאת, והנה יען נפל הדבור על ס' ישעיה אמרתי אגלה אזניך על איזה מן ההערות אשר מצאה ידי להעיר בו מדי עסקי במלאכת ההעתקה, אולי לא תגעל נפשך אותן, ואלה קצתן:

א) בל יחזקו כן תרנם (שם ל"ג כ"ג) מלת כן זרה מאד בזה המקום כי אין לה טעם! ואחשוב שהיא נגזרת מן ואת הכיור ואת כנו שע"י שהיא כאן בלי"רי בדרך זרות, ופירושו שע"י נטישת החבלים לא יתחזק הכן (היינו הבסיס) אשר בו נתקע התורן, וק"ל.

ב) כאהל רעי (שם ל"ח י"ב) היו"ד של רעי אינה לכינוי מ"ב, כי אין לו מובן פה, רק נוספה לעשות ממנו שם תואר, על דרך אכזרי, נקי, עני, וזולתם, וענינו אהל של רועה, וכן שירת דודי (שם ה' א') שירה של דוד, וכן עם חרמי (שם ל"ד ה') עם של חרם, ואולי כן הוא גם אחה של רעי.

ג) מי תכן את רוח ה' (שם מ' י"ג) כפי דעת בעל הטעמים להפריד מלת רוח ממלת ה' פירושו: מי תכן את רוח בני אדם שהיא הנשמה? הלא ה' הוא! ובא ע"ד ותוכן רוחות ה'.

ד) והורדתי בריחים כלם (שם מ"ג י"ד) נ"ל שהב"ית שרשית במלת בריחים, והמלה מלשון בריחה וניסה, ופירוש הכתוב: למענכם (לתועלת שלכם) שלחתי (את כורש עם חילו) בבלה והורדתי (כדי להוריד ולהשפיל אנשי בבל ולשבר שיהיו) בריחים כלם וכשדים (גם הם יהיו בריחים כלומר ינוסו) באניות רנתם (באותן האניות שהיו רגילין לרנן בהם תמיד ברדתם אל הים).

ה) ועדיהם המה בל יראו וכו' (שם מ"ד ט'). כלומר יוצרי הפסל מעידים

על עצמם שהם תוהו מן הטעם שיזכור בפסוקים הבאים, אבל הם אינם רואים ואינם יודעים זאת (וזהו בל יראו ובל ידעו), כי לפי סברתם יש ממש במעשיהם, אבל כפי האמת זה עצמו שאינם מכירים אולתם יקנה להם בושה גדולה, וזהו למען יבושו.

ו) הן על כפים חקותיך (שם מ"ט י"ו), הנכון שירמוז אל החותם העשוי בטבעות לזכירת שם האוהב, והטבעת תושם תמיד על אצבעות היד, ויהיה הכתוב על דרך חותם על יד ימיני (ירמיה כ"ב) ושמתיך כחותם (חגי ב' כ"ג).

ז) כי רוח מלפני יעטוף (שם נ"ז י"ז) נותן ב' טעמים למה לא יקצוף ה' לנצח נגד בשר ודם, הא' לפי שהרוח (היינו נשמת האדם) יתעטף ויסתיר עצמו מלפני ויתכסה בסותר הגוף כעוטף אותו, וידוע שהגוף ימנעהו לפעמים מללכת בדרכי הצדק, ובא על דרך ויזכר כי בשר המה, וזה יעטוף לשון זכר על הרוח שהיא נקבה שלא כמנהג, והטעם השני בעבור הנשמה עצמה, כי אני עשיתיה ואיך אקציף עליה לנצח? —

ועל דבר חקירותיך העמוקות והנעימות אשר הבאת לפני במועצות ודעת אודות ההערה שכתב החכם הר"ר שמשון בלאך יש' על דברי הרמב"ם ביחוס המשיח, והבינות כי היה עם לבבך להאיר עיני בהם, ותגדל שמחתי בראותי מאיזה טורח נמנו שתי הדעות ביחוס זרעו משלמה בן דוד או מנתן בן דוד; על זה אין לי מה להוסיף כי באמת רגלים לדבר שכך היה כונתם כמו שכתבת, וכמה תולדות יקרות יוצאות מזה לשלשלת ממלכי היהודות. אכן נבהלתי בין הרהורי דבריך כאילים השתוקקה נפשי לדעת את אשר תגלה בחקירותיך על הפירוד הגדול שנתחדש באומתנו בשנת ה' אלפים כ"ג, כי פעמים רבות זכרת במכתביך הנדפסים זה השנוי הנוגע בלי ספק אל סדור ספר הזוהר שלפי דעתך נכתב בשנה ההיא ע"י ר' משה דליאון, אך לא ביארת דעתך בהרחבה כמנהגך תמיד, רק רמזת עליה בקיצור, ואולי יצא ביאור הדבר במאמרך הנפלא אנשי שם, אשר נפש כל משכיל תכסוף אליו כאיל תערוג על אפיקי מים. והנה יען גם אני הצעיר נגעתי מעט בזה הענין בהערותי על ס' בחינת הדת לכן עיני מיחלות לשמוע ממך את אשר תשפוט על דברי הפשוטים. עוד אחת אשאל ממך בל תמנע טובה ממני ויאל להודיעני אם ידעת דבר אודות הר"ל . . . מולדתו תולדותיו ותכונתו מפעליו עסקיו ומלאכתו הנכבדה, כי זה שנתים הבטיח לי לשלם אל המדפיס שמעיר את אשר חויב לו באמצעותי, ועד עתה לא מלא הבטחתו, ואנכי במחר הסתרתי פני ממנו עד בוא דברו מן הכח אל הפועל, לכן חפצתי להכיר היטב תהלוכותיו ומזימותיו, ובזה אלא בדרישת שלומך ובעתירת מנוחך כל הימים כחפץ עבדך ואוהבך ישו"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום כ"ז לחדש אייר ש' התקצ"ג.

## 22.

### Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld in Brody.**

לכבוד ידידי ואהובי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחי' שלום!

בשובי היום אל ביתי בשלום מן המקום הקרוב אשר עשיתי בקצת העתים הסמוכות לי מצאתי מכתבך הנעים מיום ג' לחדש הזה, ויען חדול חדלתי עד הנה להשיב גם למכתבך הקודם כי הוחלתי עד הגיע ספרך לידך, עתה אשיב לשניהם. דע נא ידידי, כי המכתב העתי „דער יודע" הגיע מדי שבת בשבתו בעיר טריעסטי אל יד אהובי הכ"ר שמואל אשר שם, והוא בחסדו שולח לי מעת לעת העלים ההם לקרוא בם וכבר קבלתי ממנו איזה חלקים משנה זאת, גם קבלתי גם חוברת הספר החדש Philosophia cabalistica מאת החכם פרייאשטאדט ושם מצאתי כל אשר העתקת אלי על אודותיו, לכן לא תצטרך עוד לקנות עבורי חלקי המכתב ההוא, ודי במה שהוגעתיך עד עתה בעבורם, אמנם את אשר אבקשך עוד לראות הוא הספר החדש „דער תלמודיסמו" כי שמעתי אולי נמצאו בו דברי חפץ על הענין העמוק הזה שהוא התלמוד, לכן שמתי על הבטחתך להמציאו אלי, הקם נא לעבדך אמרתך ולך תהיה צדקה. בהעתקה החדשה של ספר מורה נבוכים מהחכם ר' מענדיל לעפין ז"ל לא מצאתי שנוי עצמי שיהיה ראוי בעבורו לעזוב ההעתקה הקדמונית של ן' תבון ולהחזיק בחדשה הזאת, כי סוף סוף אין הפרש בין זו לזו רק בנגון המליצה שהראשונה היא כתובה בלשון פילוסופי הנהוג אז באומתנו והאחרונה היא בלשון הנהוג לחז"ל בתלמוד ובמדרשות, ומי שלמד שפת עבר בנעוריו יבין את שתיהן כמוה, לכן אין די בזה שהפרש לטעמים על עצמו טורח כבד כזה להעתיק מחדש כל הספר הזה. אמנם יש בידי איזה כ"י לספר המורה נקרא מורה המורה לר' שם טוב בן יוסף בן פלקיירא ובסופו כתוב מאמר ארוך לדבר בו בטעות שנתפשט בהם המעתיק ן' תבון ותיקוניו עליהם, גם רשם בו שגיאות ההעתקה ככיא ותיקונם, וזה דבר מועיל לקורא כפלי כפלים יותר מן ההעתקה החדשה של רמ"ל. המכתב העתי „דער יודע" השביעני שובע שמחות ומה נכבד המחבר ההוא בעיני ובעיני כל איש אשר נגעה אהבת ישראל בלבבו, כי הוא יועץ מישרים למלכי ארץ, רודה גם בשבט אפו על החמס אשר המה עושים לנו, וכל דבריו אמת וצדק, מי יתן ויאורו עיני המושלים לשמוע לו ולהכיר קרבנו בין העמים כי רבת שבעה לה נפשנו חרפה ובוז בדורות שעברו, אכן אנכי הרואה כי עוד לא הגיע זמן הפקודה לאמר לאסורים צאו, ואם באיזו מדינה אולי יש תקוה לקרוא לנו דרור בקרוב, הנה כל חלק הצפוני והמזרחי והדרומי של אייראפא עודנו עומד על מצבו הקדמון להרחיקנו מן הרשמיות

ועד יעברו עדן ועדנים עלה תעלה לנו ישועה מן המושלים אשר במדינות הצפון והקדם והנגב. קראתי תשובת הרב מזאלקיעוו אל הערכה על אודות הקמת בית ועד הרבנים במדינת גאליציען וראיתי בה דבר דבור על אופניו כפי ערך המדינה ותכונתה, ואמנם אלה יתנגדו ראשי הקהילות להזיל זהב מכיסם ולשאת את משא כל ההוצאות הצריכות למקום הכול על שכמם. כמו שעושין בני איטאליא, אז יגליסו להשיג רשיון מאת המושל להקמת מדרש זה אשר ממנו תצא תועלת גדולה לכל אחינו בני גאליציען. בני אביתי אברהם יצ"ו איננו פה עמדי כי הלך בחדש העבר לעיר אודוסה לעשות הבחינות האחרונות על תלמודו ואז יתנו על ראשו כתר הרבנות, והנה הוא שולח לך אלף תודות על אגרתך היקרה שכתבת לו, אך לא יוכל להשיבך דבר לעת עתה בעבור היותו טרוד ומאד בעסקים רבים כי מלבד הבחינות שזכרתי עוד נתנו אותו שם למלמד נערי עמנו בתורה ובדקדוק אונד צום קאטעקיסמוס דער יידישען יוגענד, וועלכע דאס גימנאזיום בעזוכען, עבר קציר כלה קיץ ועת בוא לידך פירושי הסדם על ספר בחינת הדת ואתה לא הודעתני את אשר עיניך עליו. ואם ישרו דבריו בעיניך, גם אנשי מדינתך אשר אליהם שלחתי הספר באמצעותך שמו לפיהם מחסום ולא גלו את אזני על אודותיו, ומה מצאתם בו או בי עול כי השקתם מעליו ומעלי? ועל אודות מכתבך פן ישלח איש רע מעללים אני מעמתה למרחוק ויכתוב לי שטנה עליך להבאיש את ריחך בעיני, הנה הרדת, הנה עד היום לא בא אלי שום מכתב מזה המין, ואף אם יבא, אני לא אשנה ולא אשגיח אל אנשי רכיל הזורעים שנאה ואיבה בין אחי אוהבים למען קצור קציר הנקמה המתולה בכליותיהם, כי כן דרכי כל הימים להחזיק כל אוהבי במחזקת השרות כל עוד שלא יתנו לי מקום במועל כפיהם להטיל ספק באמונתם; הנה מן הטעם הזה הרחקתי מעלי הר"ל . . . . . כאשר תראה מן המכתב *) אשר כתבתי לו זה שני חדשים, ואולי העתק ממנו לאוהבי

*) וזה תוכן המכתב אשר כתב ידידי החכם ישיר אל הר"ל . . .
עקביא בן מהללאל אמר לבנו בשעת מיתתו (עדיות פ"ה) מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך, תלואה כל הולך בצדק ישפוט את עמיתו על פי מעשיו ולא על פי דבריו, ועתה אם באתי לבחון מעשיך אליך על פי מעשיך מה אענה ומה אומר? זכור תזכור את אשר הפלגת בי עד בוא לאמלין בעדך לפני הנודעים ואשר הנך בעיניו עד יחדלו לשלום אליך אמרים בהקשה, ואיך נדרה לו פעמים תשלום לשלם לו את אשר התחייבת ש[redacted]הפרוטה האחרונה, והשבות אל לבבך איך התפלגת בי ונתתני לחרפה בעיני הנודעים באשר כתב אלי כי רק בעבור התאמלשותי היה לו חוק רב כזה, והיות בשלמך איך תוכל לקרא תאים אשר רמני והבין לנשר כבודי וכבודו וכבוד הלוחם הישראלים בעיני איש. ככבי בהם לו מקום לומר כי היהודים, והפרט בני גאליציען, אנשי תרמית המה, ובדי בזיון לי אם לא אוכל לשקוט את שביו ולהראות לו כי שקר בפיו ואשר היה בידו מוסר כפיתי מן השטע אשר עשה לו, והנני מוכרח א"כ לשמור נפשי מחמוס ולגבול חרפתי וחרפת ישראל, וכל זה בשבך, איש בוגים! אשר השלמת הבעשמך עשרה מונים, ואשר דעריך שכו ושמן ושמם

האגרת הזאת והיה בך לאות ולמופת איך רגיל אנכי להתנהג עם אוהבים, לכן אתה, ידיד נפשי, אל תירא ואל תחת מן המלשינים, רק היה תמים באהבתך אותי כל הימים.

ישפות ה' שלומו עליך ועל כל אוהביך ואוהבינו כחפץ אוהבך יש"ר

הכותב והחותם פה גערץ ביום ז' לחדש כסלו ש' התקצ"ד.

---

23.

Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

אל ידידי ויקירי אהוב בעיני אלהים ואנשים, המשכיל הנדיב
הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה יהי כנהר שלומו אמן!

תוך מכתבך מיום כ"ה לחדש העבר מצאתי ב' העתקות מהשיר על ההנגנה העתיקו שכני מדינתך על פי דרכם, ואחשוב כי אולי תדע בעצמך מה המשפט אשר אחרוץ עליהם, יען היה דברי אליך מתמול שלשום לאמר: כי האשכנזים לא יצליחו במלאכת השיר להעדר מהם אופני הקריאה הנכונה, ובעבור היות יקר תפארת השירים נוסד בעצם ובראשונה על הנועם הנולד מהם לאזן שומעת, הנה בהשנות הקריאה גם הנועם הזה חלף הלך לו, לזאת נהיה שמשוררי אשכנז נוקשו ונלכדו ברשתי שתי טעיות גדולות אשר הפכו שיריהם לזרים ונבלים, גם ישמיעו כקול השירים תחת השיר ויולידו בנפש הקורא עצבון וכעס תחת שובע שמחות. החסרון האחד הוא בענין החרוזים (Reimen) והשני בענין מספר ההברות (Sylben), והנני מבאר לך שניהם. ידוע שהחרוזים ישאבו נעימות באזן בעבור התדמות הנגינה שיש בין ב' מלות אשר תבאנה בסוף ב' שורות, ועתה הנה בעצמך שמשורר אחד אשכנזי ירצה לחרוז מלת Sommer עם מלת nunmehr, או מלת Kaiser עם מלת sehr, או מלת Esel עם מלת Gesell וכדומה, הלא ישבית בזה נועם השיר כולו? כן הדבר בלשוננו, איך תצרף יחדו בחרוז אחד

שהימות, ועתה אל תחשוב כי בעבור כל זאת נהפכתי לך לאויב ויש בלבי שנאה עליך, חלילה לי מזאת! הרבה פעמים רבות אשר התלונה לבני תמכתי [illegible]זיפי כי אין ביכלתי לשנוא שום אדם שנאה גמורה, ולכן שאלתי על אודותיך אל החכם ש"ר, והנה לך לאות כי אני לא שכחתי ועוד ידי נטויה לחבקך ולהתענג באהבתך כימי קדם, רק את התאוה והמרה ועשיה ומלא בפיך אשר דברת בפיך, אך כל עוד שלא יהיה זה, כל עוד שלא יבא אלי מכתב מאת המדפיס (אשר הוא תמיד לעיני איש אמונים) ידיעני כי קבל ממך כל הראוי לו, לא אשנה אליך עוד, והסתרתי פני ממך עד היום ההוא לבל את מענה לכל אשר תכתוב, כי אמת דברתי ולא אשנה ודברי לא ישובו אלי ריקם. כ"ד אוהבך מלפנים.

מלות ש מ י ם שהיא מלעיל עם מלת ח י י ם שהיא מלרע? או מלת התמימה שהיא מלרע עם מלת נ ד י מ ה שהיא מלעיל? או מלת א ח ו מ ה שהיא מלעיל עם מלת ה ל ו מ ה שהיא מלרע כמו שעשו אלה המשוררים? איה ההדמות ההגינה בין המלות האלו? ואיה איפה הנועם המתוקק בכל שיר? המחבר השני שהוא במספר ההברות הוא דבר שאין כדעת קובלתו, כי בכל לשונות העמים ישמרו המשוררים מספר ההברות בתמים לבעבור יהיה כל דלת וכל סוגר במספר שוה, וזה הוא הנקרא משקל, ד"מ אם ישימו בשורה אחת שבעה הברות תהיינה גם כל השורות האחרות אשר אחריה בעלות שבעה שבעה, לא יטו מן הדרך הזה ימין או שמאל, אמנם לא כן משוררי עמנו באשכנז, כי הם יוסיפו ויגרעו ממספר ההברות ככל העולה על רוחם עד שראוי לקרוא שיריהם eine gereimte Prosa לא זולת, המשל בזה הר"ר שטעלינקער המשיל שירו כן.

זאת התורה זאת התשודה (בזו השורה יש ט' הברות)
לנו מאל חי נתונה (בזו יש רק ח' הברות)
תהיה שמורה תהיה כבודה (אכן יש י' הברות)
בינינו עדי עד שמורה (יש בה ט' הברות)

הר"ר ראפאפארט המשיל כן:

זאת היא העדות זאת התורה (פה יש ט' הברות)
צוה לנו בחיר כל החיים (ופה יש י' הברות)
לשמרה לעד מזוקקה טהורה (הרי י"ג הברות)
להחזיק בה כימי השמים *) (אכן י"א הברות)

הלזה תקרא שיר והוא נולע על יכנו, פעמים בא בארוכה ופעמים בקצרה? איה שוקל ואיה סופר? מלבד זה שיש בהם מן הזרות בענין הימדות כי המשוררים האלה אינם יודעים להבחין בין שיר השוא למורכב, והם משתמשים

*) לעומת זה הנני מכין לפני הקורא, שיר על הכתובה, שנעתק ע"י החכם המליץ הנ"ל מ"ל יחיה.

זאת התורה העדות. הנבחרת
חננו אל צורנו
אתנו מדור דור תנח משמרת.
אתנו כל ימינו.
התפאר בה התנאה בה. שאה.
עמי. ולכל הראה
קניניך היא במחיר כבד באוצרך
במחיר רב קניתה

הן בגללה כל הון יקר סחרת.
כל חמדת האדם.
כל טוב ורכוש והוקש בה סברת.
שלום. כבוד ודם.
הן זה נתנו — תורת אל נסי
משגבי ומנוסי —
נתנו זה: תחתיו לקרב נגשנו
תחתיו קנות נפשנו.

כימות כאשר יעלה המזלג, אשר ירבו בהן עד תהיינה לזרא והטעם יפקד מושבן במקום הראוי, וכל זה מסמית ערבות השיר ויתן בו דופי, יקפצו גם כידם שירי עמנואל או ספר לישרים תהלה או ס' גמול עתליה או ס' כנור נעים, והם יראו וכן יעשו!

שאלתי ממני אם אפאי להעתיק ספר תהלים בלשון איטאלקית, אך ראוי לך לדעת כי יותר מעשרה פעמים הועתקו שירי דוד איטאלקית מאת חכמי העמים, ואף כי באיזה מקומות ומעטים לא הסכימו עמנו בפירוש הכתובים ופרשו לטוליא מהם הוכחה לזכות אמונתם בהתרחקם מאמתת הפשט, בכל זאת אין הגיעה מזה בנזק אבוד הזמן לעשות העתקה חדשה ולטחון קמח שכבר נטחן, לזאת בחרתי להעתיק ס' ישעיה יען ועולם לא יצאה לאור העתקה שירה ממנו בלשון מדינתי, תודות לך על הרשך להעתיק לפני דברי החכם יאשט בשם הזכיר את שמי, אך כבר קדמך בזה אוהב אשר אסר הביא אלי כל דבריו שם, והם תוכל לשפוט כי הדפסת ס' בכורי העתים מדי שנה בשנה היא דבר מפיק תועלת מרובה לבני עמנו, ומי יתן ויחדש כנשר נעוריו וישוב להתהלות כבראשונה, אך נדפים העת לקנותו ולכן כמו גם ידי הנודפים. מעולם אחוש לראות הס' הקדש הנקרא „דער תלמודיסט" שהוציא לאור הרב מרלאטעטרלאם, ועתה אם יש לאל ידך לקנותו עבורי עם הכסף אשר הפקד אתך מלפנים גם אל תחשוך מלהוות נשלוחי

---

אתה גם זה, מלכנו רם ורב!
נתת לאבותינו.
נחנו כשלנו ונפול בקרב,
אך הנה פה נסנו,
יום נקלנו גם זה הצלנו לנו,
ובחיקנו נשאנו;
וכבבת עין, כן אתו נטרנו,
וכבן יחיד שמרנו
במסיבותיו הגבורים בתקן,
רבו, לא יספרו,
ושרידי חרב נרדפים, לא סקו,
בבריתם לא שקרו,
או כשבולת, הרעת באתנו,
באתנו, לא כסתנו,
באש, במים באנו; וכידנו
תמכנו את גופנו,

כמה בנים הוה חיים נצררו
ובלהב אש הוקדו!
כמה עת תפשם בו עמו הקרו,
ובמותם לא נפרדו!
הריק אויב חרבו, דרך קשתו,
לא נח ממלחמתו.
הכל היה לבז: ספר התור,
הוא נשאר, הוא נצור,
לכן נתפאר בו, לכל נראהו,
כל העמים יראו.
כי בו הון רב נתנו ונקנהו,
במחיר רב לנו הוא
גת אויב, כלה שוד — אך אם עוד פעם
יעור, ויחדש זעם,
תקוה יודע צורך כי את נפשנו
לא נמוש כל ומינו,

בו, כי זה הוא ענין ראוי לחקור עליו הרבה ויש בו דברים לא מעטים הצריכים תיקון כאשר הואלתי גם אני לנגוע בו קצת בפירושי הנ"ל, תאבתי לראות את ידעת המחבר בו ובהמשך נפשתי כי לא השיב פני ריקם בזה הדבר.

ועל אודות ס' התורה הדפוסה אשר בדעתך להוציא לאור בעזר להפקת והספיק יתיש לבוא לך ידידי, כי. זה ימים באו אלי מכתבים ממוחתמים בלורך ובכותב (היו עלי למשא) מאת ר' אברהם מענדל מאבר אים לעמבערג, המודיעני גם הפצו להוציא לאור מאספים חדשים, בוגען אחד מדי חדש בחדשו, ומבקש מלפני להיות לו לעזר בשלוח אליו איזה דברים משלי להכניסם בתוכו ואנכי השיבותי לו כי לא אשלח תמורה טרם ראותי הדף הראשון כבר נדפס ונחתם בישראל, יען יש לי טעמים נכונים להחזיק על משמרתי זאת בל אמוט, אחרי אילו השלחתי להתראות באחד מראשי בעלי אסופות הייתי יכול לשבר מכתב עתי אשר לבדי ואין לזרים אתי, ולא היה נקרא הספר רק על שמי, לכן עתה גם אליך אשית כדבר הזה לאמר, אל תבהל ברוחך לשמוע מאז אשר מן הראשונים להזכר במכתב עתי היוצא במדינה הרוקה ממני, כמו שלא היה ראוי לי להיות מן האחרונים אילו ידעתם מאתך מדם בליטשליאה, וכ"ש שלא אכתוב אשיה למטרי זולתי, אלא אתה וכעין אשר ידעתי גם תקדימו לשחר פני אוהביכם בתמורה המדמה בזאת ואני אבא אסריכם להקריב איזה דבר בדפים קבצים כמשת ידי, אולם אם בעת עתה יש את נפשך להכניס בו איזה מן הדברים אשר כתבתי אליך באגרותי (אנכ כי קלי הערך המה) הרשות נתונה לך לעשות כאשר תחפוץ. והיה ברצות ה' את פעולתך ותהלה בספות המוכרת הראשונה והמלא חן בעיני הקוראים, אז אדבר אל ידידי שד"ל אולי יתן גם הוא מפרי עטמותיו לסדר בהם התמורה אלא; ואל שדי יהיה בעזרך ובצל כנפיו יסתירך בספלך וכסשן אוסבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ יום י"ג לחדש שבט התקצ"ד.

---

## 24.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Brody.

לכבוד ידידי ואהובי הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום

מה אדבר ומה אצטדק לפניך אחרי עזבי מכתבך בקרן זוית עשרים יום ורק היום בא פקודתו לפני לתת לך מענה? הנה אם אתהלל בהמון טרדותי ועסקי כי רבו, תאמר כי אין חדוש בזה וכי על כל פנים לא יתכן מנעו למצוא שעה אחת להתעלס באהבים, אבל הטעם לא זאת היתה סבת השתיקתי, רק מקרה קרה לאגרתך האחרונה מיום י"ט לחדש העבר והנה היא נתעלמה ונסתרה תחת מכתבים אחרים בערבוביא על שלחני, ולולי התעוררתי השנה לעמוד על כל הניירות הבאים

ולמדרש לפני, מי יודע כמה ימים עוד היתה נשארת עזובה וגלמודה שם? ועתה ברצותי להשיב בקצרות אל המדובר בה לא אעלים ממך כי מאד נתעצבתי על השמועה כי בערה אש ה' בקרב משכן ותאכל כמה בתים וספרים ורכוש מספר עצום מאחי אשר שם בלתי השאיר להם שריד, כאשר קראתי גם במגידי חדשות הנקראים עלי שבורה, ומי יתן והיה לאל ידי לעורר חמלת בני עירי לבא בעזרת הערומים והיחפים קשי יום ועמוסי התלאות באסוף פרוטה מזה ופרוטה מזה איש כמתנת ידו להקל מעליהם כובד צרתם, אכן גם כי אזעק ואשוע לא אצליח לקבץ מה שיספיק אפילו לאחד מהם ואפילו לחלק ממאה מן המצטרך לו, כי אין לקוות עזר שיהיה בו ממש רק מן העיירות הגדולות המשולשות במספר ובמרכולת, לא מן העיר הקטנה הלזו אשר גם בה רבו העניים המרודים חסרי לחם ונעדרי כל טוב וקצרה יד הקהל להמציא להם די מחסורם.

ועל אודות מה ששאלת ממני להודיעך משפט שורש עבר והוראותיו בלשון ערבית אודה לפניך מיעוט ידיעתי בשפה הזאת מלבד מקצת הספרים המדברים בה אשר לבוא לחזור אחריהם במדינה זאת, רק אחת יכולתי לעשות למלאות תשוקתך, ואולי לא מעט היא, כאשר נתתי אל לבי לעיין בס' אוצר השרשים ללשון ערבית להחכם המפורסם Golius הנמצא ביד אחד ממיודעי פה אשר דבריו מושגים לי להיותו כתוב בלשון רומית, והא לך את אשר ראיתי בו מתיחס לשאלתך. שורש עבר נמצא באמת גם בלשון ערבית במובנו העיקרי דומה ללשון עברית, אבל יש לו זולת זה הוראות אחרות מיוחדות ללשון ערבים ואלו הן: בבנין הקל יורה.

א'. על המיתה, כגון ר א ו ב ן ע ב ר, פירושו ראובן מת.

ב'. שימת עין על מכתב אחד בינו לבין עצמו, כגון ר א ו ב ן ע ב ר א ת ס פ ר א י ו ב, פי' התבונן על מאמרי הספר ההוא.

ג'. פתרון החלומות, כגון ר א ו ב ן ע ב ר א ת ה ח ל ו ם פי' פתר אותו,

ובבנין הפעיל אלה הם הוראותיו:

א'. הגדת דברים, כגון ר א ו ב ן ה ע ב י ר מ ש מ ו ע ו ת י ו, פי' הגיד אותם לזולתו.

ב'. מניעת גזיזת הצאן, כגון ר א ו ב ן ה ע ב י ר א ת צ א נ ו, פי' הניח את הצאן בלי גזיזת הצמר.

ג'. לקיחת מוסר וקבלת תוכחה, כגון ר א ו ב ן ה ע ב י ר ד ב ר י ה א נ ש י ם ה ה ם, פי' קבל תוכחתם.

זהו בקוצר מלין את אשר קבצתי מן הספר ההוא, אבל שורש שית ששאלת אין לו שורש אשר דומה לו בלשון ערבית כפי ידיעתי, כי חפשתי בס' אוצר השרשים הנ"ל ולא מצאתי דוגמתו כלל.

המדפיס די שמיד כתב אלי שכבר שלח לך ד' עקזעמפלארע מספרי אגרות יש"ר, ועל אמונה כי לעת כזאת הגיעו כבר לידך, אשר על כן לא נשאר לי לדבר עלותם על זה, רק אבקש מאת הנבונים יערכו משפטם על מלאכתי ויכבדוני בהשגותיהם, אמנם רק מן הנבונים אבקש כזאת לא מן הסכלים והנבזים נעדרי מוסר המעתירים עלי תגרותיהם עד בלי אוכל שאתם, הנה זה ר' אברהם מענדל מאהר מעיר לעמבערג אשר חרפני וחרק שנו עלי בספרו מגן החכמה שמע אמרי שמעני ודע כי לא אחפוץ בתגרותיו ותעלה נפשי כן במהלליו כן בהשגותיו, לא אבחר בו לאוהב ולא אגור ממנו אם יכנה אותי, רק זאת אבקש ממנו שיעזבני ולא יכתוב לי עוד, אך מה הועלתי בזה? כנמר שוקד על טרפו כל יפילנו ארנב ממלתעותיו כן ירדפני עד עולם הלא באין לי מנוס ממנו, עתה בא אלי במכתב מלא הוללות ושואל ממני תשובה על שלומותיו — הס! ידידי, תן לי עצה איך אוכל מלט עצמי מן השטן הזה, היה נא בעוזרי ועשה באופן שלא יכתוב לי עוד, הבעתי במכתביו עד אשר ינעו משאי, ולמה יגרות לשלותי עוד? חמול נא תחנתי לפניך, הסר מעלי את הנגע הזה כי אין לי משלם שכניו! אל החכם המהולל דָקטאר פראנקיל המוציא לאור ס' השולמית השיב נפשי כאלו כאלים נדבת ברכתו אשר הקריב לפני גרוש נכון, והשלחך לי הכרך הי"ג שנה ז' מחברתו היקר זכור אל תשכח את אשר הבטחתני לשלוח לי גם החלק השני מספור החכם דָקטאר היינעמאן בו יאסוף מכתבים אשרים בלתי נדפסים עד הנה מהפילוסוף האלהי הרמבמ"ן ז"ל, עשות לבי ומאור עיני עד עולם, זה יהיה המזור למחלת לב אשר גרמו לי השוערים נעם בדבריהם בלי תלם. ראיתי מכתבך אל החכם הרופא הר"ר לוצאטה דפה, והנה הוא מה לי נשלח לך אלף תודות על רוב חסדך ושוכך נגלות לפניו תהלוכות כלים אשר הוא מבקש, ובזה יהיה אפשר לו לגמור העסק הנדרש מאתו. מהחכם ש"י"ר לא קבלתי תשובה לאגרתי הכתובה על ידך, גם אתה לא הודעתני אם שלחת לו הספרים שמסרתי לך פה להקריבם לפניו במתנה אם לא, גם הגד לי מה נהיה בם, והנני מלפם יום יום למכתבו ולמשפטו על משכרתי. כבר השילותי לאסוף ולהטעריאליען של המחברת השניה מאגרות יש"ר אך תמיד יתחדשו עסקים אחרים ויפחתנו זה בזה, ופעמים רבות הוכרחתי למשוך ידי מן החבור הזה לפנות אל מלאכות אחרות יותר נחוצות, ואחרי כלותם אשיב אליו כבראשונה, אבל בדרך הזה מי יודע מתי אבא אל תכליתו? אתה ידעת תאותי ומגמתי לאסוף אלי ילדי הזמן המדברים בעניני הדת ובמצב אומתנו, גם איזה חבורים לראשי החכמים שבדור העבר אשר יפקד מושבם בין חוברות הספרים שראית בסדרי, ואתה במובן הבטחתני פעמים רבות למלאות חסרוני בזה ולהמציאני אותם כמשפט ידך, ועתה אם מלאתי חן בעיניך אל תתרשל מהמציא אלי את אשר שאלתי, וקבץ מזה ומזה כל דבר מדע ויקר אשר תוכל להשיג, והיה כאשר

הודיעני אמירס לבבי לביא הכסף אל ביתך פעם בפעם, ועל אודות צורת החכם Dr. Riesser אשר לא יתאוה להשתעשע בתמונת גבר חכם כמוהו אשר ידיו רב לו בחכמת המשפט (Jus) ובלבבו בוערה כשלהבת יה אהבת רעים ותשוקה הפלגת בית ישראל לגדע בריחי ברזל המבדילים אותנו מן העמים? לכן עשה זאת, ידידי, ושלח אותה לי מהרה, וצדקה תהיה לך כי תשביע בצחצחות נפשי בדבר הזה. עוד אבקש ממך להודיעני האם נוכל להעתיק לצרכי בכתיבה ברה ותמה אגרות המשורר מעטאסטאזיו *) הכתובות לך במתנה על זה התנאי, יען אוכל לשמוע גם אתה כמה קשה עלי פרידתן מידי אם לא יהיה לי עוד העתק מסגולה יקרה כזאת, לכן גם אבטח כי תשמור לעשות את אשר פי אחיך ואני עומד ומחכה ליום בואנה. דרישת שלום אל אוהבי ורעי, ואך ידידי קיום והצלחה אקנה לכלם מאת אוהבך ישי"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בעשרים לחדש סיון ש' התקצ"ה.

---

## 25.

### Schreiben des Herrn S. D. Luzzatto an Herrn Ignas Blumenfeld in Wien.

שלום וכל טוב!

הנה זה ידידי ימלא שדה שנים, אשר שמרת פני במכתב זה שלא מאות יבשים, ואח"כ זה שנים כ"ג התעוררת להוציא לאור קבוצת מכתבים מאלפת חכמי הדור, אבל קדמך אחר (סוף הר הזהב ע"ה), ואח"כ לשעה קלה ראיתי פניך בעיר הזאת, ואחר הלכת עיר אדעססא, ולא ידעתי ולא שמעתי עוד דבר על אודותיך, ועתה בפתע פתאום אתה נראה אלי בעיר וויען, ואם החלות להוציא לפועל מחשבתך הקדומה לקבץ מכתבים, ותהי ראשית מלאכתך בקבלת אגרות ידידנו החכם המשורר ישי"ר נ"ע, ואגרתי הראשונה אליו, כתובה זה ל"ח שנים, והראשונה אליך ביום ח' תמוז תקצ"ג, למען תהיה בילקוטך אשר היה בלבבך בימים ההם, ועוד אגרת אחרת ממני, לא אדע למי כתבתיה, אשר בה הרבבתי מלים יותר מן הראוי נגד הרופאים, והיא כתובה זה יותר מעשרים וחמש שנה, אוי נא לי! באגרת ההיא אמרתי כי בני בכורי היה בריא וחזק, לא נראה כמוהו; ועתה זה לי

---

*) המכתבים האלה בעצם כתב יד של המשורר הנפלא Metastasio שלחתי זה כמה שנים כאשר הייתי מתגורר בעיר אדעססא אל המקדמאיזר דפר ווינטערגמעגטבן אשר בעיר המלוכה פעטערסבורג, והשגתי מכתב תודה מאת השר Graf Uwarow עבור המתנה הזאת.

המוציא לאור:

שנתים ימים ובהר־נקטף! אמת כן הוא, לא קם כמהו בריא וחזק לא לבד בכחות הגוף, אבל גם בכחות הנפש, גבורת שכלו במעמקי החקירות, וגבורת רוחו להתגבר על כל המונעים אשר סבבוהו, המעכבים אותו מהפיק זממיו בבקשת האמת, היו בעיני מתחלת ילדותו לפלא, לא ראיתי ולא שמעתי כמהו. אוי לא לי! כי בתחלת ילדותו (כאשר מצאתי כתוב בכתב ידו) בראותו שאין נודע למחקרי ארץ (ומה יתרון לי בכל זה?) להבת חמדת שם גדול קדחה בלבו, אך רוחו לא היה מחון ומלבן כרוחי, ונפשו בשלשים לא היה אמיץ כנפשותי, על כן נשא למהר ולהחיש מעשיו, ויגיעו ועמלו בלה נעורו. אהה! מי היה שאנן כמהו בימי שליו? כמה שנים, סבל יסורים קשים, ולא השמיע קולו, ולא חדל עד סוף ימיו מעבוד עבודתו על תרגום התורה בלשון רוסי; ואם חלק קטן מהשאננות ההיא היה לו בשנים הקודמות, לא היה נקטף באבו. אבל אוי לי אם לא הייתי מאמין כי הגזרה אמת והשרירות שקר. שאם לא היתה כן אמונתי, עתה היה לבי מכה אותי, על שהנחתי לו להתיגע בלמודיו יותר מדי, והיתה המחשבה הזאת מכפלת יגוני והורגת אותי. אך אני בראותי אותו מגלים בחקירותיו ועוסק בהן מאהבה ובלי שום הכרח, לא רציתי להתקומם נגדו גם אני, ולהיות גם אני נוסף על המונעים הרבים המונעים אותו, שהיו מבהילים יגיעו וממררים חייו — אך רע לי! שאמרה לפי מעשים, כי הבל הכל; כי אמנם אף אם התמונה מצד אחד והאמונה מצד אחר מחזקת אותי, ומגבירות אותי על לכת בן יקיר לא קם כמהו, הנה אורך תלואיו ומכאוביו דכה לארץ חיי; יען וביען אין אמונה ואין תבונה שתוכל להגביר לב אנוש על האבלה וההתפעלות בראותו בן אדם (יהיה מי שיהיה, ואף כי אם הוא בנו יקירו) סובל יסורים קשים, מכן נגעים וחלאים, בלי תקוה שירפא מחליו. ואם יש תבונה שתוכל לתת לאיש, לב אבן ומעי פלדים, אברך את ה' שלא נתן לי תבונה כזאת, ושלא עשני חכם ונבון על דרך שכמתו של שפינוזא, האומר כי האיש המתנהג על פי שכל הוא משתדל בכל יכלתו שלא תחוס עינו ולא יחמול. והנה יסורי בני ז"ל אשר סבל בביתי ונגד עיני, החלישו גויתי וקרבו את זקנתי; ואהבת ילדי הקטנים היא תומך עלי, לבלתי אבוא לקבר על השכול אשר לא ישוב אלי (אשר כבר נפל כרמי זכרונו בא לפני בכל רגע), ולמנוע יתר שאת כחותי, וחיי על האדמה, למשען ותמיכה על אחיו הקטנים.

ובכן אתה לך', אשר הגעת יד לבני ז"ל בהערתך אשר תוספת. בעמוד ששי מספרך; אמת כי טעית בזמן לידתו ובמקום לידתו, כי לא בפאדולה אך בבריעסטי נולד, ולא בשנת 1830, אך בחודש יוליוס שנת 1829. והנה שלחתי אליך שנים מספריו אשר לא הזכרת*), ועוד מלבדם אשלח אליך אי"ה, ופה אשים לפניך ולפני כל ישראל פירושו והגהתו בפסוק כלשון יחזקאל, חוץ מה שכתבתי בפירושי זה ימים ושנים, והוא עודנו חי: ויהי בשלשים שנה, נפלאו החכמים לדעת לאיזה

תנין הוא מונה, עיין רש"י ורד"ק. ויירונימוס פראדוס (Pradus) שפירש פי' יחזקאל בשנת שנ"ו (1596) חשב שהמנין הוא למלכות נבופולאסר אביו של נבוכדנאצר, והיא החשבון הנקרא Aera Nabopolassaris ; אלא שבאמת אין שום ראיה למציאות המנין ההוא אצל הכשדים, וגם החשבון איננו מכוון. אשר על כן היה ני שרצה לפרש שלשים שנה לחיי יחזקאל; והבל הביא גם הוא, שהרי לא מצאנו כזה בשום מקום, שיכתוב הכותב את מספר השנה במנין שאינו ידוע לשום אדם זולתו, ועל כל פנים היה לו ליחזקאל להזכיר תחלה השנה החמישית לגלות יויכין, ואח"כ היה יכול להוסיף היא שנת שלשים לימי חיי. ובני בכורי א ו ה ב ג ר אומר, כי הנה ראינו ירמיה ויחזקאל ודניאל וזולתם, הכותבים בדור ההוא, היו מונים שנותיהם למלכים שהיו בימיהם; והנה השנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונית לנבוכדראצר (ירמיה כ"ה), ויהויקים מלך י"א שנה, ואחריו מיד מלך יהויכין שלשה חדשים, ומיד הָגְלָה לבבל, א"כ השנה החמישית לגלות המלך יויכין הנזכרת כאן היא שנת שלש עשרה לנבוכדנאצר, א"כ נזכרת במקום ויהי בשלשים שנה צריך לקרוא ויהי בשלש עשרה שנה. ונראה כי אחד מן המעתיקים כתב בשלש י', ומזה נעשה אח"כ בשלשים. וכיוצא בזה מצא בני הנ"ל בדברי הימים למלכי רומי להרא"בד, שהקיסר הרומי אלכסנדר מלך שלשים שנה, וידוע כי לא מלך רק י"ג שנה, וצריך לומר כי אחד מן המעתיקים כתב שלש י', ובא אחר וכתב שלשי' (וכן הוא בדפוס ויניציאה), ובא אחר וכתב שלשים.

והנך שואל ממני תולדות ידידינו החכם יש"ר נ"ע, וצר לי כי טרדותי לא יתנוני לקבל עלי המשא הזה, ומלבד זה הלא ידעת כי גם כי היינו תמיד (משך ל"ז שנים) אוהבים נאמנים זה לזה, הנה לא כמחשבותיו מחשבותי בכמה ענינים עקריים. ולענין הספר אשר החלות להוציא לאור, צר לי כי לא מצאתי הדפוס מדוייק ומוגה כל צרכו, ואקוה שתשים עינך על הדפים הבאים, לנקקם מכל סיג, ואני לא אחדל משלוח אליך אגרות שכתבתי ושקבלתי, ואתה אל תוציא לאור (בעוד בחיים חיתי) כתבים שכתבתי לך או לאחרים, בטרם תגלה את אזני, והנני שולח אליך היום שתי אגרות שכתב אלי זה ל"ג שנים ידידי חביבי החכם שמואל חיים בן דוד לולי ז"ל (עיין בית האוצר דף ד'), ותשובותי עליהן; ודע כי לא כל מה שכתבתי והאמנתי בימי עלומי הוא ישר בעיני ונכון וקיים עד

(* **Notice sur Abou — Jousouf Hasdaï Ibn — Schaprout**, médecin juif du dixième siècle par Philoxène Luzzatto, Membre de la société Orientale allemande, Membre correspondant de l'Académie impériale des Sciences, Lettres et Arts de Padoue. Paris 1852.

**Notice sur Quelques Inscriptions Hébraïques** du XIIIe Siècle, decouvertes dans les ruines d'un ancien cimetière Israélite de Paris. Extrait du XXIIe volume des Mémoires de la société des Antiquaires de France.

היום, מכל מקום אשמח כי קריאת המכתבים האלה תהיה לתענוג ולתועלת לכל אוהבי לשוננו, ואתה תשפוט, והטוב בעיניך תעשה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"ת פה פאדובה היום פורים קטן תרי"ז.

ידידך שד"ל.

---

## 26.

### Schreiben des Herrn Samuell Vita Lolli an Herrn S. D. Luzzatto in Triest.

שו"ל אל שד"ל שלום!

נא ידידי! אל תדינני לכף חובה ולבטח תתמה אם לא אהיה זריז ונשכר להשיב על אגרותיך, כי תדע נאמנה, כי טרדותי ועסקי לא השאירו לי כמעט רגע ברשותי ואם אתה טרוד בשמנה למודים (כאשר שמעתי מכתבך לאחי)* אני עסוק בשש — בשש במלאכת ה' בת"ת, מלבד חמשה למודים פרטיים אשר לי, ומן השעה השמינית לבקר, עד התשיעית לערב לא נשאר לעצמי כי אם חצי שעה בעת תפלת המנחה, ואם אודה עלי פשעי גם עת אכילת הצהרים גנוב הוא אתי בין למוד — ללמוד, ובבקר טרם השחר, ובערב אחר התפלה, אני כותב את ספר התורה, אשר שם למשא עלי איש אחד מחובבי קהלתנו והעמיס עלי לתתו לו בשלימותו טרם חדש אלול הבע"ל, ואם לא אשלימנו לעת מועד לא יאסוף האיש לקחתו עוד. גם העמדתי עלי לחק ערב לשבוע (הוא ליל מוצאי שבת אשר אשלים עבודתי בשעה השביעית) להכין דקדוק בל' איטליאנו לתלמידי, ואומר באמנה כי עמלי וטרחי לא יתנוני השב רוחי.

ואחרי הודיעי לך את כל זאת ידעתי כי לא תשאל ממני לעת עתה חדשות בדברי חכמה עד אשר ירחיב ה' לי, אכן עם כל זה באהבתך בטחתי כי לא יסר חסדך עלי ותאמין כי עוד כל חפצי בי לשגות בחכמה, ואם אין אתי חדשות, עוד פי יהגה לשנות בהלכה ולשוות דעתי השלומה ברעיונים החדשים אשר בנקלה אתה יכול להוציא מלבך, לב נבון וחכם, מעין המתגבר.

והנה אתה שואל ממני ענין לדבר עליו שיר! מי ישמע ולא יתמה! עולם הפוך ראיתי. המלך שואל פרוטת לחם מאת העני הנבזה, הגבור מתנפל לרגלי החלש ורפה הידים ואומר לו: החזק נא בזקן הארי והכיתיו והמתיו. ואתה שואל ממני ענין לדבר שיר. ומה ענין? ואיזה ענין אגיד לך? אם ענין ספורי, הספר ספורים אתה? כי תבקש ממני ספור? אם ענין למודי, או פילוסופי, הכזה יהיה

ענין תבחרהו לשיר עליו שיר? הנקלה בעיניך לחבר שיר גם על הדבר הקשה? כן. ידעתיך ידידי, אין דבר נעלם ממך לשיר עליו דברי חן ושכל טוב. הלא גם על הבחירה הקשה בית שלשה בתים מלאים כל טוב מליצת לשון הקדש, ולא בלשון הקדש לבד, כי גם בלשון ארמי הכינות לה חרוזים לרוב באקדמות מליך (בשגם כי קוצר דעתי לא הניחני עד עתה להכיר התא אשר תשב בו), לכן אמרתי יען כי הצרה הקרובה אשר נגעה עדי זה ימים לא כבירים עוררה את מחשבתי לחקור על איזה ענין, לא יקשה בעיניך להגיד לי דבר אחד אשר אנכי שואל מאתך היום, אם בדרך שיר, אם בדרך הלצה, כאשר ייטב בעיניך, והוא דעתך בענין החלומות. כי הלא בענין אמתתם רבו כמו רבו המחזיקים והמנגדים אלה נגד אלה מזה אחד ומזה אחד. אלה יעמדו על האמונה הזה, ספר תורת האלהים בספורי יוסף ואחיו ופרעה וסריסיו, והרבה כאלה בין הנביאים, אחריו החזיקו בעלי התלמוד במקומות הרבה, ובמס' ברכות בפרט עשו מספר הדברים אשר בענין הזה דברו, והחלומות אשר יספרו, אחריהם החזיקו כמה מחברי ספרים ובפרט הרב מנשה בן ישראל בנשמת חיים אשר לו בחלומותיו אשר יספר שם, וס' משפר שלמין אשר בידי, ואחריהם החזיק הנסיון אשר לדעתי עולה על כלנה, תאשר לאיתי בעיני ושמעתי מחברי מגידי אמת, ועל פי שנים או שלשה עדים יקום דבר. כעד הראשון, הוא החלום אשר ספרתי לך באגרתי הקודמת. אשר הראה לי אלהים את נכתי טרם בואה.

והעד השני אומר אף אני כמוהו, כי יוסף בר נפתלי (רעי ואהובי) איש אשר נתן לו האלהים רוח נכונה, ולא יאמין לכל דבר (spregiudicato) חלם חלום, והנה הולך לשאול מאת החכם איך יתנהג בגלות זקנו כי כבדה עליו כי השלים חדש אבלו בתחלת חדש אב (החלום היה בחדש תמוז), ואם יוכל לגלח קודם התענית. וייקץ יוסף והנה חלום, ויהי בבקר ואביו בריא וחזק, הולך לעסוק בעסקיו כמשפטו, ובחדר המספר פתאום בא אידו, באשר כרע שם נפל שדוד, וישאוהו עבדיו אל ביתו. והעד השלישי והוא יותר נפלא לדעתי. שתים נשים בנות העיר הזאת היו, ושמותן בת שבע הגדולה ואסתר רעותה, ויקר מקריהן, ותועלנה יחדו בבית הכנסת, ותרא בת שבע את אסתר מהודית ומשבחת לה' ואומרת פרקי שירה הכתובים בסוף סדור תפלתה; ותשאלה על הודותה, ותען אסתר ותאמר שאלתי ובקשתי הזאת (כי לא תבחין בין תהלה לתפלה) אני נוהגה מימי ילדותי לאומרה, ומנהגי לא אשנה; ובדבקן בדברים האלה אין זר אתנה, זולתי שתים הנה בבית הכנסת. ויהי כמשלש חדשים ואסתר שלחה את חליה אשר מתה בו, ותלך אסתר בדרך כל הארץ בליל השור תקנ"ג. כירח ימים אחר מיתתה, ותבא נכרית אחת אל בית בת שבע, אשר זה כמה שנים אשר לא באה תוך חצר היהודים, לאמור היתה לאומנת לבן בת שבע האלמנה זה ממש

שנים. ותאמר בת שבע מה לך. ותאמר לה גברתי עתה שבתי אליך לספר לך את חלומי, וארא בחלומי, והנה אסתר המלכה באה לביתי ותשאלני האיך עוד משרתת בניה בת שבע, ואשיבנה הלא ידעת כי כמה שנים עברו שלא הלכתי לביתה, ותוסף אסתר ותאמר לי אם נא מצאתי חן בעיניך, לכי ובואי אליה, ודברת אליה לאמר שתזכור להלל לה' יום יום, ולומר כל מה שכתוב בסוף התפלה, כי התהלה הזאת הועילה לי מאד בעולם שאני עתה. אז זכרה בת שבע כל דבריה שעברו עם אסתר בשנת ההוא, ומהיום ההוא והלאה, ותשימהו בת שבע לחק בל יעבר לומר בכל יום פרקי שירת הלל.

ואלה יעמדו על ההכחשה הזאת, זכריה הנביא אמר: והחלומות שוא ידברו, ואחריו החזיק שמואל ירושלמי כי הוא מזי אלמא בישא, וקהלת גם אותם עם ההבלים וקול הכסיל באמרו: כי ברוב חלומות והבלים, כי בא החלום ברוב ענין וכו'. אחריו החזיקו כמה חכמי האומות, ובפרט פילוסופי זמננו. אבל לא יאמינו לדבר שיוצא מהיקש הטבעי, וישאלו איזה דרך יעבור רוח דבר העתיד להודיע לאדם את הדבר טרם היותו, וכי ה' יעשה אותות בשמים שישים כדבר הזה, באמת אחרי דעתנו בביטול שבע החלומות כאשר יאמר משל הקדמוני:

J sogni della notte
Le idee del giorno son, guaste e corrotte.

אחרים יחזיק גם השכל האנושי אשר יאמין לקבל דבר נפלא כזה כי ידבר אלהים את האדם וחי, אשר אלהים שנה כי נפתח חזון. ואחריו החזיק גם הנביאין מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות חלומות אשר בן לילה היו ובן לילה אבדו, ולא ירצה ולא ימצא עוד, להם שרש וענף, גם ירצחם, גם תקותם כבר אבדה כי נשכחו זכרם.

סוף דבר, אני מימי לא האמנתי בהם, וכמה פעמים חלמתי חלומות מבהילים ומפחידים, אשר כל שומעם תצלנה אזניהם, והרחמן יצילני מהיותם מקוימים לא כלם ולא מקצתם, ולעולם מימי לא עניתי בצום נפשי ולא השיבותי אותם בדברי התלמוד, בדעתי כי חלומות שוא ידברו, אך מן היום ההוא והלאה, מיום אשר ועברים לעמידי עד היום הזה הנני נבוך בענין זה, ולא נכחד ממני, כי הרבה עמו השרה בין שתי הדעות המתנגדות, וגזרו כי יש מהם צודקים, ויש בטלים ומבוטלים, אכן גם אם הדעה הזאת צודקת, עוד נשאר לי לדעת מתחלה איכה נדע את הדבר האמיתי להבדילו מהבטל, ואיככה יוכל להיות הדבר הזה בטבע.

ואתה ידידי ברוחב תבונתך, תעשה וגם תוכל ליישב דעתי בענין זה, כי לך משפט הבחינה, ולך התבונה קנויה לך.

ואתה שלום. אוהבך הנאמן אשנ"דל.

גוריציה כ' שבט לסדר ולפרט,

כל הדבר הגדל יביאו אליך וכל הדבר הקטן

## 27.

### Schreiben des Herrn S. D. Luzzatto an Herrn S. V. Loli in Görz.

שדב״חל אל שחב״דל שלום!

ידידי וידיד החכמה והתורה, מלתא די אנת שאל יקירה, מדי דברך בה הרגזתני, ראיתי מגולת שאלתך ורעד אחזני, מי אנכי ומה כחי כי הבאותני עד הלום, לברר וללבן סבת השלום? נעויתי משמוע נבהלתי מראות, כמה לי עוונות וחטאות, כי תבקש ממני עמוקות נוראות, ואני בתומי לא הלכתי בגדולות ובנפלאות, לא למדתי חכמה נסתרה ודעת קדושים לא אדע, ודעתי הקלה והקצרה, לא נחרה לגורלה כי אם הבנת פשטי המקרא, ושרשי הלשון והבנין והגזרה, והנה בכל אלה אשר היה בהם רוב השתדלותי מימי, לא מצאתי דבר ולא אלי דבר להשיב שואלי דבר. לא זה הדרך ולא זה האיש, ידידי חביבי, לא זה הדרך ולא זה האיש לבקש ממנו התר ספקותיך בענין השלום, ומדוע לא פנית לך אל הימין אל אחד הקדושים אשר בארץ המה וראשם מגיע השמימה, אין דבר נעלם מהם, ואין נסתר מנגד פניהם? הלא הם יורוך יאמרו לך יפרשו לפניך כגלא עמיקתא ומסתרתא כנפי דרחמנא, יעלו שמים ירדו תהומות, והחכמה לא תתבלע בנסתרות ורמות; יגידו לך תעלומות, בארבעת העולמות, ובחמש הנשמות, ומוצאן ומובאן, ועלייתן וירידתן, ומלאכי אלהים עולים ויורדים, לכלם בשם יקראו, איש איש על עבודתו ועל משאו, וכל דבריהם כגחלי אש, יפילו לך אור גדול כשמש בחצי השמים, אין חשך ואין צלמות, אין ספק ואין מבוכה. אשם מחרכי דבריך אציץ ואראה והנה לא באלה תחפוץ, ועניה ואמרה, שמעתי כאלה רבות, הרה אלא מהם ידעתים, דברי מנגידי עוף ראיתי, וברוב ספריהם הגיתי, קריתי ושניתי, אמנם יצאתי לקראתך לשמוע מה בפיך גם אתה, כי אבקש כקבלת למצוא דברי חפץ על דרך המופת והראייה, אשר יכנסו באזני ויתישבו בלבי, יקום וישקוט בהם שכלי ולא ירגז עוד, דברים היוצאים מן הלב ונכנסים בלב, ולא דברים היוצאים מן השפתים ונכנסים באזנים, יהיה כם הזוכר מלא וגדוש, והשכל אשר מתת אלהים הוא, כסוס כפרד לא יבין מאומה, לכן שאלתי ובקשתי (תאמר אלי ידידי) כי תבאר לפני הענין על דרך המחקר הפילוסופי אשר ידעתי כי השגת בו, מפורש ושום שכל בדעת ובתבונה.

ואולם ידידי אם במחקר הפילוסופי תחפוץ, מדוע לא פנית לך אל השמאל, אל אחד מרבים חקרי לב אשר בכל אומה ולשון, המעמיקים עצה בכל אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ? הלא המה גם על נפש האדם

מכבדות ידברו, ויזריחו אור גדול על מהותה ועל פעולותיה, על רוחניותה על נפשיותה; על קשורה עם הגוף, על קבלה המוחשות, על הבנתה המושכלות, על בחירתה בפעולות; ועל עמותה ועל הקיימה מתמותיה, בהגעת אברי גופה אשר הם עבדים, וגם על השלמות ומהותה, בחכמה ובתבונה תפוש אמרתם. אבל . . . . , . עודני מדבר, ואתה תאזור מתניך להשיבני דבר לאמר, ידעתי ידידי ידעתי, לא נסתרו מלפני החוקרים ודבריהם, ימים רבים שוטטתי בחוצות הפילוסופים, לארכה ולרחבה עברתיה, אבל מה אעשה? ונפשי כאחת דבריהם ולא עלתה לה מרגוע, כי אמנם לא התירו את הקשר רק כרתוהו בזרוע, כחשו בטענות הצודקים ויאמרו לא כן, או לא דברו בהם, ולא נשאו את שמותם על שפתיהם, ואחרי אשר התברר אצלי בנסיונות בלתי מסופקים, כי יש ויש עלילות לטענות הצודקים, כאשר הגדתי והשמעתי לך באגרתי הקודמת, איך יבקשוני הבל, באמרם הבל הבלים הכל הבל?

הן זאת צדקת אמנם, ונפשי מלאה תודה לפניך, כי חכמו חכמי המשכל ולא חכמו דים, ואם בדברים רבים שגו והודאה ראויה לפריטתם, הלא נאמרים רבים ראוי לגנות עצלותם, או גאונם, וגאותם, או קלות דעתם וקוצר הבנתם, או שלמת הדברים שאלה יסדו. אין חכמה ואין תבונה ואין עצה אשר אין להם רועה. אין כוכב ברקיע השמים אשר כמה יגיעות לא יגעו חכמי דור ודור, עד גלו אליהם מולדיו ומוצאיו וכל נטיות עקלקלותיו. אין חיה בקצה הארץ, אין עוף ואין בהמה אשר לא רצו אחריו אנשים חקרי לב, לדעת תולדותיו וכל טעמים אשר יעברו עליו. ילך אל חכמי התולדות עתה, ירצה דרכיהם ויחכם, מי אסף רוח בחפניו, ויתמהו לבנים, ברוח חיים ולרוח ממית; מי צרר מים בשמלה ובא עד תכונתם, ועשה לו מים מתוקים; זה שולב להבות אש, ונלאה כבות שלהביו, ובא עד קצו לא יוכל. אלה ידרשו אי זה הדרך יחלק אור, על אבן אחת שבעה עינים, ואלה יגילו ברעדה, באש השמור בכסף חיכן (Electrum), וכמה דברים אחרים יקרים ונכבדים אלה, ישכחום בקרן זוית, ואין דורש ואין מבקש!

והאמונה, מה לנו מחקר יקר מהשגחת האל על מקרי בני אדם? ואחרי שכל מורי הפילוסופים מסכימים פה אחד באמתת מציאות היוצר ובידיעתו בפרטים והשגחתו על כלם, למה זה יתרשלו מחקור על השגחתו זאת בכל פרטיה? כי אמנם כאשר בטבעי היצורים כלם חקים ומשפטים אשר לא יעבורו, ובכח החכמים והנבונים יתגלו לעינינו ובא עד תכונתם, ככה אין ספק כי גם להשגחת ה' על מקרי בני האדם חקים ומשפטים צדיקים, אם נבקשם ככסף וכמטמונים נחפשם, בעיון חקותה על קורות איש ואיש ועם ועם, מדינה ומדינה ועיר ועיר, אז נבין צדקות ה' ואם נפלאו, קצות דרכיו נכיר ואם גבהו. הואת שנים בהשגחת ה' על יתר בעלי החיים, נמנו גדולי הפילוסופים האחרונים וגמרו כי טוב ודבר

כזה היות הטבע עצמו מלמד קצת החיים במלאכה מיוחדת וקצתם במלאכה אחרת, ולא ראיתי להם שיזדרזו לבחון מלאכות הבהמות והחיות והעופות למקטנם ועד גדולם, עד יבארו לנו בברור כי אין במעשיהם כלם לא דבר ולא חצי דבר שלא ישפיקו בעלי החיים להבינו מדעתם ולהמציאו בחכמתם, בלי שיצטרכו ללמוד הטבע כלל; והנה יספיק להם לחוקרים שיכחישו הדבר מפני שלא יבינו מציאותו, ולא ימושו אם יפלו מן הזר אל הזר ממנו: ובאמת כמה הוא בעיני יותר זר ויותר תמוה שתבין מדעתה הבהמה ההרה כי עוד מעט והמליטה בנים, וע"כ תלך לבקש לה מקום נוח ללדת בו, והיא לא ראתה לידה מימיה, כמה הוא זה בעיני יותר זר ויותר תמוה משתבין זה בלמוד הטבע אשר ידעתי על פי מאה עדים היותו מפליא לעשות מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האזן יכולה לשמוע! ואם הבאתי לפניך לדוגמא ענין הבנת מקום הלידה, הנה אין זאת רק כי חפצתי לדבר בדבר ההווה ומצוי בבית איש ואיש, כי אמנם אם אלך למרחקי ארץ לחקור אחר פעולות כל בעלי החיים למיניהם, הלא רבות ומאות אלף פעמים אוכל להזכיר; ומה יענו החוקרים על דבר הדג ממין האנגווילי הנמצא באי סורינם, הבקי במשפטי האליקטריציטה כמוהם ויותר מהם? וכבר בחנוהו גם ראו פעלו, וישתוממו על המראה ואין מבין.

ואליהם ישענו מעשי כשפים, וכל הפעולות בשמות, יהיו מאיזה מין שיהיו, אם שמות הטומאה או שמות הקדש, הנה כלם מוכחשים בשמילא של פילוסופים, גם הרמב"ם מלא פיו שחוק עליהם, וכל זה מבלי שיטריח עצמו אחד מן האנשים האלה להביא הדברים בכור הבחינה, ולנסות אותם פעם אחר פעם, עד אשר יתבררו ויתלבנו לפניהם ולפנינו אופני התחבולה בהם, וידעו ויודיעו שקריהם ואמתתם, וההכחשה בזולת זה הלחכמה תחשב? והלא אלה כלם דברים הנעשים תחת השמים ומקבלים הבחינה והנסיון, ואחרי רוב פרסומם וקבולם בכל האומות ובכל הדורות, היתכן לחכם לב להשליכם אחרי גוו ולהכחישם מאתם בעבור שלא יבינם? ולחכמים המפורסמות אין צריך ראיה?

ואחרון אחרון חביב, החלום אשר עליו אנו דנים: הנה מציאות החלומות הצודקים מפורסמת אצל כל אומה ולשון, והנה הפילוסופים דוחים אותה בשתי ידים, ויספיק להם בשיאמרו כי קצתם פעולת הדמיון לבד, וקצתם בדויים לא היו ולא נבראו. ואולם האין בארץ אנשים לא ישקרו, אם כל אנשי אמונה אבדו? ולמה לא ישתדלו גם בזה להוציא דין אמת לאמתו בחקירותם כבלתי בעלת תכלית, לשום אזניהם קשובות איש איש במקומות מושבותם כי ישמעו אחד מרעיהם הנאמנים יספר חלום אשר יעבור מגבלה לגבול הכח הדמיוני? ותהי תועלת החוקרים באמונת הדברים האלה גדולה מאד.

ועתה אספר לאוזנו החלום הזה עמוק ורחוק ואין מושיע, אקומה גם לתלאות מאלפך ידיד נפשי, ואסון דעי אף אני.

אמיתות החלומות הצודקים, כאשר אמרתי, מפורסמת היא אצל כל אומה ולשון, כי משל גם לדור ראשון, הנה בין בני ישראל המלך שאול דרש בחלומות, ובין המלכים פרעה ושני עבדיו היו מבקשים פתרון חלומותם, והמלך היה מפרנס החרטומים, אשר בגלל אמונותם גם פתרון החלומות, וכזאת מצאנו גם בין הבבליים המלך הגדול נבוכדנצר, ובני מדי ופרס גם המה יגידו לנו כי כורש מלכם המלך על פני האדם בהולדו, במלות אבי אמו אשר נבעת מחלומותיו אשר חזה ויירא לנפשו פן יתנשא בן בתו ויקח את כל ארצו מידו, וכן היה; ובני קרתגיני מספרים כי אמילקר שר צבאם בהיותו צר על סירקוזא שמע בחלום קול אומר לו כי ביום הבא יסעד בתוך העיר, וייקץ השר בששון ושמחה ויצו לשים נגד העיר ויצאו בני העיר ויכו את מחנהו ויביאו את שר הצבא אסור בזקים העירה, וכדבר החלום כן היה, והוא לא הבין; ובני יון יאמרו כי שני חברים נסעו יחדו מעיר מולדתם וילכו מֵיגרס, ובהיותם שמה ויבא האחד אל איש ממיודעיו וילן שם, והאחר לן באכסניא, ויחלום האחד אשר בבית מיודעו והנה חברו צועק ומתחנן אליו לבוא עזרה ולהצילו מיד בעל האכסניא הצודה את נפשו לקחתה, ויקם האיש ממטתו ללכת להושיע לרעהו, וינחם אמר כן וישב ויישן, ויחלום שנית והנה אוהבו הנזכר מגולל בפצעיו כהרוגים מפוצעי חרב, ואומר לו כי אחרי אשר לא חש לחשוך נפשו מני שחת אל ימנע מנקום נקמתו מיד רוצחו, המרכיב גויתו בעגלה לטמנה באשפה על יד השער. וייקץ האיש וירץ אל השער וימצא העגלה והגויה, ויבא בעל המלון לבית דין וימיתוהו; ועוד מצאנו אצל היונים כי סימונידי המשורר פעם אחת בהסעתו לעבור בים הגדול מצא על שפת הים מת שאין לו קוברין, וישב לו וקברו, ויבא אליו המת ההוא בחלום והזהירו לבלתי יעבור ביום המחרת, ויעש כן, וחבריו אשר פרשו לים אבדו לנגד עיניו בסופה ובסערה, והוא שלו היה בביתו ויכתוב זאת זכרון בספר בהלל והודאה. והכרוניים ג"כ הנה יגידו לנו כי בלילה הקודם ליום רציחת יוליוס קיסר חלמה אשתו והנה הוא שוכב בחיקה מוכה ופצוע פצעים הרבה; ותתחנן לו לבלתי יצא ביום ההוא מביתו, ולא שמע אליה ויומת, וכן נהפך בהיות אוגוסטוס קיסר עם צבאו במחנה במדינת פיליפי והוא היה חולה, ויחלום ארטורילוס רופא שלו והנה מינרווא לקראתו ותצוהו ותאמר לו להזהיר את השר לבלתי יחדל בעבור חליו מבוא ביום ההוא במלחמה, וישמע השר ויצו לשאת אותו במטה בקרב המלחמה, ויהי במלחמה ויבאו האויבים ויפרצו גדרותיו ויפלו בקרב מחנהו, ולו היה באהלו כבר היה נלכד, וע"י החלום נמלט.

ואני הרס אכלה להביא עדים מן הקדמונים אליגה נא לפניך עד אחד אשר הוא שקול באמת כמאה וכאלף עדים, הלא הוא הפילוסוף היקר המופלא הרל"בג אשר בספרו מלחמות ה' מאמר שני מאשר ומקיים מציאות החלומות הצודקים, והוא מגיד כי קרה בימיו לחולה אחד שלוה בחלומו שיאכל הסם הפלוני על המחלה אשר היתה לו, והוא לא היה מכיר הסם ההוא ולא היה יודע טבעו ושאל וחזה לרופאים והגידו לו שהוא בלתי מזיק לו לפי מה שמצאו טבע הסם ההוא בספריהם, ואכל ממנו אח"כ ונתרפא; וגדולה מזאת הרבה מאד כתב החכם הזה, והוא כי הוא עצמו כבר קרו לו חלומות צודקים בדברים הנפלאים תכף, וזו היא בעיני וכן תהיה בעיני כל מי שידע מי הוא הרל"בג ראיה שאין אחריה תשובה. ואחרי כל אלה ראוי לי לערוך לפניך דברים אשר אינם מימים קדמונים ואשר שמעתים באזני מפי אנשים אשר א"א לי בשום פנים להעלות על דעתי שיכזבו לי. וזה יהא כראשונה החלום אשר חלמה שיינה אחות אבי על דבר הכתנת אשר לקחה תמר אחותה מארגז שמחה אמה, ומעשה שהיה כך היה. תמר אחות אבי נשאת ליצחק הרופא אחרי אשר מתה עליו שמחה אשתו והיה לו ממנה בן ובת, נבון ושנה, ויהי היום ותמר לבדה בביתה ותפתח את ארגז בגדי שמחה ותמשש כל אשר בתוכו ותרא כתנת אחת חדשה וטובה ותקחה משם ואיש לא ידע. ויהי בלילה ההוא ושיינה אחותה הבתולה עומדת בית אביה ותחלום והנה שמחה לקראתה ותאמר לה מה זה ועל מה זה לא תשים עינה תמר אחותה על שנה בתה להלבישה בנקיות ולסרוק את שערה כמשפט הבנות, כי אמנם מי אשר לקח את הכתנת, הכתנת ישלם שבעתים, ותיקץ הנערה ותספר את חלומה לרחל אמה, ותלך רחל ביתה תמר בתה, ותאמר לה כי ראוי שתתן עיניה ולבה על היתומה, כי שמחה אמה אמש נגלתה לשיינה ותתרעם עמה על זאת, ועוד דברה אליה על דבר כתנת אחת לא ידעתי מה היא לאמר כי אשר לקחה לו, עתיד ליטול את שלו. ויהי אך יצוא יצא מפי רחל זכרון הכתנת, מראי פני תמר נשתנו, ותאמר אל אמה שבי נא לי בזה לשמור הבית עד אלך ואשאל לשיינה אחותי כל תוכן החלום, ותמהר ותלך אל אחותה ותגד לה שיינה גם היא כדברים האלה. ותען תמר ותאמר אמת אחותי כי יום אתמול לקחתי מארגז שמחה כתנת, אך לא לעצמי לקחתיה כי אם לעשותה לאישי, ועתה אם רע בעיניה אקח לה ולא אשלח בה יד, ותשב תמר ותסגור הארגז עד תגדל שנה היתומה, וברבות הימים היו כל הבגדים מאכל לעש ולסס: כה הגיד לי אדוני אבי וכה הגידה לי ברכה אחותו אשר שמעו הדברים באזניהם. וזאת שנית, אחרי אשר נשאת מרת אמי נוחה עדן לאדוני אבי ותשב עמו כעשרים ירחים ולא הרתה, וכבר היתה לאיש אשר שתים ושלש שנים ולא ילדה לו, וכבר החלו הנשים להוציא עליה שם רע כי עקרה היא, ויהי הלילה, הוא ליל שבת, ויאמר אבי לאמי (והם לבדם על משתה בחדר משכבם) שבה נא

ונשפוך שיחנו יחדו אל אל עליון הפוקד עקרות אולי יעתר ממנו ככל משאלותיו אשר אשה את אשתו והרית וילדת בנים, ויעשו כן ויתפללו יחדו לאלהי השמים, ואמר גם חזקיה אל מרים, ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ותבא ברכה אשת אחי אל אבי ואמי ותאמר אליהם הגידו נא לי מה זה ועל מה זה השאלתם, כי ברוך אבינו אתם אמר אלי לאמר כי נשמעה תפלתכם, ומי מגיד הרה (וכן היה, אלא שהפילה); ומי הגיד לברכה הישה מנין היה לאמתו?

והשלישי והוא הנפלא מכלם הוא החלום אשר חלם שלמה גוגלאטו אבי אמו של שלמה אנואלאפיא אשר אתך בעירך, שמעתיו מפי אבא אשר שמעו, בימי נעוריו היה שלמה חולי כבד ויאבד עליו ואח"כ כספו; אשם כי רבו תולדותיו ומטה ידו, ויהי הלילה ויחלום והנה איש אומר לו חמשה עשרים, ועוד אמר לו שילך ויבדוק אצל מפתן השער ושם ימצא זהוב אחד ויוליכהו בשוק הלוטו, (Lotterie) ויקץ האיש וילך ויחפש על יד השער וימצא הזהוב וילך לתתו בשוק הלוטו, ולשלוח המספרים לעיר אודיני, כי עיר קטנה קנדניאל ולא היה שם מקום לדבר הזה, וישמע והנה עבר יומו ולא היה אפשר לשלוח עוד המספרים אל אודיני, כי הכלים של נידוצר כבר נסעו משם, וישכר האיש וישכור איש אחד ויריצהו אל Udine להביא שמה המספרים, ויואל למועד והנה גם אחד ממספריו לא יצא, ויתמה האיש, ואולם הרבה יותר מזה השתומם כראותו בפעם השנית כי גם שמותם יצאו, ויאמר האיש אך נואלתי כי דחקתי את הפעם, ואחרי שעבר זמן שלוח המספרים ראוי היה לי להוסיף עד הפעם האחרת: ובין כך ובין כך נשאר העני בעניו.

עד פה אנא ולא הוסיף כי קצרה היריעה מהכיל, ואולם פעם אקרא את ישנוני פרדותי הפג רוחי אגיד לך דעתי בבאור קצת החלומות האלה הצודקים, ויספיק לך לעת עתה לדעת כי איננו מן המכחישים מציאותם, ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנ"ל. ידידך אשר מאהבתו לא יחדל שד"ל.

טריאסטי ד' אדר לאסון

יתן לך כלבבך לפ"ק

---

## 28.

## Schreiben des Herrn Loll an Herrn Luzzatto.

שהבדיל אל שד"ל.

דבריך הנאמנים, בענין החלומות הנאמנים, הגדילו את הכוסף ואת התשוקה בלבי עד מאד לדעת ממך השלמת הענין, והן הואלתי לדבריך, אזין עד

מנוחתך פה. תחקור אליך ותשלים הענין הגדול הזה ענין החלום אשר לא לחנם אמרו עליו חז"ל שהוא א' מששים בנבואה, כי הנה אחרי התבונני באגרתך הנני יספתי להפליא על הדבר הזה הפלא ופלא, היש איסור מציאות לחלומות הצודקים? כן הדבר הסיעתני, כי גם אתה כאחד המאמינים בהם, עליהם אם כן יאמרו רז"ל חלום א' מס' בנבואה? יהיה כן. ואמנם אני לא הבאתי אליך כי אם ראיות מחלומות ישראל זרע קדש, או מהמשתעשים להנהגת ישראל המונהגים בהשגחה עליונה מהשגחת שאר האומות כאשר בקש רוענו ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה, ואם הקבלה בביאור הכתוב הזה כי בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונעתר לו בתשובת גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (אם לא איסור מי היא, אם לא אמה, אשר יסרם אלי נפי' מספיק בהבנת הפסוקים הקשים האלה עד ופני לא יראו), ואיך תחול א"כ הנבואה על עובדי הבעל? אך אין בזה גודל תמיהתי, כי הלא אתה הוא ידיד נפשי, אתה הוא היודע לחשוב מחשבות, בחכמתך ובתבונתך עשית לך חיל מחשבות חדשות נכונות ונכוחות למבין. כי הפלאני ויחרה בעיני מאד מחשבתך אשר חשבת על השגחת האל על מקרי בני האדם, כי בודאי יהיו לה חקים ומשפטים צדיקים, וכאשר אנשים חקרי לב יחקרו חיקור אחר חיקור עליהם, אין מן המנע שידעו ויכירו מקצתם אם לא כלם, ונשיג גם כן עם זה שרש החלומות הצודק' כי אם ישנם, לא יהיו בלי ספק כי אם חלק מהשגחת האל על ברואיו, על כן לא אתמה אם גם על עובדי אלילים האל הטוב יפה חסדו אשר שכולם בחייהם ובקיומם, וישלח מלאך פניו להושיעם בהשגחתו ובממשלתו על כל בשר, יזהירם ויצילם מכל צרה, גם בדרך טבעי, גם בנביאים גם בחלומות, כי הכל מעשה ידיו. אך התמיהה הגדולה, אשר נלאתי נשאה, היא, איך ידבר האלהים על ידי האלילים עצמם? מי זאת מיכרוס וריעותים כיוצא בה, אשר תדענה העתידות? ואם כהן כי תוכלנה להזכיר ולהציל איש מרעתו? הרואה אתה בדברי קצת מחכמי ישראל כי השפיע האל הקדוש שמץ מכחו הבב"ת לצד האחר שכנגד אל צד הקדש? ואם תשיבני, יספיק לאל הטוב השם אפילו על נפש אחת מעובדי זולתו, שהנפש הזאת היה נזכרת ע"י החלום, ומה לו אם דמיונות האיש ההוא מתעים ומראים לו כי האליל אשר בחיקו תמיד לנגד עיניו, ואליו פונות כל מחשבותיו, מציל אותו. גם בזה לא אבחר, כי זה יהיה נגד מדת האמת חותמו של הקב"ה, אשר יודיע דבר אמת במחזיק דבר שקר, ונותן יד לפושעים.

וגם על כל החלומות הצודקים בכלל יקשה לי, כי הלא הרבה מהם הם לא לעזר ולא להועיל לחולמיהם, כי מי יוכל לתקן את אשר נגזר, ולמה א"כ המשגיח העליון יודיע דבריו על חנם, וכמה מהם הם מעניינים נקלי הנקלים שלא יוסיף

ולא יגרע מאומה היות הדבר ההוא נעלם, על אחת כמה וכמה הודעו מהמלכה, כאשר קרה לי כזה הרבה פעמים ולא אספרם אליך, שלא להאריך בדברי הבל. והנה על פי הדברים האלה יצר הספקנות לבי כמעט יפתני לאמר כי כל האמונות בכל כמה מעשה תעתועים, ואם נראה א' מאלף אלפי אלפים המתקיימים, מקרה הוא היה להם, כי נהיות כלם מפעל הדמיון, כאשר לא יכרימו ולא יודיעו אמתת הדבר הנעלם, כן אי אפשר להיות נכסה למנוע לעולם המלא במקרה הדבר הכוזב, והנה כזה יקרה גם בהקיץ, וקרה לי שנה העברה ביום פורים שהספקתי מספר 26 צלומי בני הכנגולי היו יפים, ובעת הוצאת הגורל אמרתי דרך צחוק לתינוק קטן השוליא: זכור כי אתה תלמידי, וחייב אתה לשמוע בקולי, והנני מצוך שתוציא מספר הכ"ז, והוציא התינוק אחרי שעה כדברך. ויבהלו האספרים סיעה נפני קהל ועדה, ואח"כ ויושט הנער את ידו לתוך התבה המגורה, בלא ראות, והקיים את דברו והוציא את מספר הכ"ז, ויהי לפלא בעיני כל העם, ואני הכזמתי השודיים.

והנה כמעט הייתי מחזיק בדעת הזה שאין אמונות צדקים כלום, אלא במקרה, לולי התורה הקדושה אשר תילה מנגד ותקיים אמתת האמונות על ידי ההשגחה, ולולא האמנתי לראות בטוב חקירותיך בקרב ימים מעטים.

סוף דבר, על כל זה תמהתי ושקלתי, יגעתי ולא מצאתי, ואשתומם על המראה ואין מבין.

. . . . . . . .

ושמחה ושלום יוסיפו לך

גוריציאה צום אסתר, הרצים יצאו דחופים לפ"ק.

ראובן הכהן שהב"רל.

---

## 29.

### Schreiben des Herrn S. D. Luzzatto an Herrn Loli.

שד"ל אל שהב"רל שלום:

ההלכה אשר בינך ובין ידידנו היקר יש"ר לא נסתרו (אמנם) מנגד עיניך החקירות העמוקות הנולדות אותי לעת עתה, ובלכת לעזרי את אשרתי עד כה לשלם לך את נדרי, ואמת אגיד לך כי שכחתי לעשות כהלכותי נבוכדנצר, להוסיל עד די עדנא ישתנה, אולי יעבור הדבר מלבבך, ולא יזכר ולא יפקד עוד.

ועתה כראותי כי תוחלתי נכזבה, כי עודך מחזיק בשאלתך אשר הקשית לשאול, ולא תנוח ולא תשקוט עד תמלא אשר דבר, ואראה כי להפטר בלא כלום אי אפשר, ואיך אשיב את פני אחד מידידי הקדמונים? לכן הנני פונה מכל עסקי לתת את שאלתך ולעשות את בקשתך. אך טרם אחלי להגיד לך רעיוני לבבי בביאור מהות החלומות הצודקים, ומי הוא הפועל אותם, עוד חלום אחד אציגה נא לפניך הזאת, אשר הגה אלהים לידי בימים שעברו. פלורימון די ריימון, אחד מנשיאי העדה קרואי מועד אנשי שם בעיר בורדו אשר בארץ צרפת (הביא דבריו מוריִרי בערך Puis) כתב באחד מספריו בדברו על החכם הדרשן קלימנט דו פוי כדברים האלה לאמר: ראיתי להגיד במקום הזה, ודמעתי על לחיי, דבר זר אשר נהיה ימים מועטים לפני מותו (שנת השנ"ם). עודנו החכם הזה דורש טוב לעמו בתוך קהל ועדה על אודות יום המות ויום הדין וג"ע וגיהנם, קרה הדבר כי המליץ הנכבד והחכם לם — קול היה ישן על מטתו, ויחלום והנה הדרשן הזה לקברות יובל, ויתאבל עליו בחלומו ויבך ובתוך החלום היה מחבר את מגלת קבורתו. וייקץ המליץ והוא בוכה וימהר ויכתוב את השירים אשר חבר בחלומו, ואחר כן בא אל הבית אשר החכם דורש בו, ויגד לנו את חלומו ויראנו את שיריו, והדרשן בריא אולם דורש בכח עוז ותעצומות, ושפתיו יזבו אמרי נעם על דבר יקר תפארת ההצלחה הנצחיית אשר בגן עדן, ולא היו ימים מועטים והוא נקרא אל השמים לראות בטובת בחירי ה'. אם יתישב בלבך כי כל זה וכיוצא בו מקרה נפלא, ולא תראה בזה פעולת פועל וכונה מכוין, חדל ויהי אלהים עמך. אמנם כי אני לא כן אדמה ולבבי לא כן יחשוב, כי קל כח ורפה ידים מאד מאד הוא המקרה בעיני, ואבין הסברה המתנגדת, לאשר למכחישים מציאות היוצר, אשר בעיניהם לא יבצר מן המקרה כל דבר. ועתה הנה אנכי בא אליך בשובי הענין, ואומר, כי החלומות האלה המורכבים מהלאה לגבול הדמיון, לא יהיה הפועל אותם אלא אם היוצר יתע' בגזרתו, אם נשמות המתים, ואם בריאות אחרות רוחניות. והנה גם היות הפועל החלומות האלה האל בכבודו ובעצמו והיותו להם הסבה הקרובה, הוא דבר בלתי מתישב בלבי כלל, כי אמנם (כאשר גם אתה ידידי באגרתך האחרונה הטבת לראות והיטבת להקשות) אם היו החלומות האלו מעשה ידי היוצר בכבודו העצום, הנה יהיו כלם מעשה נסים ואחת ממדרגות הנבואה, והדבר ידוע כי לא יהיו הנסים והנבואות אלא לתכלית נכבדת וגדולה מאד, ואף כי לאנשים שאינם ראויים כלל לנבואה, ואף כי בזמן הזה שאנו עומדים בהסתר פנים, ואף כי אצל האומות העובדות אלילים; והנה אנחנו רואים רוב החלומות האלה היותר לתכלית קלה ונבזה, ולפעמים בלא תכלית ובלא תועלת, כי מה הועילה ליוסף בן נפתלי קדימת ידיעתו במיתת אביו עשר שעות או יותר? וכן תדין על שאריתם, כי אינם לא כלם ולא רובם מעין חלומות יוסף ופרעה וסריסיו,

אשר היו באמת מאת האלהים, ונגזרים בגזרתו בדעת ובחכמה לתכלית עלומה

וכן היות שנת החלומות האלה נפשות המתים לא יקובל לדעתי ולא יתכן בעיני, כי לא אאמין היות הנשמה משוטטות בכל הארץ, אבל שהן נחות ומתענגות או סובלות עונשם במקומן השמור להן. הלא תראה שמואל הנביא שאמר למה הרגזתני להעלות אותי, הרי כי בהקראו לבא לדבר עם החיים לצער היה לו לפנים מקום מנוחתו, ואם היה שם באויר לא היה לו רוגז בזה כלל. ואם תמלא לומר כי אמנם אם נפש הנביא לא היתה משוטטת בארץ, אבל נפשות אחרות יתכן שתהיינה נעות ונדות אנה ואנה, אענה אף אני כי לא אדע היאים כדבר הזה, אלא שאם הדבר כן הוא גם לא אוכל להבין מהיכן תדענה א"כ העתידות, כי אמנם שתהיינה ברשותן לעלות השמימה ולרדת משם על פני תבל ארצה כרצון, לא יתישב אצלי בשום פנים.

לא נשאר א"כ אלא שיהיה השורש לחלומות האלה הצודקים הם בריאות אחרות רוחניות, אבל מי הן ומה טיבן? הסכת ושמע. כבר ידעת ידידי כמה אני מאמין בהשגחה הפרטית על כל אחד ואחד מבני אדם, ועל כל אחד ואחד ממאורעיו ופגעיו, אין נסתר מהשגחת ה'. גם ידעת זה כביר האמונה אשר לי בענין הטובות והרעות, כי אאמין היותן כלן שקולות לכל איש ואיש אלה לעמת אלה, עד ימלא כל איש ואיש במספר ימי חייו מאלה טובות ומאלה רעות, אין שפר אין יתר אדם בשכל כי שקול ישקל בכף מאזנים, וכבר ידעת שירתי:

כל נבראיו ברך מלך כל מלך
ויחלק אל כלם ענג ונגע
צוה כי לא יסבול עני והלך
יותר מאיש עשיר רעה ופגע
גוף כי רש ודל גם שר המלך
לא יבכיון לא יצחקון כל רגע
עליון בתבונתו נטה משקולת
נגע וענג עמו לגלגלת

אמת כי כמו שהוא מפורסם כי מלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא, הנה גם אני לא אאמין שיהיה היושב בתוך הוא בכבודו ובעצמו משגיח על קורות איש ואיש ועל כל אחת מתנועותיו הקטנות, אבל אמנם שתהיה השגחתו הפרטית הזאת נשלמת על ידי משרתיו עושי רצונו, ויפקד המלך העליון פקידים לשמור מצעדי גבר מיום הולדו עד יום מותו, למען תהיין טובותיו שקולות כנגד רעותיו במאזנים. אמנם לא מגבלתי יכולת ה' להשגיח על כל יצוריו בלא אמצעות מלאכים ושלוחים אאמין אני כזאת, אבל אאמין כי כן גזרה חכמתו להפקיד פקידים לעשות שליחותו, גם כי אלמלא היה רוצה לא הוצרך להם כלל. והדבר אשר הביאני לידי אמונה זו,

הוא כי הנה פעמים רבות ראיתי בעיני בדברים שנופלים במקרה שלא תשלוט בהם השתכלות אדם, כי באמת לא במקרה המה אבל נתגלגלו בכוונת מכוון נעלם מאתנו לתכלית טובה או רעה, ועל כן נוכחתי כי יש ויש על כל פנים על כל מצעדי גבר משגיח נסתר; אבל ראיתי גם כן לפעמים מקרים שנראים בתחלתם כמכוונים לתכלית טובה, ולבסוף לא יועילו ולא יצילו מאומה והיו כלא היו, כמעשה שלוחו של ר' שלמה וכמעשה שני החברים אשר בא האחד לנשוק לרעהו בשלום הלילה שיצילהו ממות ולא הועיל לו כלום, וע"כ נוכחתי כי פועל ההשגחה הזאת איננו הבורא ב"ה אשר לא יפלא ממנו דבר, אבל הם שליחים בעלי כח בעל תכלית, ישתדלו לפעמים להועיל לאדם, ולא תעלה בידם;

ואולם אמונת האמצעיים שהם שלוחי ההשגחה היא אמונה מקובלת אצל האומות כלן, אחת מהנה לא נעדרה. הגוים הקדמונים מהיכן נמשכו לעבודת הבעלים אם לא מסיבת מאמינים באצילות האמצעיים? ראה כמה האמונה הזאת עתיקה אחרי אשר קדמה לעבודת האלילים. ואולם נטיית אבותינו דור אחר דור לעבודת האלילים הלא יורה כי אין יסודתה על אבני תהו, כאשר ידמה היום הזה לעיני ההמון החושבים את קדמונינו כפתאים ומשוגעים. והכשרים והחסידים בקדמונינו אלה גם המה קיימו וקבלו אצילות האמצעיים, כמו שאמר דוד הודו לאלהי האלהים, וכמהו רבים, ויתרו כשבא לחסות תחת כנפי השכינה אמר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים, ולא אמר לו אתנו הם כי לא להזכיר בשם אלהים אחרים, ומה לי עוד? והתורה כלה מלאה מספורי מלאכים, ואין מלאך אלא שליח ואמצעי. והחכמים הזכירו פעמים אין מספר כי לכל אומה שר מיוחד, וכן נראה מדברי דניאל, והראב"ע כתב שם פרק י"א: כי כאשר יש פקידים על כל גוי כן יש על כל איש, והפך זה, וזו היא המלחמה. והחכמים אמרו (שבת קי"ט) שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בע"ש. היונים והרומיים היו מאמינים באצילות מלאך פרטי הממונה על כל אחד ואחד מבני אדם ומשגיח על כל תהלוכות אותם. סוקראטי אשר לא היה לא אויל ולא מתעה, היה אומר שהיה לו מלאך המגיד לו לפעמים הנסתרות והעתידות, וכבר אמרו עליו כי מפגעים רבים הנכונים לבא עליו נמלט על ידי זה. וכן הוגד לנו על ברוטוס כי פעם אחת בשבתו בביתו יחידי, איש נראה אליו גדול הקומה מאד, ומראהו שחור ושערו פרוע, וישאלהו ברוטוס מי אתה ומה תבקש, ויאמר לו אני מלאך רע שלך, ובקרב הימים תראה אותי בשדה פיליפי, ולא היו ימים מועטים ויפול ברוטוס בחרב במקום אשר נאמר לו. ועוד מעשים אחרים כאלה אצל הקדמונים. וגם בימים האלה הנה הנוצרים גם הם מקיימים אצילות המלאך השומר, המיוחד לכל איש ואיש.

ואחרי הדברים והאמת האלה הנה לפניך מחשבתי אשר חשבתי ואמונתי

אשר אני מאמין באמת ובלבב שלם, עד אשר יישר לפני האלהים להאיר עיני ולהורות לפני אֹרחת טובת ממנה: קחנה ועיניך שים עליה.

אמונה כי לכל אחד ואחד מבני אדם פקד ה' שני מלאכים המשגיחים עליו מיום הולדו עד יום מותו, אחד לטובה ואחד לרעה, אחד מלאך טוב או מזל טוב, ואחד מלאך רע ומזל רע, וכח שניהם שוה; ועל ידי שניהם יהיו ימי אדם אשר הם מעורבים בגמטום מלא ענג ומלא נגע. הם העומדים בפקודת גבוה מעל גבוה להשגיח בענין שקוטם על מולדי גבר, המה המסבבים בסבכן מנומלם רגעי שמחתו ורגעי יגונו, המה השוקלים במאזני משפט השמחה והתוגה, והמה אשר שמו בפיך נסורים מעבר הדבר אשר דברת לתלמידך, למען תוסיף על המשקל המישור הקל הכוס אשר היה ראוי לפי משפטם; הם בעלי השלומות המבהילים, המעליבים את האדם, והמה בעלי השלומות הצדקים, המגלים אותו את הפגעים, או המבשרים עליו טובה ושמחה גדולה או קטנה. ואלה הם גם כן הפועלים מעשי הכשפים וכל הדומה להם; המלאכים האלה המשגיחים על כל אחד ואחד מבני אדם, כלם בכח שוה, אין ביד אחד מהם להתגבר על האחר, ע"כ לא יוכלו להטיב לאדם בענין שימשך ממנו היזק לזולתו, וזו סבת הקיצור הגבלה בשלוחם, כי לא אלהים המה, גם כי לפעמים יתכן ג"כ שימתיקו סוד זה עם זה מלאכו של הלוקח עם מלאכו של הנותן, ויסכימו שניהם בעצה אחת ולהטיב לזה ולהרע לזה, כפי הראוי לאיש איש מהם, לפי המשפט אשר בידם, לפעמים תתפשט ממשלתם על עדה גדולה ג"כ ועל הגוי כלו, ועל שנים ושלשה עממים או יותר, וזה לא יהיה רק בגזרת עירין ובמאמר קדישין. הלא המה השרים העליונים הנצבים עליהם, הממונים על כל עם ועם.

דבר אחד מאלף אגידה נא לפניך לדוגמא על הגלגולים הנראים המקריים והמה מסובבים מידי המלאכים האלה. ביום כ"ו לחדש שבט שנת התק"פא השתלתי ללמד תורה לבני בכורי הכהן יוסף (באנדענבערג). ידוע ידעת כי כל מלאכה ואם היא הקלה שבקלות, תכבד על המתחילים בה, עד אשר יתרגלו בעבודה ותהיה להם כשחוק. גם אני בימים ההם כאשר לא נסיתי במלאכת הלמוד לאחרים, הייתי מקדים לשוב ביני לבין עצמי מדי יום ביומו הנושא אשר הייתי עתיד לבאר אל הנער ביום ההוא. ויהי ביום השלישי ואני הייתי עתיד לבאר אל הנער נושא ישעיה אשר בכלל דבריו להשתחוות לחפור פרות ולעטלפים, והשתכלתי בה ביני לבין עצמי גמרתי בדעתי כי פירוש הכתוב כך הוא; שישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו וילך להשתחוות לא לאליליו אבל לאותם בעלי חיים הנמבזים והנמאסים השוכנים חפירות בקרקע, והכוונה שישפיל גאותו ויבא בנקרות הצורים כמו שהגביה עצמו והולך; וכל זה כבר התישב בלבי היטב, וגם התישב בלבי היות מלת חפרפרות שם לבעל חיים אחד, השוכן שוחות בקרקע,

רק בזאת הייתי נבוך, והוא לדעת מה שם החיה הזאת בלשון לעז, כי אמנם הייתי מתרגם אל הנער את המקרא בלשון כנהוג, ולא היה נכון לומר לתלמידי ביום השלישי המלה הזאת לא ידעתי תרגומה; וגם כי ידעתי כי יש לועזים אותה talpa, לא היה הדבר ברור אצלי שתהיה הטל"פה חופרת חפירות בקרקע ובקשתי בכל ספרי ולא מצאתי דבר, והייתי נבוך הרבה מאד. ויקר מקרה ואצא לחנות אלישע בן אלישע לקנות אבק, ויתן לי אלישע את האבק בתוך דף אחד מן ספר גדול בחכמת הטבע בסדר אלף בית, ומה היה הדבר המפורש בדף ההוא? Talpa, והיה כתוב בו כי רגליו עשויות באופן שהוא נראה כמוכן ומזומן מן הטבע לחפור חפירות בקרקע. וכמה ספרים אחרים היו לפני אלישע בשעה ההיא ולא נתן לי אלא מן הספר הזה, וכמה דפים היו לו מן הספר ההוא ולא נתן לי אלא הדף ההוא. ואשר בעיני יפלא הפלא ופלא, הוא כי יותר משבוע אחד קודם לכן כבר נתן לי אלישע את האבק בתוך דף אחד מן הספר ההוא בעצמו והיה כתוב בו Talco, וגם בדף הזה אשר היה כתוב בו Talpa היו בו דברים מענין הטַלְקוֹ, א"כ שני הדפים אשר נתן לי אחד מהם היום ואחד מהם כעשרה ימים קודם לכן, שני דפים הקרובים זה לזה היו, ואולי ג"כ תכופים זה לזה, ואיך נפל המקרה ונשאר הדף ההוא בחנותו כעשרה ימים, ולא נתן בו אבק לאדם אחר, והמתין לתתו לי לבדי, וביום ההוא דווקא אשר הייתי צריך לו, והוא לא ידע מה היה כתוב בו, ואף כי שאני צריך לו. הלא זה מקרה גדול מן המקרה אשר קרה לך במספר הכ"ז, אמנם כי לא מקרה, כי מהמלאך הטוב היתה נסבה. וכמה וכמה מקרים כאלה קרו לי בימי, ראיתי בהם אצבע אלהים המקרב את הרחוקים בזרוע ומצרף נרדפים אשר לא יעלו על לב לעולם, לעשות יקר וגדולה לאיש אשר הוא חפץ ביקרו, מבלי שירים הוא את ידו ואת רגלו כלל. ונפלאות מכל אשר ראיתי בעצמי ראיתי ואני רואה יום יום בתלמידי סביבי אשר הדבקתי אלי כאזור להכניסו בחדרי התורה והחכמה כאשר יורני ה' אלהי *) אשר רק על ידי כמה וכמה גלגולים רחוקים זרים מאד נתקרב תחת כנפי השכינה, למען יהיה את כה יאמר ה' עמוד התוך אשר בית ישראל נכון עליו, ובכמה גלגולים מגלגולים שונים ה' סומך ידו יום יום לחזק את לבו לעבודתו, בל תרפינה ידיו וברכיו לא תכרענה תחת משא הלמוד כי כבד ותחת משא הדלות כי קשה (מה גדלו מעשיך ה'! מאד עמקו מחשבותיך: אל יבושו קויך ה' אלהים צבאות! אל יכלמו מבקשיך אלהי ישראל!)

רבות אוכל להאריך בפרטים המסתעפים מאמונתי זאת אשר האמנתי, ודי

---

*) ר"ל כמאמרם ז"ל מה אני בשמם אף אתם בשמם, והוא ממ"ל, עיין ב"ש מקל"ח, עמוד קנ"א סי' קי"ם.

כזה לעת עתה, כי אולי גם הכלל כלו יהיה לך לזרא, ולמה אטריח פה בכל פרטיו?

אע"פי שכתבתי לך שתי אגרות על אודות השלוחים, אל תחשוב שיהיה לבי נמשך אחר שלוחותיו של רנה"ו, על דבר שארית עשרת השבטים אשר בארץ קושין, ומכל מקום לכשנראה ספריהם נסכים להם.

אם תכתוב לי, תגיד אני שמתי לפניך ידידי לשוות אף אתה דעתך לי בענין ההרשות אשר כתבתי לידידנו יש"ר בענין שירי הקדש. ושלום רב לך ולרעיתך היקרה, ולכל בני ביתך.

פדובה, כ"ט אדר שני, התקצ"ד.

ידידך שד"ל

---

## 30.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Triest.

לידידי היקר הנצמד בקירות לבי הרר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

אף כי רחק ממני מקום מושבך תמיד קרוב אתה בכליותי, כי אנכי ידעתי את טוהר לבבך ואת חשקך אשר חשקת כי לא נצדקתי רק בנדבתך, גם ראיתי כי רוב חסדך ותכונותך לא מנעוך מלעמוד על המשמר ועל משמרתה, לכן דבקה נפשי אחריך כל הימים, ועתה קום נא ומדוד בשכלך אם תוכל לשער את גודל השמחה אשר שמחתי בקראי מתוך מכתבך מתמול שלשום כי ירוד ירדת אל השוק אשר בעיר Sinigaglia והיה כי תפנה משם לשוב אל ביתך לשלום תשוב לעירי להראות לי פניך כראות פני אוהב נאמן ורעני. כמה אמנם נכספתיך כי טובים דודיך מיין! אשר לא לבלע את מעמדך ותשוב תנחמני בקרבתך כי כפי הרוחות לאנקך בנפש חפצה. ואת אשר שאלת ממני איזה דפים מן הס' אגרות יש"ר נפלאתי איך הגיע לאזניך זה הדבר טרם הגלותו לעיני העדה, כי גם אני לא ידעתי מזה רק זה ימים; אך אין בידי עתה למלאות חפצך כי לא נמצא אתי גם דף אחד ממנו והנהו כעת תחת יד המדפיס המתעסק להוציאו לאור והוא הבטיחני לכלותו בעוד שבוע או שבועים, אשר על כן אקוה כי ביום צאתך אלי תמצא אצלי איזה העתקות ממנו ואז תוכל לראות את הרשום בו, וה' יהיה בעזרך וישלים דרכך ועסקיך וינחה אותך אל מחוז חפצך לשלום כתשוקת רעך המצפה לראותך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ כ"ח לחדש ה' התקצ"ד.

---

## 31.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Triest.

לכבוד המשכיל והנבון ידידי ורעי הגאון הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

בהגיע פה מכתבך הנעים מיום כ"ב לחדש העבר לא הייתי בביתי יען הוכרחתי ליסע ברגלי אל פני השדה לאסוף תבואת אחוזתי כמנהגי בימי הקציר, ועתה אבא לתת לך מענה (כי מיד אחרי בואי משם מנעוני היום תלאות מלהשיב לך עד היום) ומאד שמחתי כשמעי כי יצאת לקרת נערי איטאליאה הנחמדים לראות נפלאות המדינה המבורכת כגן ה' והמלאה כל טוב, אשר זה אות נאמן על טוב טעמך ועל יוקר נפשך המתפעלת מכל דבר טוב וערב ומועיל.

ועל אודות אגרות המלצה אשר שאלת ממני להמליץ בך בעדך אצל נכבדי ארץ בכל הערים אשר תבא אליהן, ידוע תדע כי מעט מזעיר הוא מספר אוהבי בכל המדינה הזאת באשר רוב תושבים רק אנשי מסחר המה ואין להם עסק בלמודים, מלבד כי אינך צריך להמלצה כזאת אצלם, יען בעלי מוסר המה ומקבלים כל אורח בסבר פנים יפות ולכל אשר תחפוץ לראות ולבדוק בגנזי סגולותיהם יהיו לך לעזר וילכו לנגדך, אך על כל פנים די לך להראות להם מכתבי זה כי ממנו יראו טהרת תשוקותיך ותכלית מבוקשך הנכבד אשר לא יגיע אל בצע כסף רק להרחבת גבולות המדע, והיה זה לך למליץ טוב אליהם לבעבור ימהרו למלאות משאלות לבבך בכל אשר תכסוף. לא אאריך עוד מלים בכתב כי עיני מיחלות ליום בואך הנה ואז אדברה שלום בך בהרחבת הדבור על כל ענין וענין. ה' יצליח דרכך ויביאך לשלום אל חיק אוהבך יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ בעירי לחמישי ה' התק"לד

---

## 32.

### Schreiben des Herrn Dr. Geiger in Breslau an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

אל כבוד הר"ר יצחק בלומענפעלד שלום!

נכון טעמך כי עם אהבתך לשפת עבר ידעת לכבדה בכבוד האמת ולא הלבשתה עדי חמודות למראה אשר בלאה קרועות ומטולאות, חמלת עליה ולא העברת על ראשה מי השירים ולעג המליצות להג הרבה ויגיעת בשר, המשחיתים את סוד יפי הלשון המסירים את טעמה ומפיגים את ריחה, כי השירים החדשים לא יחיו רוח שפת עבר ואף לא המליצות הגזורות בכל פנה ועבר, והשפה העברים

הקרא אל הקוסמים שאלה שוברי שבר, מה לכם כי תעלוני מקבר, האחרי נוחו הם ימיה עוד גבר, אם אחרי בלותה עוד תפרח הלשון עוד תעלה אבר, מי יחזק את בדקה מי ירפא לה שבר, אחרי גלות העם היושב בגולה ואינם מכירים לדבר יהודית, כי אם ידברו בלשון עם ועם אלה אשכנזית ולועז ואלה ספרדית, על כן היטבת לראות כי תקבץ מאמרים אשר יכבד עליהם ולא במילות ובמשלים ידברו רק דעת ברור ימללו כי כנוד החכמים מקור דבר. לכן גם אנכי באתי אתך בברית והנני נותן לפניך היום.

## מאמר על ר' יוסף קמחי

כתבתיו זה שלש שנים ולא שלטו עיני בו עד היום יען שלחתיו למרחקים ולא השגתיו, עד כי כנודד דרש אותו מיד המחזיק בו והשבותו ליד בעליו והנני אמנם אשלחו אליך אחרי אשר שמתי עיני עוד בו כאשר שאלת ועתה אחל בעזר האל:

ר' יוסף בן יצחק הספרדי לבית קמחי היה שמו עוד, כנהוג אז בין אנשי ספרד ופרובינצא, מאישטרי פטיט*) הוא או אביו יצא מספרד בעת הנגף שם ר"ל הגזרות והשמדות אשר עברו על הקהלות הקדושות בארץ ספרד על ידי עבד בן תומרת משנת תתק"ב לאלף החמישי והלאה, ויגר בנרבונה. עת תולדתו ועת מותו גם שתיהן לא נודעו לנו, אך לפי השכל כימים נולד ברביע האחרון מהמאה התשיעית וימת טרם חצי המאה העשירית. ויחכם יוסף בחכמת הלשון ויהי מדקדק ומפרש המקרא, מעתיק מל' ערבי לעברי ומשורר גם קם להלחם בעד אמונתו.

הוא הראשון אשר חבר ספר שלם בדקדוק לשון עבר בארצות הנוצרים (כי ר' שלמה הפרחון אשר חבר את ספרו המערכת בתחלת שנת תתק"כא בארץ לועז והוא היה בן דורו של ר' יוסף ור' יוסף הביאו בסוף ס' הזכרון על דבר המלה הזרה ונפלא (יחזקאל כ"ח) ודחה את דעתו, חלק הדקדוק אשר לו בתוך מחברתו הוא בלי סדר ולא יקרא לו שם ספר). לפניו לא היו כ"א ספרי המדקדקים השוכנים בארצות הערב. ואל יפלא בעיניך לאמר מה יתן לך ומה יוסיף לך אם בארצות הישמעאלים או הנוצרים חבר את מחברתו? לא כן כי נמשך ממנו הבדל רב ועצום אשר הרבה שורש ביסודות דקדוק הלשון, שמע נא את דברי אשר אערוך לפניך ותדעהו.

*) כן יקראהו המעתיק פירושו לאיוב בכ"י מינכן. ונראה כי היה זה שם כינוי לכל בעלי משפחת קמחי כי גם לר' יצחק בן מרדכי קמחי החי כמאה שנים אחרי ר' יוסף יקראו כמו כן מאישטרי פטיט לפי עדות הר"ר יו"ל צונץ, במאמרו על גבורי פרובינצא דף 466. ומזה תבין גם היטב את דברי בנו של ר' יהודה אלפכאר על הרד"ק בשלחו מכתבו אליו וז"ל: יגער ה' בך השטן, זה הוא הקטן, כי זה מענה מלת Petit בל' צרפת וע"כ הרד"ק בתשובתו טרם להחליל את השם הזה הוא כבודו כי שם משפחתו היא.

דע כי המדקדקים לפני ר' יוסף קמחי לא ידעו דבר מההפרש בין תנועות גדולות לקטנות כי אם מנו שבעה מלכים והוא ויהי להם חירק גדול וקטן תנועה אחת גם מלאפום (או שורק) וקבוץ וכן גם קמץ גדול וחטוף אם גם הבדילו בין שני הקמצים האלה להיות השני רק תולדת החולם. הנה ידעו היטב התכונות המבדילות בין מלך למלך כי יבוא לרוב הדגש אחרי הפתח והסגול ויהיה לזה אחרי הקמץ הרחב והצרי והדומה, אך לא מפני שאלה הם תנועות גדולות ואלה קטנות כ"א כל תנועה ותנועה כפי תכונתה המיוחדת לה, והמובן עם זה לא אמרו לחוק כי השוא אשר יבוא אחרי הקמץ והחולם והשורק והצרי והחירק עם יו"ד מפני זה לבדו יהיה נע והסמוך הוא כי בדיבורם אמרו כי גם הוא כזה יבוא והשיגו על המשוררים המניעים שואים כאלה כאשר השיג יפה הראב"ע בספרו צחות את המשורר הגדול ר' שלמה בן גבירול באמרו בשירו אלה אשבי לתנועה ויחד ושוא בעיניו רק שתי תנועות, וזה לך [illegible] מערים הרבה המגורים בעד קוראים רבים בספרי המדקדקים הקדמונים. ומקור הדבר הזה הוא כי המדקדקים השוכנים בארצות הערב לא ידעו מתוך מבטא לשון ארצם רק שלש הברות אשר יקרא אותן הכוזרי: פתיחה וקמיצה ושבר ונבלעו תחתן המלכים השבעה אשר מנו והברת כל תנועה מכונה מהברתה אם גם בנות הברה כוללת דומות הן במבטא. לא כן ר' יוסף קמחי. הוא נולד או גדל ויהי לאיש בארצות הנוצרים וישמע במבטא ארץ הפרובינצה כמו בכל ארצות הגרים אשר לשונם תולדת לשון רומי הברת חמש תנועות, הלא הנה a, e, i, o, u, ויקם ויחפש גם בלשון עבר וימצא כי גם בה חמש ההברות האלה, ארבע מהן כפולות בתנועות ארוכות והן פתח וקמץ סגול וצרי קמץ חטוף וחולם (שלפחות לפי מבטא הספרדים) ומלאפום או שורק עם קבוץ ויהי לו לאות כי גם החמישי הוא החירק כפול הנה בבואו עם יו"ד ובלאו והנה עוד מצא בשפת ארצו ההפרש אשר ליונים ורומים בין תנועות גדולות לקטני אלה ענין לא מצד תכיפת האותיות ולא מצד נגינת המלה ויגזר אומר כן גם תכונת שפת הקדש, על כן קם ויסדם את ההבדל הזה לאמר כי גם לנו עבר חמש הברות (לא שלש כאשר חשבו המדקדקים הערביים) ומהן מתפשטות עשר תנועות (לא שבעה מלכים כמאמר הראשונים) גדולה וקטנה לכל הברה והברה ואחרי הקטנה יבוא דגש או שוא נח והגדולה תשב לבדה כי נחה בתוכה על כן לא ידגשו אחריה ויניעו כל שוא מלבד היוצאים על ידי כללים מיוחדים או על דרך זרות. וכל המדקדקים אשר באו אחריו הלכו בעקבותיו כי כמו ללכת בקבלה ולמדו דקדוק הלשון רק מתוך ספריו וספרי בניו ר' משה ור' דוד. בוא וראה כמה גדלה כחו של ר' יוסף קמחי עד כי נשכח זכר הדקדוק הישן ונפלאו כמה חכמים על דברי הראשונים בדברם על דגש ושוא דברים זרים בעיניהם. אין פה המקום להראות אם דרך ר' יוסף קמחי היא דרך סלולה אם לא כי ללמודנו

הקדושה יש תכונה מיוסדת לא יתערב בה זר ואין למדין עליה מלשונות אחרות ובפרט מלשונות אשר מגזע אחר יצאו, רק להעיר באתי כי מעשה ר' יוסף עשה רושם הניכר אם גם ספרו לא נקבע בדפוס.

גם הוא היה הראשון אשר סדר את משקלי השמות אחד לאחד כאשר העיד עליו בנו הרד"ק והלך בנתיבו, הוא למד דעת כי תוספת וי"ו נו"ן בסוף השם הוא סימן הקטנה כמו אישון מן איש והובאו גם דבריו אלה בספרי הרד"ק, גם חקר אחרי הזרות אשר נמצאו בפעלים ויגע לבאר ולהרבה סלל לו דרך אחרת מכל אשר היו לפניו כאשר נמצאו דבריו בספרי בנו הנזכר. עוד היטיב להשכיל ולשים עין פקוחה על דברי התפלה ושירי המשוררים ועל הלשון השגורה בפי האנשים ובפרט בפי לומדי התלמוד אם הם כפי חקי הלשון כאשר כבר קדמהו בזה רבנו יונה בעל ס' הרקמה. הנה כי כן דבריו בהקדמתו לס' הזכרון (כ"י מינכן דף ק"א א' וב'): ועל אחת כמה וכמה יש חובה עלינו לדקדק בלשוננו, ולגלות הגיוני תורתנו, שהם דברי אלהים חיים, ושלא נטעה בתפלותינו, ולא נשגה בזמירותינו וכו' ע"כ, על כן לא סר מלעורר על שגיאות כאלה כמו על מלת מקש (כ"י ק"ד א') בדברו על שרש לקש וז"ל: והעם מונו מִקש שיסוד המ"ם בחירק והקו"ף בדגש בעבור הלמ"ד ודינו מִלְקש בשקל משכן מקדש, ויתכן לומר מֵקש . . . בשקל מֵטַע דינו מִנְטַע . . . והאומר מֶקש בסגול טעות הוא בידו לפי שישקלנו בשקל מֶכֶר שהמ"ם בו שורש ומ"ם מקש תוספת ע"כ (ודומים לו דברי הרב ר' אפרים הובאו במדרש שמואל סוף פ"ד דאבות), וכמוהו על מלת תשבחות וז"ל (כ"י ק"ב א'): ולא יתכן לומר בלשון עברי תי"ו ואחריו וי"ו אלא באותם שהם ממשלי הפ"א [א"א הר"ר יוסף קורא לפעלים אשר יש להם אות אינה נראה תמיד כ"א פעם נופל ופעם מתחלף עם אחר אשר יקראו הראשונים עלולים והאחרונים נחים. או חסרים, יקרא הוא להם משלים כלו' כי הם מוכים במשלה, ועל כן יאמר פה כי רק השמות אשר הם מגזע משלי הפ"א הם נחי פ"י (או פ"ו) ובאו בתי"ו וי"ו בראשם כמו תולדה תוצאה ואחרים כמוהם, אך היות תי"ו וי"ו נוסף בראש המלה על שרש שלם זר בעיניו] על כן טעה האומר מהולל בתושבחות כי דינו ויושרה התשבחות התי"ו בחירק בשקל תפארת וא' מחכמי התלמוד שאלני לפי תומו מה ענין כי ראיתי בתלמוד ירושלמי תושבחות אשר וי"ו וחירק תחת התי"ו ע"כ [א"א א"כ היה לפניהם תלמוד ירושלמי מנוקד!], גם על ניקוד מנחות שם עינו (כ"י ק"ח ב') ונטה מדרך הקריאה השגורה באמרו כי שם מנחה נגזר מן נחה ודינו בקבוץ מנחות המ"ם בחירק והנו"ן בשוא וכבר הביא דבריו הר"ר ליב דוקעס בספרו על לשון המשנה דף 29 וגם אני דברתי על הדבר בספרי על לשון המשנה

(ואז לא ראיתי עדן ס' הזכרון) דף 33 והבאתי שם דברי הרד"ק והר"ר שמשון הנקדן והר"ר שלמה הכהן ועוד יש להוסיף עליהם ר' אהרן בן יוסף הקראי בספרו המבחר בראשית ל"ב י"ג. וכן השיג (כ"י קי"ג ב') על האומרים בתפלה ו ש ב ח ך הוי"ו במלאפום השי"ן בשוא והבי"ת בקמץ והנכון וי"ו שואית שי"ן חרוקה ובית שואית והביא דבריו ר' אליהו בחור בנימוקיו לשרש שבח ור' שבתי סופר בהערותיו לשער השיר אשר בסוף ס' מהלך שבילי הדעת לר' משה קמחי. וכמוהו השיג על האומרים ע ר ו מ י ם בחולם במקום קבוץ ולהיפך י כ ו ל י ם במלאפום במקום חולם ואלה דבריו (כ"י קי"ד א'): וטועים האומרים בברכות מלבים ערומים בחולם לפי שאלה הגזרות לא תתחלפנה מן הכבדים לקלים ולא מן הקלים לכבדים כי הכבדים מסירי וי"ו והם נבלעות בדגשות הלמ"ד וכאשר לא יתכן מן קרוב קרובים בדגש ובשורק כן לא יתכן לומר מן אדומים אדומים בחולם . . . . יכול במשקל גדול ורבים יכולים במשקל גדולים והאומר יכולים בשורק טועה ע"כ. גם לא נכון בעיניו נוסח האומרים בתפלה ו ה מ ק י ץ ר ד ו מ י ם אמר ז"ל (כ"י קל"ג ב'): והרבה בני אדם טעו במלות הספקיות אשר לא הכירו דרך האמת ולא ידעו בחור בטוב בדברם בבודדים [א"א כן קרא לפעלים העומדים] כמו עוברים [א"א כן קרא לפעלים היוצאים] כמו האומר בתפלתו המקיץ רדומים. כי כל הקיץ מקיץ שבמקרא כולם בודדים ומי יתן והיו מקיצים משנתם ברשותם כי כלם בודדים . . . ואין הפרש בין עורה והקיצה כי שניהם בודדים אך העובר יעיר ומעיר . . . . ואם תאמר למה לא נאמר מן הקיץ הקיץ לאחר, הרי נתברר כי שתי לשונות הם אחת במקיץ שהוא עצמו היקץ ואחת במעיר אותו כמו שנמצאו שתי לשונות בלשון שתיה והשקאה כי השותה הוא השותה מים או יין והמשקה הוא המשקה שנותן לו לשתות ולא תוכל להחליף אותם לאמר מלשון שתה השתני אלא השקני ולא משתה אלא משקה ולא תאמר שקה שקית במקום שתה . . . הרי שתי לשונות . . . ועוד שנית טועים שאומרים רדומים כמו שטועים במקיץ כי רדומים אין בעברי כי אם נרדמים נרדמתי על פני מה לך נרדם . . . וטעה האומר שם בנימין צעיר רודם מלשון תרדמה כי ענינו רודה בהם ע"כ. וכבר הגיד לנו בנו הרד"ק כי כדומה תפש ר' יוסף גם מהולל גדול (הוא הר"ר משה ן' עזרא) באמרו הקיצוני רעיוני ואישוני נרדמים והרד"ק השיב עליו (מכלול ד"ק ויניציאה כ"ה ב'). עוד תמה (כ"י קל"ה ב') על מלת מ ס ו ב י ן הנמצאת בתלמוד והנקראת מ"ם בשוא והסמ"ך בקבוץ כאלו הוא בינוני פעול מבנין פעל הכבד ומשמו סבה ובאמת השרש סבב והבנין הוא הפעיל והוא בינוני פועל ודינו מסיבין הסמך בחירק או פעול ודינו מוסבין כמ"ם שרוקה והסמ"ך פתוחה והביאו דבריו הר"ר שבתי סופר בהערותיו לס' מהלך בהפעיל לפעלי הכפל והר"ר ליב דוקעס בספרו הזכר דף 125. גם בפירושו על משלי

תפס את הפייט שאמר במי כמוך שעשה: ויוסף על אחיו הוציא דבה, כי המוציא דבה הוא מדבר שפת שקר ויוסף היה רק המביא דבת אחיו כי אמת בפיו, וכבר הביא דבריו ר' ליב דוקעס (אריענט 1850 לב"ל 23 דף 356), וכן השיג גם על ר' משה הכהן גיקטיליא מתרגם ספרי ר' יהודה חיוג בקראו לפעלים היוצאים בשם מתעברים ואין זה כ"א ל' עברה וזעם, וגם דבריו אלה הביא החכם הנ' (שם לב"ל 24 דף 376), וכמוהו תפס את הפייט האומר: לבי יהגה לענות, כי יגע לקבול תלאות במחשבו כי מלת לענות (למ"ד פתוחה ועי"ן בח"פ) הנמצאת במשלי בפסוק לב צדיק יהגה לענות הוא הקבוץ מן ראש ולענה ואינו כן כי יהיה דינו, למ"ד שואית ועי"ן קמוצה, וגם דבריו אלה הביא החכם הנזכר (שם שם דף 379), ולהיפך הציל את ר' משה בן עזרא בהשתמשו במלת ערה נקשרת עם את בלבד ולא עם את פיו ותמהו על זה והוא הראה כי נמצא כמוהו במקרא כאשר ספר לנו הר"ד בתולדות ר' משה בן עזרא (דף 17 ע"ש בהערה ודוק היטב והבר הדברים שם כי ערבנם הוציא לאור). ודי בזה להראות שקידותו וחריצותו של ר' יוסף קמחי איך טרח ויגע להוציא הדברים לאמתם ולהסיר כל מכשול בלשון וכל שגיאה מפי אנשי דורו.

הן אמת כי אם גם נחזיק טובה לאיש בעבור השתדלו להתאים את חק הלשון כאשר נמצאהו מתוך ספרי הקדש עם הלשונות השגורות בספרי התלמוד ובפי לומדיהם, בכל זאת לא נכחד כי לפעמים ירה את השני מן המטרה ולהלאה, כי כלל גדול יסדו קדמונינו כי ל' תורה לחוד ול' חכמים לחוד וחוקי הלשון נשתנו ברבות הימים ונפרצו חקי הברת המלות ואין כחות בידינו לחקוק ולשנות כל הנמצא אשר נראה כזר בעיני המדקדק האסור בכבלי חוק הלשון כפי אשר נמצאו מושל בעת שבת אבותינו על אדמתנו או כפי המנהג שהנהג בניקוד ספרי הקדש כפי אשר הם בידינו. אין פה המקום להעמיק בדרוש הזה, אך על אחת ושתים אעיר פה כי הוא נכבד בעיני ולאוי ונכון הוא לגלות על זה אזני החוקרים למען ישימו מעיינם בו. כבר נודע כי הביא לנו איש עברי והוא קראי ושמו הטוב הוא אב"ן רש"ף ר"ע אברהם בן ר' שמואל פירקוויץ (זכרה לו אלהיו לטובה) מארץ הכוזרים ספרי המקרא הנכתבים בסוף המאה השביעית לאלף החמישי ובהם נשתנו הנקודות והטעמים מאשר נמצאו בספרינו ולא בלבד הצורות מתחלפות ומקום מושבן כי גם דרכי הניקוד וחוקותיו משונים הם בכמה דברים מדרכי הניקוד בספרינו, והנה לנגד עינינו ס' חבקוק כפי הניקוד הישן הזה גם סוף מלאכי ואיזה פסוקים מס' ישעיה ובידי גם איזה פסוקים מס' דברים וכבר רשמתי עליהם בספרי אבהאנדלונג דף י"א והערותי שם כי בניקוד הישן הזה מצאנו חוק ולא יעבור כי ערך הסגול אל הפתח הוא כערך התנועה החטופה הנקראת במכונה אל התנועה הרחבה הנקראת בשמן ובהעמדת קול, ועל כן בכל מקום

אשר יבוא בנקודנו פתח הנקרא במרוצה נמצא סגול בנקוד הישן ולהיפך כל סגול הנקרא בהעמדה ישתנה שם לפתח, על כן כל שי"ן ובינוני פועל בהפעיל אשר אנחנו נוציאו בפתח, מנקדו הניקוד הישן הלזה בסגול כמו תביט (חבקוק א' ג') הת"ו בסגול, מכתיר (שם ד') המרבה ומכביד (שם ב' ו') המ"ם בסגול וכן מלה זעירא בפתח המוקפת כמו על ועד ואל תמיד בסגול, וכמוהו כל מלות כאלה אשר הפתח נקרא במרוצה כמו שמתו יסדתו (שם א' י"ב) מכמרתו (שם ט"ו) משמרתי תוכחתי (שם ב' א') וכדומה הרבה. ולהיפך כל סגול המעמד כמו הסגול הראשון במשקל פעל הנקרא אצלנו בשש נקודות או כל כינוי כם כן וכל כינוי יך הוא כינוי יחיד הנוכח אל רבים וכל סוף פעולה מנשי. למ"ד ה"א המנוקד אצלנו בסגול וכדומה כולם יבואו שם בפתח כי הטעם עליהם כמו לנגדי (נו"ן פתוחה) בימיכם (כ"ף פתוחה) ארץ לרשת ממנו (מ"ם פתוחה) ערב כנשר פניהם (ה"א פתוחה) ואספה ימיה (פ"א ויו"ד שניה פתוחות) ורבים כמוהם ימצאם הדורש. אך יעמוד הפתח במקומו אם גם איננו מעמד בטעם אם יבוא אחריו ה"פ או דגש, ויש עוד כללים היוצאים לנו מהדיוק הנכון ואין פה המקום לעמוד עליהם ואך הכלל הגדול הוא החוק אשר ערכתי למשפט כי לפתח הרץ במהרה סגול יקרא ולסגול העומד בכבדות פתח יקרא. וזה דבר המנקדים הראשונים האומרים פתח קטן במקום סגול כי ערכו כאשר אמרנו אל הפתח כערך תנועה קטנה אל הגדולה. ועוד אחת מצאנו והוא נלמד עם המדובר עד הנה והוא כי הברת השוא אשר תמיד בפי המדקדקים הראשונים קרובה אל הפתח עוד תקרב אל הברתה בהיות מקומה אצל אחת מאותיות הגרון הם אחה"ע, ובעלי הניקוד סימנו את ההברה הזאת הקרובה עוד יותר אל הפתח בהליכם עוד פתח אצל השוא ונקרא שמו חטף פתח והנה הוא פתח חטוף ר"ל נקרא במרוצה. והפתח הקל הזה גם הוא אצל בעלי הנקוד הישן הזה כפי משפטם סגול וככה נמצא אותו שם תמיד בנקודת סגול כמו אשר חבקוק תאמינו ויעבר הלוא וכדומה אותיות הגרון האלה מנוקדים בסגול, והנה גם דרך לשון סורי לנקד האלף הבא בראש התיבה בלי תנועה בסגול או בצרי כי אין הבדל ביניהם בלשון סורי. וכי תשמור בלבך כללי הניקוד הישן האלה תדע ותשכיל מוצא דבר ההברה השגורה בפינו בלשון תלמוד הכשר הקטר הפסד הקדש וכדומה הה"א בסגול והוא מקור מן ההפעיל ונהפך לשם ודינו לפי חקי הנקוד הנהוג בינינו לפתוח הה"א ויבוא מדקדק ויאמר אין זה כ"א טעות שמצוי בפי האנשים, ובאמת ההברה ההיא היא כפי הנקוד הישן אשר נשמר משם אל פה במלות האלה אשר לא נמצאו בספרי קדש ולא נשתנה נקודם בכתב ולא נשתנה הברתם בפה כי המשקל הזה הוא משקל הפעל אינו מצוי במשקלי השמות בספרי הקדש והוא רק משקל תלמודי על כן נשארה הברתו כאשר היתה מקדם ולא נגעה בו יד המדקדקים האחרונים. ואם תאמר עוד ומי הגיד לך כי ההברה השגורה

בפי אנשי דורנו היא הברה ישנה הלא אנחנו עם מפוזר ומפורד וגלינו מארץ אל ארץ ונשתנה הכתב והלשון ומי יאמר לך כי נשארה הברת המלות בפה כבימי קדם? על זה אשיבך אין קורא משכיל ואקוה כי ייטבו דברי בעיניך. א' הן באמת יפלא כי בכל הארצות יסכימו האנשים על שום זה בלי פרוד ובלי מחלוקת, הכי ניקוד כזה אם אין לו יסוד ולא משען יהיה לגוי חזק בין האנשים יבטחו בו ולא יסורו ממנו, בודאי לא במקרה נפל הדבר כ"א לב כל משכיל יכריחנו לאמר יש מקור לא אכזב לדבר. ב' הנה על ההברה הזאת גם בימי קדם הוא כי במשקל הזה הוא משקל הפעל יפול לרוב הפ"א המנוקד בשוא אם הפועל מפ"נ כמו מן נתר נשק נקף יאמרו התר השק הקף ולרוב בפרט בכ"י הישנים נמצא אז המלה ביו"ד אחרי הה"א כמו היתר הישק היקף וכדומה והיו"ד הזה הוא הנקרא אם הקריאה לסימן כי הברת האות הקודם בחירק או בסגול או בצרי, ואם ההברה בפתח מה ליו"ד עם הפתח תחת הה"א, על כורחך היו"ד מנוקד בסגול ובא היו"ד להורות עליו. ואם תאמר והלא אתה בעצמך אמרת כי גם בניקוד הישן הפתח הנקרא במלואה אם יבוא אחריו דגש אז סימנו פתח א"כ גם פה בספרים אשר ידגשו הנקוד בפתח גם לפי כללי הנקוד הזה? גם על זה אענך, לא כי המשקל הזה הוא הפעל שמו משפטו התמידי להיות הה"א בסגול ונשארה גם בספרים כמו בשלמים ולא תשוב לעולם פתח כי כן דינו. ג' ואם לבך עוד מפקפק ותשוב לאמר מי יעיד היום על הברת המלות המשוללות מנקודות איך היו בימי קדם, אולי במאות האחרונות נשתנה ונתחזק המנהג הרע הזה בפי עלגי לשון כאשר מצאנו כזה וכזה, ואמות הקריאה האלה אשר אמרת מי ישען עליהן וכי ספרי התלמוד ספר תורה מוגה הם אשר השגיחו עליו ומנו כל חסר ויתיר אין זאת כ"א השערה תלויה בשערה? עוד אביא לך עדים נאמנים כי גם לפני שש ושבע מאות שנה ויותר כבר היתה הברת המשקל הזה ככה בפי הסופרים והחכמים גם בין אחינו הספרדים אשר דקדקו על לשונם ומבטאם. העד הראשון כ"י אשר נכתב שנת תת"כא והוא בידי ידידי החכם הר"ר שד"ל (וכבר דבר עליו בספרו בית האוצר) ובתוכו נכללו גם הגהות דונש על רס"ג ובתוך הגהותיו אלה ר' דונש וז"ל: ועוד פתר (כלו' רבינו סעדיה) בְּגָד (בראשית ל' י"א) בא הַגֵּיד ונתברר וכו' והוא השיג עליו כי עשה מלת גד כאלו הוא הפעיל, ונקוד מלת הגיד בשני צריין הוא כן בכ"י ואין זה כ"א הברתנו (לפי מבטא הספרדים אשר לא יחלקו בין צרי לסגול) כי לפי דקדוק לשון העברי היה צ"ל הה"א בפתח. העד השני הוא ר' שם טוב בר אברהם בעל מגדל עוז והוא משים לפי תומו במ"ע על מ"ת להרמב"ם ה' שבת פי"ז ה"ט וז"ל: מתוך דבריו (ר"ל של הרא"בד) נראה שגורס שהכשרו בלא יו"ד בין השי"ן והרי"ש ונוקד השי"ן והה"א כל אחד בקמץ קטן (ר"ל בצרי) וכו' וכו' א"כ הנה לך שני עדים נאמנים כי גם לפני שש ושבע מאות שנה

היתה הקריאה ההיא דבר פשוט בין אחינו הספרדים ומי יאמר כי כל זה נפל במקרה? אין זה כ"א נקוד ישן אשר עמד על מקומו במלות תלמודיות הבלתי נמצאות במקרא ולא שם לב מנקד ומדקדק עליהן לשנות הקריאה הישנה כפי החקים הפרטים אשר הניחו המנקדים הראשונים. — ויסוד גם הוא הדבר בעצמו בח"פ אשר קראו לו הראשונים סגול ונמצא גם כזאת באיזה מלות אשר לא נמצאו במקרא ומצויים בספרי התלמוד בלבד וכן מלות איברים ואימורים הקבוץ מן אבר ואמור (בינוני פעול) וגם להן אם הקריאה יוד וההברה בינינו נוטה עוד יותר לצרי ועמדו החוקרים על הדבר הזה ג"כ תמהו ויש אשר צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. וגם פה יעיד דונש על ההברה הישנה הזאת אם גם דשה אותה באמרו בתוך השגותיו הנזכרות וז"ל: ואני אומר כי קבוץ אבר אברים ואינו כאומרים איברים. ע"כ וכן תמצא לר' שלמה בן גבירול בראש אזהרותיו אשר משקלן יתד וארבע תנועות תמצאהו אומר: במספר איברים וא"כ האלף מתנועע בתנועה לא חטוף בשוא. וגם ההברה הזאת היא נקשרת עם הניקוד הישן הזה לקרוא כל ח"פ סגול או צרי ושינו אותו אח"כ במקרא והשאירוהו על מתכונתו במלות הנמצאות רק בתלמוד ע"כ לחנם ערך הר"ר שי"ר את מליו נגד הדעה הזאת וטען למה לא נמצא גם אבנים אנשים אבלים וכדומה ביו"ד אחרי האל"ף ונאמר לו על כי המלות האלה נמצאות גם במקרא והרגילו בהן כפי הניקוד החדש בח"פ וא"כ אין מקום ליו"ד את הקריאה לא כן במלות השתים הנזכרות (ויש עוד כמוהן בכ"י ובפרט בתרגומים) אשר ישתמשו בהן רק בעלי התלמוד אותן הניחו כפי הברת הניקוד הישן. *) ודי בזה לעת עתה להראות כמה יקרה המגילה הנכבדה אשר הוציא לנו האיש אב"ן רש"ף מן הניקוד הישן אשר לא ידעו ממנו המדקדקים המתבוננים בחקי הלשון. **)

*) והנה מצאנו לר' יונה בספרו הרקמה דף קכ"ד דברים קשי הבנה וגם הם נראים מקיימים את דברינו, והוא כי אחרי העירו שם כי במלת מלת אבל המנוקד בשתי נקודות גם במשקל אשר האל"ף בקמץ והב"ית בצרי במלת אבל מצרים (בראשית נ' י"א) וכי המלה הזאת במקרא סובבת גם בהסמכה לא נשתנה ונשאר האל"ף קמץ איננו חטוף ובזה מוסיף לאמר וז"ל: ולשון התלמוד הלשון שזה ר"ל אבל מצרים בבלתי סמיכה גם כן בגירסת חכמי ארצנו בהתחכמותו אבליו (מ"ק י"ח) ע"כ והמוציא לאור נקד מלת אבליו האל"ף בקמץ, ולי נראה פי' מאמר ר' יונה כי גם בל' התלמוד יאמרו מלת אבליו בלי שנוי הנקוד אם גם הוא נסמך ר"ל בצרי ונלמד עם כינוי ויאמרו אבליו האל"ף בצרי ולא בח"פ כמשפטו ויחזיקו בצרי כאשר הוא ביחיד נפרד, והוא הדבר אשר ידענו כי קראו צרי או סגול במקום חטף פתח.

**) מלבד מה שהעירותי כבר בקצרה על ענין הנקוד הזה בספרי פרשנדתא עוד הבאנה הערות אחרות עליו במחברת התשיעית לכרם חמד להר"ר שניאור זקש אשר חלה בקרוב, ידרשן הקורא משם. — ופה המקום להודיע לאוהבי המחקר כי ראיתי את כתבי האיש אב"ן רש"ף אשר כתב בעל מסעו ועל השתדלותו לגאול ספרים יקרים יפים ועל המגלה אשר מצאהו ואיך באתם

נסות אל ר' יוסף ונאמר כי דבריו בדקדוק הלא המה כתובים על ספרו ס' הזכרון אשר ישנו בכ"י בכמה בתי גנזי ספרים וגם במינכן, ויהי מדרך ר' יוסף לכנות ספריו בשם אשר השתמשו בו כבר כתבי הקדש עם מלת ספר, ובעבור כי כבר נכתב ספר זכרון לפניו (סוף מלאכי) על כן גם הוא קרא את ספרו כן. וכנראה חבר עוד הוספות על הס' הזה ויקרא את שמן חבור הלקט והביאו הרד"ק במכלולו (דוו"ק קמ"ז א') ובשרשיו ש' עבר. וזכר הס' הזה האחרון לא מצאתי עוד אצל מחבר אחר אך בס' הזכרון השתמשו המדקדקים ויזכירו את שמו בכבוד כמו בעל ס' דקדוקי הש"י והר"ר אברהם דבלמש בספרו מקנה אברם והר"ר אליהו הבחור בביאוריו למכלול ולשרשים ור' שבתי סופר בביאוריו למהלך ור' שלמה ידידיה נורצי בשער המאליך בספרו מנחת שי ובימינו הר"ר ליב דוקעס גם הוציא לאור מקדם את ס' השרשים לרד"ק. גם הוא הזכיר כה וכה את המדקדקים הראשונים אשר ספריהם היו לו לעינים, הלא המה: מנחם (בן סרוק), המורה הגדול ר' יהודה בן חיוג, רבינו שמואל הנגיד, ר' שלמה אבן גבירול, ר' יונה או מרון בן גנאח, ר' יצחק לוי הוא בלי ספק המעתיק שרשי ר' יונה אל ל' עברי בעל ס' המקור ואולי גם המחבר אשר הביא לנו הר"ר ליב דוקעס כמה משיריו שירי הדונים והמרדון, ר' אברהם בן קניל כאשר נכתב שמו בכ"י מינכן וכפי עדות הכומר די רוסי בן קמניל וכפי השערתי אשר ערכתי כבר בספרי על דיואן ר' יהודה הלוי הוא הפר ר' אברהם בן מאיר בן קמניל אשר על צואריו שם ר' משה בן עזרא ענק שיריו וגם ר' יהודה הלוי נשא את שמו על שפתיו, ועוד (ר' שלמה) בעל הפרחון. ומלבד אלה אשר נזכר שמם בתוך ס' הזכרון מצאתי עוד בשאר ספריו: ר' סעדיה גאון, המתרגם ספרי חיוג הוא ר' משה כהן בן גיקטיליא, ר' אברהם בן עזרא גם הוא מתרגם הספרים האלה, ר' יעקב הלרסתי הוא רבנו תם המכריע בין מנחם ודונש, עוד הזכיר את תלמידו ר' יוסף בן

---

תמנם נשא את העול הזה על צוארו והשתוממתי על המראה. והא לך מה שכתב בשנת תר"ב אל אוהבו ורעו המנוח הר"ר בצלאל שטערן ז"ל באדעססא וז"ל: ידעו כל ישראל שאין כחי עתה ככחי אז ולא בימים הראשונים אני עתה לבני ישראל כי מיום השתברי עמך הוכנו לעוף אהבה מים רבים לא יוכלו לכבותה וכו' ונרים האמת והשלום לא תמנע לעולם ברא לי אלהים לב טהור ורוח חדשה רוח נכון לדרוש טוב לכל ישראל רבנים וקראים לחפש ולבקר במסתרים ובמחסקים קדמוניות חכמי ישראל ואפילו בירושלם ובדמשק ובמצרים ובבבל הנני מוכן לנסוע אם ישלמוני חברת שוחרי תושיה עם איש חכם אשר כמוך לדרוש ולבקר ולחפש (ע"ד יגעתי ולא מצאתי אל תאמן) קדמוניות ישורון משנה ומקרא ושאר דברי חפץ מעורי קדמוני רבנים וקראים בכ"י אולי אלה תועלת כלל והיו שני העצים לאחדים ביד והיינו לעם אחד כי רבה שנאה לא כפשנו, ואם שגיתי מלפנים במה שנדפס מודה ועוזב ירוחם ח"ב. ע"כ דבריו הנעימים ומי יתן ויחלו דבריו והכתבו על פני חוץ כי אלים הסיג מתמונים יקרים כ"י. ישנים מאד לא ידע איש מהם ולא הכיר את טובת בעליהם.

זבארה משלי ה׳ ע׳ וכה דבריו: ושנותיך לאכזרי פי׳ התלמיד ר׳ יוסף בן זבארה ושנותיך מה שטרחת בכל שנותיך ומה שיגעת ועוד פירש ע"כ, עוד שם ל׳ ל"א: ור׳ יוסף בן זבארה תלמידי פיר׳ ומלך אלקום עמו לא יכול אדם לקום כנגדו ע"כ. וכבר אמרו כי בן זבארה הלזה היה רופא ספרדי והוא בעל ס׳ שעשועים וידידי הר"ש שטיינשניידר כתב עליו באינציקלופידיא הגדולה (חלק ב׳ מחברת ל"א דף 93 והבאים). *) — עוד נמצאהו אומר למשלי ו׳ ו׳ וכו׳ כדברים האלה: לך אל נמלה עצל ואל תהי עצל ראה דרכיה קלה ומבוזה ולמד דרכיה, אשר אין לה קצין והיא מעצמה תלא לבקש מחיתה בזמן שיודעת שמזונותיה מצויין, הנה דרך אחד, והוא אמר ר׳ ברכיה אמרו אנשי החכמה כי לא שעשה על ומצר ויגיעה מזונותיה (אולי צ"ל למזונותיה או ותגיע מז׳) ע"כ והמלות האלה מן מלת "כי„ והלאה הן מנוקדות בכ"י לרמז כי הן מן דברי ר׳ ברכיה, והנה כל קורא ישער בהשקפה ראשונה כי הביא פה דברי ר׳ ברכיה בר נטרונאי הנקדן בעל ס׳ משלי שועלים אך לא מצאתי כדברים האלה בכל הספר הזה ויוכל להיות כי הוא בספר אחר לר׳ ברכיה הנקדן אשר חבר עוד ספרי מוסר ובלי ספק הביא משלים לחזק דבריו, אך גם הזמן מתנגד אם גם באמת אין להחליט על זמן ר׳ ברכיה הנקדן הזה. ורחוק בעיני לאמר כי הדברים הם הוספת מעתיק, ואשר ירצה כ"י אשר הוא יכריע כמוני היום המכריע כי דברי ר׳ אשר בר מנחם הנמצאים בכ"י בודלייאני למשלי כ"ד י׳ והביאם הר"ר ליב דוקעס (אריענט 1850 לב"ל 25 דף 390) הם הוספה כי לא נמצאו בכ"י מינכן.

הנה בא אל ביאורי כתבי הקדש אשר חבר ר׳ יוסף קמחי וגם הם נכבדים ויקרים מאד, אך גם הם כמה מהם נאבדו וכמה נשכח כמעט זכרם. כפי הנודע היה ר׳ יוסף הראשון אשר החל בארץ פרובינצה לסקל הדרך ולהסיר גם ללכת בעקבות הפשט, כי לפניו היו שם דרשנים כמו ר׳ משה הדרשן בעיר נרבונה ור׳ יהודה בן משה הדרשן מעיר טולושא (** אשר הלכו בדרך הדרש והמציאו

*) ודע כי הרמ"ם העיר שם כי לא מצא בכ"י בודלייאני למשלי ה׳ ע׳ נזכר שם התלמיד הזה ועל דבר משלי ל׳ ל"א לא העיר כי לא ידע ממנו, אך כתב שם עוד כי הכ"י הבודלייאני הזה הוא נעתק בימים אחרונים והוא בתכלית הקצור אשר ממנו ר׳ כי נתקצרו בו דברי המחבר וע"כ אין לסמוך עליו נגד דברי כ"י מינכן הברורים.

**) כבר דברתי עליו בספרי נטעי נעמנים והוספתי בספרי פרשנדתא בחלק העברי בסג"פ לדף 11 ורמזתי שם גם על הדברים הנמצאים על שמו בס׳ מחזור כ"י ועתה אערכה הדברים לעיניך כלשונם. בס׳ מחזור כ"י כתב ר"י קרא על פיוט שושן עמק וכו׳ ה"ל. גם התקפה יהודים. ז"שה ויחד תהיה לך על אוריך על התפלה שהיא אוריך . . . אמר להם הקב"ה לישראל היו מזכירין לפני אומות העולם בראש התפלה שאין להם יחד תקומה להתלות כהזכרת אתם . . . והיה בעבור זאת כשחמותו הונח גלות ומסרה ונטחה בזוכרת אתם בראש התפלה ושנת מד ה׳ אלהיך וגו׳ וכפים את לאחך את עוניך כדכ׳ אם כהן פ׳ את לולא בנות ליון וגו׳ כן פי׳ אמי אבא ר׳ מנחם

מדרשים חדשים, ורק בארץ צרפת הצפונית היו מגדלים יורדים אל עומק הפשט וחקרו על תכליתו הלא המה ר' מנחם בן חלבו, ר' שלמה בר יצחק נודע ביהודה ובישראל גדול. שמו בשם רש"י, ר' יוסף בן ר' שמעון קרא בן אחי ר' מנחם, ר' שמואל בן מאיר הנודע בשם רשב"ם, ר' יעקב אחיו איש תם ור' יוסף בכור שור, שני האחרונים בני דורו של ר' יוסף קמחי. אולם מכל אלה לא נמצא זכר בספר הקמחי, שם הדרשנים בני ארצו לא נשא על שפתיו כי רחק מדרכיהם, ואת הפשטנים הצרפתים לא ידע כאשר גם בן דורו הספרדי הראב"ד הלוי בעל ס' הקבלה לא ידעם, לא ידעו את מנחם ואת שלמה ואת שמואל לא קראו בשם ולא הכירו את יוסף בן שמעון ואת יוסף בכור שור רק אחד היה יעקב אשר שמו ותהלתו הלכו בימיו למרחקים וכבודו הגיע עד אזנם, אותו זכר ר' יוסף קמחי בשם ר' יעקב צרפתי והלה את הכרעתו בין מנחם ודונש גם שמע את שמעו הראב"ד הלוי, ואל יפלא בעיניך כי ספרי המפרשים הגדולים האלה לא הגיעו אז אל אנשי פרובינציה וספרד כי הלא גם בדור אחרי ר' יוסף קמחי בנו הרד"ק לא ידע מתורתי אנשי צרפת זולת פירושי רש"י והוא מדרכו להזכיר כל אשר נעשה לפניו ולא יפתח פיו על הגדולים האלה, אין זאת כ"א על אשר לא ידעם ולא ראה את ספריהם. *) וילך יוסף בדרך הספרדים אנשי ארץ מולדתו אשר נגזר עליו (או על אביו) לעזבה אך לא בחר בדרך הפילוסופיא. אם גם ידע אותה והליך בדרכי הטבע ונגלו לפניו מהלכי השמים בחכמת התכונה, אולם לא שם עליהם מוקדות פירושו כי אם בחר בפשט הפשוט לבאר את דברי הכתוב כפי קשר הענין. בפירוש המלות לא מאס בלשון ארמי ולשון ערבי כי אם קרבן לגלות מצפוני הלשון העברית ובפירוש הענין יהיה אל המטרה הנכונה בקולר ועלין. יכאב כל לב משכיל כי לא נתפשטו ספריו, כי הוא הראשון אשר הורה דרך בארץ פרובינציא דרך מיוחדת רחוקה משני הקצוות, הקצה האחד הוא להפליג ולהתאים דברי המקרא עם חקירה עמוקה השואבת מימיה מבארות חכמה זרה בלי להבדיל בין התכונה המסוגלת לספרי הקדש ובין טבע החכמות הערוכות בתוך ספרי המחקרים היונים, ואל הקצה הזה נטו רוב מפרשי התורה הספרדים, והקצה האחר הוא (אם נדבר ממפרשים ולא מדרשנים) דרך המאמינים לתומם בלי דעת גם ספרי החכמות והנשענים רק על השכל הפשוט המוטבע בתוכם והוא דרך חכמי צרפת. אך ר' יוסף קמחי הוא ובניו וכן

---

בר חלבו אחיו של ר' יהודה בר' משה הדרשן ז"ל ע"כ בכ"י אחרונות וכדברים האלה מצאתי גם בכ"י מינכן סי' 346 רק נשמט שם הלא בשגגת המעתיק, ועוד בכ"י מינכן הלזה ח"ל: הרי מורלהא ונגלה מעיל סיונה, ר' יהודה הדרשן דורשו כך הרי על ישראל שאינו הייתה מורלה מקבלת מורלאו של מקום ב"ה כיה' נגאלה כמו העיר סיונה קפיר שניצאה עליה יונה בן אמיתי היא כיונה שקבלה מורלאו ומורה לשובה ובכך נתיישבה ע"כ. וזה אוכל ג"כ לשפוט על קנון דרשו ר' יהודה הדרשן הזה.

*) בארתי הענין הזה בהמחברת השמינית לחכם הוא אשר לה"כ בגילוי ישם דף 47 ובו'.

בני משפחת תיבון (אם גם בלשון אחר) והרבה מאנשי פרובינציה אשר הלכו אחריהם עינם משוטטת בכל עבר למדו מכל אדם כאשר תלקטנה הדבורים מניצני הפרחים ויהי לדבש בתוך מעיהם כן לקחו אוכל הביאוהו ממרחק ויעשוהו לתבשיל מוכן לכל אדם, לא מקרב לבם הוציאו מלים כי אם למדו את אשר למדו אך בסדר נכון ובבחינה מושכלת, ויאות לקרוא את שמם מלומדים כאשר יאמר האשכנזי: Gelehrte. כן דרך ר' יוסף והוא עם הראשונים נמנה אשר החלו לדרוך בה.

ספריו בפירוש המקרא רבו וכמעט שם עינו על כל ספרי תנ"ך: הוא שם תורת אלהים מפורש ויקרא את פירושו כפי דרכו לכנות את שם ספריו בשם נמצא כבר במקרא עם מלת ספר: ספר תורה, אך שמו נזכר והספר אבד רק לקוטים ממנו באו אלינו בכ"י די רוסי סי' 166, וגם בנו רד"ק ור' יעקב בעל הטורים הביאו פה ושם את דבריו. — הוא פירש את ספרי הנביאים ויקרא את שם הפירוש ספר המקנה (ירמי' ל"ב י"א) אך כנראה הוא השם הכללי לכל הנביאים וגם שם פרטי לפירושו על הנביאים הראשונים והשם הפרטי לפי' נביאים אחרונים הוא ספר הגלוי (ירמי' שם) והוא כמו חלק שני לס' המקנה. השם הזה יודיע לנו ר' יוסף בעצמו שתי פעמים בפירושו לס' משלי, הלא כה דבריו למשלי א' ו': להבין משל ומליצה, המשל כמו אותם מלים שנמצאו בכתובים אחרים כמשמען ויש להם מליצה כמו הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך וכמו שני אנשים היו בעיר אחת שהכתוב אינו כמשמעו כי מליצה יש לו על אשר דבר עליו הכתוב על זה אמר משל ומליצה, ודרך משל ומליצה להתבונן איך תחברם כאשר פירשתי בספר המקנה שפירשתי בו פירוש נביאים ע"כ ואלה דבריו למשלי כ' כ"ו: וכבר פירשתי מה הוא חסד ומה הוא אמת בספר הזה ובספר פי' איוב ובספר המקנה בענין רחב הזונה ע"כ ולא זכר הרד"ק את השם הזה אם גם הרבה יביא את פירושי אביו על נביאים. את שם ס' הגלוי גם אותו זכר ר' יוסף בעצמו בפירושו למשלי בד' מקומות ומארבעתם אין הכרע על ענין הספר, ואלה הם: א' למשלי א' כ"ב: עד מתי פתאים, בס' חיוג אמר תאהבו מבנין קל והיה דין התי"ו בשוא וכן האל"ף בסגול יחרדו כצפור ור' יונה בן גנאח אמר כי דין התי"ו בשוא כאשר היא אך האל"ף שהיא בצירי היה דינה בפתח בשקל תדבר תשבת ואמר כי בזה חלוף בתנועה אחת אך בדעת חיוג חלוף ב' תנועות ויפה אמר בס' שרשים של ר' מרון ן' גנאח גזרכו עליג בס' הגלוי הנקרא (!) שהוא מן הכבד ע"מ תדברו תשברו כלו' תחברו (נ"ל תחבבו) הפתיות לאחרים וכאשר לא יכלנו להדגים הה"א נהפכה תנועת האל"ף לקמץ חטף (נ"ל קטן) ושוא תחת התי"ו עומד להעיד עליו וכן

קראתי למאמרי דין הה"א שלו להיות דגושה וכו' ע"כ הנה מדברי דקדוק כאלה אין לשפוט על ענין הספר ויוכל להיות כי על א' מהפסוקים אשר תבוא שם מלת מאשרי או מאשריך או מאשריה נאמרו הדברים והשתמשו במלה הזאת הנביאים במקומות לא מעט. ב' שם שם כ"ח כתב וז"ל: אז יקראונני ישחרונני ב' נו"נין אלה א' עם היוד כינוי המדברת והיא החכמה והראשונה היא הנוספת במלת יזכרון ישמעון ישחרון כאשר ידביקו לכינוי המדבר היחיד יאמרו ישחרונני ואותם המדברים בלא תוספת יאמרו יזכרו בכינוי יאמרו ישחרוני ישאלוני, באלרתי כל זה בס' הגלוי ע"כ גם מקום הדברים האלה לא נודע מתוך ענינם ויתכן כי מקומם על מלות יעזרונהו ישאלונה ישרתונך הנמצאות בירמיה וישעיה. ג' שם פ' א' כתב על חכמות בנתה ביתה (וכבר הביא הדברים הר"ר ליב דוקעס) וז"ל: ושבעה עמודים אלה כבר פירשתים באר היטב בפתיחת ס' הגלוי כי הם שבע החכמות שאדם מכיר בהם בורא עולם וכל מה שבו והם חמש הרגשות שבאדם ושתים שאינן בגופו הגדת המגידים וחכמת הבריאה ובחכמת הבריאה יכיר האדם את עושהו ית' ויקרא החכמה הזאת בערבי עלם אל אלמתכל אל שיאהה בית בנוי ויעיד על בונהו ויביע מעשה ויורה עושה ע"כ. ד' שם י"ד ל' (והביאו ג"כ רל"ד) על הקיבוץ הזר במלת בשרים כ': וחבר מנחם לעומת מגול בשרים (י"ט י') וזה לשון בשר ולא יפה חבר וכבר השיבותי עליו בס' הגלוי ועל ר' יעקב מגרפת שהודה לדבריו בראיות נכוחות ע"כ והם הם דבריו גם למשלי י"ט י': וטעה מנחם בן סרוק ועוזריו שפי' בשרים מן לחם ובשר, והנה גם משני המקומות האלה אין להוכיח ענין הספר ולא יגלה לנו מה משפט ס' הגלוי, גם מדברי הרד"ק במכלולו (דוו"ק כ"ה א') על דבר הוי"ו הנוסף אין להכריע, אך הדברים אשר הביא הרד"ק בשרשיו ערך ארך אשם ושלם כולם מוסבים על פסוקי נביאים אחרונים וגם מקום פי' מלת תשועה הנזכר בערך שוע יוכל להיות בתוך פי' נביאים אחרונים כי גם שם נמצאת המלה. ועם זה מסכימים גם דברי הרד"ק בפי' לישעיה כ"ב י"ב וכו' כי בפי' אמר שם: ועתה אפרש הפרשה כאשר פירשה א"א ז"ל בספרו הגלוי וכו' הדברים נוטים כי תכלית הספר הזה היתה לפרש הנביאים האחרונים האלה. ואל יעלה על לבך לאמר כי כונת הספר ויכוח בדת כאשר חשבו קלי המחקר, כי הלא כל המקומות האמרים אשר הבאתי עד הנה יתנו עדיהם ויענו נגד ההשערה הזאת. גם הר"ר שלמה בן יצחק הגשילה מאנגליטרא בספרו השהם הביא פירוש אבן קמחי בס' הגלוי למלת מזח (ירמי' י"ז ה' כפי עדות רל"ד במכתב האנגלי Jewish chronicle 1849 דף 337) וגם זה יחזיק השערתנו. — והנה הפי' הזה גם לנביאים הראשונים גם לאחרונים לא ידענו מה היה לו כי מלבד מה שהביאו ממנו רד"ק בנו ומפרשים אחרים מתי מספר כמו הר"ר שלמה בן יצחק הגשילה בספרו השהם כ"י הנזכר כבר גם תלמידו

ר' מנחם בן שמעון מפושקיירש בפירושו כ"י לירמיה ויחזקאל כאשר הביא ר"ל דוקעס על שמו (אריענט 1847 לב"ל 33 ושם 1848 לב"ל 14) לירמי' ס' י"ט וכ"ג ל"ו וליחזקאל כ"ו י"א (גם בעל ס' צרור המור פרשת בשלח הזכירו) לא נודע לנו מדבריו ולא נמצא כ"י הכולל פירושיו. אמרו רושמי הספרים כי נמצא פירושו לירמיה באוצר הספרים בקארלסרוהי והוא ירושת החכם הגדול הנוצרי יוחנן רייכלין אשר הפיץ קרני אור בין בני עמו על החכמה היונית, והעברית בשני המאה השלישית לאלף הששי והוא הנלחם גם בעד ספרי הרבנים נגד המעפילים סוכני מסך וערפל האומרים ערו ערו עד היסוד בה, זכרה לו אלהינו לטובה. ואני מאהבתי את ר' יוסף קמחי שאלתי את פי הרב דקארלסרוהי הר"ר בנימין ווילשטעטער ויואל הואיל למלאות את בקשתי ויספם ויגלה חן חן תוכן תשובתו מיום אסרו חג דפסח תרי"ג כי נמצא שם כ"י ועליו סי' 63 נמצא על גבו מיד החכם רייכלין כי הוא קנה את הפירוש הזה אשר לר' יוסף קמחי על ירמי' בשנת רכ"ה והכ"י מתחיל בזה הלשון: בקיעתא דשמיא אכתוב פי' ספר ירמי' מר' יוסף קמחי ז"ל דברי ירמי' וכו' חלקי' זה היה חלקי' בן שפן הכהן שמצא הספר בימי יאשי' ותחלת נבואתו היתה י"ג שנה למלכו ועדין לא שב יאשי' ויהודה מרעתם עד י"א (נ"ל י"ח) שנה למלכו כשמצאו ספר וכו' ע"כ ובסופו נמצא בזה הלשון: ואכרותהו ת"י ושירותיה וכן בלשון רז"ל שקורין לסעודה שירותא וכשנשא אויל מרודך את ראש יהויכין נוה יהויכין והביאו לו עפר ואבנים מא"י ובנה בית הכנסת מקדם ועם כדי לתקנות שם לדקת השם לקיים מה שנ' כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. — השם יזכנו לראות ביאת גואלנו משיחנו ובנין בית מקדשנו, לקיים לנו הבטחתו שהבטיחנו על ידי נביאיו ובא לציון גואל, תם ונשלם וכו' ע"כ. והוסיף הרב לאמר כי נמצא בספר הזה לפעמים „ור' דוד קמחי ז"ל פי'" גם „והחכם ר' אברהם בר' חייא" ויחשוב הר"ר בנימין כי זה מהוספת המעתיק, ולבי לא כן יחשוב ואני מסופק בכ"י הזה ואומר כי לאו ר' יוסף בן יצחק הקמחי אבי ר' דוד שתים עליה וכי הוא מאיש אחרון בזמן כי הדברים שמצאו בסופו אינם מדרכו, כי הם דברי אגדה אשר סר מהם, ובראשו הדברים באמת הם לר' יוסף קמחי כאשר כתב גם בנו הרד"ק בשמו אך זה מעיר השערה בקרבי כי מחבר הפי' הזה כתב בראשו הדעה הזאת על חלקי' אבי ירמי' מפי' ר' יוסף קמחי כפי אשר מצאה בדברי רד"ק וע"כ כתב בתחלתו „מר' יוסף קמחי" והוא איננו מוסב על המלות „פי' ספר ירמי'" המוקדמות כ"א על המאוחר לו: דברי ירמי' וכו' וחשב החכם רייכלין כי כל הספר הוא לר' יוסף קמחי ואיננו כן כי אם הוא מעשה ידי איש אחרון בזמן המקבץ מאשר בא לידו ובפרט מפירוש הרד"ק ומי אשר יראה בעיניו את הכ"י הזה הוא יכריע.

יותר נודע לנו פי' ר' יוסף לס' איוב וכבר דבר עליו רל"ד והביא בזה

וכזה מתוכו כפי כ"י בודלייאני, וגם כ"י מינכן סי' 260 כולל פירושו הזה אולם רק חלק ממנו והוא מתחלתו כמעט עד סוף קאפ' א' ואחרי כן מסי' ל"ד י"ג עד סופו ולאמצעיתו נקרע מתוכו ונאבד, וזה שער הספר כפי כ"י מינכן: פירוש איוב לחכם ר' יוסף קמחי ז"ל המכונה מאיסטרי פטיט. יתברך יתרומם מוכיח לדיקים למזכתם ויתנשא ויתהדר מיסר חסידים לתועלתם כמו שאמר החכם את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה, והמשכיל על דבר בדתנו וידע אשר בתורתנו הוא יודע ויתבונן כי יסוריו על יצוריו מני אלקים יסורי אהבה לאוהביו ויודעי נתיבותיו ויסורי נקמה לאויביו ושונאיו; אך חכמי הפילוסופים אין דעתם ביסורי אהבה על כן הרשיעו את איוב רעיו והצדיקו את הדין וידוע לפני (נ"ל לבני) דתנו כי יסורי אהבה מביאים האל ית' על ישראל כדי להראות קבלם ולהודיע לבני אדם נדקם ולהגדיל על זה שכרם לעה"ב כמו שאמר ממיתו מרב גדלתו ותמות תגמולי ע"ב ומתחיל אח"כ מיד פירושו: איש היה בארץ עוץ, יורה כי נאמר זמן של אברהם אבינו וכו' כאשר הוכיח זה כבר כל"ד מתוך פירושו ודע כי אין כ"י מינכן מסכים אות באות או מלה במלה עם כ"י בודלייאני כפי אשר הראהו אותנו כל"ד הנזכר, אך הענין אחד הם גם הנוסחאות משתנות וכ"י מינכן הזה, כאשר פירושי כבר, הולך ומעמיק את דבריו עד א' כ"א: וערום אשוב שמה, לקבר. ושם נקרעו עלים הרבה ומתחיל אחריו ל"ד י"ג: מונע משפט יתומים, אפילו בני אדם לא ישימו עליהם עול ומונע אדם שנתגבר אצלם שהוא מונע משפט וכו' והולך עד כלות הספר: ויהי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה, והכל מאתים ועשר שנים. ברוך המגיע לעיין. נשלם פירוש איוב לחכם ר' יוסף קמחי, ני שזכני לסיימו לחיים אחרים יגדל כחי. ודע כי כפי הכ"י הזה ר' יוסף המגלה או הסופר המעתיק חלק את איוב לכ"ט סדרים לא כפי מספר פרקינו (המאוחרים) אשר הם מ"ב ולא כפי סדרי המסרה אשר מספרם רק ח' כי אצל מענה אליהוא הבוזי (פ' ל"ב) נרשם בגליון הכ"י: כ"ד, ואצל תוספת אליהוא (פ' ל"ו): כ"ה, ואצל מענה ה' את איוב מן הסערה (פ' ל"ח): כ"ו; מענה איוב (מ' ג'): כ"ז, ועוד מענה ה' (שם ו'): כ"ח, ואצל מענה איוב (פ' מ"ב) נרשם בגליון: כ"ט והוא האחרון. לא אוסיף פה להביא פירושים ודוגמאות מתוך הכ"י כי כבר ידעתי משפטו ודרכו כי נטה הדקדוק לקו והשכל המשפט למשקלת. ומי יודע אולי ירחם איש על הפליטה הזאת ויוציא לאור את כל הספר:

כמו כן נודע לנו פירושו למשלי וגם הביא את ספריו ס' המקנה וס' הגלוי גם פירושו לאיוב. גם עליו דבר כבר וחלק מכבודו הל"ד והוא נמצא אולם גם בכ"י מינכן סי' 242 וכתוב עליו: פי' משלי לה"ר יוסף קמחי. ואלה השירים אשר הקדים המחבר:

אוהב מוסר לשמור חוקה, ולמבין (אולי צ"ל ולמו בין) נפשו שוקקה, בנבון דעת מהר דבקה, על דלתי איש שכל דפקה שבת בתי בדים חשקה, אם תרחיקם תקריב מרה, בשכון עמם תשכון מתקה, דברי אגור איגר בינות, סלסל ומומת לב חשקה, עתה בא כתבה על לוח, לבך גם על ספר חוקה.

למד מפי נבון דעת משלים, ומוסר באבי (צ"ל מאבי) חכמות וטעמו, והתבונן במידות הנבונים, ועל כלם ראה משלי שלמה, ראה שירים אחוים במשלים, בארג מחשב רעיון ארגתים, כתפוחי זהב אופיר אדמם, על (צ"ל עלי) כסף לאות ולעד חקקתים, אני יוסף בנו קמחי בינתים, וגם תוך מעבי לבי יצקתים.

ואח"כ מתחיל: אחז"ל כי ג' ספרים עשה שלמה, שה"ש בקטנותו משלי בבחרותו קהלת בזקנותו ובש"הש לא ייחס כ"א שמו לבדו ובמשלי א' בן דוד מלך ישראל ובקהלת א' מלך בירושלם ובעבור כי השיר דברי חשק לא זכר בו יחס ולא מלך ואמר בכאן מלך ישראל ובקהלת מלך בירושלים כי אימתו בבחרותו היתה על כל ישראל ובזקנותו לא היתה פחדו על ישראל כאשר בתחלה. משלי מל' תמשילוני ונדמה וכו'. ומסיים: תנו לה מפרי ידיה שיהללוה בו ויותר מעשיה ויהללוה בשערים מעשיה. נשלם פירוש ספר משלי שפירש החכם המדקדק ר' יוסף קמחי ז"ל בילה"ו. ובתוך הכ"י הזה נכללו עוד פי' איוב לרמ"בן ודניאל לרא"בע ועזרא ונחמיה גם פה לרא"בע ואיננו כי אם לר' משה קמחי וקהלת לרא"בע וכתב הסופר בסופו: אני יצחק ב"ר אברהם די וילייא אלפנדו נ"ע כתבתי זה הספר מאיוב ומשלי ודניאל ועזרא וקהלת ליעקב קרשייניטי בני ונגמר ביום ששי שלשה עשר יום לחדש שבט שנת חמשת אלפים ומאה ותשעים השם ברחמיו וכו'. וגם על הפי' הזה לא ארחיב הדבור פה על הנאמר כבר כי עוד תקותי בלבי אולי יואל איש ויפיץ אורו על פני חוץ.

מפירושי ר' יוסף לשאר ספרים לא ראיתי עד הנה גם לא דברו עליהם החוקרים רק רושמי הספרים אמרו כי חבר פי' לש"הש והוא מונח כ"י בבודלייאני ורל"ד רצה לדבר עליו ולא השלים דבריו. עוד אמרו כי פירושו לקהלת רות ועזרא מונח באיסקוריאל, ומי יודע הכנים דבריהם אם לא.

עד כה הגיעה ידיעתנו על דבר ביאורי ר' יוסף לכתבי הקדש.

ויותר שהיה יוסף חכם ומלבו הבין בדקדוק הלשון, ובאור ספרי המקרא עוד אזן וחקר בספרי חכמים אחרים ויואל גם להעתיק ספריהם כי אהב מאד את ספרי חכמי ארצו מקדם היא ארץ ספרד ספרי מוסר ומעלות המדות אשר נכתבו בשפת ערב ואנשי פרובינצה שמעו את שמעם ונכספו אליהם, ויוסף ידעם ויהי למליץ בינותם. ולא היה הראשון אשר שכל את ידיו להעביר את

הספרים האלה מארץ מולדתו אל ארץ מגוריו, כ"א ר' יהודה בן שאול אבן תבון בן דורו הוא היה אבי המעתיקים אשר החל במלאכה הזאת שמעולה היא מלאכה וגם חכמה, והכלו אתו כי על ידו נשארו הספרים האלה בידינו וחוקרי כל הזמנים והארצות שאבו מהם, אשר בלעדו היו טמונים במסכת ליל, כי שפת עבר נשכחה אך לשון ערב היה מורשה קהלת יעקב ולא תחכם מפינו ומפי זרענו. ואחרי מלאכת ר' יהודה הראשונה לתרגם את השער הראשון מן ס' חובות הלבבות הוא שער היחוד בעד רבנו משולם בר יעקב (כפי הנראה בשנת תתק"כח); אך במקום שאר השערים העתיק את ס' תקון מדות הנפש לר' שלמה בן גבירול כי הוא יכלול בקוצר מלין (כפי דעתו) כל הנאמר באורך בשאר שערי ס' חובות הלבבות, הלא כן דברי ר' יהודה אל ר' אשר מלוניל בן ר' משולם הנזכר: מאשר יקרת בעיני, ושמתיך עמוד לנוכח מגמת פני, הקלותי על עצמי טרח ההעתקה מהיותי בורח ממנה בעבור הדברים אשר הזכרתים בפתיחת העתקת שער היחוד אשר העתקתי לאדונגו הרב הקדוש אביך נ"ע מספר חובת הלבבות כי זכור [אני] ואתה לומדים השער ההוא לפניו ומתוך דברינו הזכרתי לך שמצאת (נ"ל שמצאתי) לחכם הפילוסוף ר' שלמה ב"ר יהודה ז"ל בן גבירול חבור קטן בתקון מדות הנפש כולל כל עניני התשעה שערים מספר ההוא וכו' והגיע עד תכלית הקצרה וכו' וכאשר שמעתי נכספה נפשך לראותו, ולבוא עד תכונתו, ותאמר אם יהיה בידינו הספור ההוא עם השער הזה יהיה מספיק לנו בכל ספר חובת הלבבות וימלא את מקומו ויקל מעלינו טרח האריכות והיינו יכולין לזכור דבריו, על סדר עניני שעריו, כי הדברים הארוכים אין אדם יכול על סדרם ויגעתי אותך בעת ההיא להעתיקו אחרי השער ההוא. והנה העתקתיו לך כפי יכלתי וכו' ע"כ (אוצרות חיים דף 366). אך כנראה דעת רבנו משולם לא נחה בזה כי הוא נכסף לראות את כל הספר חובות הלבבות מועתק לפניו אל לשון עבר למען ירוץ קורא בו. ויקם ר' יוסף קמחי וימלא את משאלות לב הרב ויתרגם את השערים התשעה הנותרים ואח"כ העתיק גם את שער היחוד השונה מהעתקת ר' יהודה. אולם גם ר' יהודה לא שקט ממלאכתו ונפשו לא נחה בהעתקת ר' יוסף ויבוא גם הוא ויכל את אשר החל ויוסיף גם השערים הנותרים אל העתקתו כאשר העיד לנו הוא המעתיק הנכבד הזה ר' יהודה בהקדמתו להעתקת שער הבחינה. ולא אכחד כי לא הצליח יוסף בעשותו זאת וכי העתקת ר' יהודה הראשונה לשער הראשון והאחרונה לשערים האחרים הפילה את העתקת ר' יוסף מגבירה ותשמע נשכחה ונאבדה. גם המשפט אשר חרץ ר' יהודה על מעשה העתקת ר' יוסף הוא מענה רך ובתוכו נקודת חדה, הלא אלה דבריו בהקדמתו השנית הנזכרת אחרי התנצלותו כי שב שנית אל ההעתקה אחרי הנעשתה כבר על ידי אחר וז"ל: ואחרי אשר החלותי להעתיק לא יכולתי לשקר באמונתי

לנטות מדרך האמת והנכונה ולעשות מלאכת ה' ברמיה והחזיק עלמי כשתי וסכל בעבור כבוד אחרים וכו' אני מפיים כל מי שיבא לכתוב מאיזו מהם ומשביעו באלהים שיכתוב שם המתרגם/ תחלה על הספר כדי שלא תושת עלינו חטאת באשר לא נושלנו ולא חטאנו ודי לנו בשגיאותינו מעמום עלינו משא אחרים ומוסיף על חטאתינו פשעי זולתנו וכו' ע"כ. ובאמת העתקת ספרים היתה מלאכת ר' יהודה ודקדק בה כפי יכלתו וטרח לרדת אל עומק כונת המחבר ויאחז בעקבו דרך בנתיבו לא סר מאשר שבילו למען לא יטה מכונתו ומדבריו ולא שם לבו אל נאות הלשון לבאור בדברים קלי ההבנה ובמאמרים יטעמו אל חיך הקוראים; לא כי דבריו לרוב עמוקים וקשים גם בנה בנינים חדשים המליא מלות נכריות כי כבדה עליו מלאכתו. לא כן ר' יוסף, הוא אהב ללכת בדרכים סלולות באשר לרבוק במליצות לשון המקרא מאם במאמרים קשי ההבנה ויאהב לדבר נאות. על כן לא שם מגמתו לתרגם מלה במלה וילבש את ענייני הספר בגדים אחרים; ומליצות לא שמתום בכן מחברו, אך יקשר הגוף עם הנפש ואם נחליף הגופות גם הנפש לא תנקה כן גם הדבר במעשה העתקה אם תחליף המלות כפי רצונך גם הכונה לא תשמור כראוי. על כן נטה ר' יוסף כה וכה מדרך המחבר וישנה את טעמו. כן נראה מתוך הפלטה הנשארת מן העתקת ר' יוסף שהוציא לאור הר"ר אהרן יעליניק זה עשר שנים עם ס' חובות הלבבות אשר נדפס ע"י ר' יצחק בן יעקב. ואם אולי ר' יהודה כבן אומנותו של ר' יוסף בעין חדה והכירה רעה את נגעי ר' יוסף, בכל זאת לא נכחד כי ישרו דבריו והוא לא התל יהתל ולא סכל בכבוד חברו כאשר עשה בנו ר' שמואל לר' יהודה אלחריזי. ובכל זאת עוד תשתוקק נפשנו לראות גם את מעשה ר' יוסף ובלי ספק יובנו מתוך העתקתו כמה וכמה מאמרים עמוקים בהעתקת ר' יהודה ויתבררו ויתלבנו הדברים. ומי יודע אם לא בזמננו זמן המציאות והתמלאות נשיג עוד ג"כ העתקת ר' יוסף הזאת.

ועוד לא שקטה יד רב יוסף ויואל לתרגם גם את ס' מבחר הפנינים לר' שלמה בן גבירול וגם פה היה איש רעים להתרועע את ר' יהודה אבן תבון, אך גם פה לא נטה לבו להעתיקו מלה במלה (כאשר עשה רעהו) כ"א לבש אותו בגדי השיר וישב את שמו: שקל הקדש. כבר דברו גם עליו החוקרים והעניקו לנו מדבריו, הר"ר אליקים כרמולי במכתב עתי הנקרא בשם איזראעליטישע אננאלען (1839 סי' 24 דף 188) גם הר"ר ליב דוקעס במכתב ציון לחדש ניסן תר"ב והוסיף על דבריו בעריענט (1846 סי' 46 גם 50 ולשנת 1850 סי' 32), ואחריהם קם הר"ר נפי הירש עדעלמאן איש חן טוב ויואל להדריך את נעלי בני ישראל „דרך טובים" וילקט גם הוא מן הס' שקל הקדש „שנה והנה דברים אחדים מועילים ונחמדים". והנה אנכי נשאתי היום עלי לספר את תולדות ומעשי ר' יוסף ותולדות החכמים בן בן ספריהם, נכבד בעיני האיש ותפשי מעבודתו

שלמה מאת ה', אך בכל זאת שערי הבחינה והבקורת אינן נסגרות לפני, אהבתי את חכמינו ויותר מהם החכמה ולכבד את משוררינו וחכמת השיר נכבדה יותר בעיני. ויהי בשקלי את שירי שקל הקדש וארא כי יקל משקלם וכי יגרע ערכם נגד ערך המשוררים הספרדים. הן ראה ראינו כי היתה הלשון ביד ר' יוסף כחמר ביד היוצר המשכיל, אך רוח השיר לא נוססה בו, שלהבת יה לא בערה בקרבו וחן לא הוצק על שפתיו. ויהי מה! אם גם לא ישוה אל משוררי ספרד, עם משוררי ארץ פרובינצה ימנה ויהי זכרו לטוב. וידוע תדע כי שקל את שיריו ערכם השוו לערכם ס' איוב וס' משלי, כי מצאתי בפירושו לאיוב מובא מתוך השירים האלה ובבאורו למשלי לא משה ידו מהם ותמיד היו לנגד עיניו וכפעם בפעם הביא אותם לבאר ענין משלי שלמה, אם גם לא יקראם בשום מקום בשם שקל הקדש גם לא יכנה השירים על שמו רק יאמר: כאשר אמר בשיר או בשיר השירים או כאשר אמר ממלא השיר. גם מחברים אחרים השתמשו לפעמים בשיריו וגם הם לא קראו שמו עליו כמו ר' שם טוב פלקירה, ר' יוסף כספי, ר' שמואל צרצה, הרשב"ץ ובעל עומר השכחה כאשר הראה הרל"ד בספרו נחל קדומים (דף 47 סי' י"ט ודף 49 סי' נ' ול"א) והאחרון הוא בעל עומר השכחה לא די לו כי לא זכר את יוסף וישכחהו כ"א גם נתן הענק על צוארי אחיו, שמע נא דבריו: 'אמר אברהם מצאתי שער בערבי וכו' העתקתיהו לי אני אברהם וכו' העתיקה אדוני אבי ז"ל מספר משק יפיה הזרעים וכו' והם הם דברי ר' יוסף הביאם הוא בעצמו למשלי ח' ע', וגם על זה עורר כבר הרל"ד במכתב ציון הנזכר וגם בס' דברי חכמים דף פ"ה נדפס השיר הקטן הזה וגם שם לא נקרא שם מחברו עליו. על כל פנים הראה מזה כי יקרו דברי שיריו בעיני הבאים אחריו והביאום לאות גם השתמשו בם אם גם שכחו את מקורם.

וכמו כן נמנה ר' יוסף עם פייטני פרובינצה ויען גם הוא שירים ופיוטים נכבדים, מהם באו בדפוס ומהם בכתובים, ונעלמו שירים הרבה לשום בתוכם שם מחברם, אך אין בידינו להכריע איזה מהם מעשי קמחי הנה כי כמה יצחק בן יוסף איכא בשוקא.

והנה כל הספרים האלה ילדי שכל ר' יוסף אשר זכרתי עד הנה לא יצאו לאור עולם ולא נעתקו בדפוס, ורק לקוטים מעטים מס' הזכרון מפירושיו לאיוב ומשלי מהעתקתו לס' חובות הלבבות משקל הקדש גם משיריו שאחרים הוציאו חוקרי זמננו מתוך מחשכת ליל אשר היו טמונים שם עד הנה. רק ספר אחד והוא בענין ויכוח הדת נדפס זה כמאה ושמנים שנה בעיר קושטנדינא (שנת ע"ח) גם הוא יקר בימינו ורק מעטים נמצאו בארצנו. גם שם הספר הזה קרא על פי דרכו ספר הברית והוא ויכוח בין המאמין והמין, וכבר זכר אותו הרד"ק בנו בשרשיו ערך עלם ובפי' לישעיה ז' ועוד נזכרו דברי הספר בהעלמת

שום אך על שם ומחברו בתוך שרשי רד"ק ערך ספר וקרן ובפירושו בראשית א' כ"ו ושם גם בפי' הרמ"בן ובדרושו אשר דרש לפני מלך קסטיליא. וכבר דברתי באשר היטב על הספר והודעתי ענינו במאמרי הראשון על הויכוחים הנדפס בלוח השנה אשר יצא פה לאור לשנת תרי"א, על כן לא ארחיב פה הדבור עליו ואומר כי המחבר כתב הספר הזה כאשר אמר בתחלתו יען ראה אנשים מפריצי בני עמנו התנשאו להעמיד חזון שקר ובקש ממנו תלמיד מתלמידיו לאסוף ולכנוס כל החזיונות והנבואות שיש בתורה ובנביאים ובכתובים שיש בהן תשובה על המינין והאפיקורסין, וימלא משאלתו וגם עדרך השכל נוכח עמם וקבץ דברים נכוחים למבין יעידו על רוחב תבונתו וזכות שכלו. והנה הספר נדפס אך כנראה נגזר על ר' יוסף כי לא יראו ספריו על פני תבל שלמים ותמימים כי גם חוק ס' הברית הזה הפך, הזמן סחוב והשלך והנה הוא לפנינו קרוע ובלוי מוכה בחסר ויתיר ויסתר בדפוס כפי הנראה עלם הספר ותכליתו, ורק ראשיתו באה עדינו, כי כן דבריו בסוף הנדפס (דף י"ג ע"ב): ועתה כונתי ודעתי לפרש לך כל הפרשיות שיש בהם נחמות ועתידות לישראל כי אורה אותך בדרכים שהם רגילים לאמר בנחמות כשאתה מוצא נחמה טובה לישראל יאמרו אנחנו בני יעקב וכשתמצא נחמה טובה על יהודה יאמרו לך — ופה מפסיק הדבור, כי כל הנדפס יותר איננו לר' יוסף (ע' למטה) ולא נמצא עוד השלמת כונתו, זה חסרון לא יוכל להמנות, אם לא ימצא במשך הזמנים כ"י שלם. גם בנשאר ערבבו דברים זרים המטעים את הקורא, כראשונה תשובת החכם ר' יצחק הלוי (והוא כנראה לרפתי) דף כ"ח א' מן "השיב החכם ר' יצחק הלוי ז"ל" עד "איננה בתולה" שם ע"ב; שנית פי' הרמ"בן על מזמור ק"י והרמ"בן הי בדור אחרי ר' יוסף, ההוספה הזאת נמצאת דף ל' ב' ומתחלת "ורבינו משה ז"ל אמר" ומסיימת "שיבינו השומעים"; שלישית נוספו בסוף בלויי קצות הספר הזה דברים מעורבים מעתיק לרפתי מתחילים: תשובה למכחישים (דף ל"ג ע"ב) והולכים עד תום הספר בדפוס, והמוסיף הזה מביא דברי ר' יוסף קרא ז"ל ויוסף קמחי לא ידע את יוסף קרא כאשר אמרנו למעלה, גם הביא את זקנו ר' אליעזר בכ"ר הרב הגדול הר' שמואל נבחו"יא (ל"ד א') וכנראה הוא ר' אליעזר ממיץ תלמיד ר"ת בעל ס' היראים והוא כלו' הר"ר אליעזר הוא בן דורו של ר' יוסף או מעט אחריו ונכדו לעיל ממנו הרבה. ובסופו (ל"ז ב') כופל דבריו כי ארכה גלותנו אלף ומאתים שנה ויותר והוא א"כ ה' אלפים כ"ח שנה ויותר למספר הנהוג לשנות היצירה והוא כמאה שנה אחרי ר' יוסף. הנה ראית כי השאירו לנו רק חלק מן הספר הזה וגם בשארית הזאת שלטו ידי זרים. ורושמי הספרים עוד קראו בשמות על ספרי ויכוח אחרים אשר יחסו לר' יוסף וכולם כנראה בטעות. אמרו כי חבר ס' אמונה והוא שם ענין ולא שם מיוחד ובלי ספק הוא הוא ס' הברית אשר דברנו עליו עד הנה, גם יחסו לו ס' מלחמות ה'. ובאמת נמצא ספר

ויכוח כזה נכבד ועצום אך איננו לר' יוסף קמחי כי אם מעשה בן דורו ר' יעקב בן ראובן אשר נתחבר שנת תת"קל, ויהי כי שכחו אנשים את שם המחבר וידעו כי בזמנים ההלא חי ר' יוסף קמחי וגם הוא התאזר כח ושגר אזור הויכוח על מתניו ויחשבו כי גם הוא בעל המלחמות אך בטעות כי איננו לו. והראשון אשר אומר מפי השמועה כי יש ס' מלחמות ה' לר' יוסף קמחי הוא ר' שם טוב בן יצחק שפרוט שנת קמ"ה לאלף הששי בהקדמת ספרו אבן בחן אשר שם (כפי אשר הביאו רל"ד) וז"ל: והנה ראיתי ספר נכבד ספר נקרא מלחמות ה' ולומרים שחברם ר' יוסף קמחי ספרו, אך אמנה כהשיב לשונו בלי חוק במליצותיו וחרף לאשר לא יתכן לנו גם הנים מלבאר ולהביא הרבה ראיות וכתובים גם לא הביא דבר מהגדות עם היותו צריך אלינו מאד גם רוב קונתו לא היה כ"א להשיג וכו' ע"כ וכל דבריו אלה נכונים על ס' מלחמות ה' אשר יסדו ר' יעקב בן ראובן ודברתי אודותיו במאמרי על הויכוחים הראשון גם השני גם השלישי. *) גם על ס' הגלוי

*) א"ת המאמר השלישי נדפס ג"כ בספר עלוו הה ספרו: Isaok Troki. Ein Apologet des Judenthums am Ende des sechzehnten Jahrhunderts. Von Dr. Abraham Geiger etc. Breslau. Kern. 1853. וס' מלחמות ה' הוליל ולאה ליין כימא ביה מלחה ומוסיף על הדברים אשר דברנו עליו מהכבר. ראיתי את הספר הזה כ"י בהעתק ישן בתוך כ"י שנטום הר"ר אורי חי פרלאקא"ל והנה פתח אין ספק אללי כי הס' הזה איננו לר' יעקב בן ראובן הקראי בעל ס' העושר מפרש המקרא כ"א לר' יעקב בן ראובן אחר רבני, והנה כל שכבן לשונו ועניננו הוא כן, והראיות הפלפיות אשר שם אללי כי מביא רק ר' סעדיה גאון (אשר הקראים הראשונים נלחמו נגדו במחנה אשם) ויצחק הישראלי ור' אברהם ב"ר חייא והראב"ע ולא ישא זכר שם קראי על פיו, ומן דברי רס"ג מביא גם דבריו במאמר ח' פ"ג בס' האמונות והדעות פ ר א י ו ת מ ן ה ק ב ל ה ו ה ש מ ע ש ר ב ו ת י נ ו ה ע ת י ק ו ל נ ו, אין אלה דברי קראי. וכן פי' הס' בעמוס ולציון בעבור נעלים ח"ל: רז' לומר בעבור כעלת ספרי השבולת כמו בן נעל ע"כ והמבאר הקראי ריב"ר פי' במקומו: זנ נעל. והנה רס"ג מביא בעל"מלחמות ה' בשער השני בהקדמה לס' יחזקאל כן על פע' שבועים בדניאל גם בשער י"ב הראיות ממשיח בן דוד הגואל שעדין לא בא. וכל הדברים המובאים על שם רס"ג הם בהעתקה אחרת משונה מהעתקתנו ועוכה מונה בלשונה ובמלאכה גם בתוכם מלת ק נ ז אשר היא שגורה בהעתקה אחדם (אשר יחסו כוזה ממוקרי אונגנו על ר' ברכיה הנקדן) כמו שהביא הספר הזה מתוך מאמר ח' פ"ג: ויקדו עליהם את קנליהם במקום אשר בהעתקתו ובנו עליהם דבריהם". ויצחק ישראלי מביא המחבר כמו כן בשער הי"ב בזה הלשון: אמר המחבר אלה קצת דברי המבינים שבזור בשעת יצחק הישראלי ולא כדברי הגאון גם לא כדעת לאחד אלצרעה (הוא ר' אברהם בר' חייא), אין שנחם טעה לדבריהם ומה שאמרו לא אמרו כ"א לגרדים דעת הבריות וכו' וכו' ומדברי יצחק הישראלי אנו לומדים ומאמרי' על דברינו כי הוא פי' קצת מן הפסוקים הנזכרים ע"ד אשר פירשנו וכדאי הוא לגמור ממנו כי הוא חכם בתורה ובכמה חכמות ונקרא פילוסוף בפי כל החכמים אשר היו בדורו וקמו אחריו בני תורה וחולה לה ולא כדברי אבן עזרא שקראו מהביל כי כל ספריו היו מקובלים לחכמים ומהם מביאים ראיותם ע"כ. והם הם הדברים אשר הזכירם ר"א כרמולי במכתב ליון לאדם כקלי הר"א (דף 47) אך הוא הביאם בשם פי' על סדר ברכות לר' מקדשי והדברים מסופקים. — ועוד כמלא זכר ר' אברהם בר' חייא, לאמר אלברצעם בשבין הקן והאלקם הראב"ע עלינו בפרי' הס' שבועים בדניאל. והלא גם הספרה הזאת אחרי אלה.

אמרו כי תכליתו הוא ויכוח הדת וכנראה למדו זה רק מדברי רד"ק על פרשת הנה ישכיל עבדי וגו', אך כבר הוכחתי כי הוא פי' לנביאים אחרונים ולא נמנע רב יוסף להעיר בספרו זה על פירושים זרים ודחוקים אשר בנו עליהם יסודותיהם בעלי אמונות נכריות, אולם אין זה תכלית הספר הפרטית כ"א כדרך כל מפרש לחזק פירושו ולהרחק הזרים מנתיבו.

הן אלה פעולות איש צדיק וחכם אשר הוא מנוטעי אהלי חכמה ותורה החשובים בארץ פרובינצה, וזכרו נשאר בפי בניו ותלמידיו והשתמשו בספריו והוציאו מהם כל נתח טוב וקבעו מקומו בספריהם עד כי נשכחו ספרי המוליד, והילדים אשר חננו ה', הם בניו ותלמידיו, גברו ויעשו חיל והסופרים המעתקים בטלו את דבריו וקיימו את דברי ההולכים אחריו ורוכבים על עקביו והחזיקו בספרי בניו ותלמידיו. ומן השמים נלחמו הכוכבים בספרי ר' יוסף וישארו טמונים ונשכחים וספרי בניו פרצו אל כל עבר ויתפשטו אל כל קריה ומדינה, ומעת החל הדפוס גם בימים אשר רק ספרים מתי מספר נחקקו בעט ברזל כבר תפשו אחרי ספרי ר' משה ור' דוד בניו וכמעט היו בתוך הספרים הראשונים לבני ישראל אשר פרו ורבו על יד החכמה הזאת. בא נא וראה ס' מהלך שבילי הדעת הוא ס' הדקדוק לר' משה קצר הוא בכמות גם דק הוא באיכותו והרבה פעמים יצא על פני חוץ, גם פירושי ר' משה למשלי ועזרא הלא גם להם אין משפט הבכורה ויקומו המעתיקים וייחסום לר' אברהם בן עזרא ויחזיקו בהם המדפיסים כמו אחריהם וישלחום על פני חוצות וימצאו היום בכל המקראות. קרוב לודאי כי ר' משה היה תלמיד אביו ר' יוסף, אך זה משה האיש אין מדרכו לקרוא בשם שום מחבר אשר קדמהו על כן גם את אביו לא יודיע. ומי לא שמע את שם ר' דוד קמחי והוא נכבד מכל בית אביו והוא אסף וקבץ הרבה גם מתוך ספרי אביו גם מכל אשר היו לפניו ויבחר לשון ערומים בענוה ובהשכל, אם גם הוא גם ר' משה אחיו לא ידעו את שפת ערב יעלה עליהם אביהם המשכיל בלשון ההיא, ויהי מכלול ר' דוד לענק על צוארי כל המדקדקים ויהיו שרשי דוד לנס עמים ובאוריו לכתבי קדש היו למורי דרך בישראל ובגוים. ר' דוד הלזה לא זז מלזכור את שם אביו לכבוד ולתפארת ובכל אשר יפנה יביא את דבריו, אבל כפי ההשערה לא היה תלמיד אביו כי לא תמצאהו אומר בשום מקום כי אמר לו אביו או כי לימדהו ולא קראהו בשם רבו רק הביא מדבריו בשם אדוני אבי ז"ל ולהיפך תמצא כי את אחיו ר' משה אשר גם הוא כבר מת בהחל דוד לחבר ספריו תמיד בשם רבו יקרא ויאמר: ורבי אחי ר' משה ז"ל. וכנראה — היה לאביו בן זקונים

*) הר"ש שטיינשניידר בתולדתו לר' יוסף בן זבארה (אשר הבאתי למעלה) כתב בהערה א' כי בספר הנדפס מלחמות ה' לנתן סמרס דף ו' ע"ב נזכר שם ר' יוסף בן זבר הרופא על דבר [illegible]

והוא נהר בחות אביו. גם את שמע תלמידיו של ר' יוסף קמחי שמענו, והם ר' יוסף בן זבארה (וכבר זכרנו זכרו, והם ר' מנחם בר' שמעון מפשקיירש אשר פירושיו על ירמיה ויחזקאל מונחים כ"י באוצרים ורל"ד דבר עליהם כאשר הודעתי כבר, גם ר' שלמה בן יצחק הנשיא מאינגלטירה היה כנראה בפרובינצה ושם למד מר' יוסף ושם עלה לו ס' הגלוי (ע' למעלה) כאשר כתב השערים למד גם מר' אברהם בן חיים אבי הפילוסוף ר' לוי הידוע. וכבר זכר ר' יוסף בעצמו התלמיד אשר העיר את רוחו לחבר ס' הברית, וגם רד"ק בנו זכר משכיל אחד מגירונא מתלמידי אביו אשר שאל מאתו (כלו' מאת הרד"ק) לפרש את ס' דברי הימים. סוף דבר בן ר' יוסף למדו וכן עשו הגליהו ויעשו חיל כי יוסף היה איש אשר רוח בו ויעמד בתוך בין הספרדים ובין הצרפתים לא סר משכל הדקדוק והפשט ובתורת ה' חפצו ויעש לו שם בשעריו ואשר הרבו להגלות בעד אמונתנו, ואם קטן היה בעיניו (ספרים) ראש שבטי ישראל היה וכן יהיה זכרו לברכה!

ועתה ישי גורלך בין מצדיקי הרבים ועל ידך יעלה יוסף מקברו ויחי ר' שמך בכל אשר תעשה תצליח מכבדך. אברהם גייגר

הכותב פה ברעסלויא יום ה' י"ט אדר ראשון לשנת ויחי או יוסף בן יצחק קמחי.

---

## 33.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

יפתח האל את אוצרו הטוב להריק ברכה עד בלי די על ראש ידידי הנאמן בבריתו, שומר הברית והחסד לאוהביו, הנבון הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י אמן!

רבות מכשולי מגמת אליך עד היום; תלאות הזמן, עסקי המשפחה, הדפסת חבור אחד בלשון איטלקית, אסיפת ענינים לחתם בלום לשנה הבאה, ועל כלן הפקידה על עניני חכמה והגות בספרי קודש וקריאת כל היוצא לאור מדי יום ביומו, כמנעוני תמיד מעודי עד היום הזה, אשר על כן תסלח על האיחור ותדונני לכף זכות ברב טובך.

רבה אתה אומר אלי כי הגיע לידך מכורי האדם „בחינת הקבלה" ואתה לא הודעתני היתכן דברי בעיניך אם לא, ע"כ איפוא מה בלבו בגלילות

---

ר' בר' יעקב בן ראובן והוא המשער ס"ב ומשוליו לאור קרא שמו עליו כאן שמלם כי הספר י"ג לספר הזה כ"י נגאלו כלויות ים עולין „מדברי יוסף בן זכה הרופא" (כן בהעתק אשר היה בפני והוא פה כבתב מידי המבוא הראשל בשלמו כי הספר היה פה הכ"י) והרמ"ה שבר בנפשו כי הוא ר"י ואברהם תלמיד ר"י קמחי, והמקום הידוע!

הספר ובקבלתו? האם רק לזאת עמלתי ושמתי נפשי בכפי לשאת נגד רבני הזמן ההולכים בעינים סגורות אל אשר יוליכם השיטה שנקרא ראש מדברים בכל מקום, כדי שהקורא דברי ישפטני האלה בזאת „קבלתי"! האמת אגיד לך ולא אכחד, כי היטב חרה לי על התרשלות הנבונים לבלתי שים עין על מלאכתי ולבלתי הגיד משפטם עליה למטוב ועד רע, כאילו לא פעלתי מאומה לטובת האמונה ולדרישת האמת, אמת כי לבי אומר לי שתצמח בודאי תועלת גדולה מן החקירה הלזו להישיר האמונות והמנהגים לכל עדת ישראל. זה לי שנה תמימה מיום צאת לאור החבור ההוא ועד עתה, ובמשך הזמן הזה לא הגיעו אלי השגות וחקירות עליו זולתי משני צדדים, האחד מהרב מופלא אשר בשפאלאטו במדינת Dalmatien, והאחד מהר"ר פאלאק אשר באמשטרדם, ולשניהם השיבותי בארוכה כמנחת ידי, פעם לבטל טענותיהם ופעם לקיימם בהודות על האמת; אך זולת זה כל שאר הרבנים שמו יד על פה והיו כמחרישים! גם הר"ר פילימאהן הבטיחני לגלות דעתו עליו במכתב עתי שלו, ועד היום לא מלא הבטחתו, וכן הר"ר יעללינעק בעיר לייפציג דבר קצת במכתב עתי „Orient" על אודות הספר ההוא, אך רק בשיטת הענינים הזכיר בו מבלי הגיד משפטו עליהם; אמנם אנכי ידעתי את אשר הביאם לשמור משפט לפיהם, ומבין חרכי שתיקותם אכיר מחשבות לבבם, הנה תפארת הרבנים וגודל שם הטוב ההולך למרחוק עד קצוי ארץ עומד רק על בקיאותם בתלמוד ועיונם בו, זה לבדו הוא הגורם חפצו בו להתנשא למעלה למעלה, לכן ילחמו בעדו בכל כחם, כי בקומו יקומו ובנפלו יפלו גם הם, ולסבה זו יחרקו שן על כל איש יזיד לגלות מבוכות התלמוד ומומיו, ויטרחו בקשיות עורף לקיים כל השגגות הנמצאות בו — — — אולם אחדל עתה לדבר הענין הזה, כי הדברים ארוכים, ועוד חזון למועד, דע איפה, ידידי, כי ביום י"ח שבט העבר כתבתי להחכם המליץ הר"ר לעטעריס יח' מכתב ארוך עברית ואצלו שמתי עקסעמפלאר אחד מס' בחינת הקבלה, גם העתקתי לו מאמר קצר על פסוק כי שמח ימים וכו' לתתו במכתב לפירת תפארה אשר לו, והנה מאז עד היום עברו שבע שבועות ואין קול ואין עונה, ונפשי בל ידעה אם קבל הכרוז אם לא, ואם יתרצה להדפיס המאמר ההוא או לא, לכן יהי נא חסדך לשאול ממנו על ככה, ולהודיעני תשובתו; והיה אם ימלא חפצי בזה אוסיף ידי לשלוח לו מדי חדש בחדשו איזה ענין אחד מן הילקוט המונח אצלי להכניסו במכתב ההוא. ובכן אבא עתה לשלם לך אלף תודות על כי התנדבת בטובך לשלוח לי ס' החלוץ לידידנו הנכבד והנבון הר"ר שור יח', מה יקר לי החזיון הזה! מחשבותיו כי רבו, חקירותיו כי עמקו מאד; תכליתו הנשגבה להשליך מסוה החנופה מעל פניו ולדבר בלי משוא פנים נגד אנשים אשר רומם כאלה בגבהי מרומים, היא תעטרהו הוד והדר ותשיתהו ברכות לנגד עיני כל איש אוהב אמת. האמת אגיד ולא אכחד, האם

ירבו כמותו בישראל כבר הונח לנו לא מעט מן העבודה הקשה אשר העמיסו על נושאנו התלמודיים, ולאט לָאט לכל בני ישראל יהיה אור, אמנם עד עתה יחידי הוא ההולך בשביל המאושר הזה, ומעטים הם התומכים בימינו, לכן היתה שאלת נעדרת וישועה רחוקה ממנו. והנה אנכי מרב חפצי להביא אל ביתי כל חלקי המכתב היקר הבוא על הסדר מדי צאתו לאור, לא לבד אשר בשמחה במספר המתומים לתת כסף מחירו כפי הקצוב, אלא אף גם אשתדל כמשת ידי, ואשלח אל המחבר מאמרים וחקירות והערות כאשר ביכלתי, הן בארוכה הן בקצרה ככל אשר יגוש עלי, בכדי שיהיה גם לי חלק בזכות גדול כזה, אך לעשות זאת צריך אני לעזרתך, כי זולתה לא אוכל בצע משאלתי, לכן אשאלה פניך שתודיעני בתוכן כל הפרטים הנוגעים לזה הענין: מה הוא המחיר לכל שנה ושנה, כמה קונטריסים יוצאים בשנה, אם נדפס עוד דבר אחרי החלק הראשון, איך יהיה אפשר לי לקבל על הסדר כל חלק וחלק, וכיוצא בזה, כמה אנכי זקנתי ושבתי, וכחותי הולכים ודלים, אך תשוקתי אל היושר והמועיל בתקפה עומדת, ולכל זמן חיי דומי לא אסוג אחור מהיות עזר לפועלי צדק, ואשרם לבער הקוצים מן הכרם ולקרב אבן אל אבן לבנות היכל הדת והאמונה, לכן כלתה נפשי לעזרתך בזה העסק.

בימים האלה הוצאתי לאור ס' קטן בלשון איטאלקית. כלו מיוסד על שרשי אמונתנו לחנך בהם ילדי ישראל, ועוד חבור קטן בלשון איטאלקית (Stronna) כמו תשורה לראשי השנה זו תרי"ג. וכולל ענינים טובים כדמות ס' בכורי העתים, וכן אוסיף לעשות בשנים הבאות אם יגזור ה' בחיים לתועלת אחינו בני איטאליאה. ועל אודות בית מדרש הרבנים בעיר פאדובה אין בחדשי מלה כי אין בו שום חידוש, והכל הולך כמנהגו בימים שעברו תחת פקודת שני הפראפעסארען מוהר"ר שד"ל נר"ו ומוהר"ר די לא טורי יצ"ו, העומדים על משמרתם כמקדם.

והנני דורש שלומך ומנוחתך כל הימים אוהבך יש"ר.

הכו"מ פה גערץ ביום כ"ז אדר ראשון ש' תרי"ג.

## 34.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

יאר ה' פניו אליך, ידידי, ויחנך בחיים ושלוה כתאותך, אמן!

שמחתי על השמועה כי שבת בשלום משוט בארץ ומהתהלך בה, ותגדל עוד שמחתי על כי היה ראשית משמרתך לשוב אלי במכתבך הנחמד מיום עשרים לחדש הזה להודיעני בו טוב מצבך והחמדת ברית אהבתך; תודות לך, אחי,

באשר לא דמית אל אחד מחכמי אשכנז (לא אזכירו בשמו) אשר הוא ואחות מרעיו יפליגו בי עד בוש להשיג ממני איזה ענין, כי יכירו תבונתי להתבונן בכל שואל, אך עוד מעט אחרי תתי את מבוקשם יעזבוני כאילו מעולם לא ידעו מכירותי, ואתה לא כן, אתה נדרת להיות במספר משרי, ואמונתך לא נכזבה. לזאת אף אני לא אמנע ממך דבר, והנני מקריב היום לפניך שערה קטנה על סגולה אחת בלשון ארמית, הנגתיה בשולי הדף, עשה בה כטוב בעיניך. איזה שרשים בארמית בעלי ד' אותיות. נזדמנו לפני מלות ארמיות בעלי שרש מרובע אשר האות הראשונה שלהן היא אות ש, וכמעט שעברתי עליהן ראיתי שיש דמיון והצטרפות לכולן עד שנוכל להכניסן תחת סוג אחד ולתת להן הוראה אחת יסודית אשר בה ישתתפו זו עם זו, מלבד ההוראה האחרת המיוחדת לכל אחת מהן אשר בה יתחלפו זו מזו, ובראותי זאת הסגולה לשרשים ההם עלה על דעתי כי אולי סבת דמיונם בהוראה היא אות שי"ן הבאה בראשיתן, לכן אסדר פה המלות ההנה, ואחרי כן אודיע השערתי עליהן: ואלה הם השרשים אשר לקטתי:

שבהר, על פסוק כי קרן עור פניו (שמות ל"ד כ"ט) תרגם יונתן ארום אשתבהר, והוא מלשון בהיר עם תוספת שי"ן, ופירושו כי עור פניו נעשה בהיר.

שחרר, כגון עבד שנשתחרר הנמצא לרוב בתלמוד, היינו שנעשה בן חורין.

שכלל, מן השורש העברי כלל בתוספת שי"ן, כמו כללו יפיך (יחזקאל כ"ז ד') מתורגם שכלילו יפיך, וענינו ידוע.

שלבש, מבריח מן הקצה אל הקצה (שמות כ"ו כ"ח) תרגם יונתן משלבש מן סיפי לסיפי, והוא בלי ספק מן השורש העברי לבש, והשי"ן נוספת.

שלהב, להבה תלהט רשעים (תהלים ק"ו י"ח) מתורגם שלהובא תשלהב רשיעיא, וכן הוא בשם העברי שלהבת הנגזר מן להב, אלא שבארמית עשו ממנו אף פועל.

שלהי, לשון עיפות מן השורש העברי לאה, כי יעטף (תהלים ק"ב א') מתורגם ארום משתלהי.

שלחף, והחליף את משכרתי (בראשית ל"א ז') תרגם יונתן ושלחיף ית אגרי, ונראה שהשי"ן נוספת והיסוד בו לחף, ודומה לו בעברית חלף בהקדים חי"ת ללמ"ד.

שעבד, מורגל מאד בדברי חז"ל, כגון משועבדים היינו לפרעה, ואין ספק שהיסוד בו שורש עבד.

שעמם, בתלמוד (פ"ה דכתובות) הבטלה מביאה לידי שעמום, ופירושו כמו

ששון, וקרוב לו במובן שורש עשש בעברית, כמו כל סתום לא עממוך (יחזקאל כ"ח ג').

שפרפר, ואל תופע עליו נהרה (איוב ג' ד') מתורגם ולא תופע עלוהי שפרפרא, והנכון כי עיקר המלה פרפרא שם לקוח מלשון רומית Purpura, והשי"ן נוספת.

שרבב, בתלמוד (בכורות מ' א') פירשו שרוע שבכתוב: נשתרבב לו ירכו, ואין ספק שנגזר משורש רבב או רוב בתוספת שי"ן בתחלה.

שרכפא, כי יקרא קן צפור (דברים כ"ב ו') תרגם יונתן אי איזדמן שרכפא, ואולי בא אות כ"ף תמורת אות חי"ת, ונגזר מן שורש רחף כמו על גוזליו ירחף.

ועתה המעיין במלות אלו אשר העתקתי פה ימצא כי ההוראה המתוספת לכולן היא מושג העשיה, כי הנה אם נעבור עליהן אחת לאחת נראה בנקל הוראת פועל עשה בכל אחת מהן: לדוגמא פועל שבהר ענינו נעשה בהיר, פועל שחרר ענינו נעשה בן חורין, פועל שכלל ענינו נעשה כליל, פועל שלגם ענינו נעשה מלוגם, כי הבריח התיכון היה כמו מלוגם בתוך הקרשים, פועל שלהב ענינו נעשית להבה, פועל שלהי ענינו נעשה עיף ויגע, פועל שלחף ענינו נעשה מחולף, פועל שעבד ענינו נעשה עבד, פועל שעמם ענינו נעשה עמום, השם שפרפרא ענינו נעשה נגוע כמו פורפורא, פועל שרבב ענינו נתרבה או נעשה מרובה, והשם שרכפא יורה דבר עשוי על ידי רחיפה, א"כ בהיות מושג העשייה נכנס בכולן הדעת נותנת כי מן הפועל **עשה** עצמו לקחו אות **ש** שהיא היסוד האמיתי בו (כי שתי האותיות האחרות הן מן אהח"ע הנעלמות לפעמים) ושמו אותה בראש המלות ההן להורות על העשיה כמו שאמרנו, ואל תטעון כי השי"ן בפועל עשה היא שמאלית ובמלות ההן היא ימינית, כי מי יוכיח שכן הוא? ואפשר שאף במלות ההן היתה מלפנים הקריאה הנכונה בשי"ן שמאלית, או כי נתחלף מוצא השי"ן בעברה מלשון אל לשון, גם אל יקשה בעיניך הרכבת מלה עברית עם מלות ארמיות, כי הנה כבר הראיתיך שהמלות ההן לוקחו רובן מלשון עברית, כמו בהר, כלל, עבד, עמם, חולתן, וסוף סוף שתי הלשונות קרובות אחד זו לזו.

ועל אודות הספר היקר מורה נבוכי הזמן להחוקר הנפלא מוהר"ר נחמן הכהן קראחמאל ז"ל אשר שאלת לשמוע משפטי עליו, לא יתכן גבר להתהלך בשדה רחב כזה בלי מלאות גליונים רבים על כל הענינים גדולי הערך המדוברים בו, ולא יאות הקיצור בחקירה זאת, הן יותן מקום אל משפט מעוקל אם לא יתבררו ויתלבנו הדברים היטב, רק אחת אומר כי המחבר המעולה הזה בדד יושב

על גפי מרומי הסקירה המעשית, אין כמהו סולל עד פנימיות כל ענין ומכה בפטיש פיו כל אמונה זרה, ואם יעלים קצת מורשי לבבו תחת מסוה מליצה נמלצה הלא כל דבור היוצא מפיו בוטה כמדקרות חרב והורס כבלי סברות ההמון ותעתועיו. ובספרו נועם אמריו בדף 213 והבאים אחריו לא יסולא בכתם אופיר, אומנם להיות לשונו קשה וחד מאד ומשתנה מן המורגל אצל רוב המחברים עם נטייתו התמידית אל ההסתר והרמז, לכן יקרה שיתעלמו הרבנים מהגות בדבריו בשקידה עזה כדי לירד לסוף דעתו, כי לא דבר קל הוא, אך מי יתן ויתעסקו בו רבים, כי אז לבני ישראל יהיה אור! -

שלמי תודה אקריב לך על כי הואלת ברוח נדיבה לשגר לי שתי מתנות יקרות, דרשת הרמ"בן ופ' מעריך, וכאשר עיינתי במקור האחרון אמרתי דבר בעתו הוא! יען כבר ידעת כי בימים האלה נתחדש המנהג להרקיד השולחנות ע"י אצבעות הידים (Tischrücken), וכן מצאתי בספר הזה בדף 113 ער' חנינא בן דוסא ששם מעשה ועלה השלחן מאליו. ועתה אין בפי מלה להודות לך על רב טובך להעניק לי מעת לעת ספרים חדשים, וכבר אמרתי לך פעמים רבות שאם ייטב לך לקנות לי מחירם אנכי אשלם בנפש חפצה, הנה הרבה עלים קבלתי מן חכמות הקראים, הכל כאשר שלחת, ולא אפונה כי חגים לפני גם הנשארים עד תומם, אך ס' בית נתן אין חפצי בו כי ידעתי לא יגיע לי תועלת בקריאתו, ורבת שבעה לה נפשי שטות, הויות ופלוגתות על התלמוד, גם שאר הספרים אשר זכרת באגרתך היות מעותדים לצאת לאור דלי התועלת המה בדור הזה וקורי עכבים יארוגו, אין בהם עוז כלל להאיר עינינו בתורת ה' תמימה אשר היא לבדה ראוים לעסוק בה בלי הפסק — — — אך לא אהיה כמוכיח עתה על מכשולות הדור, כי מי אני? — רק את אשר בלבבי הגדתי לך יען הכרתיך בר לבב ובלתי מחניף לקדמונים.

חפצתי לשמוע ממך דבר על אודות חכמי איטליא והמחברים אשר יוציאו לאור; אך מה אענה? הן דממת קבר בכל סביבותי, אין פוצה פה בדברי חכמה, זולתי האחד הוא החכם שד"ל יח' לא ינום ולא ישקוט מהועיל אל אחינו בנועם לקחו, גם אנכי הדל עומד יום יום על עבודתי, ועתה הנני מתעסק להוציא לאור מבחר מדש קראתיו בשם „ילקוט יש"ר". ואסיים בדרישת שלומך כל הימים אוהבך יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום כ"ג סיון תר"יג.

## 35.

### Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Ignaz Blumenfeld in Wien.**

שמע ברכה ושלום יריק אלוה ממעל על ראש ידידי הגאון
לי בבריתו, הה"ה כה"ר יצחק בלומענפעלד יחיה שלום!

הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי מנוע ממך עוללות מן הבציר הקטן אשר לקטתי משדה התבונה ונשאר ממנו רושם בילקוטי לזכרון, הגם כי מתחלה לא היתה האסיפה ההיא מעותדת להתגלות הגולה, רק לעצמי כוננתיה להיות לי בה עזר אל שקילות אמרות. אמנם עתה בראותי כי התעוררו ואדם אבירי לב לתת גאולה לשפת ישורון ולאדם כאשר נעוריה לא יכלתי התאפק מהקריב אליה מנחת עני כמשת ידי, כי אהבת עולם אהבתיה, ובחפשי היום באמתחתי אנכי ה' לפני מאמר קטן נחבא אל הכלים כמגלה טפח, כתבתיו זה שנים חמש וממשלת רעיונות הנקור על פעולות הרבנים, אותו אגיש לפניך עתה, עשה בו כחפצך, וזה שמו אשר קראתי לו אז:

### כח ההרגל.

ענינים הרבה יש הנכנסים תוך גבולות החכמה והמדעים, החזיקו בהם אנשי עדתנו אף הבינונים שבהם כדבר ברור ומאומת למעלה מכל ספק, רק בעבור כי הורגלנו מנעורינו גם אנחנו גם אבותינו ואבות אבותינו לאמות עליהם ככה, וגדל כל כך כח ההרגל הזה שהדיחנו לדרוך בדרך הלכו בה מי שקדמונו עד שנחשוב כי אין עוד צורך לדרוש ולחקור אשר תורם הדבר ההוא להיותו עומד כבר בחזקתו על הדרך המורגל, ונמשכה מדור אל דור הקבלה המורגלת ההיא יען כל אחד סומך על מי שקדם לו בחשבו כי הראשונים כבר ירדו אל עומק הענין והבינו אותו לאמתו, והנה הגם כי נפתחו לפני נבוני הדור הזה שערי המחקר כל איש יבא בם כקטון כגדול, ואין חלק או מקצוע בדברים האלהיים והתוריים והתלמודיים שלא יכלו עתה לחקור עליו ביתר שאת ממה שנעשה מלפנים, בכל זאת נשארו עוד ענינים הרבה על מכונם הקדמון המיוסד על שקר בסבת כח ההרגל הנזכר, ולתוספת על זאת הנני מביא פה ענין אחד לדוגמא, ואחרים אחרים יהיו שמורים לזמן אחר, הט אזנך ושמע.

כאשר יפול הדבור על הרחקת הגשמות מן הבורא ית' נבוכים כי פסוקי התורה הנראים כמגשימים כגון וינחם ה', וירד ה', וראית את אחורי, לולי שיפורשו על צד ההשאלה ובדרך משל, וכאשר יכלו להביא ראיה שאף קדמונינו ז"ל חשבו ככה, אז רגילים כותבי הספרים להשען על אמרם ז"ל בכמה מקומות דברה תורה כלשון בני אדם, כאילו היה דעתם בזה המאמר לרמוז שבאו בפסוקים ההם מלות מגושמות בעבור המון העם הפשוטים שלא יכלו להשיג מעלותו ית' זולת במליצות המיוחסות אל הגופים כדי לשבר את האוזן, ושזהו באמת כונת אמרם „כלשון בני אדם". הניעה

וראה כי מיום החל הרמב"ם ז"ל לכתוב במורה ח"א פרק כ"ו אלה הדברים: כבר ידעת אמירתם הכוללת למיני הפירושים כולם שתלויים בזה הענין והוא אמרם דברה תורה כלשון בני אדם עכ"ל (ועיין עוד שם פ' ל"ג ופ' מ"ו) ועד הימים האלה אשר בהם קרא מחבר אחד *) לזה המאמר בשם יסוד תלמודיי (מיין תלמודישער גרונדזאטץ) לענין הרחקת הגשמות, לא נמנעו החכמים שבכל דור ודור להאמין באמונה שלמה כי זאת היתה באמת כונת חז"ל במאמר „דברה תורה כלשון בני אדם", עד שאם יאמר להם איש היום כי כל זה שקר גמור, יצחקו ולא יאבו שמוע, אחרי כי שנים רבות נגררו כולם זה אחר זה להשען על סברת הרמב"ם בעינים סגורות בלי חקור אחריו אם יש בו הדבר הזה. אמנם החוקר אחר שורש הדברים ואינו נפתה אחרי אמרות זולתו בלי ראיה, אף אם יהיה גאון מפורסם ושמו מדברים בכל מקום, ימצא כי מעולם לא כיונו חז"ל אל הרחקת ההגשמה במאמר הנזכר, כמו שאוכיח בבירור מן התלמוד עצמו במה שאומר. ידוע היה לחז"ל דרכים מיוחדים ללמוד בהם דין שלם מכח איזה מלות כפולות שבאו בפסוקי התורה, ולפי שחשבו אותן המלות כמו מיותרות וקראו אותן יתור, לכן אמרו שניתנו להדרש והוציאו מהן איזה דין שלם, וזה האופן הרגיל מאד בכל התלמוד סובב על מה שהורגלו בטבע לשוננו הקדושה להוסיף המקור אצל פועל עבר או עתיד, כמו הלוך הלכת, שמור תשמרון, שמעו שמוע, וזולתם רבים, והמדקדקים (Gesenius §. 209 Jahn §. 112) אמרו שזה יהיה לחזק הענין, אבל קצת מן התלמודיים חשבו שזה הכפל לא בא לתת חיזוק לפעולה, אלא היא מלה מיותרת לגמרי, וניתנה להדרש, אתה תראה שהוציאו דין שלם מן הפסוק אם המצא תמצא בידו הגנבה (ב"ק ס"ה א') מכח זה היתור, וכן על נתון תתן אצל בנות צלפחד (ב"ב קי"ט ב'), ועל פסוק סקול יסקל השור (סנהדרין נ"ה א'), ועל פסוק ואם מאן ימאן (כתובות ל"ט ב'), ועל פסוק הענק תעניק (קידושין י"ז ב'), ועל פסוק ואם המר ימיר (זבחים ו' א'), ועל פסוק אם האכול יאכל (מנחות י"ז ב'), ועל פסוק והפדה לא נפדתה (כריתות ס' א'), ועל פסוק אם יצא יצא הרוצח (מכות י"ב א'), ועל פסוק ובשל מבושל במים (פסחים מ"א א'), ועל פסוק המול ימול (ע"ז כ"ז א'), וכן על כמה פסוקים אחרים שנכפלו בהם מלות מיותרות מכח הכפל הנזכר דרשו תמיד היתור להוצאת דין שלם; והנה בכל המקומות האלה והדומים להם אתה מוצא בתלמוד אמורא אחר מתנגד לזה הדרש ומורה שאין ללמוד מאומה מן היתור ההוא בעבור

*) עיין במכתב עתי של הר"ר פראנקעל 1844 דף 131, ודומה לזה כתוב במכתב עתי הנקרא Der Orient 1844 — Nr. 52 S. 408, וכן במכתב עתי של הר"ר גייגר V. דף 417, ואף קודם לכן בכל דור ודור נפלו רבים בטעות זו, כגון בעל בחינת הדת בספרו דף כ"ט.

כי מנהג הלשון לכפול הפועל בזה האופן, ואז יאמר המתנגד: דברה תורה כלשון בני אדם; עיין היטב בכל המקומות שציינתי ותמצא בכולם שהשתמשו במליצת דברה תורה וכו' על זה הענין של מנהג הלשון לא זולת, והמושג שכיונו בה להרחיק הגשמות אינו אלא טועה, כמו שמוכח בהדייא ממה שכתב בעל השל"ה בדף ת"ד, שמע נא דבריו: איכא מאן דאית ליה דברה תורה כלשון בני אדם ולא דרשינן הכפולות ואיכא מאן דלית ליה הכי ודרשינן הכפולות עכ"ל, ויובנו דבריו מתוך מה שכתבתי, ואם הדבר כן מאין יצא השבוש הזה לפרש מאמרם ז"ל דברה תורה וכו' באופן שיובן ממנו הרחקת ההגשמה? אם לא שנגררו כולם אחר הרמב"ם כעור הנסמך על הפקח, וההרגל גבר על החקירה, כי היה די להם לראות דבריו במורה שהבאתי למעלה ולא נתנו אל לבם לחקור אחריו, ונמצאו כולם שוגגים במקום שהיה רק אחד המזיד. והנה אין דעתי בזה לשלול מבעלי התלמוד ידיעת רוחניות הבורא ית', רק אני אומר כי הרוצה להציל חז"ל מן חשד הגשמות (אשר לפעמים יובן מדבריהם בהשקפה ראשונה) יצטרך לחזור אחר פתחים אחרים ישרים ונכונים, ולא יתעסק להביא ראיה מן המאמר דברה תורה וכו' שאין לו שום הצטרפות עם ענין זה, שהרי אם יבחר לעשות כן הנה הוא יסבב להם ז"ל בוז וקלון תחת שהיה חפצו להגן בעדם ולהפך בזכותם, כי יאמר אומר: כמו שאין ממש בזה המופת כן הדבר עצמו שאתה רוצה להוכיח אינו אמת! לכן ראוי להשבית המופת הזה, ובעת לא יאמר עוד ליעקב ולישראל שקדמונינו ז"ל רצו להרחיק הגשמות באמרם דברה תורה כלשון בני אדם.

הנה עתה עודני מתעסק במלאכת הכנה להדפסת ספרי החדש ילקוט יש"ר נתבשרתי כי חוקרי אמנה העלילו עלילה עלי לאמר כי אני בדיתי מלבי כל הספר קול הכל, וכי מעולם לא כתב רי"אש הדברים ההם אשר שמתי בפיו; תכיר גם אתה כי לא יכולתי לעבור בשתיקה על דברי נאצות כאלה, לכן כתבתי מכתב ארוך בלשון אשכנזית להתנצל מזאת והשיבותי לרודפי אל חיקם חרפתם אשר חרפוני; אבטח כי בקרב ימים יתפרסם בדפוס, כאשר לתכלית זה שלחתיו אל ידידי מוהר"ר גייגר נר"ו אל עיר ברעסלויא. על אבדן החוקר המפואר הר"ר מוהש"ד לוצאטו ז"ל כל לבב דוי כי לא היה כמוהו חוקר בלימודים ומעמיק בכל מחקר. נתעוררו עתה רבני איטאליאה לבטל יום טוב שני של גליות וכתבו על זה פסקים רבים, זה נוטה להקל וזה להחמיר ולא אדע איך יפול דבר, ואני בחרתי שלא להשמיע קולי בדין זה. ממכתבך ראיתי כי חפצת להרחיק נדוד, ושאלת עצתי על אודות הדבר אשר גמרת בלבך לעשותו, אך אין אני מכיר מלבך ותכונת לבבך לתת עצה הגונה על זאת, רק אומר שאם אין לך סבה אחרת לעזוב מושבך זולתי הפקודה החדשה היוצאת מפי הקיסר, יראה לי כי אין די בזה להסיר מבני ישראל כל תקוה על טובות עתידות, ותוחלתנו עוד לא נכזבה כי ישוב המושל לפקוד

אותנו ברחמים. הן אמנם זאת אינה אלא על נחלת שדה וכרם, ובענינים אחרים עוד יש תקוה כי יחננו כשאר אזרחי הארץ כאשר הבטיחנו, ואמנם כי אין לנו חורש עלינו רעה, רק משטינינו לחשו באזניו וימלטו ממנו. זה המשפט הקשה, והסבה המניעה אותו לעשות כן היתה לפי דעתי כך: כבר ידעת כי בחדש העבר אחד מאחינו מעיר פריעסט (ושמו ברוננער) קנה אחוזה במדינת פירקל, ויען שרי העיר מנעו ממנו הרשיון לקרוא שמו עליה בעבור כי יש להם נימוס קדמון לבלתי תת שום יהודי להתאחז בתוכם, הביא היהודי את ריבו לפני המלך והשיג ממנו הרשיון ככל אות נפשו, וזה לך האות כי לנו טוב עלינו; אך שרי המדינה היא בראותם שלא נעשתה עצתם נגשו אל המושל ושמעו שאין כח בשום אדם לבטל הנימוס הקדמון ההוא, ואז נענה להם הקיסר, כי ירא למנוע שאלת אנשים אשר עבדוהו באמונה בעתות המלחמה כמפורסם; כך אמתת מקרה הדבר, והאל יודע.

כה כתבו לי עוד טרם נסעך, והאל יצליחך בכל אשר תפנה כתשוקת אוהבך הנאמן יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום כ"ט אדר ש' תר"ד.

---

## 36.

### Schreiben des Herrn Dr. A. Geiger in Breslau an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

אל כבוד איש יקר רוח ונבון דבר הר"ר יצחק בלומענפעלד שלום רב!

הקשית לשאול, אדוני הנכבד, הקשית, ואם גם לעשות דבריך חפצתי וגם חרות בלבי זכר אוהבנו האיש הנאמן עם אל ועם אנשים המנוח הר"ר יש"ר נ"ע ולהקים לו יד ושם בישראל חפצי ותאותי, על כל זאת לא אוכל לכתוב תולדותיו כאשר שאלת ממני. דע נא כי האיש הזה (אשר לו יאות השם הזה באמת ובתמים) קורות ימי חייו לא נשתנו מדרך כל אדם, וכפי המעט אשר ידעתי אך ישב בהשקט ובשלום לא יצא מעיר מולדתו גוריציאה שם נולד ושם נאסף לעמיו. שם למד ושם לִמד והפיץ דעת, מכבדוהו בניו ואוהביו מקרוב ומרחוק כבדוהו, לא נלחמו נגדו וגם הוא הלך בשלום את כל אדם, מאדמתו שבע לחם ואם גם דאגות כה וכה כתרוהו הנה גם אלה חלק כל אנוש ומנת כוסו למען יחזק וישים באלהיו בטחונו. זאת ועוד אחרת כי פרטי קורותיו נעלמו ממני כי ידוע תדע אשר ממכבדיו הנני והייתי אך הברית הכרותה בינינו ברוב נמשכה לא באותות נגלות ורק מעט המה המכתבים אשר הלכו זה לזה ורק בימים האחרונים

אחרי גלות ספרו אשר כתבו בשם בחינת הקבלה כתבתי אליו מדי עת בעתו והוא השיב כדרכו בלי איחור. ואם תשוב ותשאלני ותפצר בי: למה ועל מה האהבה הטמונה בתוך הלב לא ניתנה להכתב, תמצא עוד תשובתך בתוך מכתבי הזה. ועוד שלישית אשאלך והודיעני הלא ספרי המנוח אגרות יש"ר גם ילקוט יש"ר פתוחים לפניך, שם ספר הוא בעצמו את תהלוכותיו ומחשביו ואת כבוד עשר ספריו אשר חבר כל ימי חייו והלא שים אתה ותחזה חיל ותבחן את מחנך ותספר את מעשיו בסוד ישרים ועדה! ומלבד כל זה כבר הקימותי לו יד ושם בלמון אשכנז ימים אחדים אחרי הלקחו ממנו בספרי על ר' יהודה אריה ממודינא *) ובפרט מדף 57 עד תומו, ואיך אשנה הדברים ואהיה רק כמריק מכלי אל כלי?

ולמען לא אשיב פניך ריקם אומר לך אחי מחשבי אשר בלי מאום פנים אמרתי על אהובנו הנכבד נ"ע. דע כי אהבתיו וכבדתיו על ישרו ועל רוחו הסגולה על כי לא בלב ולב דבר לא ערום מערים לא נשא אל הבלים ולא העלים את השגתו; לא התחפש בבגדי צבועים למען כסף ולכבוד בשמות הפתאים, לא הלך לקראת נשאים להרבות כבודו בעיני הבוערים בעם וכי קדוש גאון ומגיד יאמרו לו, רק גלה את לבבו ויעמד בפרץ ותמעכה רק סופים והאמין להסיר עקשות לבב אנשי דורו, לא כסה לרעת טומנת ובלב אמיץ קרא ולא ימח לאמר: כנגע נראה לי בית יעקב ועתה הכירו את נגעיכם הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם רמסו והסירו. כן יעשה ינאק מעולל כל הימים ועדי יזקין עוד נשמתו בו, ועוד נגרם קנאתו ואהבתו התמימה אל האמת ואל אחיו להדריכם בדרך הישרה ולהסיר מהם כל נגע וכל מחלה אשר בגופם. לא אכחד ממעך כי הרבה מדעותיו לא היו ברורות בעיני כי הוא ז"ל לא אבה להעמיק החקירה, אלא מעל פני המעין השאיב המים אשר נבע על שפתו ולא חפש אחרי מקורו, ואני אמרי לאומי כי לא נכון לפניו להעמיק בחקירות באמר אמרתי אמרתי אל לבי: הנה הניחו המלאכה לגעת אל המעלה אך תמשכו ומעשהו טובה ומשפטי ואני לא אשיבהו מדרכו גם הוא לא ישיבני, מה יוסיף לך ומה יתן לך מכתב אליו וממנו, לא יאות לאיש אשר כמוהו למלאות המכתב דברים אל מה עבך וגם אני לא אהבתי באלה, על כן מנעתי את עטי, רק לעתים רחוקות כתבנו זה אל זה. אך אחרי הפיצו את קול סכל לרי"אם ז"ל לא יכול להרבה עוד התאפק מלקרוא אליו ממרחק: הישבת עמו ממך ילמדו וכן יעשו. ואשאל מאתו גם את המאמר ענן ולנה ועוד ספרים אחרים אשר גליתי את מסתורן בספרי הנז' על ר' י"א מ, ויהי הקשר אמיץ. כי באמת פעולתו

*) Leon da Modena etc. zugleich als Denkstein an dem frischen Grabe Isaak Samuel Reggio's. Von etc. Breslau, Kern 1856.

אחר ושכרו לפניו בהקריבו אלינו את ספרי רי"אס והוציא אותם מבית הכלא אשר עד הנה היו טמונים בתוכו. וכבר נמצאו אנשים טהורים בעיניהם ומצואתם לא רוחצו ולרעת הגאוה על מצחם זרחה אשר ימאסו ברי"אס ואת יש"ר יתעבו ויאמרו: הלא הביא לנו האיש הזקן הזה מעשה ידי זקן כמותו, מוטב לאחד אם היה עש אוכל את ספרו ומוטב לשני אם לא הוציאו מקברו, ועתה עוד נוסף שלישי עליהם ולא די לו כי החכמים מביני לשון עבר ישפטו כי גם אל לשון עם ועם העתיק מדבריו, ועתה תלמודנו אשר הוא לנו פת מבטחם יהיה ללעג! ויוסיפו עוד להתלונן: הלא כה, האיש הזה רי"אס כל ימיו דרש במקהלות דבר בכבוד התלמוד ולומדיו חבר ספרים אשר ינשאוהו, ויהי בהמצאו בחדרו חרק את שניו ויספק כף עליו ויתן את דבריו וישנה את טעמו, נבוב הוא, איש הוא בלי אמונה ובלי מעלות המדות, לך ואמר מומר הוא, אל תשמעו לו ואל תשימו לב אל מכבדיו, ברחו לו גרשוהו מבתיכם ולא יזכר שמו ביניכם! הן אלה דברי הגאיונים אשר ישושו לכבודם ולא ישימו לב על כבוד האמת, אשר ישפטו להקים בישראל כל שטת השוטה והכסיל ויאחזו בקיי הכוס המספים, אשר תמיד שם החכמים על שפתם ישאו ובקרבם טמונה אולתם וערמתם. לא מחכמה שאלו על זה; ידעתי גם ידעתי כי בעלי התלמוד דברו כפי מגבלת החכמה ודעת אנשי דורם על כן לא אקל בכבודם אם כה וכה לא נמנעו מדברי הבל ומהאמין בעיסת נשים זקנות ולא אקוץ גם אם גם על יסוד רעוע בנו את ביתם, לבם תמים היה עם אלהיהם כפי אשר השיגוהו. השתדלו בכל עוז לטובת ישראל ולהצלחתו כפי אשר דעוה, גם החזיקו בדרכי המוסר אם גם כה וכה שמו עיניהם גם הם משטנת הזמן. על כן כבד אכבדם ואוהבם כי אבותי הם אשר הדריכוני ואך בכל זה לא אעלים עיני לאמר: ככל אשר גזרו כן יהיה וכן יקום, כל דבריהם אין בהם נפתל ועקש, חכמתם גבוהה עד השמים מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו דעותם עמוקות אין חקר מי ירד לנו אל עמקי התהום ויבא עד תכונתם? הן אלה דברי הבל או דברי חונף.

ובעת אשר פי האיש הנכבד הזה רי"אס ז"ל גברה יד המאמינים הבלתי נלמדים עם החכמה וביד חזקה שלטה על הלבבות והדת גם נהפך ויהי קצף וחמה שפוכה על כל אשר יעוז לעקור חרולים ועצבונים ויהי גן החכמה כעזב ושדי התורה והתעודה כסו פניהם שמיר דמיונות ושית אמונות כוזבות, מה יעשו אז ברי לבב פקחי עין? הירימו קולם על פני חוצות ויגלו את כל לבבם לעת חרב ביד הפתאים המקנאים להרגם? כמה נפשות טהורות אכלתם החרב והאש ועצומים הרוגי קנאת הדת המדומה! מה יעשו? שמו מחסום למו פיהם עצרו מלים אם גם בלבם בערו כשלהבת והניקתם כוס בטנם. האיש החכם יוסף מקנדיאה והאיש הנשא יהודה ממודינא קנאת האמת אכלתם פעם יחרישו ופעם ילחמו, פעם

המגלים טפח ומעט החכמים ההמה ידברו אל אנשי דורם אולי יפעלו בקרבם אולי יסירו מהם המסוה הגס המעור עיניהם אולי ירפאו מעט ממחלתם. ויהי בעת כאבם נעכר ואש להבת בערה בקרבם ולא יוכלו עוד לשאת את מכאובם וישפכו את לבם בשיח אוהב נאמן מכסה דבר או גלו את כל רוחם אל ספר הנעלם בזמנם ויקום לדור אחרון וישימו את דבריהם בפי איש אשר ילבישוהו את בגדיהם. ועתה יקומו אנשים שאננים וקרוחים על מצחם ויקראו לאנשים האלה המוציאים בלבותם — צבועים חסרי מוסר ובני בליעל! אוי לאותה בושה אוי לאותה כלימה! יקללו המה ואני אברך יאמר ה' יהיו המה לחרפה ולבשת והמשכילים יזהירו ככוכבים לעולם ועד!

ואוהבנו יש"ר נ"ע לא כהו עיניו מראות לא עבר ברומו לבשר השמחה אשר נגרם בלבו, זה חלקו וזה כבודו יהי זכרו לברכה! ואתה יהי נועם ה' עליך כחפץ מכבדך.

הכותב פה בכסלא יום ב' כ"ז אדר ראשון תרי"ו.

אברהם נייגרי.

---

## 37.

## Schreiben des Herrn Prof. Lelio della Torre an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

לכבוד הקצין המפואר שוחר טוב אוהב חכמה ונבון דבר, הרר יצחק
בלומענפעלד יוד יציץ ופרח, יאיר ויזרח, ירבה עצמה ובכח יגבר.

החייתני, איש יקר, ואשא להביא גם אני מעשר אל בית האוצר הנחמד אשר שתת בחכמה לדורשי לשון עבר השכולה והגלמודה, אשר נדבה רוחך אותך להחזיק בידה, ולהרים לאשה וכבודה, והנה לך קטף זה מבליל של אגרות, ארוכות וקצרות, ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה, נקבה חקי עלי ואתנה,

ואם כי ידעתי מיעוט ערכי, אשר שם אלהים בפי לא אמנע מתוך חכי, ואתה, אדוני, יברך ה' חילך, וישלם פעלך, יצליח בידך חפצו, להגדיל תורה ולהאדירה בתבל ארצו, וחכמי ישראל אשר עזבו השפה העבריה, למען שיח נכרים, ויכתבו לה ספר כריתות, ישובו לקחתה להיות להם לאשה ולא תעזב לצמיתות.

ולמען לא יהיה ספרי זה ריק מכל דבר חכמה, אציע לפניך דעתי על פסוק יש מפזר ונוסף עוד וחושך מישר אך למחסור (משלי י"א כ"ד) שכמעט כל המפרשים פירשוהו על הצדקה ע"ד עשר בשביל שתתעשר, ואני אקדים ואומר

מדבר ידוע הוא שספר משלי אינו כולל בלבד הערות מוסריות בדבר הצדק והמשפט הממלכה והמדינה, אך גם בדבר הנהגת הבית והמדינה, והפסוק הנזכר הוא ע"ד בעצלתים ימך המקרה וגו' שבקהלת, אלא שאם הזהיר החכם על הנזק המגיע לאדם אם יתעצל ויתרשל מלחזק את בדק ביתו, ולמנוע הדלף הטורד מתקרתו, וכאן נתן עיצה לפתאים המקמצים אשר עינם חסה על כספם וימאנו להוציאו גם בדבר המגיע ממנו תועלת לביתם או המרחיק ממנו נזק, ולכל הוצאה, אפילו היא הכרחית, יקראו פיזור ובזבוז, כי עם עיניהם רואות את הנולד, וכנגד השוטים האלה אמר החכם מכל האדם: יש מפזר הונו והוא מרויח ומוסיף כי ברב הימים ימצאנו כפול ומכופל והשגת ירבה על ההוצאה, והחושך כספו יותר ממה שהוא ישר, לשוננו ראוי והגון (Billig), אין זה לו כי אם למחסור, כי אם לא יזרע לא יקצור, ואם לא יטע כרם לא יבצור, ואם לא יגדור פרץ מים בשדהו טרם יתגלע, יחלוף בו ישטוף ויעבור ומגדיש ועד קמה ישחית ויבלע, ואם לא יתקן המעזיבה, תפול התקרה והבית יהיה לחרבה.

ועל פסוק זה בעצמו מצאתי ראיתי שבפי' עטר החכמה הוצא בשם הרב המאירי פירוש בדרך כזה והוא שצריך האדם שישפיע מחכמתו על הראוים, ויוסיף בחכמתו כמ"ש ומתלמידי יותר מכלם, וחושך מישר, כלומר ואם לא ישפיע מאשר חכמתו ותעלה חלודה על שכלו כמ"ש בירושלמי ר' יוחנן היה אומר לתלמידיו באו ונפשפש בהלכות שלא יהיו מעלות חלודה, עכ"ד, ואישתמיטתיה שגם הרל"בג, שהוא מביא למעט על כל פסוק דבריו, פירש כפירוש הזה ממש לא על דרך רמז רק על דרך פשט.

ובזה אשים קצי למלין ואצא בכי טוב, ואודה לשמך כי טוב, ביום שנכפל בו כי טוב, נאום עבדך ומוקירך המבקש שלומך.

פה פאדובה יום ד' לחדש אדר שני ש' ותגזר אמר ויקם לך לפ"ק.

הלל די לא טורי הכהן.

---

## 38.

### Schreiben des Herrn Prof. Lelio della Torre in Padua an Herrn David Terracini in Turin.

יצו ה' את הברכה את רעי אשר כנפשי כ' דוד טירראצינו נ"י וכל עצתו ימלא.

ברוך אתה ה' אשר לא עזבת חסדך מאתי אם כי בארץ רחוקה אני יושב! היום הזה ראו עיני כי יש לבבך ישר כאשר לבבי עם לבבך! וגם בריתי נאמנת לך כי אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני ואף כי רודפי החכמה והתומים כמוך!

היום ההוא ימי המנוחה כי נגשו תלמידי לארץ מולדתם לחוג את חג המצות והיה זה כשלש ימים ואני אשתעשע עמך ידידי, והשיבותי אותך דבר כאשר עם לבבי, זה ימים רבים עלתה ארוכה למחלת עיני אפס כי עוד חשכו מראות בלילה כי בימי הקחו על משמרתי עמדתי מנגלות הכוכבים עד סוף האשמורת התיכונה. מי יתן והיה עוד כימי קדם לימוד התורה והחכמות על פה כי אז לא יְעוּרוּ הספרים עיני הקוראים בם ולא ייעפו החכמים בדרישת החכמה מלבד היתרון הגדול אשר ללימוד על פה על הלימוד מתוך הספר כאשר הוכחתי במאמרי על התורה שבע"פ! — מה ארכה מדת החכמה! אם כי נשקוד יומם ולילה על דלתותיה ושמרנו מזוזות פתחיה לא נוכל לעלות אל הר קדשה ולבקר בהיכלה והיה כי נשכיל לעלות אל ראש ההר קרב קצנו מלאו ימינו אשר הם כצל עלי ארץ! כמשל החכם מקרה אמר להם: אוהב כסף לא ישבע כסף ואוהב בהמון יוסיף דעת יוסיף מכאוב כי נכסוף נכסף אל ידיעות אחרות ואם ישכילהו איש על המאמר יתעבר בו לאמר: הלא כל ידיעותי אשר קניתי כמר מדלי נגד הידיעות אשר לא קניתי עד הנה לכן נפשו אבלה גאה וגאון ישנא ויברח מן הכבוד כי קטון הוא בעיניו וכל אשר במחקרותיו לא לתמשך רק למטה האונות למען תגיע נפשו אל השלמות אשר היא תכלית אדם עלי ארץ. לא כן האנשים הקטנים אשר כל מגמתם למלוה בתעלומות ולנקר עיני ההמון! אם ישיקו הפנים והיו לראש. יגבה לבבם עד להשמית כי יאמרו: חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו! את אשיהם לא יכירו ואת הורביהם מלפנים לא ידעו וכל האנשים כאין נגדם והמה כעוללים לא ראו אור החכמה עם מראות עיניהם מהשכיל לנוחם! קומי לך עליהם ישחקו ויתנים ילעגו למו! הלא נאלה אלק הלים אשר לפר בריתו אתך אחרי אשר הוקם על. אני ידעתי את הלים ואת דים אגרותיו אלי כי זד יהיר הוא נבל ולא חכם. שמה מעליו אמי כי מה תמכון לך אהבתו? יתהלך בגאותו וברום לבבו בין המון ספריו אשר אסף בלי תבונה ובכליו. אשר נבל בעיניו השתכחה מני רגל ואשר לא נגה בה אור המדעים ונמשך ממנו יכהה ולא אם לו על פני ארץ! ואתה וכעין המאמן, בשקידות מועילות ואיש את רעהו יעזור ועוד לכם! אשאתי בנאמי את האנשים אשר ימנעו טוב מבעליו ומכל משמר ינלכו לשום מהורים לזולתם את אשר גלו. בשקירותיהם מן הגרע תפארתם אם איש אשר יסוד להם בידיעותיהם! לא כן אנכי עמדי כי כל ישעי וכל חפץ להפיץ הידיעות הקטנות אשר קניתי ואשר אקנה בשקידתי על דלתות התורה. וכבר אמר החכם: אל תמסור חכמה למי שאינו ראוי לה פן תשחתנה ואל תמנענה ממי שראוי לה פן תשחתנו. וגם חכמי התלמוד אמרו: (סנהדרין צ"א): כל המונע הלכה מפי תלמיד אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו, לכן נשבעתי ואקיימה לשות לך דעי בכל ענין אשר תשיג ידי כי

נעמת לי מאד ואתה תקרא את אגרותי באזני רעיך אשר למדתי להועיל ואת משפטך תחרץ ולא תירא כי את האמת אהבתי וכל אשר יראנה אותי אענדנו עטרות לי.

נחת שמחה בלבי בהגידך לי כי אחיך יעקב ידיד נפשי דבק באשה טובת מראה כאשר אהב. אשה יפה אשרי בעלה מספר ימיו כפלים! דַדֶיהָ ירַוֻהו בכל עת באהבתה ישגה תמיד יהי מקורו ברוך וישמח מאשת נעוריו! זאת ברכתי אשר נשאת לו כי אהבת נפשי אהבתיו, כי ירא אלהים וטוב כאמן ידעתיו, ולא הלך אחרי הבחורים לזנות אחרי עיניו וללכת בשרירות לבו. אשריו וטוב לו, וזה חלקו מכל עמלו, כי ה' חנן גורלו.

איש טוב אתה ואל בשורה טובה תבא כי עוד שתים שמעתי מאחך אשר היו לי לששון ולשמחה לבבי. הראשונה ששתי כעל כל הון על דבר חברת דורשי התושיה אשר אספתם אתה ורעיך זה שלשה ירחים. חזקו ואמצו, אחי וידידי המשכילים והנבונים, והיה אלהים עמכם ואם ראשיתכם מצער אחריתכם ישגה מאד כי כוונתכם רצויה ומעשיכם נרצים. ועתה שמעו נא בקולי איעצכם! דרישת לשון בני עבר, מליצת ספרינו וקדמוניות אמתנו תהיה תכלית חברתכם הראשונה למען תתנער גם בקרבכם מעפר הלשון היא העזובה והשכוחה זה ימים רבים. ואף כי אנשי החברה הזאת רֻבם ככלם הם מלומדי התורה לשבת יום אחד על כסא התורה ולהם תאות ידיעה שלמה בחכמת לשונו ובמליצתה למען הבין ספר הקדש והעמיק בפשטי המקראות ולמען דעת דבר נכון בלשון המהוללה הזאת. ומלבד ידיעת הלשון והמליצה מה טוב ומה נעים אם תשיתו לב אל פניני האמונות והדעות אשר בלעדי ידיעתן לא יוכל המורה להוכיח את העם ולהדריכו בדרך ישרה. האמן, אחי, כי מרביץ התורה אשר לא ידע כי אם ההלכות והדינים וישליך אחרי גוו הידיעות האחרות כמו עניני האמונה והאלהות וחינוך הנערים ומשפטי הלשון וזולתם הנה הוא כעִוֵר הממשש באפלה והועל לא יועיל לעמו,

לכן שמעו אלי וישמע אליכם אלהים! קראו בעתותיכם ספרי חכמינו הקדמונים והאחרונים חדשים גם ישנים, הן בענין הלשון הן בעניני חקירה ואמונה כאשר אמרתי. בספרי הקדמונים נחל נובע מקור חכמה; השתעשעו בקריאתם לילה ויומם כי כל ספרי האחרונים לא ישוו גם בענין הדעות הישרות והמדות המעולות. ואל תאבדו זמנכם בקריאת מפרשיהם אם לא כאשר תקשה עליכם הבנתם אם כי השתדלתם גם כי המפרשים זה דרכם ללכת בארחות עקלקלות ככל העולה על רוחם ולבאר המבואר ולהניח הסתום. וגם בספרים הרבים החדשים היוצאים לאור תקראו וימצא לכם כי האחרונים הגדילו לעשות בלשון ובמליצה ובקדמוניות

עמנו, ומלבד התועלת אשר תגיע לכם בקריאת הספרים האלה רק הנוגע אל הענין עוד תלמדו מהם לשון ספרי החכמה אשר בהכרח הוא מעט מלשון המקרא ובכל זאת מה טובה ומה יפיה! — אחי וידידי! יהי נא לכם לב אחד ורוח אחת, האמת והשלום אהבו למען תשכילו בכל אשר תעשון ותעלזנה כליותי כי נפשי אליכם כל הימים. אל יהי חלק ונחלה עמכם לנבזים המתגאים בעשרם האומרים בלבבם אנחנו ואפסנו עוד, כי המה זבובי מות יבאישו שמן רוקח, כים נגרש השקט לא יוכלו ועל במתי רעיהם ידרכו לדרוך, הגאוה והחכמה צרות הנה ולא תוכלנה לשבת יחדו. — שנית הסב לבני נעמי כי ידידנו ואהובנו החכם המפואר והחסיד פראפעסאר ראביאלא נ"י שב להורות בנים מדרכנו. ברכהו כל נעמי ואמרת לו: כה אמר ידידך הלל: לבי אתך תמיד על כפי חקותיך ועל לוח לבי קשרתיך, יתן ה' לו כלבנו החיים והשלום ובכל אשר יפנה ישכיל. — ואתה בה' תעלוז כשב המצות הנע"ל, שמחת עולם על ראשך ורב שלום עד בלי ירח.

כה דברי אוהבך השוכן פה פאדובה בראשון בשבוע לחדש ש' תקנ"ט.

הלל די לא טורי הכהן.

---

## 39.

### Schreiben des Herrn Professor L. della Torre an Herrn Prof. S. D. Luzzatto.

לידיד נפשי יקר רוח איש תבונה החכם המפואר רשד"ל נ"י החיים והשלום.

אלף תודות לך, ידידי, על אשר אמרת כבר אכבדך ותבקש ממני שאעיין בהשקפתך החדשה על אודות תרגום יונתן על הנביאים, ואם כי גר אנכי בארץ המחקר לעשות רצונך אגלה לך דעתי עליה ואשלח קושיות אנכי נוטל אליך.

א) הנוכל לגזור בבירור שפילודוליאן בא לאמות אמת נביאי דתנו? ומי ידענו הדבר הזה? מפי חכמינו ומספריהם? לא, רק מאפיפאניו אחד מאבות הנוצרים אלהם. אך לאיוזי"ביו סופר מהיר ונאמן ומפיץ אור גדול על קורות זמנו ואחריו החכם הגדול סייבוכיזעם וזולתם מכחישים אותו ואומרים שהמתרגם הזה לא נתיהד מעולם אך עבר מכת המרקיונים Marcioniti לכת האביונים Ebioniti המורכבת מאמונות היהודים והנוצרים ומזה סבב טעות האומרים שנתיהד כי לא שתו לבם לתכונת הכת הזאת. ומאשר שלא נזכר המעתיק הזה בתלמוד ושידענוהו רק מפי סופרים נוצרים איך נוכל להכריע ביניהם ולהפליג מסברת האומרים שבאמת נתיהד איש האמונים?

ב) גם אם נראה להחזיק שהמתרגם היה גר אך מה הניע לב החכמים לייחס לו תרגומם מאחר שכפי עדות הסופרים כמעט אין הפרש בין תרגומו ובין התרגום המיוחס לשבעים? החכם יאהן במבוא לספרי הקדש כתב שהעתקתו היתה כי אם תיקון העתקת השבעים, ושהסיר ממנה היתר והשלים החסר והגיה כל מה שלא העתיק המעתיק האלכסנדרי בבירור. ושלפעמים שנה המלות העבריות כצורתן מאהבת כת האביונים אותן. ואוריגינס בקבץ ההעתקות אשר לו, Hexapla, הציב כוכב לציון בכל המקומות הרבים שתרגום טיאדוציאון מכוון אלה במלה לתרגום האלכסנדרי. והחכם Montfaucon כתב בהקדמתו שתרגומו הוא השפות והגרוע שבכל התרגומים היונים, ואיך א"כ בחרו בו חכמי בבל לייחס לו תרגומם? ולמה לא בחרו בתרגום עקילס שהוא מעולה ומדוקדק ממנו כפי עדות כל הסופרים הנוצרים המספרים בשבחו והשתמשו בו, וגם החכם הייראנימוס אחרי אשר שפך בגנותו מרר בו וקלסו וגם היהודים היונים החזיקו בו ולא הרפוהו, ותחת תרגום האלכסנדרי לקחוהו. זאת ועוד כי כוונתו היתה בתרגומו להסיר היהודים היונים מאחרי תרגום השבעים המשובש. ועוד הגדיל התמיהה אחרי אשר ראינו (לדעת החכם המופלא ר' שלמה יהודה הכהן) שבחמשה חומשי תורה בחרו בתרגום עקילס הוא אונקלוס לתרגמו ארמית ועכ"ם שתרגום התורה והנביאים על הרוב דרך אחד להם. הן ידעתי כי תתחומם עלי על כי אני מוסיף הקערה על פיה ומקשה על המערך הקושיא עצמה שהביאתך אליה. אך לא אסתיר ממך תמיהתי על שבנית הקערה על המערכה והוצאת תולדות מן הקדמות המסופקות הצריכות עוד אימות וחיזוק. בתחלה השפלת מבעלי הטעמים מבבל היו, ומלאותך שהמתרגם הנביאים רוח אחת היתה אתו עם בעלי הטעמים לתקן את הלשון בשביל שהמון האמנת שגם תרגום יונתן בבלי הוא אם כי איננו דבר רחוק ששנים או יותר יתכוונו לדבר אחד במקומות שונות ובעתים שונים ובפרט בענין כזה מבואר הצורך והתועלת. וכבר ראינו שגם המתרגם האלכסנדרי נטה מלשון הכתוב לשנות את הלשון כמו שאמרו בפ"ק דמגלה וכמו שעינינו רואות בתרגום הנמצא בידנו, ונתגלגל מן הקושיא למה יחסוהו ליונתן ולא לעקילס המלאת מה שהמלאת; ולכן לדעתי אין תירוצך תירוץ וחוזרת הקושיא למקומה.

ג) מלבד שאין טעם מספיק לחשוד בכשרים חז"ל הנאמנים שבקשו לרמותנו ולהעיד לנו עדות שקר ליחס התרגום הזה לאיש אשר לא חברו מעולם כדרך המזייפים, והנה לא ידעתי איך היה יכול לעלות בידם הדבר ולא יגלה, כמדומה לי שאתה חושב הבבל בשני האלה, כי לדעתך שחכמי בבל כתבו התרגום הזה בזמן מאוחר ויחסוהו ליונתן היוני וקראו עליו שם יב"ע תלמידו של הלל. אתמהה! אם יחסוהו ליונתן היוני למה יחסוהו ליב"ע, ואם יחסוהו ליב"ע למה יחסוהו ליונתן היוני? ולו אמרת שהתרגום המיוחס ליב"ע הוא באמת תרגום

היוני של פילאדלפיאן מתורגם ארמית היית ניצול מן התמיהה הזאת אם כי הקושיות הנשארות במקומן עומדות. ועוד אוסיף שדבריך נראים כסותרים זא"ז כי אם השמיטו את עקילס וישם לנו תרגום התורה לשקלו בעיני ההמון מה נגרע ומה נוסף כמו של יונתן היוני גר צדק כמוהו לבלתי ישם לו תרגום הנביאים ההולך על דרך תרגומו כדבריך שהוליכהו להתלות באילן גדול, בי"בע? ידידי! תפשת מועט תפשת, תפשת מרובה לא תפשת! גם החכם שי"ר שהתחיל לספק על המקום שנותרו שם התרגומים לא השליט שתרגום הנביאים מוכר בבבל אלא שנשתנה שם ונשתכלל לצורך העם היושבים בקרבו. חה דבר אפשרי ומתישב על הדעת! ואתה עברת גבול שרלת שק והלכת מן הקצה אל הקצה, וגם בדבר אונקלוס אשר אין מנקם כשמו זולתך האומר שלא היה ולא נברא, וגם על זה יש לי דין ודברים להקשות, אלא שאין כאן מקום להאריך. ומי יתן והיה עוד בידנו תרגום יונתן היוני על הנביאים אתה אשר לא נשאר עוד כי אם זעיר שם וזעיר שם, וידענו בבירור אם כדרכי תרגום יונתן ב"ע שבידנו דרכיו! אך אע"פ מתרגומו על דניאל הנמצא מפני הזמן ואשר בו משתמשים עוד היום הנוצרים. היונים נוכל להקיש על הדרך אשר דרך בתרגומו בשאר ספרי הקדש.

ועדי דברי בענין התרגומים אליך, ידידי, על מה שכתבת במאמר הנכבד אוצ"נ חלק א' מכתב ח' שהטעם שאונקלוס תרגם הנני ממטיר לכם לחם, הא אנא מחית לכון, הוא מפני שהארמי לא ישתמש בלשון המטרה חוץ מענין המטר עצמו, ואין זה נראה לי אלא מפני שגם בענין המטר עצמו אין הארמי משתמש בפועל נגזר מן מְטַר רק במליצת אַחֵית מִטְרָא ועי' בראשית ב' ה', ז' ד', ושמות ט' י"ח כ"ג, ירמיה י"ד כ"ב, עמוס ד' ז', איוב ל"ח, ורק שני פעמים מצאתיו בתרגומים והם בראשית י"ט, יחזקאל ל"ח כ"ב, וגם כמה אינם מסייעים לך, לפי שהם בענין אש וגפרית לא בענין המטר עצמו ולא ידעתי למה.

ועוד אכנס שלא ברשות גם בענין אחר מעניני אגרתך להחכם שי"ר ואומר כי לדעת בדבריך שהבנים נקראו liberi בל' רומי להבדילם לטובה מן העבדים, אך מה שאמרת שאין אומרים liber בלשון יחיד על ההוראה הזאת, אלא תמיד בל' רבים אינו מדוקדק אך היה לך לומר שעל הרוב יבא בל' רבים ועל המעט בל' יחיד. קווינטיליאן לדוגמא במליצות המיוחסות לו, Declamatione II. 8 אמר: Liberi et parentis.

ולבלתי הראות שניך ריקם אציג לפניך קצת חידושים, ואתה בחכמתך תשפוט על אמתתם או על בטולם. על מְנָת, שענינו קרוב לענין בְּמֶכֶר, נלקח ג"כ משם מָנֶה, שממנו אולי נגזר munus, וכן אשר מִנָּה את מאכלכם בדניאל, נ"ל שענינו אשר קצב את מְנַת מאכלכם, שכן מָנֶה הוא חלק מאכל (משואל א'

ט'). — בַּת שם נגזר מן בָּנָה והוא במקום בָּנֶת כמו בַּת מן בָּנַת ובוקסטורף שהשמיטו בשורש כנת אינו אלא טועה, וענינו חברת אנשים המשותפים בדעותם, באמונתם או במעשיהם וכדומה ובשם אשר יִבְנוּ. ומן השורש והענין הזה בתנ"ך (עזרא ד' ז') ושאר כְּנָוָתֵיו. ומן התימה על בעל אוצר השרשים שהשמיטו ועל רד"ק שלא הביאו כ"א במלות הארמיות והוא מלה עברית (כי כל הפסוק ההוא עברי) אם כי יסודתה בארמית. — ה' אמר לשכון בערפל (מלכים א' ח') פירושו לדעתי: ה' אמר להשכין שכינתו בין הכרובים במקום האפל שבמקדש, והוא בית קדש הקדשים ששם הארון ואין שם לא חלונות ולא מנורה, ומלת ערפל באה על דרך ההפלגה. — מצאתי שבעל הערוך מסייע לי שכ' של רבן אינה לכנוי מדברים בעדם שכן כתב ערך אביי: ואע"פי שנקרא ר' יהודה הנשיא ולא נקרא רבן בלשון הזה אלא רבינו, עכ"ל; אם כן יש הפרש בין רבן לרבנו, חוץ מלבד הראיות האחרות שיש אתי על זה,

שלום נא אם הוגעתיך בדברי הבאי, השבני כאשר השבתיך, אל תמנע טוב ממני ואין טוב אלא תורה, והיה ברכה.

פה פאדובה יום כ"ד לחדש העשירי ה' תקצ"ד.

..... חלל די לא מודי שכן

---

## 40.

### Schreiben des Herrn Prof. L. dolla Torre an Herrn . . .

לידידי הבחור המשכיל הרבני כמ"ד.

אגרתך מיום כ"ח מנחם היתה לי למשיבת נפש כי כבר אמרתי נואש ממכתביך כי ארכו לי הימים מיום אשר ראיתי פניך בטריעסט ואין קול ואין עונה מאתך. היום הזה ראיתי כי זכרתני אתה אחרי הפרדך מעלי ולא השלכתני אחרי גוך. האמן, אחי, כי כמים הפנים לפנים כן לבי ללבך, והזמן והמרחק לא גברו על אהבתי אותך וברית שלומי אתך לא המיטו, כי אותך ראיתי ישר דרך ומלא רוח בינה ויראת שעלך וחכמתך הולכות לַמֵּדים. ומה מאד עגמה נפשי לך בשמעי כי יד אלוה נגעה בך ויקח את אדוניך מעל ראשך אביך זה ילדך ועוד ידו נטויה כי הוכיחך במכאוב על משכבך והגיע עד שערי מות! אודה לה' שפדו כי שלח דברו וירפאך וארוכתך הצמיח. יוסיף ה' אבלך לששון וינחמך, והריק לך ברכה עד בלי די לנחמך ולנחם אמך!

ועתה אבא לענין אגרתך ואגיד לך את כל לבי במשפט האוהב הנאמן אשר

לא ימנע האמת בתוך חכו ואם לא תערב לאזן שומעת. כוונתך רצויה לפקוד בתי אוצרות הספרים העתיקים והיקרים אשר לא יבאו עדן לאור עולם להעתיקם ולהדפיסם ולכל בני ישראל יהיה אור. ומי יתן ותקום עצתך וחמדה גנוזה תתנער מעפר ויהיה חלקנו ונחלתנו! אך מתירא אני שמה שנגמרת בלבך לעשות יהיה מן הנמנעות ותעלה חרס בידך, וזה משני פנים, הראשונה, שאם אתה תוכרח לעזוב מלאכתך מלאכת שמים מדאגה מדבר מן השאלה השנית ולא תהיה עוד כהה לשבתך, הלא מלאכת ההעתקה קשה ממנה ולא כל אדם יכול לקבלה ואף כי העלול לחלי החזה! השמת לבך לדבר הזה? השאלת את פי הרופאים? וזאת השנית, השמנת כמה יארך זמן ההעתקה אשר בו לא תוכל להשתכר מאומה, וכמה ירבו הוצאותיך הוצאות דרך רחוקה, הוצאות מזונות והכנסה בארץ נכריה וזולתן אין מספר? התחשוב אתה שבכל עיר ועיר אשר שם אסיפת ספרים יקרים יפתחו לך את אוצרם הטוב ויתנו לך רשיון להעתיקם? ואם כל זה יעלה בידך הלא ידעת אם לא שמעת צוק העתים שאין לך יום שאין קללתו מרובה מחבירו ובכל מדינה ומדינה רבים יורדים מנכסיהם ועשירים מקבלים פן יורשו הם וביתם וכל אשר להם. ובלעדי זאת אוהבי התורה הולכים ומתמעטים ונער יכתבם ואין דורש ואין מבקש לספרי קדמונינו, וגם לימוד לשוננו הקדושה ירד פלאים! וגם אם השרידים אשר ה' קורא תומכי התורה יחזיקו בימינך התוכל להדפיס כל הספרים אשר העתקת, ומה תעשה להוצאותיך ולעמלך?

ועתה ראה שמעתי בקולך לכל אשר בקשת ממני ואחלה פני שומר ספרי בית החכמות אשר בעיר הזאת לכתוב אל שומר אוצר ספרי דע ראססי אשר בפארמא לדעת ממנו על נכון מספר הביבליאָטעק ההיא, ואקוה כי בא תבא תשובתו ולא תאחר ובבואה אשום ולא אתמהמה להודיע לך את תוכן הדברים.

אמת הוא שאמימר רצה לחלק בתשובתו לרב אשי במ"ק ריש דף כ"א בין עמד לעומד, אלא שגם אני איני רואה כעת מה מלא לחלק בין זה לזה לפי דרכי דקדוק לה"ק; אך במחילה ממך לא רצו בעלי התוספות בריש פ' שבועת העדות (לא שבועת הדיינין כמו שכתבת אגב שיטפך) לתת טעם לזה, אלא להודיענו הוראת שורש עמד, וחלקו בין עמד שאחריו מעשה לעמד שאין אחריו מעשה לתרץ הקושיא שהקשו על הש"ס שלפעמים תעלה שעמד משמע עמידה ממש כמו לגבי בעלי דינים שמצוה להם שיעמדו על רגליהם, ולפעמים לא משמע עמידה כמו לענין תפלה דקי"ל בין יושב בין עומד בין מוטה, וכזה כתבו ג"כ במ"ק כ"א משנאת, ואין ספק אצלי שהאמת אתם וכל דבריהם נכונים, לפי חכמת הלשון ועל יסודותיה נבנים, לא דברי דוחק כמו שאמרת, לפי ששורש עמד יורה לפעמים לא עמידה ממש שלפניה ישיבה או הליכה אלא התעוררות לעשות

דבר זה, וזה לא יהיה אלא בהמצא אחריו שורש אשר יורה על הפעולה שבא עליה ההתעוררות, אלא שעל הרוב ישתמשו בתנ"ך להוראה זו בשורש קום, ובמשנה ובברייתות ישתמשו תמיד בשורש עמד כגון אין עומדין להתפלל (ברכות פ"ה), עמד אחד ופרכם את אשתו (כתובות פרק י"ג) ואין להאריך.

במדינתנו לא נשמע דבר מהיהודים שהלכו כפי דבריך להפיל תחנתם לפני הגביר מגן אדום אשר בוויען להיות להם למליץ לפני הקיסר האדם יר"ה שבע"זה לא נתחדשו גזרותיו כי בני ישראל אשר בממלכה הזאת כלנו יחיו שקטים ושלוים ואין מכלים דבר בארץ, אדרבה בשנה שעברה יצא דבר מלכות מלפניו שהיהודים כנוכרים משפט אחד יהיה להם, כמונו כמוהם, חוץ ממה שנגזר בנימוסי המלכות, ואולי היהודים האמללים ההם הם ממלכות האפיפיור אשר גרשם מקרוב משבת בעיר בולוניא וכהנה רבות עמו.

ה' עמך גבור החיל וכל אשר תעשה יצליח כנפש אוהבך המוכן לשרתך הכו"ת. פה פאדובה יום עשרים לח' השמיני ש' תקל"ז לפ"ק.

**הלל די לא טורי הכהן.**

---

## 41.

## Schreiben des Herrn Prof. **L. della Torre** an Herrn **Leopold Dukes in Wien.**

שלום שלום לאיש חיל רב פעלים, איש תם וישר יושב אוהלים,
ה' נתן לו לשון למודים שר בשירים וממשל משלים, הוה החכם
הנבון ר' יהודה ליב דוקעס יהי אלהיו עמו וכל חפצו ישלים.

גם מתמול גם משלשום שמעתי שמעך ותגלנה כליותי כי הוגד הוגד לי כי אזרת כגבר חלציך להעיר ולעורר בתוך בני ישראל אהבת מליצת לשוננו שקדומים כלם ומחמדים אשר כמעט נשכחה מלב ואין דורש ואין מבקש לה, בהעלותך על ספר קורותיה! חכמת עמו, אחי, וכל אשר נגע אלהים בלבם להגות בספרי חכמינו ישלמו תודות לך ויפתחו לך אוצרותיהם אשר אצרו בתבונות כפיהם וגם אנכי לא אמנע טוב מבעליו כי נמאס נפשי למגור כזה רב התועלת! לכן אמרתי אגלה אזנך כי החכם רומאנילי (בעל משא בערב ודוש כמן) הניח אחריו ברכה המון שירים ומגלות מועתקים מלשון איטלקית הנה הנם ביד אחד מאוהבי מעיר קזאל לע"ע סופר של ק"ק רומא, כי שם התגורר משפר שנים רבות ושם מת אחרי אשר ממדינה למדינה ומעיר לעיר נדד הלך, ואמצא חן בעיני תלמידו הנ"ל ומקצת הכתבים ההם נתן לי במתנה ומקצתם השאיל לי ואני העתקתים בכתב ידי

והנם כמוסים עמדי, וזה לי ימים רבים אמרתי להניפה אותם בנפת השכל ולהציאם בכור הבחינה לקלוט את הסולת ולהפיצו בישראל. גם בארץ מולדתי ארץ פיעמאנט נמצאו משוררים ומליצים אך רוב שיריהם ומליצותיהם לא ראו אור, וגם המעט אשר נדפסו מפוזרים ומפורדים הם וזכרם אבד מני ארץ, וגם כי רוח השיר לא נוססה בם על הרוב כי אם לעתים רחוקות בעת ספוד ובעת רקוד כי כן יעשה במקומנו לשיר בשירים בבית אבל ובבית משתה. גם אנכי רוח השיר פעמני מימי ילדותי, כל ימי היותי על אדמתי וימצאו שירי אשר הדפסתי חן בעיני דוברי לשוננו, והנה נכספה וגם כלתה נפשי להדפיס רובם וגם נקשתי על זאת מהאדון שמיד ולא עלתה בידי. אך על ערבי נחל טיזינו היוצא לגבול ארץ מולדתי תליתי כנורי ביום עברי אותו לבא להשתקע הנה כי גדל טרחי ומשאי בלמד את חקי האלהים ואת תורותיו לבחורי עמנו אשר נשאם לבם לקרבה אל המלאכה מלאכת שמים מלבד טרדות אחרות עצמו מספר. ומבלעדי זאת לא אכחד ממך כי השיר השקול נכריה עבודתו בעיני בלשון עברית וזרה זר מעשהו המשוררים בגן מליצתנו, נטעוהו נוטעים ושללו את יפי הלשון המושקת בהדר גאונה מתג ורסן השמרות לא שמרוהו אבות המליצה אשר רוח ה' דבר בם ומלתו על לשונם המה הנביאים הקדושים מה נשגבו רעיונותיהם, מה יקרו רעיהם, מה נמלצו אמרותיהם, ולמה תשא אשורנו מני דרכם דרך סלולה ובעקבותיהם לא נלך להביא נושאנו בעול שכרון המשחיתים שפר המליצה ודקדוק הלשון הלובשת בעדו מלבוש נכרי להניע שנם ולהכים הכף, לשנות טעם הבניינים קשור המלות והוראתן והגורם להשתמש במליצות אשר כמו זר נחשבו ושלך ונפלה אין להם בלשוננו כי בגבול ספרי תנ"ך לא באו? ומי יתן והחזירו מליצי עמנו העטרה ליושנה מוסרות השכרון ינתקו וישליכו ממנו עבותיו!

ספרי ר' ישראל נאגארה לא ראיתי מימי, וס' דרכי נעם אשר הזכרת לא ידעתי ולא אמר אל החכמים ואין מגיד לי. על דבר הספרים היקרים אשר בעיר הממלכה טורין שים פניך אל הרב דשם והוא מחניכי בית מדרשנו. להגיע אל העתקות ספרים בעיר פארמא הוא דבר קשה מאד וכמעט נמנע כי אין שם יהודי יודע ספר שיוכל להעתיקם ואעפ"כ חליתי פני מוהר אוצר ספרי דע רוססי אשר שם להודיעני משפט הביבליאטעק ההיא אם הרשות נתונה לכל איש ואיש להעתיק ספרים כ"י בכל אות נפשו.

האתה מכיר בלשון איטלקי? איך אוכל לשלוח אליך קצת משירי אשר ראו אור? הידעת את הדורש הנכבד החכם מאננהיימער? — בבריתך אעבור, ידידי, ובעבותות אהבתי אמשכך כאשר אמרת, עד המכתב הזה ועדה אגרתך! ועתה חזק ונתחזק בעד לשוננו ובעד תורת אלהינו עשה חיל בווינן וקרא שם-

בישראל כתשוקת אוהבך המכ"ות פה פאדובה ביום הראשון לחדש השמיני ה' תקנ"ז לפ"ק.

הלל די לא טורי הכהן.

---

## 42.

## Schreiben des Herrn Prof. L. della Torre an Herrn Leopold Dukes in Wien.

אל יהודה אשר גבר באחיו בחכמה בתבונה ובדעת בריך מבנים, הה"ה החכם הנכבד החריף והשנון כמר יהודה ליב דוקעס נ"י צלל במים אדירים והעלה בידו פנינים, תרשיש שהם וישפה שני עם עדנים, יהי שלום בחילו וחפץ ה' בידו יצלח עד רבות בשנים.

לך חטאתי וגדול עוני מנשוא כי אתה גמלתני הטובה והביא אלי תמורה עמודיך המיוסדים על אדני פז ואני גמלתיך הרעה כי לא כתבתי לך זה שנתים ימים ויותר ולא נתתי לך תודה על מנחתך, ואני מצדיק עלי את הדין כי יפה דנת יפה חייבת במנעך ממני טוב הלא זה מערך הקדם אשר שלחת אל אחוזת מרעיך אשר בפאדובה ותנחלתם לא שפטתני ומספרך מחיתני, והנה עיני כלות ומיחלות לו להשתעשע לאשי באמריך כי נעמו מדבש ונופת צופים: ובבקשה ממך שלחהו לי מהרה ועלי לשלם את מחירו ככל אשר יושת עלי. אך לו ידעת את כל התלאות אשר השתרגו עלו על צוארי הכשילו כחי, ולא נתנוני השב רוחי, כי עתה חסה עינך עלי ותאמר סלחתי; ועתה אשר הניח ה' לי מעצבי ומרגזי ותחי הרוחה, ונסו יגון ואנחה, אמרתי הנה באתי במגלת ספר לחלות את פניך להעביר את חטאתי ולהשיב לי ששון ישעך ורוח נדיבתך על כל חטאי תכסה ותשליכם במצולות ים, ולא יודע מקומם איה.

והנה לבלתי הראה פניך ריקם אמרתי אכפרה פניך במנחה ההולכת לפני הלא היא דרושי אשר נדפסו עד היום וא' מן שירי הנדפסים כבוד הבית שמו קחה נא מידי למנחת זכרון מזכרת עון ובכור בינתך ובעין חקירתך החודרת תחכך משפטך עליהם ועשית עמדי חסד.

השיר המיוסד על מאמרם ז"ל בתענית כ"א לא המקום מכבד את האדם וכו', השבתיהו לבלתי נדפס עד היום הראיתיו בספר הנזכר תולדות תנ"ע לד כ"ז, הוא בלי ספק להרא"בע כי מצאתיו מיוחס אליו בספר כ"י אשר אנה ה' לידי מקרוב ובו מצאתי שני חילופי גרסאות, הא' במקום בְּקָלִים, בְּנִקְלִים, והוא טעות וצ"ל בְּנִקְלִים, הב' במקום אֲשֶׁר הֵמָּה מוסבים — אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ לָהֶם. עוד זאת אמרתי אגלה אזנך כי בכתב ההגהות כ"י על קלף אשר בידי מצאתי מ ה ס

בן עזרא הפלאת ואולי צ"ל רוח. — השאלות שהיו חקוקות על חותם הירחים השזכרות בס' מוסרי הפילוסופים אשר אמרת (צד ד' בהערה) שאין להם שחר צ"ל לפרשם שער (על' יועלן שלע) המגל אשר בו אתה קורא ומלקט התאות ע"ד ועולתם יקטרו.

בשמעי שאתה מתעסק בכתיבת תולדות הרב רומאנילי, אם כי לא ידעתי אם אמת הדבר או רק דבר שפתים, כתבתי מלפנים לידידי ר' שמואל הכ הזהב נ"י משלבנאפאל שיקריב לפניך בשמי מנחה שקירה את יקרם עם קנת העבותי לאחכם הנכבד ההוא על שיר הרעם אשר בא במאסף ילכות חק"ן השלוחה לו מאז מאתי להדפיסה בכרם חמד, אשר תעיד לדעתי על חריפותו ועל רום המחקר המרחפת על פניו. הודיעני משפטך עליה ומה תעשה בה, ואם אמת הדבר שאתה מחבר תולדות המשורר ההוא אני אשלח אליך משיריו כ"י הכתובים שבידי קנאתם בכתיבת ידו ממש ואפשר עוד וגם אחקור על אודותיו ועל קורותיו ממיודעיו ומשכיליו כי חיים רבות המשורר בארץ מולדתי.

ועתה ישוב אפך ותנחמני בתשובתך וגם אדע כי אמת כדברי ואתה שלום וכל אשר לך שלום כנפש עבדך ואוהבך הכו"ח פה פאדובה יום י"ב לח' מרחשון ה' ש"ם אנכי על אמתך לפ"ק.

הלל די לא טורי הכהן.

---

## 43.

## Schreiben des Herrn Prof. L. della Torre an Herrn Leopold Dukes.

אלהים עמך גבור החיל מוציא עמוקות מני חשך מגלה סתרים, יהודה אתה יודוך אחיך
כי לך נאוה תהלה תפארת בחורים, תחליף כח ועצמה תרבה תעלה אבר כנשרים.

אנכי בדרך נחני ה' זה כמה ימים בעיר הזאת קרית מלך רב עיר כלילת יופי כי שלחוני הנה בני עמי יושבי ערי איטאליא אשר תחת ממשלת אדוננו הקיסר יר"ה כמליץ בינתם ובין משנה למלך במדינותינו למען יותן להם תלויים ויסך זמנם שאלתם ובקשתם אשר שאלו מאת הקיסר בעת הנתן כתר מלכות איטאליא על ראשו. ואומרה אל לבי גם אמלא על נכון ידידי הנעים ואשתעשע עמו כל ימי היותי מתגורר בעיר וויען! אך הונים מנעוי ובכזבה תוחלתי כי שחרתי פניך ולא מצאתיך, ותהי זאת נחמתי כי ראיתי את אביך הנכבד יקר רוח איש תבונה, ומה מאד שמחתי בו ובמאמרי פיו כי נעמו דברי פי חכם חן. אמת לאמנו

חכמה ודעת, ויראת ה' היא אוצרו! שמח, אחי, בחלקך וישמח הוא בך כי שניכם כאחד טובים גם עם ה' וגם עם אנשים ולא הלכתם אחרי ההבל חלק התועים והמתעים חוטאים ומחטיאים עושים התורה עטרה להתגדל בה וקרדום לחפור בה אומרים לבנות והורסים אומרים לנטוע ועוקרים אין אמונה בפיהם משליכים אמת ארצה והופכים הקערה על פיה; ורעה עוד מזאת כי היתה חרב איש באחיו ואיש ברעהו יתן דופי אין שלום אמר ה' לרשעים. כי גאה וגאון ודרך רע דרכם, השנאה והקנאה הכבוד והשררה מגמת פניהם, בחלקם אל יהי' חלקנו ובגורלם אל יהיה גורלנו! — במס"ק הבע"ל אי"ה אסע מפה ואשובה אל אשתי ובני ותלמידי אשר בפאדובה כי נכספה וגם כלתה נפשי אליהם כל היום וגם כי אינני בקו הבריאות והאויר קשה לי, ושם אצפה לתשובתך כאשר הבטיחני היקר אביך. כאשר אל יאחר אסף בי ואל תמשכני למשלך אוהביו אחרי גוו. אם לא אכתוב לך עתה כי רבו טרדותי עד אין מספר מבית ומחוץ מפה ומפה ולא ירפוני עד בלעי רקי, הודיעני מתי יצא לאור ס' החרשים, ואהבני כאשר אהבתיך והיה ברכה; פה ווינן יום הו"ך מ' חרב גדלתך לפ"ק.

חלל די לא מורי סכסן ;

---

## 44.

## Schreiben des Herrn S. D. Luzzatto an Herrn L. Effrath in Schawel, in Russland.

שלום שלום לךָ בשנים, וטעמו טעם זקנים, התופש אמת כמטמונים, ומוציא ממצולות החכמה פנינים, איש בריתי, אליעזר האפרתי, יברך ה' חילו, ורצה פעלו, ויגדלהו וינשאהו, ומהמכשולים המושלכים לפני המשכילים יצילהו, ומצדיקי הרבים ישימהו, ישמחו בו יולדיו; ויתהללו בו מלמדיו, יראה זרע יאריך ימים, ובאהלי תורה יחי שמו לעולמים, עם החכמים השלמים והתמימים; אמן.

מכתבך הנעים הגיעני אתמול שלשום; והיה לי לששון ולשמחת לבבי, בראותי בן עשרים שנה גדול בתורה; ומעמיק המחקרים, ביושר השכלים; כמוך; ואם באתי להשיב מענה לכל דבריך, ולהביאם אחד לאחד במערך הבחינה, הייתי צריך להאריך את תשובתי, כי טרדותי רבות, ולהיות אץ בדברי ומהר להשיב חלילה לי. על כן הנני להגיד לך דעתי בקצרה, על חלקי אגרתך אשר מצאתי את עצמי יכול לשפוט בהם משפט בלתי מסופק.

והנני לוקח מכתבך אשורנית, כי אחרון אחרון חביב. דע כי יקרה מאד מציאתך בענין פירוש עם' קלים שהזכרתי בבית האוצר, ולא ידעתי למי הוא,

ואתה מצאת כי הוא להרא"ש ז"ל, כי כן בעל עין יעקב בגמ' שקלים מביא פירוש הרא"ש על המסכתא ההיא, וקצת מן הדברים שהוא מביא שם ככתבם וכלשונם הם שהבאתי בכ"י שביד ר' שלמה באזיני. ואני אתמה תמהון גדול לא עלי, אלא על הרב חיד"א ועל כמה חכמים אחרים שהזכירו כל חבורי הרא"ש, ופי' שקלים לא הזכירו.

וכן הגהתי בתרגום וכתבו הרבותם לאחים, שאמרת כי אלה ויעש פון טעות סופר, וצ"ל ויעש פון, כי כן הרב ספק סוף תרגום של כתת ודכא היה יקרה מאד, ואע"פי שבדקתי בשני תרגומים כ"י גם בישעיה וגם במיכה ובנביאים מצאתי ויעפסון במ"ן, אין ספק אצלי שהוא טעות, וצ"ל במ"ן. אך על מה שאמרת כי רש"י מביא תרגום תהלים במזמור פ"ד י"ה ופ"ג י"א, הן זאת לא בדקת הפך. והנה ידידי החכם המופלא צונץ הי"ו בספרו גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע עמוד פ"ד הביא רש"י על מזמור פ"ד י"ה, להורות כי רש"י מביא תרגום אנקלוס ויונתן, ולא תרגום תהלים, ואתה והוא גם שניכם לא ראיתם כי שלאחר הכתוב שם ברש"י "נפש תורך תור שלך, ויונתן תרגם לאתן תורים ובני יונה" אין לו הבנה, ולא יתכן שכך כתב רש"י, כי אחר שפירש תור שלך, מה טעם לומר יונתן תרגם? היה לו לומר כתרגומו.

ועתה שמע ויגלה איך שהוא. ברש"י כ"י על קלף שבידי כך הוא הלשון: נפש תורך, תור שלך, יונתך, לאתן תורים ובני יונה — והמעתיקים שהחליפו יונתך ביונתן תרגם. אבל מה שהבאת ממזמור פ"ג היו דומן לאדמה, שכתב רש"י זבל כמו תרגום יונתן (ובכ"י כן תרגם יונתן), אם היית מתון בדין היית רואה כי בכל מקום שבא מלת דומן בנביאים (במלכים וירמיה) תרגם יונתן זבל מבדר, ורש"י שלא היה לפניו תרגום תהלים הביא תרגום דומן מן הנביאים, אבל אם היה לפניו תרגום תהלים שהיה כתוב בו זבל מבדר, לא כך היה כותב, אלא כך; דומן, זבל מבדר כתרגומו.

על תרגום שגר אלפיך (דברים ז') בקרי תורך, יפה אמרת שהיא מלה סורית, (בַּקְרָא דְאִמְהָא, עדר כבשים), ואנקלוס שהשתמש במלה סורית. אלא לבעל מלה עֶדְיֵי; ויפה הבאת ראיה מתרגום ישעיה ס"ה י"ד, ויואל א' י"ח, כי גם שם באה בתרגום מלת בקרן דתורין, מפני שמיכות עֶדְיֵי ועדרין.

לענין שהבאת מפירוש רש"י בתהלים פ"ב פ' ועיין ישתמען מרוחקי, להביא מלת ישתמען מתרגום ואיה מיד כחש, דע כי מלת ישתמען היא מלה טעות הסופר, כי אנכי בת"ק גדול מנת רש"י ובר"שי כ"י שבידי כתוב, ישתמען (לא ישתמען), ורמב"ן בדניאל ב' הביא תרגום ואיה מיד כחש ישתמען, ובכוך הידוע.

- יפה אמרת כי בית ולדה דפרעה (בראשית מ' כ') הוא על דרך לשון סורי, שקוראים ליום הלידה בית ילדה, ושיכום המליצה הזאת קשה מאד, וכבר דברו עליה קצת מחכמי האומות; עיין יוהן דוד מיכאעליס בלעקסיקון סיריאקום קאסטעללי.

ואגב מליצת בית ולדא אערוך לפניך הגהה שהדפסתי ימים ושנים אחרי הדפסת ספרי אוהב גר, והיא כי פטר רחם ופטר שגר מתורגם פתח ולדא ובשמות י"ג כשראו המתחכמים כי פטר מתורגם פתח, תרגמו גם פטר חמור פתח בוכרא דחמרא, והוא שבוש, ונ"ל וכל בוכרא דחמרא, וכן ראיתי בשני כ"י ובשני ויניציאה ובדפוס אלקלעה (ביבליאה קומפלוטינסיאה), ויש נוסחות שלא הוסיפו מלת פתח בפטר שור ושה (שמות ל"ד י"ט) ובפטר חמור הסמוך לו.

לא אוכל להסכים עמך להחליף דחילא בשלהא בפסוק כי יד על כס יה מפני שכך הוא מונח בס' המורה א' כ"ח, אחרי שכן מצאנו גם בפסוק עזי וזמרת יה (שמות ט"ו ב' וישעיה י"ב ב') שם יה מתורגם דחילא ה', וכן בישעיה כ"ו ד' כי ביה ה' במימר דחילא ה' (דחילא דס' אינו אלא טעות). תמיהתך על באזניהם (דברים ל"א י"א) שמתורגם ותשמעינון, תמה כי באזני העם מתורגם קדם עמא, וכן כל חבריו, היא תמיהה שאינה מתקיימת, כי קודם באזניהם כתוב נגד כל ישראל, ותרגומו קדם כל ישראל, וכדי שלא לכפול מלת קדם החכם המתרגם ואמר ותשמעינון. בענין וישב אותם אברם כבר אמרתי לי, ופרשתי כמשמעו משרש נשב, ולא שהעוף נושב, אלא שהאדם מבריח העופות בנענוע דבר מה שמנענע האויר ומוליד בו כעין נשיבה (וכן פירש גזעניוס דורך ווינדמאכען פערטרייבען), ותרגום ושפרא הוא נכון לפי הענין. אבל שיהיה וירד העיט חוזר לתור ובחל, זה לא אאמין, כי לדעתי אין עיט אלא עוף דורס.

ודי בזה לעת עתה, כי אץ לי הזמן מאד, ואתה ידידי חזק ואמץ אל תערוץ ואל תחת, רק חזק ואמץ מאד, להיות מתון בדיניך, ולהתרחק מדרכי אנשי הדור הממהרים לשפוט בהשקפה ראשונה, ומוציאים לאור רעיונותם בנחיצות ופוטרים אותם בלא בינה. אתה עתה ברוך ה', יברכך ה' וישמרך, אתה שלום והרב אביך שלום ואשת חיקך שלום, וכל אשר לך שלום, כנפשך וכנפש הכו"מ פה פאדובה ליל י"ט טבת תרי"ו, ידידך שד"ל.

## 45.

### Schreiben des Herrn **Reggio** an Herrn **Jgnaz Blumenfeld** in **Odessa.**

ארבה נא שלום, לכבוד ידידי המשכיל הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה!

לא נטשתיך, אחי, ולא הפרתי את ברית האהבה הכרותה אתך זה כמה שנים ועוד זכרתי ימים מקדם בבואך לבקר בהיכלי, גם עוד מונחת על שלחני אגרתך הנעימה מיום ראשון לחדש אדר אשר כתבת אלי, ובתוכה רצוף מכתב נחמד מאת הנבון ר' שלמה בכמה"רר אברהם נר"ו בעל מקרא, וזה וזה שמורים אצלי לתת אליהם מענה לעת מצא, אכן חדלתי עד כה להשיב אתכם דבר, יען ראיתי הענינים המדוברים שמה אינם רק שיחת שיח בין אוהבים לדרוש איש בשלום רעהו, ולשאול בשורות מארץ מרחק, ולא מצאתי בזה נחיצה להשיב תיכף, ועתה בא אלי מכתבך השני, בו הודעתני בשורות מאוהבנו הקראי וממשאיו בערי קרים לחקור ולחפש קדמוניות עדת בעלי מקרא, מתי ומהיכן באו להתישב במדינה ההיא, ואחרי כי בימים האלה נוסע מפה בנו של גיסי הר"ר סיניגאליאה לבקש לו מנוח בעיר אדעססא אמרתי לתת בידו זה המכתב להובילו אליך והיה זה התנצלות מאתי על אשר התעצלתי עד הנה ותשובה בקוצר מלין לשתי האגרות. דע איפה, ידידי, כי אין אני מן השוקדים יומם ולילה על דלתות החכמה ורק ברם השוטף מן העת הנערך להנהגת משפחתי אוכל להקדים אל ההתבוננות, לכן לא הרבה כתבתי והדפסתי בימים האלה, והמעט אשר יצא לאור מאתי הוא: ד' אגרות בס' כרם חמד חלק ה' הנדפס עתה בעיר פראג, והקדמה אל ביאור אדם להרא"בע על ס' שמות, את זאת כתבתי בשפת עבר. ובשפה אשכנזית כתבתי אגרת ארוכה אל הר"ר לעווענשטיין בעיר פראנקפארט על אודות העתקת התורה של האיש Cahen בפאריז נדפסה ביודענצייטונג של הר"ר פיליפזאהן ובכמה מכתבי עתים של הנוצרים והועתקה גם ללשון צרפת וללשון ענגלאנד; אגרות רבות אשר הריצותי אל החכם שד"ל על עניני האמונה והעתקתים ללשון אשכנזית למען ימצאו מקום בתוך Annalen של החכם יאסט, והוא הדפיסם שם, גם דפים מקירות רבות ממני על ענינים שונים, ועתה מקדם נתן מקום בתוך Annalen שלו אל מאמר ארוך שכתבתי בלשון אשכנזית קראתי את שמו Blick auf den Talmud, ובקרב ימים אשלח לו מאמר שני על הענין הזה. ורעי שד"ל הדפיס מחדש ס' בתולת בת יהודה, וכולל כמה שירים לר' יהודה הלוי עם הערות והקדמה ממנו.

שמחתי מאד בקראי בשורות הר"ר שלמה בעל מקרא אשר מכתבו הנעים

העתקת לפני וראיתי השתדלותו לבדוק במצפונות ולהוציא מאפלה לאורה קדמוניות היהודים במדינתו, ואם מעט הוא את אשר הצליח למצוא ולגלות עד כה, הלא די כי התחיל בדבר ויש תקוה כי הבאים אחריו יוסיפו עוד כהנה וכהנה. ועל שלשת השאלות אשר ערך לפניך באמרו כי נעלם ממנו פשר דבר לא אמנע מחוות דעתי, אחרי כי הוא במאמרו זכר אותי ופנה אלי לבקש תשובה, ואדבר על שלשתם על הסדר.

א) איך לא זכרו המדקדקים מציאות הטעמים על דרך אחרת? טרם השיב על זאת היה מהראוי לידע תחלה אם אלה הטעמים החדשים הולכים על אותו הסדר עצמו כמו הטעמים שלנו, או אם נבנו על יסודות אחרות בלתי מסכימות עם יסודותינו, רצוני לומר אם נשתנו רק מצד תמונותיהם או גם מצד משפטם ומקומותיהם: והסברא נותנת כי לא יהיה השנוי רק בצורה, אבל ימצאו תמיד גם בהם סימני המפסק במקום הראוי להפסיק וסימני המחבר במקום הראוי לחבר, כמו שאנו רואים בטעמים שלנו, כי לולי כן לא יהיה בהם שום תועלת להבין על ידם כונת הפסוקים. ועתה אם הדבר כן, אין להתפלא מדוע לא זכרו המדקדקים מציאות הטעמים החדשים האלה, כי סוף סוף אינם חדשים בטבעם, רק צורתם היא מחודשת, ומאחר שאלה ואלה ילכו על משפט אחד להפריד או לחבר המלות שוב אין להקפיד אם יצויירו באופן אחד או בזולתו, כי מה בכך אם ד"מ התלישא היא בצורת עגול עם זנב או בצורה אחרת? ולכן לא דברו המדקדקים בתמונות הטעמים אלא במשפטיהם. אמנם אם תשאל איך נהיה שנשתנו הצורות ההמה? אשוב כי קרה כן בעבור כי גם אופני הנגינה בקול נשתנו בישראל בעבור אורך הגלות ופיזור האומה על קצוי ארץ, כי האשכנזי לא ינגן בקולו פסוקי התורה כמו שינגן האיטלקי, ולספרדים ניגון אחר, וכן לבני מזרח, ואולי כדי להורות על השינוי הזה אשר בניגון עלה על דעת קצתם לשנות גם צורות הטעמים, מה שלא קרה לסימני הנגינה (musikalische Noten) אשר לאומות העולם, כי לפי שלא נשתנה מעולם אופן הניגון (שהרי בכל העולם מנגנים הסימנים ההם על דרך אחד) לכן גם צורתם לא נשתנית מעולם.

ב) איך אבד שם העם קאזארען מבין היהודים הגם כי ידענו באמת שהם קבלו דת ישראלית? — אבל ידענו ג"כ שאחרי ב' או ג' מאות שנה הלכו היהודים במלכות קאזאר תמיד הלוך וחסור ולאט לאט עזבו כולם את דתנו וקבלו עליהם דת אחרת, לכן אין להתפלא אם לא נשאר זכרון מהם בינינו, כי בבוא העם שלאווען (Slawen) וכבשו כל המדינה אבד שם היהודים מן הארץ ההיא כמו שאבד שם כוזר מן המדינה ונקראת בשם אחר.

ג) איך נתגלגל הדבר שהחכם ר' יצחק סנגרי היה תלמודיי מת בין

הקראים? — אין בזה שום ספק כי אולי הלך גם לעמקיו והיה מדמתו בשאול לביתו, וקרה מקרה כי נספה גם בלא יומו.

זה המעט ראיתי לכתוב היום לתשוקת הר"ר שלמה הנ"ל אשר אליו תפרוש ברכת שלומי, ותודיעהו בשמי כי יקר הוא בעיני מאד בעבור תמימות לבבו וגודל חשקו אל הלימודים; גם לך, ידידי, הנני נוטה כנהר שלום ואעתיר לך ברכות שמים ממעל והצלחה בכל מעשי ידיך והיית אך שמח. גם תעשה חסדי עמדי להודיעני עוד חדשות, אם יגיעו לאזניך, בענין קדמוניות אומתנו. ותשלח האגרת אל יד הר"ר סינוגאליאה מגיש כתב זה לידך, ואתה שלום מאת אוהבך ישר"ד.

הכו"ח פה גוריץ ביום ל"ג אייר ש' הת"ר.

---

## 46.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Odessa.

לכבוד האוהב הנאמן שומר הברית והחסד עם מיודעיו, המשכיל
והגבר הר"ר יצחק בלומענפעלד נ"י יהי אלהים עמו, אמן!

כמה פעמים חשבתי לכתוב אליך, ידידי יקר! כראשונה להשיב אמרים לאמרי אגרותיך הנעימים, ולשית לתת אליך תשואות חן חן בעבור המתנה היקרה אשר בה כבדתני, שמונה ספרים מלאים זיו ומפיקים נוגה כל אחד לפי דרכו וכפי המטרה אשר אליה כוון, אך על כולם השתעשעתי מאד בקריאת ס' אפס דמים בעבור גודל התועלת היוצאת ממנו להסיר קוץ אומתנו ולהשיב מעליה חרפת העלילה המתועבת אשר כמעט היותה בנויה על שקר וכזב מפורסם אך רבים אחזים באלה בימי החשך והערפל, וגם בימים האלה עם כל התפשטות האור בשדות הידיעות והשתכללות ואהבת רעים והתקרבות אל האמונות האנושיות;

אוי לו לדור שכך עלתה בימיו כאשר ראו עינינו בעיר Damascus עיר הדמים והאכזריות! ואוי לה לאומה אשר עם היותה יושבת על גפי מרומי ההצלחה והתבונה בין ראשי הממלכות הגדולות בארץ אייראפא, היא מחזקת באחד ביד מעשהל ומוגן, הלא כארץ רב פתפים המושא של דמשק (ח"ל מה בעצם הוגל גם הוא על יד קרובו Ibraim)! — לכן עלו ונמחיק סודה להר"ר לעווינזאהן נ"י, אשר עמל וטרח לדרוש טוב לעמו ולהוכיח אויבינו ומשטינינו, כה יוסיפו כאלה בתוספת כח וחיל לשלוח לאור מנורים ספרים לתועלת ישראל ויגדל שמו בין מדריכי הרבים המזהירים כזוהר הרקיע אמן! גם בספרו בית יהודה מצאתי דברים הרבה טובים ומועילים, ובפרט אם הקורא בו לא יבקש עקום הולדת המשנה

ומטרת אמרותיו נגד בני מדינתו, ואף כי קצת מדבריו לא ינעמו לחיך אנשי מדינות אחרות בעבור כי יותר מדאי תקע עצמו להאמין בדעות זרות ובאגדות הקבלה ולהגדיל תפארת כ ל הקדמונים בלי הבחנה (וכבר באה נגד ספרו זה בקורת קשה בעלי Annalen להחכם יאסט Nr. 17. 24 April 1840 pag. 152) בכל זאת יש לו קצת התנצלות בסיבת מקום מושבו ותכונת בני ארצו אשר לא יאות עדיין לשים לפניהם מאכלים דקים ולבושים באין להם כח לעכל אותם; לכן אף אני לא ארים נגדו שבט הבקורת לכתות שוט השגה נגד שגגו זה, כי לא נתנה המשרה הזאת על שכמי; ובפרט אחרי ראותי כי בסוף ספרו בית יהודה לשק שמץ עלי בעבור כי נשאני לבי לגלות טעות גדולה ומפורסמת שנפלה בספרו תעודה בישראל; הנה הוא אמר עלי גם שאני אליתי בן בוקי סריקי, אכן אני מעולם לא נתכונתי בזה להשפיל כבודו ולבזות מעשי אצבעותיו חלילה! רק טעותו רשמתי, והטעות נשאר טעות בלי ספק, ואיך אוכל לחזור בי ממה שכתבתי כמו שהוא מחייב אותי בדברים כאלה: אקום כי יודה ברבים בפה מלא לאמר ישר העותי ונכשלתי להשיג שלא כהוגן? — בסדר התפלה של הקראים לי"הב מצאתי באמת דברים יפים ונשגבים עד מאד, ונפלאתי איך הפליאו לסדר בקשות ארוכות ונוגעות ללב באין להם מקור אשר לשאוב ממנו מליצותיהם זולתי כ"ד ספרי הקדש אשר רובם כוללים סיפורי קורות או משפטים תוריים. ורק מעט מהם כולל דברי נבואות ותוכחות ויעודים ותפלות ותשבחות לאל המרומם: זו באמת סגולה נפלאה לספרים הקדומים אשר לנו מורשה מאנשי הרוח במעמד האל, אין כמוה בספרי דתות האומות כל עיקר, וגם בזה נפלינו מכל עם אשר על פני האדמה. —

ס' קול זמרה כבר נודע לי מקדם, והנני מודה כי המחבר הלזה ידיו רב לו במליצה עברית ואומן בקי הוא במלאכת השיר, אף כי עזב דרכי המשקל וכללי היתדות המיוסדים ממשוררי אומתנו בספרד, ולכן האוזן האיטלקית לא תמצא עונג ונעימות בשירי בני אשכנז. — גם ספרו הקרב הוטב בעיני, ואנכי נסיתי לערוך מלחמת השאך בעד בלעד כפי דברי השיר השוה, אך הרבה קושיות יש לי להקשות נגד תהלוכות שהמחבר במשחק ההוא, ומי יתן והיה החכם אייכענבוים פה בעירי ונתראה פנים במלחמה כזו פעם אחת, ואז נראה מי יכלא את חברו. עד כה דברתי על הספרים אשר שלחתני בהם, ועתה אשוב דעתי בקולר תלין על אודות הרשימה אשר מלא הקראי הר"ר פירקאוויטש בסוף ספר התורה, ואשר הבאת לפני העתק ממנה באגרתך הנכבדת. הנה רבו בה הודעות חדשות אשר לא נוכל להולמם עם מה שאנו יודעים מקורות העתים מן הספורים הבאים בנביאי קדם, שם אוכך ושמע. כאשר הגלה שלמנאסר עשרת השבטים משומרון לא מצאנו בשום מקום שבני ישראל בקשו עזר מאחיהם

בני יהודה במלחמה ההיא, גם לא היה למלך אחז בן נקרא גדליה ושהוא והשרים עמו יצאו לעזרת אחיהם בני ישראל ללא הועיל כי תפסם חיים שלמנאסר והוליכם בגולה, ואיך נקבל דברים אלה מפי כותב מאוחר כערך אלף שנה מזמן המאורע, בהיות שכל הכותבים הקודמים לו שתקו מזה ולא הודיעו כלום? כמו כן כותבי קורות העמים לא הודיעונו מעולם שהמלך קאמביז הלך להלחם עם Tomiri (בטעות קרא אותה תלמירא) מלכת השיטים לנקום דם אביו הנהרג ממנה, ואיך ידע זאת הכותב המאוחר הזה? — עוד זכר שם עיר ספרד על ים השיטים ואם נניח כי שיטים לפי כונתו הוא Scitia כנראה מכל המשך דבריו, הנה לא ידענו ולא שמענו מעולם במדינה ההיא עיר ששמה ספרד. גם זכר בטעות שם המלך הפרסי כוסרוי, וכפי הנראה היה בדעתו לומר Cosroe. מן הטעותים האלה יראה בעיני שאין לסמוך כ"כ על הרשימה ההיא, וכל עוד שלא יגיעו לידינו ראיות ברורות לקורות ממקום אחר לסעד בהן את המסופר בה ישאר המכתב ההוא במדרגת הדברים הבלתי מאומתים ובלתי דמויים, רצוני בזה במדרגת הספק, ועל כל פנים ראוי לפרסם ע"י הדפוס טופס הרשימה הזאת כדי לעורר לבב הנבונים לשום עינם עליה, אולי ימצאו דרך לבאר סתומותיה, ודי בזה. ועל אודות מגלת ר' יצחק סאנגרי די לי כי החכם הנכבד הר"ר ראפאפארט נ"י מתחיל לכתוב עליה, ואין לנו רק להמתין עד ידפסו דבריו בספר כרם חמד חלק ה', אשר שמעתי היותו כבר נדפס בעיר פראג, אך אני לא ראיתיו עד הנה. ומה ששאלת: במה אני מתעסק כהעת? דע, ידידי כי מעט הוא אשר תוכל לקוות מאיש כמוני המוגבל בידיעותיו והרובץ תחת משא תהפוכות הזמן; אמנם לא חדלתי מכל וכל מהתעסק עוד בלימודים ואחרי כי עוררתני אתה, אוהב יקר! לבלתי אחדל מכתוב עשתנותי בשפה עברית, הנה עשיתי ברצונך וכתבתי מאמר אחד אשר הוא עתה תחת מכבש הדפוס בעיר ווינא, קראתיו מפתח אל מגלת אסתר, כמותו כערך ד' דפין Druckbogen, בו השמעתי הדעות רבות על המגלה הזאת ונלחמתי נגד הסברות הגוזרות בכל התבל על אודות המעשה המסופר בה; אולי ימצאו דברי חן בעיני הנבונים. הודיעני נא איך אוכל לשלוח אותו אליך. הרם נא שלומי אל החכם הנעלה ר' שלמה בעל מקרא אשר גדלה שמחתי מאד בשמעי כי עוד לא נמחה זכרוני מקירות לבבו הטהור, ואתה, ידידי, אל תחדל מפקוד את פוקדיך ומזכור את זוכריך, כאשר גם אנכי את אוהבי אהב ומשחרי ימצאוני בכל עת נכון ומזומן למלאות משאלותם, כיד ה' הטובה עלי, וחיית ורבית דשן ורענן כל הימים כתשוקת אוהבך בכל לב יש"ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום כ"ג לחדש שבט ש' התר"ט.

## 47.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

לידיד יקיר לי הר״ר יצחק בלומענפעלד שלום!

שמחתני, אוהבי, בשורותיך הנעימות מיום ב׳ לחדש הזה שבאות אלי מאוד. והנני פונה מכל עסקי להשיב לך בלי אחור, אמרי אהבה וידידות; אכן בין השמחה אשר שבתה לי התעוררה תוגת נפש על אשר בשרתני כי אתה עומד על קו הבריאות וכי חשבת ללכת אל עיר קטנה Gastein לבקש לך רפואה ממעיני ישועתה; עלה והצלח! וישלח האל מלאכו לפניך לשמרך בדרך ולהושיבך על כנך כמשפט הראשון אשר היית בריא אולם. תודות לך על אשר לא שמת זכרוני אחרי גוך ותחפוץ לכבדני במנחה המובלת לפניך, הוא ס׳ המצות כ״י להר״ר לוי הלוי הקראי, ועתה אמרי כי התנדבת עד כה, הואל נא למסור הספר ליד הגביר הה״ר צום והוא ישלחהו אלי בלי ספק; גם בבואך אליו יהי נא ספרך לאמר לו בשמי, אם קבל האגרת אשר כתבתי לו זה ג׳ שבועות ואם יש בדעתו להשיבני דבר, כי על כל פנים מוכרח אני לקבל תשובה ממנו טרם שלוח לו כסף דמי הספרים והמכתבים אשר שלח לי לשעבר; ואז אשלח לו עם הכסף גם איזה עקסעמפלארע מן תמונתי, אשר אחד מהם יהיה לך למתנה. שאלתני, אחי, מה הואלתי לאור בימים האלה, ובמה אתעסק? אהה, ידידי! צרות סבבוני ומחלת לב הליקתני וימי הזקנה אלים עלי, ומדוותי רבו, ורק מעט הוא את אשר אני כותב בדברי חכמה; מאמר קטן בלשון אשכנזית תמצא במכתב עתי, Annalen להחכם יאסט (אשר חדל לצאת) מן השנה שעברה; איזה אגרות ממני תראה בכרם חמד חלק ו׳, ועוד שלוש אגרות אחרות יצא מהם לאור בחלק ז׳ הנדפס בקרוב; עוד שלחתי אל החכם ויינר נ״י, מאמר קטן בלשון אשכנזית לתתו במכתב עתי שלו. אולת זה המעט אין אתי דבר, כי הרבה יותר הוא את אשר אני קורא וחושב מחשבות מאשר אני כותב, והנה הזמן שעודף לי מן עסקי החפשים הקדשתיו להתבוננות בכ״ד ספרי הקדש אשר מהם תוצאות חיים. ועתה תשאל לי על אשר לא השיבותי דבר למכתבך אשר כתבת לי מעיר אדעססא, בעבור כי ראיתי כבר החכמים המפורסמים יאסט שד״ל, וראפאפארט מתחילים לישא וליתן על ענין ההוא ברומז לגבם, כאשר בלי ספק ראית גם אתה דבריהם הנחמדים שנדפסו פה ושם במכתביהם, ולכן חשבתי אך למותר להוסיף עליהם דבר. והנה הגם כי עתה נסוגותי אחור מלפרסם מחשבותי, בכל זאת לא אחדל מלאסוף אלי הביתה רוב ספרי החכמים שבאומתנו, וילדי מנוחתם הם לי יום יום לעונג ולמשען ולסבת התרחבות חקירותי והתפשטות מחשבותי; אגרות החכם ויינר יקרים לי

תאל, חקירות החכם שי״ר הרווני דשן, והמקרא של החכם פיליפזאהן למשיבת נפש היא לי; גם אל מחברות חכמי העמים שלחתי ידי בכל מה שהם חוקרים ודורשים על התנ״ך, ובראשם דברי החכם Ewald והחוקר Hitzig נעמו לי מאד; אלה ואלה יונקים ומכלים כל עתותי ואני יונק משוד תנחומיהם. והנני תמיד עודך משתעשע באהבתך ומתכבד בידידותך ומשים שלום לך בכל נפשי. נאום אוהבך יש״ר.

הכותב והחותם פה גערץ ביום ו׳ תמוז ש׳ התר״ג.

---

## 48.

## Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Odessa.

שלום שלום לידידי הנאמן בבריתי, המשכיל והנבון הר״ר
יצחק בלומענפעלד יחיה וישגה כארז בלבנון, אמן!

הנני להשיב לאגרתך שהגיעתני מיום הושענא רבה העבר אשר נתנה שמחה בלבי על השמועה הטובה הנכללת בה, כי היו לך מימי עיר Gastein למעיני הישועה ולכל בשרך מרפא; כן יסיר האל ממך כל מדוה גופני ורוחני ויכשירך לעבודתו כל הימים.

מאשר התנדבת להגיש אלי העתק מדברי החכם המפורסם הר״ר לעווינזאהן יח׳ בספרו החדש שרשי לבנון דף רנ״א הנוגעים אל מה שכתבתי זה שנים בשתים מאגרותי הנדפסות, טובה עלי להודיעך כי לא זו הפעם הראשונה שזה האיש השלם פגע בי בהשגותיו ותלונותיו, אלא גם בסוף ספרו בית יהודה דף שע״ד קנא עלי קנא על ענין אחר אשר אגיד לך. הנה אנכי כתבתי אליך זה כמו אחד עשר שנים הערותי כי שלשה פעמים נמצאו בספר תעודה בישראל מלות ה א ל ק ה ש מ י מ י תחת מלות ה ח ל ק ה ש מ י מ י, ומן הלשון שהשתמשתי בו גם אולי יובן כאילו היה בלבי לייחס טעות זו למחבר עצמו, הגם כי בלאו אפשר לתלותה בשגגת המעתיקים או המדפיסים, לכן חרה אפו וירא לקרוא נזק בדברים ישפטו עליהם אנשי תבונות; ועתה אם רק זאת היתה סבת התרגזו עלי הנני מצהיר לך פה בנפש חפצה, כי אינני חושד אותו בהעלם ידיעה כזאת כלל ועיקר הגם כי היה נראה בו כך מדברי הראשונים, כאשר משולם לא כיונתי לפגוע בכבודו חלילה, וצר לי מאד על כי הבאתי יגון בלבבו בדברים בלתי מבוררים כראוי; תאמין לי כי זה האיש יקר לי מאד בעבור חקירתו בלימודים ושקדו להועיל בכל כחו ולהתגבר על אסון האמונעיים ודוחק

השעה, ואם יש ענינים בשני ספריו הנזכרים (ס' שרשי לבנון לא ראיתיו עד הנה) אשר לא תבא עליהם הסכמתי והסכמת נבוני הדור *) בכל זאת לא עלה מעולם על דעתי להתקומם נגד סברותיו, כי די והותר כתבו בימים האלה החכמים נגד מציאות השדים ואמונת סודות הקבלה ואמתת ומעלת ס' הזוהר וכדומה; אך מה שהגדיל ערכו בעיני הוא אהבת בני עמנו השתולה בלבבו הטהור אשר הניעתו להלחם בעד קדושת אמונתנו ומנהגינו ולבטל עלילות משטינינו, כמו שראינו בספרו הנחמד א פ ס ד מ י ם, ויען כי יקר תפארת האדם לא יומדד בערך התפשטות ידיעותיו לבד והתקרבם אל האמת, רק בעצם והאמונה כפי נטיית רצונו אל הטוב שהוא תכלית בריאתו, לכן נושא ונחזיק טובה למחבר הלזה בעבור שלמותו במעלה הזאת השנית, ונעלים עין מהתחלפות אמונותיו מאמונות חוקרי זמננו.

ועתה אחרי הצעה זאת אגיד לך דעתי על השגותיו נגדי בענין ר' שם טוב מחבר הפירוש על מורה נבוכים הנדפס עם פי' האפודי. הנה המעיין בדברי שם (אגרות יש"ר ח"א דף קי"ג) יראה כי עיקר טענתי על החכם די ראססי הוא בעבור סברתו שמחבר הפירוש ההוא היה ר' שם טוב בעל ס' האמונות, וזה אינו, כמו שהוכחתי שם וכמו שאף הר"ר לעווענזאהן יודה בזה, לכן רק מזה הטעם לא היה לו לכתוב עלי כי דברי שם כולם בטלין ומבוטלין באשר הראיות שהבאתי על זה הענין הפרטי נכונות המה וקיימות; אכן אם במשך הדברים נכנסתי לחקור ג"כ מי הוא איפה מחבר הפירוש ההוא אחר שאינו בעל ס' האמונות, והיה נראה לי אז לייחס אותו לר' שם טוב פאלקירא בעל ס' המעלות, זו היא באמת חקירה טפלה על הראשונה, לא היה אליה עיקר כונתי שם, אלא כל מה שטרחתי להוכיח הוא שהמחבר ס' האמונות לא כתב הפירוש הנדפס עם האפודי, כמו שכתבתי שם בפירוש כ י ש נ י א נ ש י ם ה י ו. אמנם על סברתי זאת השנית כבר דנו לפני חכמים ונבונים מאוהבי באגרותיהם והרחיקוה ובטלוה מטעמים אשר קצת מהם הביא עתה גם הר"ר לעווענזאהן בספר שרשי לבנון, עד שהודיתי אף אני בביטולה (ובפרט אחרי כי הטעני המעתיק כ"י לס' מורה המורה אשר בידי ומקום המלות: כתבתים בפירושי ל מ ו ר ה, שנמצאים שם ראוי להיות: כתבתים בפירושי ל ת ו ר ה), ונתברר לי כהיום כי מחבר הפירוש הנדפס מלבד שאינו בעל ס' האמונות כמו שהוכחתי, אינו ג"כ בעל ס' המעלות, אבל הוא בלי ספק ר' שם טוב בנו של ר' יוסף בעל ס' כבוד אלהים שהיה בנו של ר' שם טוב החסיד בעל ס' האמונות. כל זה מסכים עם דברי הר"ר לעווענזאהן, אכן אין בזה חידוש כהעת, כי זה שנתים נדפס ענין זה מאת ידידי החכם

---

*) Siehe Israelitische Annalen 1840. Seite 152.

המפואר הר"ר גייגר בספרו מלא חפנים דף כ' עיין עליו; ואני תמה על החכם לעווענזאהן שלא ראה זה הספר אחרי שתי שנים שנדפס והוא כותב עתה על האגרת הידועה לר' פרופיט דוראן אלה הדברים: וכפי הנראה היתה מתחלת אגרת זו במליצה זו: ואל תהי כאבותיך עכ"ל, והלא האגרת הזאת נדפסה בשלמות בס' מלא חפנים, וגם הראה שבה מאמרים מתחילים במלות אל תהי כאבותיך, אשר על כן נקראת האגרת בשם זה. ומה שהשיב עלי על אמרי שם שפירוש הטרנוני על התורה היא לר' משה בן מאיר בן משה בן אבא מארי בן דוד הטרנוני וטען על זה באמרו כי החלק הראשון ממנו הנדפס בבערלין עם גבעת התורה מיוחס שם לר' משה בן ר' יהושע הטרנוני אינה טענה, כי אני רק הגדתי שם מה שנמצא כתוב בפי' התורה לטרנוני כ"י שהיה לפני, ולא נכנסתי לחקור אם אמת הדבר אם לא. עוד ראיתיו טוען עלי בעבור מה שכתבתי באחת מאגרותי על אודות המנהג שלא לשתות מים בשעת התקופה ושאל על זאת: מה חדשות בא להשמיענו? ותוך כדי דבור בא כמתנצל שם בעד החכם בעל בית יער הלבנון שהאריך הרבה על ענין זה (ואשר הבאתי דבריו שם) ואמר עליו שעשה כן יען ראה זאת להכרח בזמנו, ועתה אשאל להר"ר לעווענזאהן: איך ידע הוא שאף אני לא ראיתי זאת להכרח בזמני? שאם בקי הוא בתהלוכות בני איטאליא ובמנהגיהם עד שיוכל להחליט שאינם חוששים כהיום לשתות מים בשעת התקופה ואם כן לא הייתי צריך לנגוע בענין זה? — נהפוך הוא! כי בעת כתבי כך ראיתי ברוב הקהילות אשר סביבותי כמה אנשים אף מבעלי מדע ועוסקים בתורה חוששים על זה הרבה וממהרים לעיין בלוח השנה מתי הוא רגע התקופה כדי לתת ברזל במים טרם ישתו התינוקות מהם באותו רגע, לכן חשבתי כי ראוי לבטל המנהג הבלי הזה בזמננו כתבתי שם מה שכתבתי, אבל המשיג לא שת לבו לשאול ממני מדוע ככה עשיתי, זאת חשבתי להשיב לו, ואחרי שהודיתי על האמת והסירותי מעלי תלונותיו אשלח לו ימיני לחבקהו כריע כאח ולאהבהו כנפש כמוהו.

נפלא הוא בעיני את אשר כתבת באגרתך הנ"ל כי לא הודעתיך דבר על אודות ס' המצות כ"י להר"ר לוי הלוי הקראי אשר נדב לבך אותך לנדבני בו, והלא במכתבי מיום ו' תמוז שהזכרת נתתי לך תודה עליו ובברכתיך קבלתו: אכן בעת ההיא לא יכולתי לדבר עליו מאומה יען לא עיינתי בו עדיין, ועתה בעברי עליו ראיתיו הולך בשבילי המקראות בדרכים הידועים לכל חכמי עדתו להוציא מהם דקדוקי המצות כפי הנראה להם בהוראה השטחית, אכן לא נמנע גם הוא לפעמים מן הזרות אשר נפלו גם על רבות הקראים בגלותם לדקדק בפסוקים יותר מן הראוי ולהוציא מהם איזה חקי הנהגות האדם שלא נתנו בהם כפי

השמש אשר לא נדפס; על כל פנים התענגתי מאד בקריאת זה הספר הנכבד אשר הר"ר שמואל אשכנזי מזכיר (נחלות שבעה דף נ"ו) שספרו בין כתבי החכמים לבעלי מקרא באמרו שראה אצל רבן הר"ר יש"ר מקאנדיא ספרי ר' יפת ובנו הלוי בתורה ובמקרא ובמצות ופסקים, ואין ספק שאחד מהם היה זה ס' המצות הנתון לי מאחד במתנה, גם בעל ספר אורח צדיקים הנדפס עם ס' דד מרדכי מזכיר זה הספר במערכת אות ע', ובדף כ"ח ע"ב קרא שם המחבר הר"ר מגיד הלוי בן הר"ר יפת הלוי בן לוי. והנה שתים הנה התועליות הבאות לנו מזה הספר, האחת מצד פירושו ונקראנה exegetisch והשנית מצד לשונו ונקראנה philologisch, רצוני כי לשונה למדים אנו ממנו איך יפרשו בעלי מקרא קצת פסוקים קשי ההבנה ומוציאים מהם דיני אסור והתר להתנהג על פיהם, ובזה מצאתי לו איזה ראיות חדשות נלמדות מן הכתובים שלא נזכרו בספרי אחיו הקראים כפי הנודע לי, ולולי יראת הארכתי הייתי מביא אחד או שנים מהם לפניך לדוגמא, וזולת זה הנה בדרך כלל כבר נתפרסם בעולם איך יתנהגו הקראים בהוציא דבר מדבר; עוד שנית אנו רואים זה המחבר שמשתמש בלשון עברית באופן מיוחד לו לבדו ולמעטים עמו, וסגנונו משונה מאד מסגנון שאר המחברים לא לבד מן התלמודיים אלא גם מקצת חכמי עדתו, בין בהמציא שמות חדשים בנויים על משקל שם תאר, בין בשימוש הפעלים ובניניהם וקשורם עם השמות, בין בקשר המאמרים זה עם זה באמצעות מלות היחס ומלות הקשור, הכל הולך בדרך חדשה בלתי מורגלת אצלנו, וזה יתן מקום לחוקרי תהלוכות הלשון להתבונן איך נשתנו קורות שפה עברית כפי השתנות דורשיה בדעות בלימודים ובאמונות; הנה בעלי המשנה הדורשים תלי תלים של הלכות ויוצאות להם ממקור מיוחד קראוהו תושב"עפ הרחיבו כמו כן גבולות הלשון והוסיפו בה דברים שלא נמצאו כמוהם בתנ"ך, והקראים אשר רק התנ"ך לבדו תורתם ועיקר לכל חקירותיהם גם השינויים והחידושים שהכניסו בלשוננו הקדושה שאובים רק מן הנמצא בכתובים, כי השתדלו להרחיב גבולה מצד הנטייה הנמצאות בגזרת אשר ולבנות מפועל אחד שם חדש בתבנית שם הנגזר בכתובים מפועל אחר, וכל כיוצא בזה.

ועל אודות הקשר אשר נהיה בעיר מנטובה שנתו היא (כאשר נדפס בעלים מגידי חדשות) רק מצה ומריבה נהייתה בין איש עברי ואיש נכרי, ואחרי הכות איש את רעהו נתאספו הנוצרים לנקום נקמת הנוכרי, אך רק ידי האספסוף ואנשים ריקים מדלת העם היו בקושרים, ונכבדי העיר ובפרט אנשי המלחמה שלוחי נבא קמו לעזור את הנלחצים, ואחרי היותם שלשה ימים סגורים בבתיהם בסכנה לא מעט נושעו ע"י אנשי הצבא אשר רבים חללים הפילו מן המורדים, ומבני ישראל לא מת אחד, רק ברכושם ובכרמיהם שלחו ידיהם ובזה היה לו; אך עתה העיר שקטה ואין זוכר עוד את אשר קרה.

בני ובנותי ת"ל בריאים ושלמים ושכולים לעבודתם איש איש כפי משאו; החכם לוצאטו מדפיס עתה ביאור חדש על ס' ישעיה בלשון איטלקית; החלק הב' נגמר כבר מאז יודפס עתה, ובו תראה דברים ממנו וגם ממני, זולת זה אין חדש, כי אהבתי אותך וזכרי טובך ואמונתך אינו דבר חדש באשר הנני תמיד כשנים קדמוניות דורש טובתך ושלומך, חפץ בקרבתך, ואוהבך ומוקירך יש"ר.

הכו"ח פה גאריץ ביום כ"ב לח' חשון ש' התר"ג.

---

## 49.

### Schreiben des Herrn Reggio an Herrn Ignaz Blumenfeld in Odessa.

לכבוד אוהבי ויקירי, הנאמן בבריתי, אשר לא עזב חסדו מאתי
ולא שקר באמונתו הר"ר יצחק בלומענפעלד יחיה אמן!

זה ימים אחדים בא אלי הספר הנחמד הכולל רשימת ספרי כ"י הנמצאים בבית ועד לחכמים בעיר אדעססא, אשר בטובך שלחת אלי במתנה, ועודני מתעסק לשים עין אל החמודות הנכונות בתוכו הגיעני מכתבך היקר המלווה מתנתך, מה מאד שמחתי על שניהם! כי התברר לי בזה יותר (אף כי לא הסתפקתי בו מעולם) תוקף אהבתך ועוצם ידידותך אלי, אשר אורך ימים ושנים לא ישליכוה ומרחק מקומות הרבה לא ימחו זכרונה מקירות לבבך הטהור, כי תולעתה לא תמות ואשה לא תכבה לעולם. זאת תורת האוהב הנאמן: ההרים ימושו וברית שלומו לא תמוט. אף אני זכרתי לך חסד נעוריך לכתך אחרי בלב תמים בשני שנותיך והכלותך לי תמיד טעם עשתנותיך, לכן אשאר פקודיך בכל עת וכל אשר תשאל אלי אעשה כפי יכלתי; גם הייתי שולח לך מעת לעת איזה דברים נדפסים, הן ממני הן מאחרים, לולי כי בעבור המרחק הרב אינני יודע על איזה דרך יכון לשלוח, ופקודות הצענזור נשואות הרבה במדינתך, לא יתנו עבור אף דברים טובים ומתוקנים שלא תצא מהם שום תקלה, לזאת בלתי אפשר לי למלאות משאלותיך, ויען כי יכולת להשיג המחברת הראשונה מן „בכורי העתים החדשים" אגידך כי המחברת השנייה כבר היא תחת מכבש הדפוס, ועלה לאור בקרוב; בה תראה עניינים נחמדים מאד, רבם ילידי מחשבותי, כי עמלתי בה עתה כפלי כפלים מבשנה שעברה, והכנסתי בה י"ד ארטיקעל חדשים, אשר כתבתי על עניינים גדולי הערך, לכן חכה לה כי תתן מעדנים לנפשך. ועתה לבל יצא מכתבי זה ריקם מכל חידוש, ולבעבור הראותך כי עיינתי היטב ברשימת

החכם פינסקער השלוחה אלי, אציין לך פה מעט מאשר הערותי עליה. דף 52. המחזור כ"י אשר ראה החכם פינסקער בעיר ברעסלויא כתוב על שוליו שם האיש אשר הגיע לידו והיה בעליו, בזה הלשון Ex libris Magistri Gregori Past: Goritii, ומה מאד נפלאתי בראותי כי זה האיש היה כומר בעירי הנקראת Goritia, וחזרתי אחר שמות קדמוני העיר, אך לא מצאתי איש ששמו כך:

דף 57, הענין היותר יקר בכל הספר הוא הסידור המסופר פה לתת טעם לדברי הרמ"בם שכתב: „ונותנין אפר מקלה על גבי ספר תורה" על פי הכ"י הרשום פה, אך טעה החכם פינסקער במה שאמר, כי הרמ"בם עצמו הודיע שראה בעיניו גמרא כתובה ממש מאות שנה לפני זמנו, כי הרמ"בם לא אמר כן, רק אמר שראה במצרים גמרא „כתובה על הגוילים כמו שהיו כותבים קודם לזמן הזה בקרוב מחמש מאות שנה", הרי שרק אופן ומנהג הכתיבה ההיא היה קדמון ה' מאות שנה, לא הכתיבה עצמה שהגיעה לידו, ותמיד אפשר שההעתק ההוא לא היה קדמון כ"כ.

דף 67. תמה אנכי למה כתב החכם פינסקער פעמים רבות שם יחזקאל הנביא כך: Hesckel, תחת שהיה לו לכתוב Jeheskel, וכן קרא לס' תהלים Psalme, תחת שמו הראוי לו Psalmen.

דף 69 הביא נוסחא חדשה בדברי רש"י: „והוא שיסד הקליר כומו עדן" וכו', ורואה אנכי כי מן הלשון הזה כומו עדן יש הוכחה ברורה כי הקליר נפטר רק שנים מועטות לפני רש"י, ואם היה הקליר יותר קדמון, או אחד מהתנאים, לא היה אומר עליו רש"י כומו עדן. שהיא מלילה לא הורגלו בה מעולם אצל הקדמונים. ועתה, ידיד נפשי, תודות לך על המתנה היקרה הלזו, והנני אודיעך עוד, כי אחד מחכמי מדינתך, הבחור הנחמד מוה"רר משה עהרענרייך יצ"ו מעיר בראדי המוכתר בכתר הרבנות בעיר פאדובה, נתקבל מאת בני עדתי להיות מורה לילדים בבית הספר דפה, וכבר התחיל זה שני חדשים מלאכתו מלאכת שמים בתבונה ודעת וכל הקהל שמחים בו ונהנים מזיו חכמתו; עוד אודיעך כי במחברת ג' הנזכרת מבכורי העתים היוצאת עתה לאור אין שום דבר לא מהחכם שד"ל ולא מהחוקר ראפאפארט, אלא הרוב היא משלי, כי לא רציתי לחזור כאיש עני על פתחי הגדולים חלילה להתחנן בעד דבריהם, בהיות לאל ידי להעניק כמנחת ידי מה שיספיק לצורך הקוראים כפי מחשבתי, ואתה תשפוט ההצלחתי במלאכתי אם לא. ולעת עתה אין בפי מלה זולתי דרישת שלומך והבטחתי אותך כי מעולם לא אשכחך, והאל יצליח דרכיך ושיית ורבית דשן ורענן כל הימים כחפץ אוהבך יש"ר.

הכו"ח פה גערץ ביום עשירי לח' שבט ש' התר"ו.

---

# 50.

## Schreiben des Herrn Dr. A. Geiger in Breslau an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

שלום ורב טוב לכבוד חברי יצחק בלומענפעלד נ"י!

כבואתני מתנתך אשר שלחת אלי למנה סליחות מנהג רומה ושרשי רד"ק ד' קושטנטינא שנת רע"ג (אך חסר השער ודף הראשון עד ש' אדן) ויותר ערבה לי מנחתך אשר הגיעתני יום אתמול עוד חלק מאוצרך הנחמד, והנה כעת תשעה גליון תחת ידי ונקראם אגרות השלם אשר ערכתי אליך. ויהי כעברי עוד הפעם על דברי מכתבי וראיתי איזה שגיאות הדפוס, אך קלות הערך הן והמבין יתקן אותן מדעתו, רק על שתים אעיר אשר יכשל בהן הקורא. הראשונה היא בסוף מאמרי על ר' יוסף קמחי, והוא כי נשמטה שם הערה מתחלת דף 118 מצויינת אצל מלת „ובנדרים", ואין שם מקומה כי אם דף 119 על מלות „והם ר' יוסף זכרה וכבר זכרנו זכרו". והשנית נראה מכתבי על הר"ר יש"ר ז"ל דף 128 במאמר: „דע נא כי שנים הי"שר הזה (אשר לו יאות השם הזה באמת ובתמים)" שגרה המלה אשר היא ראש פנת המאמר היא מלת הי"שר. וכבר נמתי אחרי כתבי האגרת האחרונה הזאת פן ישר בעיני אוהביו משפטי אשר הרלתי במאמרי כי לא אהב להעמיק בחקירה וכו' (דף 129) ויחשבוהו לבזות אלא נפרש לבבו אחרי מותו, אך היום כקראתי את מכתבו הנדפס בדף 125 והבאים אמרתי שאת פנים במשפט לא טוב, וכבר נחמתי בו כי הוא לא אשם נתוכחת בחייו אף כי אחרי מותו נחו בגן עדן. שמע נא דבריו אשר אמר שם כי לא נמנעו החכמים בכל דור ודור להאמין כי מאמר התלמודיים דברה תורה כלשון בני אדם הוא לענין הרחקת הגשמות והוא הראשון אשר חידש מדעתו כי מעולם לא כיונו התלמודיים אל הכונה הזאת במאמר הזה, רק השתמשו במליצה הזאת לאמר כי יתור הלשון במקום הזה לא לדרש ניתן וכי התורה הלכה אחרי מנהג הלשון כפי אשר היא שגורה בפי ב"א, ע"ש. ולעדות כי עד היום הזה המחברים נפלו ברשת הטעות רמז בהערה גם אל מכתבי העתי חלק חמישי דף 407. ועתה בא נא אחי אל המקום הרמוז אליו במכתבי ותמצאני מדבר על ר' טוביה ב"ר אליעזר בעל ס' לקח טוב באמרי כי ר' טובי' פי' המליצות הגשמיות בתורה ובנביאים ובכתובים ובדברי החכמים על דרך משל והוא השתמש פה במליצת דתב"א ואני הוספתי עליו וז"ל: מתוך דבריו האלה נראה כי הוא ידע את דרך הגאונים וחכמי ספרד ונפרש בהשתמשו במליצת דתב"א בכונה הזאת המושאלת אשר רק בפיהם

היתה מגורה, לא כן בפי אנשי צרפת ואשכנז אשר לא השתמשו במלילה הזאת לכונה שהיא ע"פ דברי. והנה הטים אשר יקרא הדברים האלה בחקירה לא בשימת עין בהשקפה בעלמא יראה וידע כי לכונת הרשקת בשמשות אשר ר' יוני' עם חכמי ספרד לנשו במלילת דחנ"נא קראתי כונה מושאלת על כי רחוקה היתה מאת דעת אנשי התלמוד בעלי המאמר ההוא הראשונים וגם נשארה רחוקה מאת אנשי צרפת ואשכנז הדורכים בעקבות התלמודיים ולא ערבו בדבריהם דעות פלוסופיות זרות להם. אך לא הודעתי פה את תוכה המלילה הזאת בספרי התלמוד, והחוקר האמתי יאמר בלבו: אם המחבר סתם פה את דבריו, בלי ספק רמז פה אל דברים המבוארים על ידו כבר במקום אחר, אם עניים הם פה עשירים הם במקומם הראוי להם. ויהי נאמנו בתוך המחברת הזאת ימצא שני מאמרים שלמים נוגעים אל הענין הזה ומבארים אותו היטב וכלה, והם מאמרי על ערך שמש המקרא אל דרשות התלמוד, נמצא שם דף 53 והלאה גם דף 234 והלאה, ובשניהם הרחבתי לדבר על הכונה האמתית אשר למלילה הזאת בפי חכמי התלמוד, ראה שם דף 78 והלאה ועוד שם דף 239 עד 247 וכו' ותמצא הכל באר היטב. והנה כל זה כתבתי כבר בשנת תר"ב ותר"ג לא נסתר דברתי ויבא המגיה כעבר שנים ועוד אחרי כן ויפער פיו על המחברים החדשים לאמר כי כה הרגל הטעה אותם (והוא צדק במשפטו) אך הוא כולל גם אותי ואת מכתבי בתוכם ומכתבי ההוא עומד לנגדו! אין זה מדרך החקירה הנכונה והמתונה. על כן יבא נא הקורא אל משפטי אשר ערכתי באמת ובתמים ובזה לא נגעתי בכבוד המגיה ז"ל כי יודע אני את ערכו ובטוח אני בו כי גם עתה ימים עיני עלי לטובה ולא ישר בעיניו אם משפטים דברתי אתו.

ואתה שנה נשמברכך אשר נקרית נראה אותה יוצאת על פני ארץ ותברך נפש כל הקורא אותה כנפש מברכך.

ברעסלא יום ה' ג' דחה"מ פסח תרי"ז לפק.

אברהם גייגר.

# Gedichte

von **Hartwig Wessely, Reggio, Jehuda Halevy, Moses ben Esra, Giuseppo Almanzzi, Luzzatto, Salomon Cohn** und **Dr. Erter.**

---

(1)

לכבוד אוהב וריע, האורח הנכבד חוקר והמשכיל
הקצין המפורסם כהר"ר בערמן פרידלענדר יצ"ו *)

כשמש יוצא בבוקר ישמח לב. ובגשתו אל מבואו יקחח רוח;
כן אורח כמוך ישמחו בו רואיו. ובשובו אל נוהו יכאב לבם.
ריע! לך לשלום כי אל בית שמחתך דרכך. ובשמחתך נרפא לנו.
יודעיך לא ישכחוך כי אות אהבתך חתמת בם. ואיך אשכחך אני
אך במה אחתום זכרי בך. הן בחפנותך ללכת. ידעתי כי
שכח תשכחני: אף כי הרחק תרחיק. ואת שאהבה נפשיך
תמצא. וסוחרים נכברי ארץ יקדמו פניך. ולבך טים
עד ים ישוטט ובין כנענים יחצוהו. מה נקל לך
לשכוח איש כמוני. אמם ידעתיך גם לחמות לחבונה יש מקום
בלבך. ואם קצהו בין רוכלים כולו לא תתן לחם. כי
שאלת לך ספרי כברתני רעי! הנהו. כי תקום מצל חכמת
ותחמוד שבת בצל החכמה. אתי אל הלבנון תבוא כי בו
נטעתי את הגן ואכלת את פריו. וזכרת את עבדך

בכלין ער"ם טבת תקל"ם

נפתלי הירץ וויזל.

---

*) מכתב זה אשר לא בא עד הנה בדפוס, הגיעני ע"י ידידי הר"ר הירש דוד מינץ נ"י. עוד בהיר מולדתי ברלין, ואקוה כי תכבדני גם הקורא על אשר קדמתי אותו להוציאו לאורה.

המוציא לאור.

(2)

# שיר *)

על תמונת מוהר"ר שד"ל (בחרוזים קשורים).

לא אמעום שוא, חֶפל, ריר חלמות,
גם בי לא תתעורר קנאת רחל,
אם אבים פה חִקוי צלם ודמות—
אדם במרומי בין יושב על חֵל.

זה שד"ל, בורועו ירים חלמות
לכתות הסכֵל על עפר וחל;
זה שד"ל, בנגינות ובשיר על־מות
להיות גבור בארץ הוא החל.

קורא שיריו בדשן יתענג,
ופאר באורו על אמרות בלעם
ימתק אל חֵךְ מכל חמי פנג.

אל מול גדלו כל איש חנב, סלעם;
ידום בוזה מוסר, וכמו דונג
ימס רשע דומה אל ירבעם.

יש"ר

אלול התכ"יד

*) התיבות שבסוף כל שיטה כתובות היו במכתב כ"י מאת החכם אלמנצי שהיה עליהם זמן צעיר בערך.

המוציא לאור.

(3)

# שירים עתיקים מפורשים על ידי שד"ל

## ר' יהודה הלוי לר' משה בן עזרא

(דיואן ר' יהודה הלוי חלק א' סימן ש"ס. ודיואן ר' משה בן עזרא סימן קצ"א)

השירה הזאת נכתבה בטעות בדיואן רמב"ע, כאלו הוא כתב אותה, ועל ידי הטעות הזאת נשמרה ולא אבדה, כי בדיואן ר"י הלוי חסר כאן דף אחד, ולא נשאר בו (בדיואן רי"ה) מן השירה הזאת רק הארבעה עשר בתים האחרונים לבדם.

הֶתָמִיר בִּזְקוּנִים הַבַּחוּרוֹת
וְתַחְלִיף הַשְּׁחוֹרוֹת בִּצְחוֹרוֹת
וְלֹא תָמִיר עֲבֹדָתְךָ בְּחֵרוּת
וְתָשׁוּב לַחֲנוֹת בֵּין יָם וְחִירוֹת? (1)
בְּלֵב וָלֵב תְּדַבֵּר. כִּי תְחַנֵּן
בְּקוֹל חָלָק וְיָדַיִם שְׂעִירוֹת (2)
הֲסָחָה בְאָמוּר כִּי נָעֲמוּ לָךְ
שְׁחוֹר פָּנִים וְלִבְנַת הַשְּׂעָרוֹת (3)
וְכִי דָמוּ לְבָנוֹת תּוֹךְ שְׁחֹרוֹת
יְמֵי רָצוֹן בְּתוֹךְ לֵילֵי עֲבָרוֹת (4)
וְתַעְרֹךְ שַׁחֲרוּתְךָ לַעֲרָפֶל
וְשֵׂיבָה וָרֶקָה בָךְ לִמְנוֹרוֹת (5)
פְּתִילֵי חוּר. וְהֵם חוֹרֵי פְתָנִים
וְכִמְאוֹרוֹת. וְטוֹב מֵהֶם מְאוּרוֹת (6)
וְיִתְהַלֵּל בְּשֵׂיבָה אִישׁ אֲשֶׁר שָׂב
וְכַפָּיו מִתְּמוֹךְ נֹעַר נְעוּרוֹת (7)

---

(1) הנה אתה מזקין והולך, ואתה מחליף ימי הבחרות בימי הזקנה, והשער השחור נהפך ללבן, ועדיין לא תבחר לצאת חפשי מעבודת התאוות, ואתה עדיין נבוך ותועה בדרכיך, ואתה דומה לישראל בשעה שהיו חונים בין פי החירות ובין הים, שהיה נראה כאלו נבוכים הם בארץ. הדברים האלה המשורר אומר ללבו, כאלו הוא מוכיח את עצמו כי עדיין בהיותו קרוב לימי הזקנה הוא תועה בהבלי הבחורים.

(2) כשאתה מתפלל אינו אלא בלב ולב, וקולך קול יעקב והידים ידי עשו, כי לבך זונה עדיין אחרי הקול.

(3) אתה מפתה עצמך באמרך כי השער הלבן אינו מפסיד יופי הפנים, כי בהפך תערובת השחור והלבן (אם מראה הפנים נוטה לשחור, והשער נהפך ללבן) הוא דבר נחמד ונעים. אולי כך אמרו משוררי ישמעאל, וידוע כי קצת מהערביים מראה פניהם נוטה לשחור.

(4) ואתה אומר כי השער הלבן המעורב בתוך השער השחור הוא דבר יפה ונחמד, כעין ימי רצון המעורבים עם לילי עברה וזעם; גם זה נראה שאמרוהו משוררי הערביים; ואולם הרצון והעֶברה, הכוונה בהם על שעת זעם ושעת פיוס, המצויות באוהבים, כאשר אמר המשורר הרומי

Terentius: Amantium irae, amoris redintegratio est.

(5) ואתה ממשיל שחרות שערך לערפל, ולובן שערך למנורה. גם זה נראה שאמרוהו משוררי ישמעאל.

(6) ואתה אומר כי השערות הלבנות דומות לחוטי משי לבן, אמת אמר באמת רעה הם ולא טובה, ואין ראוי להמשילם אלא לחור פתן. ואתה מדמה אותם למאורות, ולפי האמת מאורת פתנים טובה מהם, וכל הענין הזה אינו אלא מהלצה שיריית, והיא הקדמה להכנס בדברים להלל ולשבח את ר' משה בן עזרא. ועיין דוגמא זו בבתולת בת יהודה עמוד ס'.

(7) לא נאים כמוך להתפאר בלבן שערך, ומי הוא שהוא ראוי להתהלל בשיבתו? מי שהוא

קְרַב מֹשֶׁה אֲשֶׁר מָשַׁל בְּרוּחוֹ
וְתַאֲווֹתָיו בְּיַד שִׂכְלוֹ מְכוּרוֹת
וְיָדָיו מֵעֲשׂוֹת תּוֹעָה אֲסוּרוֹת (1)
וּשְׂפָתוֹתָיו לְיֵין תַּאֲוָה נְזִירוֹת (2)
וּמָנַע מַחְשְׁבוֹתָיו מֵהֲלֹךְ חוּץ
וְהֵם לִפְנֵי יְיָ נֶעֱצָרוֹת (3)
לְבַקֵּשׁ הָאֱמֶת מֵימִין וּמַשְׂמְאִיל
וְקוֹלֵעַ. וְלֹא יַחְטִיא שְׂעָרוֹת (4)
וּבְנָטְעוֹ אֱמֶת יִצְמַח לְבָנוֹן
וּבְנָתְשׁוֹ רִיק וְשָׁוְא יֶחְשׂוֹף יְעָרוֹת (5)
אֲשֶׁר יָשַׁב בְּצֵל חָכְמָה וְלָבַשׁ
בְּגָדָיו הַחֲמֻדוֹת הַטְּהוֹרוֹת
וְרָאָה כָּל־בְּנֵי אָדָם עֲרֻמִּים
וְהֵם לֹא יַעֲשׂוּ לָהֶם חֲגוֹרוֹת (6)

דְּמוּת פִּקְחִים. וְהֵם עִוְרִים וְחֵרְשִׁים
בְּפֶה רָחָב וּבִלְבָבוֹת סְגוּרוֹת (7)
אֲנָשִׁים הֵם בְּעֶת־בֹּחַן כְּנָשִׁים (8)
בְּלֵב הוֹלֵל וּמוֹעֵצוֹת חֲסֵרוֹת
עֲצָתָם נֶבְקָה כַּעֲצַת בְּנוֹת לוֹט
בְּהִוָּעֵץ בְּכִירוֹת עִם צְעִירוֹת (9);
הֲקוֹלְךָ זֶה. גְּבִיר מֹשֶׁה וְשִׁמְךָ
אֲשֶׁר יִנְעַם לְאָזְנִי מִבְּשׂוֹרוֹת (10)
כְּתָב יָדְךָ. וְלֹא שָׂדֶה וְשָׂדוֹת
וְחוּר קוֹלְךָ. וְלֹא שָׂרִים וְשָׁרוֹת (11)
תְּחַדֵּשׁ טוּבְךָ כָּל־יוֹם. לְעֶבֶד
שְׂפָתָיו מִסְּפוֹר טוּבְךָ קְצָרוֹת (12)
הֲלִסְפּוֹר אוֹ לְסַפֵּר מַהֲלָלְךָ?
כְּבָר נִלְאָה וְלֹא יָדַע סְפֹרוֹת (13)

---

נקי מחבלי הנעורים, כרמ"בע. והמליצה הזאת יש בה גנאי והפלגה הטיב, ואין ספק כי המשנה היא מתוקה הרבה יותר מהמתוקה, אבל השירה הזאת היא תשובה לשירה אחרת שכתב לו רמב"ע, ואם רמב"ע בשירתו הרבה בשבחיו של ר' יהודה, הוכרח ר' יהודה לשלם לו כגמולו.

(1) כאלו הן אסורות בחבל ובכבל.

(2) כאלו הן נזירות לבלתי שתות ממנו.

(3) מלשון נעצר לפני ה' (שמואל א' כ"א ח'), הוא שוה ה' לנגדו תמיד, ומחשבותיו עומדות תמיד לפני ה' ותהילתו, ולא יניח אותן לצאת משם ולחזור אנה ואנה בהבלי העולם.

(4) הוא קולע אל האמת, ולא יחטיא קליעתו כחוט השערה.

(5) כה חקירתו עמוק ורב, עד שיתכן לומר כי כשהוא נוטע האמת יצמחו מנטיעתו אילנות גדולים כארזי לבנון, וכשהוא עוקר ונותש השקר והטעות הוא עוקר אילנות גדולים ויחשוף יערות (בעקירת האילנות, יעשה השדה מגולה וערום). ומה נכבד הבית הזה! ומה יקרו בני אדם הראויים לשבח כזה!

(6) הוא יושב בצל החכמה ולובש בגדים חמודות וטהורות, ושאר בני אדם לפניו כערומים, ואפילו חגורות אינם עושים להם.

(7) אותם בני אדם הם נראים כפקחים, ובאמת אינם אלא עורים וחרשים, ופיהם רחב לדבר דברי הבל, ולבם אטום מהשכיל.

(8) הם אנשים אשר אם יִבָּחֲנוּ ימצאו כנשים.

(9) ל' רבים במקום ל' יחיד, הם מלאי הרבה בשירים העשויים על דרך משוררי ישמעאל.

(10) אחר שהגיד תהלות רמב"ע ויתרונו על שאר בני אדם, הוא משב דבורו אליו, לאמר לו תודה על שירה שכתב לו. מבשורות, יותר מבשורות טובות.

(11) כתב ידך חביב לי מכל כתים יפות, וקולך חביב לי מקול שרים ושרות. וטעם המליצה הזאת כאלו אמר: אם יאמרו לי בחר לך אחד משני דברים אלה, אבחר דבר זה ולא דבר זה.

(12) אתה מחדש טובך כל יום לעבדך זה אשר שפתיו קצרות מלספור טובך. ובכ"י כתוב תחדש יום יום

(13) מי יוכל לספור או להגיד מהללך אינו אשר כבר נלאה ולא ידע לספור כי אין מספר!

לך כמה נפשות נעבדות
בתגמולי חסדיך אסורות
עליהם עלך תכביד בכבוד (1)
ותוקיר האבנים היקרות (2)
ולקחת לך כסף וזהב
ועשית לראשיהם עטרות
אבל היה לעבדך פי שנים
בחסדך כמשפט הבכורות
ומתי אוכלה אצא לחפשי?
וחסדך יעבידני לדורות
עבדיך שני ילדות ושפחות
ועודי עבדך לשני גבורות
ואיך יהיו בבלתך (3) מחשבותי?
והן מיין ידידותך שכורות

והלבשת (4) בנות שירי עדנים
והיו אלמנות חיות צרורות (5)
תבונה נתנה ידך בימים
ושם שכל ימינך בנהרות (6)
לך תודות. ובהם טוב להודות
ולך תורות. ובהם טוב להורות (7)
לשונך תהפך אל־עלגי־פה
נגידי השפתות הברורות (8)
לך תוך לבך פרדס עדנים
ותוכו בארות. חכמה מקירות. (9)
ידעתני במחברת פנינים
אשר מאגרות חכמה אגורות (10)
למעייניו ואל־נחל עדניו (11)
אני צמא כציה למטרות

---

(1) תכביד עליהם עול הכבוד, בכבוד שאתה עושה להם.

(2) אתה גורם שהאבנים היקרות הנמכרות ביוקר יותר מן הכסף, הם על ידי רבוי העבודה שאתה מעביד את ידידיך, וכמו שמספרם והולך.

(3) בלתי אחר אלהך.

(4) ומכאן והלאה נמצא גם בדיואן רי"ה.

(5) על ידי ידידותך ועל ידי עם שלוחי מעך קנו בנות שירי (מחברותי) יתר שאת ויתר עז, ונפלו על ידיך לבוש בגדי עדנים ככלה העדה כליה, והאלמנות אתה היו כאלמנות צרורות אלמנות חיות.

(6) בתבונתך ובשכלך ידך משלח אפילו בימים ובנהרות. השלגה ישתעשעו.

(7) אתה תחבר פיוטים, ובהם עת להודות לה', ואתה כותב על ענייני התורה והאמונה, ובתוכך עת להורות לתלמידים. וכאלה שמכוונת על ס' פרונה הנשם שחבר רמב"ע בענייני האמונה, וקלם לקונטרס נמנו הוליך לאור בשנת תר"ב ידידי החכם מהרי"ל דוקס הי"ו, בס' ליון.

(8) כן הוא הנכון בדיואן רמב"ע, והמילה לקוחה מפסוק אשפוך אל עמים שפה ברורה. ובדיואן רי"ה לשונך תהפך על וכו' ונראה שהוא טעות סופר. נגידי, מן כי נגידים אדבר (משלי ח' ו').

(9) ותוכו ספרים משוה ים בארות אחר שהן נובעת חכמה. מקירות, מן כהקיר ביר מימיה.

(10) הנה שמה ידעתני והכבדתני בענק של פנינים שלקוחות ממכתבי החכמה. ובדיואן רי"ה כתוב יהדתני, וצ"ל ט"ס, לאפשר שהיה לאפשר בכרם לשון יעוד והבטחה, ולומר שלא כתב לו רמב"ע את השירה, רק הבטיחו עליה.

(11) אל אותו פרדס אשר בתוך לבך. ואין מן הנים הזה רלים לבשם יעדתני, אבל היה הבטחה מיוחדת עוד לכתוב אליו שאחים אחרים.

ולא יהיו ידי משה כבדים
ועביו תהיינה לי עצורות (1)
ושלום יכתבו אלי ורצון (2)
ואל־נא יכתבו עלי מרורות
לטטפות עלי עיני אשימם
וגם אותות עלי ידי קשורות (3)
בנות שירי עמוסות משלומי
וחם ממחצב נפשי גזורות (4)

תעופינה, ולך תשתחוינה
כהשתחוות שפחות לגבירות
ולמה יחרידוך תלאות?
וקירות לבך מפגע לקורות (5)
התעצב? ובך שבע שמחות
ויצר לך? ואת עזרה בצרות (6)

(1) בדיואן רמב״ע כתוב וכן, והנקדן הניח המלה בלא נקוד, והוסיף בין השיטות ולא, ובסוף הבית היה כתוב לי עצורות, ואח״כ הוגהה היו״ד בא״לף. ובדיואן רי״ה כתוב ושן וכו׳, לי וכו׳ וקיימתי מלת לי שהיא בשתי הנסחאות, ומלת לא שבתחלת הבית שומה במקום שוים.
(2) בדיואן רי״ה ירצון, והוא ט״ס.
(3) המכתבים שיכתוב לי יהיו לטוטפות בין עיני ולאות על ידי. בדיואן רי״ה הבית הזה כתוב למעלה אחר לתפיניו ואל נחל עדניו.
(4) ממכתבי זאת תבא אליך תשובה שלום וברכה (ואולי צ״ל בלשון רבים משלומי), ודברים יבאו מקירות לבי.
(5) והלא לבך חזק, ולא יוכלו בו קורות העולם, כמו המפגע והמטרה שאינו מרגיש כשפגעים פוגעים בו. כך פירשתי, והקשה תלמידי מוהר״ר יהודה אריה אוסימו כי המטרה אעפ״י שאינה מרגשת, הנה החץ נוקב אותה ונכנס בה, והנה היא מקבלת נזק ממנו, והוא מפרש מפגע ענין מוקש, וכוונת המשורר לומר: אין קורות העולם מגיעות עד לבך, כי שבינותיו קירות חזקות, והן כמו מוקש אל התלאות, אשר לא תוכלנה לעבור ולהכנס אל הלב, ונכונים דבריו.
(6) על דרך שאמר אליפז לאיוב הנה יסרת רבים וגו׳ כושל יקימון מליך וגו׳, ומלת עזרה בצרות היא ג״כ רמז לשם משפחתו אבן עזרא.

(4)

# ר׳ משה בן עזרא לר׳ יהודה הלוי,

## והוא מתרעם עליו כי לא היה כתב לו. וכאלו נשכח מלבו

(דיואן רמב״ע סימן קכ״ז)

לא פורש בדיואן כי לרי״ה נשלחה השירה הזאת, אך כתוב בו שנשלחה לאבו אלחסן, וכבר ידענו כי רי״ה היה נקרא בל׳ ערבי אבו אלחסן, וגם מצאתי לרי״ה שירה שנראה היותה תשובתו על השירה הזאת.

כחר מעט, פרוד! ואל־תזנגנו
ולאט, בכי! כי חשכו עינינו

מדם לבבות שאבו. עד כי לדם
חיו בעינינו ובאבנינו (1)

(1) המשורר הוכרח להתרחק מארץ מולדתו ומכל אוהביו ורעיו, ושירתו זאת היא קול מכאיב לבנו, ובזה הוא מבקש מן הפירוד שירפה ידו ממנו ואל ילאהו כל כך (הוכח, מן לא קום אוזן שפריכו לחילה), ומבקש ג״כ מן הבכי שירפה מעט, כי כבר חשכו עיניו מרוב הדם שעלו מן הלב והשכוהו לבכי

נִבְלִינ עֲלֵי יָגוֹן, וּבִצְדִיָּה יָגַל
סוֹדֵי לְבָבֵינוּ וּמַצְפּוּנֵינוּ (1)
גַם נֶאֱנַק דוֹמֵם, לְבִלְתִּי יִשְׁמְעוּ
צָרִים, וְהֶאָח! יֹאמְרוּ מוֹנֵינוּ (2)
לוּ חָרְבוּ מֵי הַבְּכִי, לֹא חָרְבוּ
בָּתֵּי מְגוּרֵינוּ וּמִשְׁכָּנֵינוּ (3)
נֶהֱמֶה הֲמוֹת יוֹנִים עֲלֵי עַנְפֵי הֲדַס
כִּי יִזְכְּרוּ פֵרוּד וְיִתְאוֹנְנוּ (4)
יִבְכּוּ עֲלֵי רֵעַ, וְיִתּוּ מִבְּלִי
יַיִן כְּשִׁכּוֹרִים וְיִתְרוֹנְנוּ (5)
חַיּוֹם אֲשֶׁר עָלָה גְרוּד בָּנוּ, הֲלֹא
טוֹב לַעֲלוֹת מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ (6)
בִּכְלֵי קְרָב לוּ נוּכְלָה לוֹ, נִדְרְכָה
קֶשֶׁת, וְגַם נִתְעַל בְּשִׁרְיוֹנֵנוּ (7)
נַצְבִיא חֲיָלֵי הַבְּכִי, כִּי הֵם בְּאֶ־
־סֶם יַד מְנוּסֵנוּ וּמִשְׁעָנֵנוּ (8)

נִבְכֶּה לְשֹׁד פֵּרוּד, וְנִשְׂחַק לֶהָמוֹן
יַלְדֵי יְמוֹתֵינוּ וְלִזְמַנֵּנוּ (9)
עָלוּ בְּצַוָּאר שָׂם, וְאֶת־סֻבְּלוֹ עֲלֵי
שֶׁכֶם, וּמוּעָקָה עֲלֵי מָתְנֵינוּ
עֶצֶם עֲצָמֵינוּ, וְשִׁלַּח אֵשׁ בְּכָל־
תֹּכֵנוּ, וְגַם רָזוֹן בְּמִשְׁמַנֵּינוּ
עַד שָׂבְעָה נֶפֶשׁ בְּרָעוֹת עָצְמוּ
לִסְפֹּר, וְאַרְצָה דָבְקָה בִּטְנֵנוּ
יָשׁוּב וּבָנוּ יַהֲפֹךְ יָדוֹ בְּכָל־
רֶגַע, וְאַךְ לֹא נֹאמְרָה חָנֵּנוּ (10)
יָדוֹ אֲשֶׁר רֶשֶׁת מְצוֹדִים פָּרְשָׂה
מֵאוּ לְחָפְנֵינוּ וְלִגְבוּנֵינוּ (11)
הִיא אָרְכָה עַד רוֹשְׁשָׁה הוֹנָם, וְעַד
נָגְעָה בְּהוֹנֵנוּ וְקִנְיָנֵנוּ
אַךְ קָצְרָה לָבוֹ חֲסָדִים דָּגְרוּ
בְּחֶדֶר לְבָבֵינוּ, וְגַם קִנְּנוּ (12)

בכיו מרותה כל כך עמוק וממולא כל כלי עגן ולכן אמר אתו, והנה הם מלאים דם, כי בכיו נדם לנו הוא. כל השירה הזאת היא בב׳ רגים, והוא רגים במקום יחיד, ועיין בשירה הקודמת הערה 9 דף 164

(1) אף אם אני מתאונן על יגוני, הנה הוא יגלה סודי בעל כרחי.

(2) אף כשאני נאנק ונאנח רצוני לי להאנק בדומיה ובלאט, פן ישמעו לי אויבי.

(3) אך כל זה לא יועיל כי אפי׳ לא אבכה עוד הנה בתי מגורי הם עדים על נדודי מעל אדמתי, וכל רואי יכירו וידעו כי נע ונד אנכי. חרבו הראשון לשון יובש, והשני ל׳ שממה.

(4) רצוני לי להיות הומה כיונים ההומות וכו׳.

(5) בכ״י יבכו עלי רֵעַ ור״ל עלים, והכוונה כי היונים ההומות הן בוכות על היותן רחוקות מבן זוגן.

(6) ביום שהוכרחתי לנדוד מארצי, יותר היה טוב לי שיבוא מות ויקחני.

(7) אם היה אפשר להתגבר על הנדוד בכלי מלחמה, הייתי דורך קשתי נגדו, והייתי מתנשא עליו בשריוני.

(8) הואיל ולא יועיל מלחמה עם הנדוד והפירוד, לא נשאר לי מנוס ומשען [illegible] לעזר, רק הבכי, א״כ רצוני לי לבכות ולהצביא נגד הנדוד חיילי הבכים.

(9) אני בוכה על צרת הפירוד ואשחק לכל אשר ילדי יום וקורותי ותלאותי, כי כולן אוכל לסבול, ועול הפירוד מכאובי גדול עלי מנשוא, כי הנה הפירוד נתן עולו על צוארי וכו׳.

(10) הפירוד מהפך עלי מכאובים בכל רגע, ולא יתנני השב רוחי אפילו רגע אחד שאהיה דעתי מיושבת עלי להתחנן אליו, ולומר: חנני!

(11) לחפינו ל׳ כף אנכי ולא עזן לי.

(12) יד הנדוד היא ארוכה ושולטת בהונם של בקיים, ונגעה גם בהוני וקנייני, אך קצרה היא מהגיע לגוף עמוק בחדרי לבבי, ולא תוכל לגזול ממני החסדים הטובים אשר דגרו וקננו בכליותי.

רוח אשר עברה בגשת על־פני
ריח נרדינו ושושנינו
שא את־שלומנו לאחים בגדו
כי מהלוך יתמהמהו יונינו (1)
וקרא באזניהם תגואות. קצרו
מהם דברינו וענינינו
תצר אדמה מנשוא אותם. ואף
ארכי ספרינו וגליונינו (2)
גלמוש (3) לרע מעשיהם עין חרו־
־ננו. ותמיד נחרק שנינו
מעשים אשר לא נעשו מיום היות
תבל. לשמעם צללו אזנינו
אך עם אנוש לא נזכרה זאת בזמן
כי עם לבבינו ורעיונינו (4)

נשכון בבור קצפו. והמה יחסו
תחת כנף טובו ויתלוננו (5)
יתלחשו אישים ימינם עתקה
חיל. וארצה יפלו פנינו
נבוש באמרם כי ידיהם מצאו
כביר. ונכף ראש כאגמונינו
נזכיר שמם תמיד ונמצא נחלי
נפת בחכנו ובלשוננו
ויאטמו אזן. לבלתי ישמעו
נעם שמותינו וזכרוננו (6)
איך היתה בנו אשר לא נשמעה
מאז בחורינו וזקנינו?
שמצה תהי לעד בקמינו. וגם
חרפה תורשה על פני בנינו (7)

---

(1) אחר שהזכיר כי הצרות לא לקחו ממנו מדותיו הטובות, הוא ממשיל בנגות רעיו אשר שכחו ברית אהבתם אשר היתה אתו, ולא יזכרוהו ולא יכתבו אליו; והנה הוא שולח אליהם דברי תלונה ותרעומת, ולכוב מה שהדבר כמוך לו הוא שולח דבריו ביד הרוח, שאם ישאו אגרתו קשורה ברגלי יונה, לא תמהר כל כך הליכתה כמו שהוא מעלו. והנה הוא ממשיל מדותיו הטובות לפרדס עדנים, ואומר כי הרוח העוברה אצלו היא עוברת על פני ריח גרדיו ושושניו:

(2) אתה הרוח קרא באזניהם תלונותי אשר הן גדולות ורבות כל כך, שיקצרו דברי לפרש אותן, והעולם לא מכיל אותן, וכל שכן שלא יכיל אותן ספר וגליון.

(3) בכ"י וילמוש, וצ"ל ע"ש.

(4) גם כי הרבה יש לי להתרעם על ידידי, לא אזכיר זה לשום אדם מאנשי הזמן, רק אתרעם בלבי וברעיוני. בכ"י כתוב לא נזכרה זאת בעדם, ומכברה כתבתי בזמן, מפני שאם קלסו ועוצו שנבים שאמר זה, שנראה שהכוונה בהם קלף הזמן ועוצם הזמן.

(5) אני שוכן בבור קצפו של זמן והוא (ידידי) חוסה ויתלונן תחת כנף טובו. שנים, ואשר משלת האמורות בבית הזה ובארבעה בתים שאחריו, לרבים נאמרים, כלם על איש אחד נאמרו, ודרך המליצה הטיל הוא אומר על ידידו (ר' יהודה הלוי) שהוא יושב שאנן בביתו ושלו בהיכלו, ושלו בהצלחתו, ולא יזכור את אוהבו השרוי בצער.

(6) אני מולא ענג לנפשי בהזכירי תמיד את שם אוהבי שמתוק לפי כדבש, והוא בהפך אוטם אזנו לבלתי שמוע שמי.

(7) זה שאוהבי שוכח אותי יהיה לי לשם רע בין שוכני, ויהיה לחרפה ולקלס גם לבני אחרי. עד כאן דברי התלונה, מכאן ואילך דברי פיוס.

תִּנַּח לְךָ אָחִי. אֲמָרִים. נִמְסְכוּ
בָּם רוֹשׁ פְּתָנֵינוּ וְטוּב יֵינֵנוּ (1)
מִשְׁפָּט וְצֶדֶק נִבְחֲרָה־לָּנוּ. וְאָז
נִשְׁקוֹט. וּמַה־טּוֹב נֵדְעָה בֵּינֵינוּ (2)
אִם אֵין אֱנוֹשׁ יוֹכִחַ וְעָלֵינוּ יָשֵׁת
יָדוֹ. הֱיֵה אַתָּה פְּלִיל דִּינֵנוּ (3)
גּוּר בַּאֲשֶׁר תָּגוּר. בִּמְקוֹם נֶאֱמָן
תִּשְׁכֹּן. בְּלִבֵּנוּ וְאִישׁוֹנֵינוּ (4)

נוֹחִיל לְאֵל. אוּלַי זְמָן יַחְבִּיר אֲשֶׁר
הִפְרִיד. וְעוֹד יָסֹב לְהַרְנִינֵנוּ
נִשְׂמַח. וְיֵבֹשׁוּ מְשַׂנְאִים בַּחֲזוֹת
אֶת־מִפְעֲלוֹת הָאֵל וְיִתְבּוֹנְנוּ
שָׁלֵו הֱיֵה וּכְפִי רְצוֹנְנוּ חֲיֵה (5)
וּבְשַׁי כְּתָבְךָ כַּפֶּרַח פָּנֵינוּ (6)
יִמְשְׁכוּ יָמִים בְּחַבְלְךָ. עַד אֲשֶׁר
יִבְנוּ מְקָדֶיךָ וִיכוֹנְנוּ (7).

---

(1) דברי אשר אמרתי באזניך, ידידי, מעורבים בם ראש פתנים ויין טוב, דברי זעם ודברי אהבה וכבוד.

(2) איוב ל"ד ד'.

(3) היה אתה לדיין והשופט ביני ובינך.

(4) פירוש בנחמה. יהיה מושבך בכל מקום שיהיה, הנה תמיד תשכון במקום נאמן, כלומר בלבבי ובאישון עיני, כי תמיד זכרך בתוך לבי, ואתה תמיד לנגד עיני, ותמיד אתפלל שיבא יום ואשוב להיות קרוב אליך.

(5) ר"ל כמו רְצוֹנְךָ, והשם מושכל, אך אות הכ"ף היא על המחק, וכאלה הרבה כמות השלם כלוכנו, ואחד מן המעתיקים הגיה רצונך.

(6) כמות כי אגרם, והנכנס מתהפך מכסף פני ותפייסני.

(7) יהי רצון שתאריך ימים עד תוכל בימים הבאים לבנות ולכונן היכל מקדשך, אשר עתה כאלו נהרס, בסיומך תוכם את ידידך. יבנו, פעל יוצא, מחזר לימים, וִיכוֹנְנוּ נפעל, מחזר למקדשך.

## יו"אל לאוהב חכמה ודעת ר"י בלומענפעלד בעיר ווין דברי שלום ואמת.

**שש** אנכי על אמרתך לאמר ונכון זה דודי וזה רעי כמה"כ שד"ל כמוצא שלל רב; יאמן גם דברך אשר דבקת לידידך, ויהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ולפני כל קהל עדת בני ישראל אשר בעבורם ולטובתם תוציא לאור ותשביר מלים הטמונים עד הנה באוצרות אנשים חכמים וידועים. מהרה חושה אל תעמוד, אל תטמון בעצל ידך בצלחת ומעשי ידיך אל תרף! — הנה לך כאשר שאלת מעמי איזה מכתבים לאוהבי מיוסדים על אדני השיר, וגם כי במאזנים לעלות המה מהבל יחד, אולי ימצאו חן בעיני קוראיהם אם יצאו מתחת ידך בלתי שגיאה ודפי.

ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום ככל אות נפשך וכרצון.

פה פאדובה בששי לחדש אדר שני בש' התר"יו.

דובר אמת בלבבו יו"אל.

---

(5)

אגרת אשר כתבתי בל"ח כסלו התק"נם לידיד נפשי הבחור הנעים יניק וחכים יעקב חי פארדו מעיר וירונה אשר נקרא אל השמים מעל בשנת התק"נט ועליו קוננתי קינה ארוכה ושמה בשם קינים והגה והי, הנה היא לוטה בס' אבני זכרון ד' סלאג:

תֶּהְגֶּה לְשׁוֹנִי. וּשְׂפָתַי תְּרַנֵּנָּה
אֶל יַעֲקֹב חַי מִמִּשְׁפַּחַת פַּארדו,
יֹשֵׁב בְּקִרְיַת עֹז. וּשְׁמָהּ וֵירוֹנָה.

---

מַה־תַּעֲשֶׂה. עָצֵל. כִּי בַצַּלַּחַת
אֶת־יָדְךָ. לִפְנֵי אֹהֵב טָמַנְתָּ?
לֵךְ אֶל־נְמָלָה. בִּין תָּבִין מִמֶּנָּה
כָּל־מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ. וּפְלִיאַת דַּעַת.
כִּי אָסְפָה בַקַּיִץ בַּר וָלֶחֶם
גַּם מִלְּאָה טֶרֶף אֶת־חוֹרֶיהָ
יִשְׂבְּעוּ וְלֹא יִרְעַב בֵּיתָהּ בַּחֹרֶף —
בֵּן מִשְׁפְּטֵי מָהִיר. הַשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר.
נָכוֹן כְּשַׁחַר מוֹצָאוֹ מִבֵּיתָהּ;
עוֹד בִּמְרוֹמִים לֹא יָרְדָה שֶׁמֶשׁ
וּלְמַעֲשָׂיו רָאָה תִּכְלָה וָקֵצֶה;
הַיּוֹם וְלֹא מָחָר יַשְׁלִים כָּל־חֵפֶץ
טֶרֶם יְמֵי רָעָה אֵלָיו יָבֹאוּ
לָמוּת בְּלֹא עִתּוֹ וּבְיָדוֹ אָוֶן.

אל תאהב שנה ופקח עיניך
כי על שדה עצל יום ראיתי
רק קמשונים. קוץ: שמיר ושית.
כסו חרלים את־פניו לנצח.
גדר־אבניו לשממה נהפכה.

חסר תנומה חיש מעפעפיך
וזכר כמאז איש אהב עד מות.
קום יעקב חי לדברי הקשיבה
כי הם מיסדים על אדני צדק.
וקרה דבר משה חיים לוצאטו
אל־מול פני איש תם. אל־רעו רע:
„רעי כאח לי! יודע לך אמן
„כי צר מאד לי על צרת נפשך
„וכאבך אך כמאבי ידעתי!
„חן וזה ברית רעים חק־אחוה סלה
„כי תאמים יחדו כתאומי בטן
„יתעוררו אל־כל־מקרה ופגע.“
קום ושמע. כי חי יוסף עודנו
לא על פאת מטה. בדמשק ערש
אך על מנת חלקו עלו. שמח.
בריא ושלו על משמרת ישר
את־מעשי כל־איש שקל בפלס
אם צדקו. אם טבו. אם נלוזו.
כי או במתניו עט ספר וקסת
משים. ובזמירות לחם מריע.

לא איש ערל שפה וכבד פה אני.
לא איש בלב ולב אל־מרעהו
דבר. בבא לשאול ממנו חסד
וביום מצוא חנו פנה לו ערף:
השמרים הבלי השוא שנאתי
לחם כזבים לא אל־פי קרבתי
גם מאכל עצלות עוד לא אכלתי.

לא איש דברים אנכי לתהו.
רק מראנה מדבר יצאתי.
לקראתך. כי שוא לדעת תרתי
איך תחשה? גם את־לבי נתתי
לדרש ולבור מפעלי מקדם
אם נגרך אולי פעלתי און.
מוצא שפתי אם הוליד עולתה
אז אם בפי חמס ושד הרביתי.
ואמצאה אותי חף בבלי פשע.
נקי ובלתי חטא. זדון או מעל.
ואמרה: מי ילד לך את־אלה
כי תחריש. תדם. תשכח עד עתה
את־רעך? . . . . עצלות רעה. בגרת.
עצלות. אשר סגרת פתחי סיף.
היא ילדה בנים זרים אליך
המשעים בך. כי ריקם חלמו
רק אחרי ההבל ניחבלו. —

את־מסתרי לבי היום גליתי
אל־לבך. ובצפיתי שבתי
אם תאמין אלי ולאמרי קשט.
אם מענה תתן! כי או ארעה
אם תאמת או תכזב אהבתך!
איש הידידות בך העוד בערת
או אהבת רעים לך מתנכרת.

כל־זה בכסלו בראשון לחדש
בשנת צחק. כי בה אחוה צחקת
כתב בקרית פאדובה רבתי
אהב טהור לבב יוסף אלמנצי. —

(6)

אגרת אשר כתבתי ביום כ"ו תמוז התק"צח.

לידיד נפשי, איש תבונות ונאמן רוח כמה"ר יעקב חי פארדו יצ"ו בכמוהר"ר שמואל כל"ו בכמוהר"ר יעקב זצ"ל בכמוהר"ר דוד זלה"ה יושב בעיר בגורס וירונה:

אל מול פני משכיל אטה המצח.
אשתחוה. אקד אפים ארצה.
שלום אדבר בו. שלום לנצח.

---

חן חן תשאות לך. שכל ידע.
חטר חכמים מלידה. מבטן.
רצוי לרב אחיו ומלמד צדק.
חכם ואיש נבון. לידידים מלך:
חן חן תשאות לך. גור הקדש.
ומאר לראשי מימים ימימה.
כי רעך הזכר. ובכל־נפשך.
לא על פני חוץ. כי תמיד שנאת
דבר בלב ולב. מתנכל נכל.

חן אשמחה בך. גם כי קטן אני
אם לתבונה אם ליקר ודעת.
ובלעגי שפה צעיר הנני.
לא רב ולא מורה. לא רעה עדר.
ובשבתות שנים רק רב ממך
כי כברו מרב עמל וטרח
עיני. ולא ימין ושמאל יביטו
לתור. להתבונן. לחקר כמוך.
נאוה תהלה לך. כי בשפל ברך
מכסאך כלו כבוד ונגה.
אחוו בחבלי בוץ על רצפת בהט.
למעון חפרפרות. לנקיקי סלע
רדת מרוב שמחה ובתום וישר
בי לחוות. לפקד עניי ויגיע

כפי אשר עד רום שחק נשאת
ובטובך הרב אותי הוכרת:
לכן כעל כל־הון במאד שמחתי.
ששתי כמו גבור לרוץ כל־ארח
היום בבוא אלי מכתב איש שכל.
מנחת ידידות לי. לא משלי אמר.
גם כי לשון זרים ולשון צרפתה
על ספרך אלי לכתב אוית
הוד חנך המיר דתה. ותקם
לחיות לשון זהב על דלתות פיך
כי צוף דבש. חלב תחת חנך
ותחליף מי רוש למקור כל־נפת.

רעי סלח נא אם עד כה אחרתי
לך מענה לתת ולהשיב אמר:
אין זה פרי עצלות או חטאת מרי.
אין זה נתיב מרמה או מסלול און.
(כי את־לבבי טוב אתה ידעת)
אך רוב יגיעותי עלי גברו.
אין לעמלי קץ. תכלה אל־לתת.
ישתרגו. עלו. כחי הכשילו.
לא אשקטה יומם. לא אישן לילה.
לא אמצאה שלוה בקר וערב:
הנה כאיש יגע־צל־וכעבד
ישאף. וכשכיר יום שלמת פעל —
כן הנני נודד למצא מרגוע
ממערב מזרח מצפונה.
אך שוא תשועתי. אך שוא. ואון.

כי תאמין דודי, אליך שמתי
את־כל־מגמתי עד עולם סלה;
אספר ואבכה על ימים מקדם.
ימים כצל עובר למו חלמו.
כי חקקי לבי בם גיל מצאו
בחזותך אתי לשקל בסלם
ובמאזני משפט על אדני קשט
את־מעשי כל־איש סובב החלד.
בן נגרה עיני. אהב ורע.
יום יום בוקרי עת בשפת תנחל
בימי קציר חטים וכחם השמש
אל־המנוחה נחשלים ישבנו
תחת תאנה או תחת הגפן
לשפט ברגש רב גם שב גם נער,
בחור ואיש שיבה. זקן ועלם
העברים בצאן תחת שבטנו
אם רב ואם תלמיד. אדון ועבד,
ענו. רחב לבב וגבה עינים,
עשי מלאכה או מי בצלחת
טמן כאיש עצל ידו לבשת.
מתנים. מבקשי אל ונביאי שקר.
חוזים והלבאים גם אנשי חסד.
חטאים וצדיקים. נטים על תהו.
זדים. מקבלים או מי ברעד
ישתחוה לפני היכל הקדש.
יצעק כסוס עגור בתחנת ערב.
יספק עלי חזה בתפלת בקר.
(הוי קול חלומות שוא. הוי אגרוף רשע!)
אך אחרי כל־זאת יצא החוצה.
יצעד . . . . ובכברות צפה שמימה.
יגנב בכל־לבו את־לב רעהו
ובמטאטא השמד ידו אחזת
נכח עניי עם לגזל מרימו;

כל־מערמיהם מראש עד רגל
הראה לעין אדם בלתי כל־פחד!

וכפי עבודתם יום יום ירצו
לשוט בגן תבל אנה ואנה
וימצאו מטע יערכו למו:
זה יחזיק תמר. זה קוץ לקח.
זה יארוז שושן. זה יבחר חוח.
זה יאהב אזוב. זה עץ הארז
קנה וקנמון. שמיר ושית.
זה קמשונים. זה רמון. תפוח.
שקד. אביונה. אלון ורתם.
שטה. ברוש. תדהר ותאשור יחד.
הנה עצי שדה גם עץ היער
כלם נכחים וישרים לגבר
כי הם למשל לו אם הוא שמע,
כי הם למשען לו לשבת בטח.
רק זה חלי רע הוא כי לא אל־אחו
יטה לבבו זר. גם לא אל־גמא.
אף עץ אגוז יבחר. כל־עץ גבה.
רבו סעפתיו ומעט לו שרש
אם נשבה בו מקדים הרוח
גזעו ובדיו חיש ארצה ישלכו.
ימות באין תקוה. יאבד לנצח
ובמאכלת אש נחסף לאפר.
גם בזמן הזה ראה ראינו
(הה שערוריה בילדי עבר!)
אנשי ישרון נמהרים ילכו
בבץ בטיט יון ששים לטבע
כי בדחים חשים מעין המים
ויבחרו אגמי בצה ורפש.
שם כשלו אחור. שמה נלכדו.
שם ישקעו לעד בלתי תחלת.
גם בזמן הזה (מה־היה לנו!)

כְּפוּ חֲרֻלִים אֶת־שׁוֹשַׁן הָעֵמֶק.
שׁוֹשָׁן אֲשֶׁר הָיָה מַחְמַד־כָּל־עַיִן.
שׁוֹשָׁן אֲשֶׁר יָפִיץ רֵיחַ נִיחֹחַ
וִיהַלְלוּ אוֹתוֹ כָּל־אַפְסֵי אָרֶץ;
וּבְנֵי יְהוּדָה רַק לָהֶם בָּחָרוּ
תַּחַת הֲדַס סִרְפָּד. תַּחַת עֵץ שֶׁמֶן
סִלּוֹן וְקוֹץ מַכְאִיב לְמֶלֶךְ עֲלֵימוֹ
עַל מִקְדְּשֵׁי עֶלְיוֹן. עַל קִרְיַת סֵפֶר.

אֵין זֶה לְשׁוֹן מִרְמָה אוֹ דִבְרֵי בֶלַע.
אֵין זֶה זְדוֹן לֵבָב. עָמָל וָאָוֶן
בָּנוּי לְתַלְפִּיּוֹת עַל בֵּן הָרֶשַׁע
מוּסָד עֲלֵי אַדְנֵי כָזָב וָשֶׁקֶר
כִּי שָׁוְא תְּמוּרָתוֹ. הֶבֶל וָתֹהוּ —
אַךְ זֶה אֱמֶת רָמָה בָּרָה כַּשֶּׁמֶשׁ
אֶל־כָּל־מְתֵי תֵבֵל יוֹם יוֹם זֹרַחַת
אִם יִדְרְשׁוּ אוֹתָהּ. אִם בָּהּ יַכִּירוּ.
כִּי יֵשׁ בְּנֵי אָדָם שָׂמִים לַחֹשֶׁךְ
אוֹר יוֹם. וְאוֹר לִמְעוּף צוּקָה יָשִׂימוּ.
וּכְמוֹ יְמַשֵּׁשׁ הָעִוֵּר בָּאֹפֶל
רַק מִדְּחִי יָרֻצוּ לִקְרַאת דֶּחִי.

אַתָּה בָּרוּךְ הָאֵל. לַיְלָדִים חַרְסָה
וּמָאוֹר בְּחִירֵי עָם. בַּחוּרֵי חֶמֶד.
תִּקְוָה לְכָל־מַשְׂכִּיל וּלְהוֹרִים שֶׁבֶר.
בִּינָה חֲגִיגִי לָךְ. מַלֵּי הַקְשִׁיבָה.
וּבְלִבְּךָ תִשְׁפֹּט אִם אָמוּן בָּמוֹ.

אֵין זֶה לְךָ. אֹהֵב. מוֹפֵת וָפֶלֶא.
דָּבָר לְמִימִים עוֹד לֹא שָׁמַעְתָּ
אַף כִּי בִּקְדוֹת עָם קָדוֹשׁ מִקֶּדֶם
אוּלָם בְּדוֹר רִאשׁוֹן כֹּחוֹ מָצָאתָ
וּבָאַחֲרוֹנִים גַּם כֹּחוֹ רָאִיתָ. —

וְקוֹמָה עֲלֵי מִגְדָּל. לְבוּשׁ תִּפְאֶרֶת.
דַּבֵּר לְזִכָּרוֹן. לֹא עַל הַסֵּפֶר.

וּכְמוֹ יְדַבֵּר אִישׁ אֶל־מוּל רֵעֵהוּ
(לֹא לֹא כִמְנַחֵג אִישׁ רֹעֵה הָרוּחַ)
וּקְרָא בְגָרוֹן אַל תַּחְשֹׂךְ מֵאֹזֶן
מִלִּים. וְכַשּׁוֹפָר הָרֵם קוֹלֶךָ
הַגֵּד לְיִשְׂרָאֵל אֶת־חַטֹּאתָמוֹ
וּלְיַעֲקֹב זָדוֹן. עָוֹן וָפֶשַׁע;
חָכְמָה וָדַע לִלְקֹט מוּסָר וָלֶקַח;
הַטֵּף אֲמָרִים פַּעַם מָרִים. פַּעַם
רַבִּים. מְתוּקִים וּלְכָל־חֵךְ יִנְעָמוּ
כִּי כֵן בְּגוֹר אֹרַח תַּכְתִּיר רֹאשֶׁךָ.

קוּמָה. עֲלֵה הַצְלַח וּרְכַב לָנֶצַח
עַל דַּת אֱמֶת. עַל חֹק. עַל עַנְוָה צֶדֶק
כִּי בָם יְקַוֶּה אִישׁ אִם חַי עוֹדֶנּוּ.
כִּי בָם יְקַוֶּה אִישׁ אַחַר הַמָּוֶת
אַחַר יְמֵי הֶבְלוֹ לִמְצֹא הָאשֶׁר.
לִמְצֹא מְנוּחָה לוֹ שַׁלְוָה וָשֶׁקֶט.
שֶׁקֶט אֲשֶׁר אִוָּה שָׂמָּה לָרֶשֶׁת.
חִקֵּר וְלֹא מָצָא אוֹתוֹ בֶּחָלֶד;
בָּהֶם אֱנוֹשׁ יַבִּיט עוֹ שֹׁכֵן שַׁחַק.
מַשְׁפִּיל רְחַב לֵבָב. מֵקִים חֵלְכָה
לָתֵת תְּשׁוּעָה לוֹ. מֵרִים מִדֹּמֶן
אִישׁ נֶאֱלָח. נִתְעָב. מִרְמַס כָּל־רָגֶל.

קוּמָה חֲכַם לֵבָב וּמְאַמֶּץ־כֹּחַ.
רְאֵה שְׁלֻמֵי לֵב וּנְבוֹנֵי לַחַשׁ
דַּע לָךְ (וְאֵיךְ אַתָּה נָבוֹן מִמֶּנִּי
לֹא תַעֲמֹד לַחְקֹר בְּפִלְיאַת דַּעַת?)
חַכְמֵי תְמוּנַת אִישׁ לָנוּ הוֹדִיעוּ
כִּי יֵשׁ בְּנֵי אָדָם דּוֹמִים לַנֶּשֶׁר.
יֵשׁ לַחֲזִיר. לַשּׁוֹר אוֹ יֵשׁ לַתַּיִשׁ.
יֵשׁ לַזְּאֵב. לַדּוֹב אוֹ יֵשׁ לַשָּׁחַל.
וְיֵשׁ לַחֲמוֹר. לַסּוּס אוֹ יֵשׁ לַפֶּרֶד.
וּדְמוּת פְּנֵיהֶם עַל מִפְעָלָם שֶׁבַח;
אַתָּה עֲלֵיהֶם אֶת־עֵינֶיךָ שִׂימָה

בְּחוֹן מְחוֹרִים בֵּין חַלְאוֹת הָאָרֶץ
שַׁבְּעָה עָלַי שַׁבְּעָה בָּאוּ אֶל־נֹחַ
לֹא בֵן מִמְּאִים רַק לִשְׁנַיִם בָּאוּ ;
בֵּן עֵינְךָ תָּשִׂים עַל פַּר וְעֵגֶל.
אַיָּל. צְבִי. יַחְמוּר וּתְאוֹ וְזֶמֶר.
אַקּוֹ וְדִישׁוֹן. עֵז אוֹ שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב
וּצְבָא מְשֻׁגָּעִים הַרְחֵק מִמֶּךָּ.
קֹסִים וְשֻׁעָלִים מַשְׁחִיתֵי כֶּרֶם.
תִּרְטֹם כְּפִיר. תַּנִּין. תִּדְרֹךְ עַל שַׁחַל.
עַל רֹאשׁ פְּתָנִים. עַל נָחָשׁ בָּרִחַ.
חַשְׁמְכִים רוֹשׁ עַל גֶּפֶן סוֹרַחַת.
קֶרֶם אֱלֹהֵי עַד. גֶּפֶן אַדֶּרֶת. —

רַב לִי . . . . וְרַב לְךָ . . . לֹא נִשְׁאַר בִּי כֹחַ.
כִּי אִם אֲדַבֵּר עוֹד עַד אִישׁוֹן לַיְלָה
לֹא אוּכְלָה סַפֵּר חֵלֶק מֵחֵלֶק
מִכָּל־אֲשֶׁר גְּאוֹת אֶל־רֹעֵה אֹמֶן ;
בֵּן אַחֲרִישׁ . . . . יָדִי עַל פִּי אָשִׂימָה.
רַק אוֹמְרָה לִידִיד נַפְשִׁי לָנֶצַח:

שָׁלוֹם לְךָ וּלְעַד עוֹלָם כָּל־מֶתֶק.
שַׁלְוָה. מְנוּחָה עַד לִבְלִי יָרֵחַ ;
וּלְבֵיתְךָ שָׁלוֹם יִשְׁפֹּת מִמַּעַל
הָאֵל תְּמִים דֵּעִים. שָׁלוֹם וָרֵעַ. —

אָנָּא סְלַח רֵעִי אִם דַּרְכֵי נֹעַם
אִם מַעֲנֶה רַךְ כִּרְבִיבִים עַל עֵשֶׂב
לַשָּׁוְא תְּבַקֵּשׁ בִּי. אִישׁ צָעִיר אֲנִי
רֹדֵף בְּנוֹת הַשִּׁיר. אַךְ הָיָה נָסוּ
כִּרְאוֹת מְשׁוֹרֵר דַּק וּנְכֵה רַגְלַיִם
עוֹד לַעֲלוֹת יָזִיד ; רָאוּ יַלְעִיגוּ
לִי. יֹאמְרוּ: אַל תֹּסֶף דַּבֵּר. נַעַר
אַתָּה. וְרַק גּוֹלֵם שִׁקְמִים תָּשִׁית ;
שׁוּבָה אֲחוֹרַנִּית. חַשְׁלֵךְ הַנֵּבֶל
אוֹ שַׁאֲנָן תִּהְיֶה. כִּי עָפָר אַתָּה ; —

---

יֶרַח רְבִיעִי יוֹם כַּף וָו לַחֹדֶשׁ
כָּתַב בְּקִרְיַת עֹז יוֹסֵף אַלְמַנְצִי
בִּשְׁנַת יְיָ בָּם סִינַי בַּקֹּדֶשׁ.

---

## (7)

שיר זה"ב ואגרת מקולה אשר שלחתי בשם המשיבי בעבור גמלם בשנת התר"ם לכמוהר"ר משה ישראל חזן שלים ירושלים כ"ע וכ"מ בק"ק רומא על אודות התפלה אשר חבר לאסיפות פיוטים החשובים בטוב טעם ודעת:

ויהי בקראי התפלה. לאל נורא עלילה. אשר יחד בקרב עם סגלה. בעיר רוֹמֹאֹ נִשְׂגָּבָה [לפ"ק] וגדולה. הסכם המפולא לו נאוה תהלה. כמוהר"ר משה ישראל חזן נר"ו יאיר על כל מעלה. אשר בא הם מירושלים המהוללה. עיר הקדש יקרא לה. ויהי כמשלם חדשים והנה ממון ונפלה.] ביום אשר הונף ואשר הורם לרב הקהלה. ומלאתי דרך ארץ*) ותורה בשכלה. אמרתי אספרה כמו למהוללה.

והן בלשוני מלה:

נָגִיל נָשִׂישׂ נִשְׂמַח. אֵין עוֹד עֵיפָתָה.
חוֹפִיעַ עַל עַמּוֹ אִישׁ גֹּדֵר פֶּרֶץ ;
כָּלָה עָב וַיֵּלֶךְ. אֵין עוֹד סוּפָתָה.
שֶׁמֶשׁ בִּגְבוּרָתוֹ זָרַח בָּאָרֶץ.

---

*) [illegible]

רב יגור עם פרה. אין עוד אימתה.
גמול ידו הדה על חר השרץ:
כקטן כגדול. אין עוד צרתה.
גם היגון. שלום חשבית כל־קרץ
כי החכם דבר אל־אנשי מרי:
שובו וקחו מוסר. כי עת לטעת
עץ דעת ותבונה. עץ עשה־פרי.
גיל יגיל בר־לבב ונקי כפים.
כי מציון תצא חכמה ודעת
ודבר אל שכן ער מירושלים.

מי־אני. מי חיי. כי עד פה באתי
איש מוזר. עז פנים אל־היכל מלך:
איככה אפצה פה. איך ארים עין
אם צעיר אנכי. תולעת אני
ולשון למודים אין בי מימי קדם?
אך מעיני אמון מה־טוב יפצו
אם מפי איש חכם אם מפי בער.
כי זה חותם האל. לא על קו תהו
מוסר. על אדני שוא. על אשיות הבל.
פקודיו. מצותיו על זה הטבעו:
דרך ישר לפני כל־אמרי קשט
אל יוסיף אל יגרע כל־איש עלימו:
חמו גוים רבים. ממלכות מטו.
ודבר הצור תמים יקום לנצח.
לנצח תאלמנה שפתי שקר
אם על צדיק עתק יום יום דברו:
ניב חנף אל ישכון בלאט. בסתר.
איש איש יכיר אמרו. יכיר מראהו.
מחוץ יונה ידמה. ערב מבית.
חנו כגחלים תחת האפר
וכדב אורב חנו בכסוי עור תחש.

ידעתי מך ערכי. אכן ידעתי
אך איש קשט דבר בלבבו אני.

לא אירא רע אם האמון אגידה
ובקהל רב את־זמרתי אביעה
אל־איש חכם. נבון. ידע שכל.
ציר בעברים שלח מעיר הקדש.
ושמו גדול. נורא על כל־הארץ
כי זה האיש משה לישרון שמש
ולישראל מפיק אורה ונגה
מבית חזן יצא. בית הוד ודעת.
עז. חדות במקומו. עליו ישירו
כל־מיטיבי נגן על פי הנבל.

ממנו נפלאות אמנה ראינו
בהיותו איש שלו. אהב השקט.
עיני כל־ישראל עליו הביטו
בעיר רבתי עם. על־כל־שרתי
עיר רומא נשגבה. משכן ההדר.

הנה חדש עבר. חדש על חדש.
נער. זקן. עשיר ורש נפגשו
ויראו אותו כי טוב הוא בשער
לדרש. גם בקהל עם לשפט בצדק.
וימליכוהו חיש ויושיבוהו
לתורה. לתעודה. על כם תפארת.
על כם התושיה. על כם המדע.
ולאורח בקהלם פנו הערף
בשתים עשרה שנה להם עברו
בלתי רב ומנהג. ובשם קראו
אל־אלוף קריתם רק משני מלך.

ואשתומם על המראה. נבהלתי.
ובצוק העתים לא עצרתי כח.
כי לא על הזקן. לא על חיסי.
גם לא על השפם. לא על מצנפת
ישיתו עיניהם. כבני עמנו
יום. בוא לקראתם רם קומה בכתנת

הַפַּסִים. חִתִּיתָם חֲרֵבָה. יֵחַתּוּ
מִקּוֹלוֹ. מִפָּנָיו נָצוּ גַם נָעוּ
כֻּלָּם. כִּכְפִיר יִשְׁאַג פַּחַד פָּחָדוּ.
אֵין פּוֹצֶה פֶּה. כָּל־אִישׁ יָרֵא מִגֶּשֶׁת
אֵלָיו. חִישׁ חִישׁ יִתֵּן מוֹצָא לַכֶּסֶף
פֶּן יָבוֹא שֹׁד עָלָיו. חֵמָה וָזַעַם
מִפִּי אִישׁ אֶל־עִמְקֵי שָׂפָה שָׁלוּחַ
אֶת־הַכֶּסֶף. אֶת־הַזָּהָב לָקַחַת
לִשְׁבֹּר שֶׁבֶר עַמּוֹ וּלְכַלְכֵּל עָנִי.

עַל בֶּן שִׁיר וּתְהִלָּה תָּמִיד אַבִּיעַ
אִם הַחָכְמָה אַבִּיר בֵּין אַנְשֵׁי קֶדֶם
כִּי בִגְלַל הֶחָרָשׁ יָשָׁן יוֹצִיאוּ.
אִם עַל קַדְמֹנִיּוֹת הֵרִימוּ דֶגֶל
גַּם עַל הֶחָדָשׁ עֶדְיָם נָתְנוּ
וַיִּפְנוּ כֹּה וָכֹה לָדַעַת יֹשֶׁר.
תַּחְבּוּלוֹת רִאשׁוֹנִים יוֹם יוֹם יָבוֹאוּ.
בֵּין טוֹב לָרָע. בֵּין אוֹר לִמְעוֹן הַחֹשֶׁךְ.
בֵּין אָמוֹן לְגַנָּב תֵּת הִכִּירוּ
וּבְפֶלֶס הַמַּדָּע כָּל־זֶה יִשְׁקֹלוּ
וּלְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל אֶת־דִּבְרֵי אָמוֹן
שֶׁכֻּלָּם. סוֹדָם וּמְגַמָּתָם הָיְתָה.
זֶה מֹשֶׁה יִשְׂרָאֵל אִישׁ חָנוּן כֹּחַ
לֹא בָזָה. לֹא שִׁקֵּץ כָּל־אִמְרֵי נֹעַם
אִם מֵהַקַּדְמוֹנִים שָׁרְשָׁם בָּאָרֶץ
אוֹ מֵאִישִׁים עוֹדָם בַּחַיִּים הֵמָּה
חַכְמֵי לֵב וְיֹדְעִים וּנְבוֹנֵי חֶלֶד
וּבְכוֹר שִׂכְלוֹ הִבְדִּיל בֵּין בַּר לַתֶּבֶן.
נֶגֶד כָּל־יִשְׂרָאֵל. נֶגֶד הַשֶּׁמֶשׁ

הָרְאָה מַה־טּוֹב עַל אֹרַח זוּ לָלֶכֶת
לַחְקֹר. לָתוּר. לָבוֹר בִּשְׂפַת בֶּן־עֵבֶר
(נִשְׁאֶרֶת גַּלְמוּדָה עַל אֵם הַדֶּרֶךְ
כִּי יָפְיָהּ. תִּפְאַרְתָּהּ עוֹד לֹא יָדְעוּ
הֶחָלָשׁ. הֶעָנֹג. וַיַּדִּיחוּהָ
מֵעֶשְׁתֹּנוֹתֵיהֶם כִּכְלִי אֵין חֵפֶץ
בּוֹ) וַיְדַבֵּר צָחוֹת עַל לֵב שׁוֹמֵעַ
כִּתְפִלָּתוֹ זַכָּה. מִגֶּד שָׁמַיִם.
וּכְטַל חֶרְמוֹן יֹרֵד עַל הַרְרֵי בֹשֶׂם.
עַל הַר צִיּוֹן, כִּי שִׂפְתוֹתָיו תִּטֹּפְנָה
נֹפֶת. מֹר וּלְבוֹנָה. רֹקַח מִרְקַחַת. –

---

מֹשֶׁה עָצוּם וָרַב, כַּפֵּר וּסְלַחָה
לָאֶבְיוֹן, דַּכָּא. עֶבֶד וּשְׁפַל רוּחַ;
וְכָרָה נָא עֲנָוַת אִישׁ (וּשְׁמוֹ כִּשְׁמֶךָ)
רֹעֵה צֹאן קָדָשִׁים. הַפְלֵא וָפֶלֶא;
אֶת־חַטָּאתוֹ שָׂא נָא. הַסְתֵּר כָּל־מַעַל.
וּבְטוּב לֵבָב תָּקוּם. תֹּאמַר סָלַחְתִּי.

---

הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל: בִּרְכוֹתֶיךָ
לִבְלִי דַי עַל רָאשֵׁי תָּרִיק לָנֶצַח;
עַד זִקְנָה. עַד שֵׂיבָה תִּצְלַח. תַּרְגִּיעַ.
וּכְעֵץ שָׁתוּל תִּהְיֶה עַל פַּלְגֵי מַיִם;
שִׁמְךָ יִכּוֹן לָעַד. לֹא יֵרָאֶה שַׁחַת
וּלְדֹר דֹּר לֹא יָמוּשׁ מִפִּי כָּל־גָּבֶר. –

---

פֹּה פָּאדוֹבָה, בִּשְׁנַת חֻקָּה חָקַקְתָּ
וּבְחֹדֶשׁ כִּסְלֵו בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ
אֲשִׁימָה יָד עַל פֶּה. יוֹסֵף אַלְמַנְצִי.

---

## (8)

לאוהבי אשר נפשי קשורה בנפשו החכם שד"ל ביום כ"ד סיון התר"יג בהיותי בעיר טריאסטי כתבתי את כל הדברים האלה:

דָּוִד שְׁמוּאֵל אִישׁ מִבֵּית לוּצָּאטוֹ
רֵעִי. מְיֻדָּעִי מֵאָז. מִקֶּדֶם:
נָבוֹן. גְּדוֹל דֵּעָה וּמְאַמֶּץ־כֹּחַ.
חֹקֵר לְכָל־תַּכְלִית. שֵׂכֶל יֵדַע.
קוֹלִי שְׁמַע. הַטֵּה אֵלַי אָזְנֶךָ:
שַׂשְׂתִּי כְּעַל כָּל־הוֹן עַל מִכְתָּבְךָ
כִּי תָּם וּבַר לֵבָב. אַלּוּפִי. אָתָּה.
דֹּבֵר אֱמֶת. דֹּבֵר שָׁלוֹם וָצֶדֶק.
מַה־יָּקְרוּ מִלֶּיךָ לִי. מַה־טֹּבוּ.
כִּדְבַשׁ לְמָתוֹק הָיוּ לִי. כְּנֹפֶת.
לֹא מִתְּמוֹל. לֹא מִשִּׁלְשׁוֹם הוֹפַעְתָּ
אוֹר טוּבְךָ. לָכֵן יָדִי לֹא שַׂמְתִּי
עַל פִּי. וְיוֹם יוֹם רַק אָמוֹן אַגִּידָה.
כַּבֵּד אֲכַבֶּדְךָ עַד עוֹלָם סֶלָה

כִּי לִבְּךָ לִבִּי. אוֹרִי אוֹרֶךָ.
חֹק אַהֲבַת רֵעִים בִּבְלִי חֹק לָנוּ.
לֹא לֹא בְּלֵב וָלֵב וּבְדַרְכֵי חֹנֶף
מוֹצָא שְׂפָתֵינוּ: עַל אָשְׁיוֹת אֹמֶץ
מִלַּי. עֲלֵיהֶן הֵן בָּנֹה בָנִיתִי
מָכוֹן לְשִׁבְתִּי. זֹאת אָמְנָם שִׁבְתְּךָ.
אַךְ מָה אֲדַבֵּר עוֹד? . . . . אַתָּה יָדַעְתָּ
שִׁבְתִּי וְקוּמִי. בַּנְתָּ גַּם כָּל־אֹרַח
לִבִּי. הֲלֹא גַם אָנֹכִי יָדַעְתִּי
רֵעִי. נְתִיבוֹתָיו אוּלָם בִּינוֹתִי
תָּמִיד. וְזֶה כָּל־הָאָדָם בָּאָרֶץ.

עַד כֹּה דְּבָרִי. כַּ״ד סִיוָן טְרִיאֶסְטֵי.
הֵן זֶה שְׁמִי. זִכְרִי: יוֹסֵף אַלְמַנְצִי.

---

## (9)

תשובת החכם שד"ל ליו"אל ביום ב' תמוז התר"יג מפאדובה:

שָׂמַח לְבָבִי בִּי וּכְבוֹדִי יָגֵל
כִּי אֶחֱזֶה דוֹדִי מֵעִיר הַנֶּגֶל
כְּנוֹר וְעֻגָּב שֵׁנִית כִּימֵי קֶדֶם
תֹּפֵשׂ. וְזִמְרָה לִידִידוֹ מַשְׁמִיעַ.
הֵן יוֹם בְּשׂוֹרָה זֶה. יוֹם טוֹב. יוֹם יֶשַׁע
אֶבְטַח וְלֹא אֶפְחַד. אָמַר אַךְ סָרָה
רוּחַ נְכֵאָה מִיּוֹסֵף. וְיָשַׁב
שָׁלוֹם בְּעַצְמוֹתָיו. עָצְמָה וְאֹמֶץ
וּבְעוֹרְקָיו דָּמוֹ לֹא יִפְגַּע פֶּגַע

יַשְׁלִים תְּקוּפָתוֹ בִּלְתִּי מֶגַע
לֹא עוֹד חֲרָדוֹת אֶת־עַרְשׂוֹ יַרְגִּיזוּ
לֹא וְחֲמָתוֹ עוֹד חַיָּתוֹ לֶחֶם
לֹא מֵחֲרִיצוּתוֹ יָדָיו תַּרְפֶּינָה.
יוֹאֵל אֱלֹהַּ עוֹד כִּימֵי הָאָרֶץ
חָזָק וְאַמִּיץ כַּגִּבּוֹרִים יְחִי
יָשׁוּב וְעוֹד יִתֵּן לַיָּעֵף כֹּחַ
כַּשֵּׁל יְקִימוּן עוֹד מִלָּיו. בִּרְכַּיִם
הַכֹּרְעוֹת יַגְבִּיר. לִבְלִי תִּמְעַדְנָה.

פיו יערף עצה מחכימת פתי
לו ישמעו ראשי עדה ויחלו
ולקול אמריו יד על פה ישימו.

תראה ותגל יולדתו. תפארת
נשים. וכל זרעה. זרע ברוך.

תכון תפלתי אל־אל כקטרת
וישיבך אלי עלו. שמח
ובני בכורי גם אל־חיקי ישב
כי כן בנפשי נקשרתם גם יחד
חותם עלי לבי אתם לנצח.

(10)

ויוסף יו"אל לענות את שד"ל בכ"ט תמוז התר"יג ככל דברי השירה הזאת:

לכתוב לשדל — — ירום. יגדל
עוד לא יחדל יו"אל איש דל.

לא נסתרה דרכי. ברור מללו
יום יום שפתי לך. מלים מלתי:
אמר וירוח לי. גם זאת הטעם
לך מענה אתן כי נחמתני
בדברך הטוב. מרפא לעצם.
מה־נמרצו רשד"ל בל־אמרי פיך
אמנם מיסרים על ארגי ישר.
ברים. מזקקים גם שבעתים.
תחתם סגור לריק. להבל שהם.
הם ירדו אלי עד חדרי בטן
כי יצאו מפי אהב ורע
מיטיב לנגן על עשור. על נבל.
גדול בישראל. ביהודה שוע.
לו על פני חוץ שם ויקר תפארת
יגה שביב אשו. קץ שם לחשך.
מה־נמלצו לחך ממיץ ונפת
מצוף דבש אל־פי מכתב ידך.
מכתב אלהים הוא חרות על לוח
לב רעך. מלא ברכות שמים.
דברי חכמים. חידותם גם יחד.

בו האמת ותם יחדו נקשרו.
בו אהבה. בו תושיה תנוח:
מכתב אלהים הוא כי בו ראיתי
אור צח כצאת בגבורתו השמש.
יפה בעתו כל. מתוק לנפש.
משמין רזון גוה. מסיר כל־חלי.
מפליא תשאות חן לשבת בטח.

הנה בתוך לבי שמחה נתת.
חן לי מנחם. לך משוש ונחם
תחת בכי ששון. גיל תחת אפר.
כי אחרי שנה או כשנתים
יגון. אנחה. הי. קינים והגה
מעיתך אמנה נצו גם נעו.
אל־חיקך כנך במאד אהבת
חן בא. ונפלאות רבות אין חקר
ממחלתו ממרחק שמעת
כי הוא בעיר פאריז עודנו נער
דוי בלב נשבר נפל על ערש
אף כי קרוביו מרחוק עמדו:
ברמי ימי חייו חלה. הגיע
עד שערי מות. הה! ובפתע
פתאם. וכמעט תוחלתו אבדה:

אַךְ ־עַל אֱלֹהָיו שָׂם תִּקְוָה וָשֶׂבֶר
וַיְקַו לְעֶזְרָתוֹ לְרַפֵּא הַנֶּגַע.
כִּי רַחֲמֵי אֵל מֵעוֹלָם לֹא כָלוּ.
וַיֶּחֱזַק. עַל מִשְׁמַרְתּוֹ שָׂמֵחַ
עָמַד. לְאֵיתָנוֹ שָׁב עוֹד וַיְחִי.
שָׂמֵחַ כְּגַן ־רָוֶה וּכְמוֹצָא מַיִם
הִשְׁקָה פְּנֵי תֵבֵל חָכְמָה וָדַעַת
° מִצּוּר וְחַלָּמִישׁ הוֹצִיא מֵי דֵעַ.
הִגְדִּיל תְּבוּנָתוֹ. הִפְלִיא. וַיַּעַשׂ
שֵׁם בַּגְּדוֹלִים לוֹ ־עַד ־קַצְוֵי אֶרֶץ.
*גָּבַר בְּתוֹךְ אֶחָיו בִּלְשׁוֹנוֹת ־קֶדֶם.
הֶרְאָה לְעֵין כָּל־אִישׁ מַטְמוֹנֵי חֵפֶשׂ
בִּלְתּוֹ חֲתֻמִים וּסְתֻמִים ־עַד ־קֵצָה.

שִׂמְחָתְךָ הִרְבָּה. לָכֵן כָּמוֹךָ
אֶשְׂמַח וְאֶעֶלְצָה עַל פִּי הַנֵּבֶל
בִּידִיד אֲדֹנָי. אִישׁ יֹדֵעַ שֵׂכֶל
הוּא אֹהֲבִי. בִּנְךָ. סָרָה מַשְׁחַת
נַפְשׁוֹ וְלֹא ־יֵרֵד עוֹד מַטָּה מָטָּה.
יַזְהִיר. וְאוֹרוֹ יִבָּקַע כַּשַּׁחַר
עוֹד לֹא יְאֻנֶּה לוֹ כָּל־רַע וָגֶטֶל.
תִּצְמַח אֲרֻכָתוֹ. יִשְׂגֶּה כְּאֶרֶז
גַּם שַׁאֲנָן יִחְיֶה עַד בֹּא הַזֹּקֶן. —

קִנְצֵי לְמִלִּין בִּשְׁלוֹמִים אָשִׂימָה:
שָׁלוֹם לְאֹהֵב גֵּר גַּם לִישַׁעְיָהוּ
וּלְבִתְּךָ מִרְיָם שָׁלוֹם וָשֶׁקֶט;
שָׁלוֹם לְיוֹסֵף וּלְבִנְיָמִן יַחַד
הֵמָּה לְךָ בָּנִים כִּשְׁתִילֵי זַיִת
טוֹבִים וְנֶחְמָדִים מֵהוֹן וָעֹשֶׁר;
וּלְאִשְׁתְּךָ יִרְאַת הָאֵל. מַשְׂכָּלֶת.
שָׁלוֹם לְעַד ־עִילוֹם. שָׂשׂוֹן וָנֹעַם.
(יִתֵּן אֲדֹנָי לָהּ הֵרָיוֹן. וָזֶרַע
אַחֵר. וְתַנְחוּמוֹת יַרְבֶּה אֵלֶיהָ.
מֵאָהֳלָהּ יַרְחִיק כָּל־שְׁאֵת. כָּל־עֶצֶב.
תִּשְׁכַּב וְלֹא תֵחַת. תִּשְׂחַק לַפַּחַד)
שָׁלוֹם לְאִישׁ שָׁלוֹם. שֹׂנֵא הַבֶּצַע
אִישׁ תָּם וּבַר־לֵבָב. רֹדֵף הַצֶּדֶק.
חָכָם. נְבוֹן דָּבָר וּנְקִי כַפַּיִם
שָׁלוֹם לְךָ. שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָנֶצַח. —

שָׁלֵו בְּתוֹךְ עַמִּי. פֹּה עִיר טְרִיאֶסְטֵי.
עִיר ־עַל שְׂפַת הַיָּם. קִרְיַת מַרְכֹּלֶת.
יוֹם אַחֲרוֹן תַּמּוּז. הִנֵּה בָּהּ גַּרְתִּי.

דִּבְרֵי אֱנוֹשׁ תָּפֵל מִבְּלִי מֶלַח.
רִמָּה וְגוּשׁ עָפָר: יוֹסֵף אַלְמַנְצִי.

° רמז לאבני זכרון אשר הוציא לאור שד"ל נ"י.

* מכתביו הרבים מעכ"כים טובים כלם נכוחים כלם ישרים אשר הדפיס במ"י לאמו, שלדו"נם ושד"ל נ"י; קמו חכמים ויאשרום, נבונים ויהללום, המה ראו כן תמהו, איך בן עשרים שנה יוכל עשות ספרים בלהג הרבה ויגיעת בשר! —

(11)

# תוי לזכרון

לידיד משכיל היקר הנכבד החכם הר"ר יצחק בלומענפעלד שי' איש צעיר ימים ורב תבונות, מודע לבינה ויודעיה, מבין ומכיר בספרים וסופרים רבים, והנה לכל דורשיהם עת נפגשנו יחד בדרך בעגלה אחת בנסעי מקרית וויען למינכען

בחודש תמוז תקל"ו לפ"ק

תמול בואך ושלשום לא ידעתיך.
והיום תניעני והט לבי. עד כי אהבתיך.
כי בנות בספרים. עם חכמים תלך וְחָכַמְתָּ.
חבר אתה ליודעי בינה. בכבודם התרוממת.
על־כן אכתוב לך תוי לזכרון. והיה לעדה
כי אני אוהבי אֱהַב. ומכבדי אֲכַבְּדָה

אני אוהבך שלום הכהן.

---

(12)

# ש י ר

ליום מתונת העלם המשכיל הכ"ל . . . . .

הרבו לך מתן הרבו לך מוהר
כל בית אביך ומורעיך
פנינים כעצם השמים לטוהר
ורוב זהב וכסף יוהירו לפניך
ומה לי עוד הקריב ביום חתונתך!
ולתת תשורה ביום שמחת לבך?

*

זה מעט שנים בקהל רופאים באתי
את ערכם ידעתי אף את מלאכתם
מלאי קנאה ימלאו את אמתחתם
האנשים חכמים הם. על דברתי!
אך חכמתם היא זאת האחת
כי ימאנו תת אך יאבו קחת.

*

תחת הכסף אביא זאת משאלתי
ותחת הזהב זאת לאל חי תפלתי.
הרופאים לא ידרכו על מפתן ביתך
הרחיקם הלאה הלאה מעל אהלך
בטרם יבוא נגע יהי ה' רופאך.

יצחק ערטער

בראדי.


UNIVERSITY OF TORONTO DUPL
3 1761 00264771 7